44. 1021
Zie 52 1820

W. a. 65 B

37047/B

HANDBOEK

TOT DE

LEER DER TEEKENEN.

42600

HANDBOEK
TOT DE
LEER DER TEEKENEN
VAN
GEZONDHEID EN ZIEKTE.
(Semiologia Medica).

Naar de beste Schrijvers vervaardigd

DOOR

A. MOLL,

DOCTOR IN DE GENEESKUNDE, LID VAN ONDERSCHEIDENE IN- EN UITLANDSCHE GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN PRAKTIZEREND GENEESHEER TE NIJMEGEN.

II^{DE} DEEL.

BIJZONDERE LEER.
(Semiologia Specialis s. Diagnostica).

EERSTE BAND.

Koortsen. Ontstekingen.

TE GORINCHEM, BY
JACOBUS NOORDUYN.
MDCCCXXI.

Koninklijke Bibliotheek te 's Hage.
Verwijderd K. B.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

VOORREDE.

Hiernevens, geëerde Kunstgenooten, ontvangt Gijlieden den Eerſten Band *des* Tweeden Deels *van de* Leer der Teekenen van Gezondheid en Ziekte, *de* koortſen en ontſtekingen *behelzende; aldra zal, hopen wij, de* tweede *en* laatſte *Band dezes tweeden en laatſten Deels het licht zien.*

Gaarne hadden wij den grooteren, dan ons aanvankelijk voorgeſtelden, omvang en daaruit voortvloeijende meerdere kostbaarheid des werks vermeden; dan, het zij de aard des onderwerps zelve, het zij onze ongeſchiktheid, om, bij de door ons verlangde, naar onze krachten en hulpmiddelen meestmogelijke, volledigheid, minder uitvoerig te zijn, deed het werk meer uitdijen, dan wij wel gewenscht hadden, en er ſchiet ons nu niets overig, dan te hopen, dat Gijl. U deze meerdere kosten niet zult te beklagen hebben en de eerstaangevoerde oorzaak als de ware en eenige oorzaak des meerderen omvangs zult mogen kunnen beſchouwen.

Wat de verdeeling *der ziekten aanbelangt, moeten wij enkel aanmerken, overtuigd te zijn, dat eene meer*

* wijs-

wijsgeerige door ons hadde kunnen gebezigd worden, *en dat alleen de overtuiging*, *van over het geheel niet voor ſtelſelmatig geleerde Geneeskundigen*, *maar veeleer voor* practiſche *artſen te ſchrijven*, *ons beſluiten deed tot eene meer* practiſche *verdeeling*, *met zekere eigene wijzigingen hoofdzakelijk naar die van* PINEL en CONSBRUCH *ingerigt. Ik zag mij nogtans nu en dan*, *ter betere vergelijking van enkele*, *naar elkander zweemende*, *ziekten*, *verpligt*, *om eene enkele kwaal in deze of gene klasſe in te voegen*, *welke eigenlijk elders te huis behoorde*, *en ik hoop daarvoor verſchooning te zullen vinden daarin*, *dat ik*, *namelijk*, *wel eene naar zekere* noſologiſche *verdeelingen gerangſchikte* Diagnostiek, *geenszins echter eene* Noſologie, *poogde zamen te ſtellen.* *Dat ik de* rubeolæ *met den naam van roodvonk*, *in onderſcheiding der* febris ſcarlatina *of ſcharlakenkoorts*, *heb beſtempeld*, *niettegenſtaande de benamingen van roodvonk en ſcharlakenkoorts bij leeken en artſen meestal door elkander gebezigd worden; dit zal welligt aan ſommigen misvallen*, *die mij eene zoodanige vrijheid zullen willen ten kwade duiden. De overtuiging nogtans*, *dat het nuttig was*, *aan de* rubeolæ *eenen bepaalden Nederlandſchen naam te geven en dezelve tevens daardoor van de ſcharlakenkoorts*, *in de opgave der artſen althans*, *naar eisch te doen onderſcheiden; deze overtuiging zal*, *daarentegen*, *zoo ik hoop*, *de genomene vrijheid bij anderen verant-*

ontſchuldigen en eenigen aanſporen, mij daarin te volgen, en zulks te meer, daar het niet te ontkennen valt, dat de naam van r o o d v o n k *voor het eigendommelijke uitſlag der* rubeolæ *even eigenaardig is, als die van* ſ c h a r l a k e n k o o r t s *in het bijzonder voor het* k o o r t ſ i g e ſ c h a r l a k e n u i t ſ l a g.

Mijne denkbeelden nopens de aaneenſchakeling der verſchillende wijzigingen van k i n d e r p o k k e n *tot ééne keten onderwerp ik gaarne aan het wikkend oordeel van beſpiegelende en tevens ervarene Geneesheeren.*

De wenken van den geleerden Beoordeelaar van het Iste Deel dezes werks in de V a d l. L e t t e r o e f e n i n g e n *gegeven, heb ik weten te ſchatten; doch ik moet betuigen, dat* i k, *bij het verlangen, om een* g e h e e l *te leveren, geenen kans zag, dezelve naar eisch, voor eerst althans, toe te pasſen en te behartigen. Niemand geloof ik, zal meer dan Hij zelf, die eenig werk van dezen aard bearbeidt, doordrongen zijn van het gebrekkige, dat er in overig blijft, en de bewustheid alleen, van al, wat in* z i j n *vermogen was, aangewend te hebben, om de erkende nuttigheid eener goede* Semiotiek *en* Diagnostiek *te doen doorblinken en mede te werken ter wegruiming der zich daarin opdoende hinderpalen, zal hem eenigzins ſchadeloos kunnen ſtellen voor de onaangename gewaarwording van ſteeds* t e w e i n i g *te hebben kunnen doen.*

De door mij, bij voorkeur, gebezigde, dikwerf woor-

delijk gevolgde, schrijvers, inzonderheid SCHMALZ, PINEL, MARSCHALL-HALL, PEMBERTON *enz., zal de meer geletterde Lezer ligtelijk onderkennen zoowel, als datgene, wat eigene denkbeelden op enkele plaatsen deden stellen of wijzigen.*

Mogt ik slechts iets hebben bijgedragen ter bevordering van ware Geneeskundige kennis en echt- practischen *zin ook onder de mingestudeerde beoefenaars onzer edele kunst in ons Vaderland, hoezeer zoude ik mij beloond achten.*

M.

IN-

INHOUD.

TWEEDE HOOFDDEEL.
TWEEDE AFDEELING. Bijzondere leer der Ziekteteekenen. . . . . § 1.
Voorloopige beschouwing van den duur, de verschillende tijdperken en den *typus* der ziekten.
I. van den duur der ziekten. . . . . . „ 5.
II. van de tijdperken der ziekten. . . „ 16.
A. van het eerste tijdperk (*S. cruditatis*) „ 22.
B. van het tweede tijdperk (*S. coctionis*) „ 32.
C. van het derde tijdperk (*S. criscos*). . „ 34.
1. van de *crisis* in het algemeen. . . „ 46.
a. van de regelmatige of onregelmatige *crisis*. . . . . „ 54.
b. van de volledige of onvolledige *crisis*. . . . . „ 55.
c. van de duidelijke en de onmerkbare *crisis*. . . . . „ 57.
d. van de eenvoudige en de zamengestelde *crisis*. . . . . „ 60.
2. van de teekenen der *crisis*.
a. in het algemeen. . . . . „ 61.
aa. van de *crisis* door bloedstortingen. . . . . „ 63.
aaa. door neusbloeding. . „ 65.

bbb. door bloedspuwing, bloedbraking, bloedwatering, bloedigen stoelgang. . . . . § 69.
bb. van de *crisis* door gewone bloedvloeijing.
cc. van de *crisis* door snot. . . „ 78.
dd. van de *crisis* door fluimen. . „ 79.
ee. van de *crisis* door braking. . „ 80.
ff. van de *crisis* door stoelgang. „ 82.
gg. van de *crisis* door zweet. . „ 84.
hh. van de *crisis* door huiduitslag „ 86.
ii. van de *crisis* door pisvloed. . „ 89.
kk. van de *crisis* door kwijling. . „ 91.
ll. van de *crisis* door zwelling der oorklieren. . . . . . . „ 93.
mm. van de *crisis* door zwelling der zaadballen. . . . . . „ 97.
nn. van de *crisis* door zwelling der oksel- en buikklieren. . . „ 98.
oo. van de *crisis* door zwelling van onderscheidene ligchaamsdeelen. . . . . „ 101.
pp. van de *crisis* door bloedzweren „ 102.
qq. van de *crisis* door het vuur. . „ 103.
rr. van de *crisis* door ettergezwellen. . . . . „ 106.
3. van de beslissende of *critische* dagen „ 110.
D. van het eerste begin van, de wederherstelling uit, en het wederinstorten in ziekten.

1. van het eerste begin der ziekten. § 122.
2. van de wederherstelling uit ziekten. „ 125.
3. van het wederinstorten in ziekten. „ 127.
E. van de kwaadaardigheid in ziekten „ 130.
III. van den *typus* der ziekten. „ 132.

Iste. KLASSE. KOORTSEN.

Eerste Hoofdstuk. Van de kenteekenen en onderscheidingsteekenen der koortsen, in het algemeen. „ 141.
Tweede Hoofdstuk, Van de kenteekenen der koortsen naar derzelver verschillend karakter.
Ie Rang. Ontstekingskoortsen. „ 150.
A. Eenvoudige koorts (*F. simplex.*). „ 154.
B. Zuivere ontstekingskoorts (*f. infl. simpl.*) „ 159.
IIe Rang. Rotkoortsen. „ 163.
IIIde Rang. Zenuwkoortsen. „ 176.
A. Heete zenuwkoorts. „ 187.
B. Slepende zenuwkoorts. „ 189.
* Koorts met zenuwtoevallen. „ 194.
IVde Rang. Smetkoortsen. „ 195.
A. Krijgspest. „ 199.
1. Oorspronkelijke krijgspest. „ 200.
2. Aangebragte krijgspest. „ 205.
B. Pest. „ 213.
Onderscheidingsteekenen der koortsen naar derzelver karakter. „ 226.
Derde Hoofdstuk. Van de ken - en onderscheidingsteekenen der koortsen, naar derzel-

zelver verschillenden *typus*. . . . . . § 239.
I. Van de aanhoudende koortsen (*f. continuæ.*). . . . . „ 240.
A. Van de volledig aanhoudende k. (*f. c. continentes.*). . . . . „ 243.
B. Van de nalatende koortsen (*f. remittentes.*). . . . . „ 245.
II. Van de tusschenpoozende koortsen (*f. intermitt.*). . . . . „ 247.
A. Alledaagsche tusschenp. koorts (*f. interm. quotid.*). . . . . „ 258.
B. Anderdaagsche koorts (*f. interm. tertiana.*). . . . . „ 266.
1. Enkele anderd. k. (*f. tertiana simplex.*). . . . . „ 267.
2. Dubbele anderd. k. (*f. tertiana duplex.*). . . . . „ 271.
3. Verdubbelde anderd. k. (*f. tertiana duplicata.*). . . . . „ 274.
4. Driedubbele anderd. k. (*f. tertiana triplex.*). . . . . „ 275.
C. Derdendaagsche koorts (*f. interm. quartana.*). . . . . „ 276.
1. Enkele derdend. k. (*f. quartana simplex.*). . . . . „ 277.
2. Dubbele derdend. k. (*f. quartana duplex.*). . . . . „ 280.
3. Verdubbelde derdend. k. (*f. quartana duplicata.*). . . . . „ 281.
4. Driedubbele derdend. k. (*f. quartana triplex.*). . . . . „ 283.

D.

D. Van de onbepaalde tusſchenp. k. (*f. interm. erratica.*) . . . . § 285.
* Van de vermomde tusſchenp. k. (*f. interm. laryatæ.*) . . . . „ 287.
A. Goedaardige tusſchenp. k. (*f. interm. benignæ.*) . . . . „ 291.
B. Kwaadaardige tusſchenp. k. (*f. interm. malignæ.*) . . . . „ 292.
Vierde Hoofdſtuk. Van de ken - en onderſcheidingsteekenen der koortſen, naar derzelver verſcheidenheden en verbindingen.
Ie Verſcheidenheid. Koortſen, met bijzondere aandoening van het bloedvaatſtelſel. . . . . „ 296.
IIde Verſcheidenheid. Koortſen, met bijzondere aandoening des darmkanaals of deraffcheidende deelen. . . . . . . „ 297.
A. Darmkoortſen (*f. gastricæ*). . . . „ 298.
B. Galkoortſen (*f. bilioſae*). . . . . „ 309.
1e Verbinding. Ontſtekingaardige darm - of galkoorts. . . . . . . „ 317.
2de Verbinding. Rotachtige darm - of galkoorts. . . . . . . „ 321.
a. De *Daciſche* koorts. . . . . . „ 326.
b. De gele koorts. . . . . . . „ 330.
3de Verbinding. Zenuwachtige darm - of galkoorts. . . . . . . „ 339.
C. Slijmkoortſen. . . . . „ 342.
1e Wijziging. Zinkingkoortſen „ 355.
2de Wijziging. Wormkoorts. . „ 358.

1e Verbinding. Ontstekingaardige slijmkoorts. . . . . § 360.
2de Verbinding. Rotachtige slijmkoorts. . . . . „ 363.
3de Verbinding. Zenuwachtige slijmkoorts.. . . . . „ 366.
D. Zog - en speekselkoortsen. . . „ 369.
IIIde Verscheidenheid. Uitslagskoortsen. . . . . „ 383.
A. Kinderpokken (*Variolae*). . . . „ 399.
1. Echte kinderpokken (*Variolae verae*) „ 404.
a. Goedaardige echte k. (*V. verae benignae*). . . . . „ 405.
b. Kwaadaardige echte k. (*V. verae malignae*). . . . . „ 417.
1e Verbinding. Ontstekingaardige kinderpokken. . . . . . . „ 424.
2e Verbinding. Rotachtige kinderpokken. . . . . „ 426.
3e Verbinding. Zenuwachtige kinderpokken. . . . . „ 428.
4e Verbinding. Galachtige, *gastrische* kinderpokken. . . . . . . „ 430.
5e Verbinding. Zinkingaardige kinderpokken. . . . . . . „ 432.
* Ingeënte kinderpokken (*V. insitae*) „ 435.
** Koepokken. (*Variolae vaccinae*) „ 446.
aa. Echte koepokken. (*V. vacc. verae.*)
aaa. Regelmatige echte koepokken. . . . . „ 449.

bbb.

bbb. Onregelmatige. . . . „ 455.
ccc. Plaatſelijke koepokken. „ 458.
bb. Valſche koepokken (*V. vacc. ſpuriae*). . . . . „ 461.
aaa. Koepoks-puist. . . . „ 463.
bbb. Koepoks-zweer. . . . „ 464.
ccc. Koepoks-blaar. . . . . „ 465.
† Proefpok. . . . . . . „ 468.
2. Valſche kinderpokken (*V. ſpuriae*). „ 470.
a. Blaarpokken. . . . . . . „ 476.
b. Steenpokken. . . . . „ 481.
c. Gierstachtig koepokuitſlag. . „ 441.
d. Plaatſelijke kinderpokken. . . „ 485.
e. Schijnbaar echte kinderpokken na koepokken. . . . . „ 488.
B. Mazelen (*Morbilli*) . . . . . . „ 495.
C. Roodvonk (*Rubeolae*) . . . . „ 510.
a. Pokmazelen . . . . „ 514.
b. Koepokmazelen. . . . . „ 515.
c. Rozenvlekken. . . . . „ 516.
D. Scharlakenkoorts. (*f. ſcarlatina*) „ 518.
E. Blutsvlekkoorts (*f. petechialis*). „ 534.
* Toevallige blutsvlekken (*p. ſecundariae*). . . . . „ 546.
F. Netelkoorts (*f. urticaria*). . . „ 558.
G. Blaarkoorts (*Pemphigus febrilis*). „ 555.
1. Ware blaarkoorts (*P. f. verus*). . „ 557.
2. Valſche ——— (*P. f. ſpurius*). . „ 561.
H. Koortſige roos (*Eryſipelas febrilis*) „ 570.
1. Goedaardige koortſige roos. . „ 575.
2. Kwaadaardige ——— ———. . „ 577.

3. Roos der pasgeborene kinderen (*E. neonator.*) . . . § 587.
I. Gordel (*Zona*). . . . „ 593.
K. Gierstkoorts (*F. miliaria*). . . „ 599.
1. Zamengestelde gierstkoorts (*F. m. compl.*). . . „ 607.
2. Toevallig gierstuitslag (*M. symptomat.*). . . „ 613.
IV^de^ Verscheidenheid *Rheumatische* koorts. „ 615.
Vijfde Hoofdstuk. Van de ken- en onderscheidingsteekenen der slepende koortsen (*febres lentae, hecticae.*). . . „ 639.
II^de^. KLASSE. ONTSTEKINGEN.
Zesde Hoofdstuk. Van de ken- en onderscheidingsteekenen der ontstekingen in het algemeen. . . „ 654.
I—IX. Van de verdeeling der ontsteking naar haar karakter, enz. . . . „ 686-722.
Zevende Hoofdstuk. Van de ken- en onderscheidingsteekenen der ontstekingen in het bijzonder.
A. Van de ontsteking der beenderen en tanden.
1. Been-ontsteking (*Ostitis*) . . . „ 723.
2. Tand-ontsteking (*Odontitis*). . . „ 726.
B. Van de ontsteking der spieren, pezen, gewrichten.
1. Spierontsteking in het algemeen (*Myositis*). . . „ 730.
2. Spierontsteking in het bijzonder.
a. Hoofd-spierontsteking (*M. cephalica*) „ 732.

b.

b. Strot- ſtrottenhoofds en tongſpierontſteking, (*Angina muscularis*). . . . . § 734.
c. Borst-ſpierontſteking (*M. pectoralis*) „ 736.
d. Buik-ſpierontſteking (*M. abdominalis*). . . . . „ 738.
e. Lenden-ſpierontſteking (*Pſoitis*). „ 743.
f. Rug-ſpierontſteking (*M. dorſalis*) „ 750.
g. Middenrif-ontſteking (*Diaphragmitis*). . . . . „ 751.
3. Gewrichts-ontſteking. . . . . „ 757.
C. Van de ontſteking der huid (*cutitis*) en harer deelen. . . . . „ 763.
D. Van de ontſtekingen der ſlijmvliezen„ 766.
1. Oogontſteking (*Opthalmia*). . . „ 744.
2. Snotvlies ontſteking (*Coryza*) en neuspijn (*rhinalgia*). . . . . . . „ 828.
3. Oor ontſteking (*Otitis*) en Oorpijn (*Otalgia*). . . . . „ 839.
4. Keelontſteking (*Angina*.). . . . . „ 864.
a. Ware keelontſt (*A. vera*). . . . „ 866.
b. Zinkingaardige keelontſt. (*A. ſeroſa*). . . . . „ 872.
d. *Veneriſche* keelontſt. (*A. venerea*). „ 889.
e. *Herpetiſche* keelontſt. (*A. herpetica*)„ 890.
f. Speekſelklier ontſteking (*A. maxillaris*) . . . . „ 891.
g. Raakontſteking (*A, faucium*). . . „ 899.
h. Keelgatsontſteking (*A, pharyngea*)„ 909.
i. Strotontſteking (*Cynanche*). . . „ 914.
k. Vliezige keelontſt.; Croup (*A. membranacea*). . . . . „ 930.

5. Borstverkoudheid (*catarrhus pectoris*). . . . . § 935.
6. Maagverkoudheid (*catarrhus abdominalis*). . . . . „ 944.
7. Maagontsteking (*Gastritis*). . „ 947.
8. Darmontsteking (*Enteritis*) . . „ 954.
9. Buikloop (*Fluxus ventris*) . . „ 960.
a. Persloop (*Dysenteria*) . . . „ 961.
b. Leverdoorloop (*Fluxus hepaticus*). . . . . „ 972.
c. Maagdoorloop (*Lienteria*) . „ 978.
d. Melkpersloop (*Fluxus coeliacus*) „ 983.
e. Eenvoudige buikloop (*Diarrhaea*). . . . . „ 988.
f. Slijmvloed van het darmkanaal (*Blennorrh. intest.*) . . . „ 1006.
g. Bord (*Cholera*) . . . . . . „ 1009.
10. Pisblaas ontsteking (*Cystitis*). „ 1018.
a. *acute* of ware. . . . . „ 1019.
b. Slijmvloed der pisblaas (*Blennorrh. ves. urin.*) . . . . . . „ 1023.
11. Druiper bij manspersonen (*Gonorrhaea virorum.*) . . . . . , , „ 1027.
12. Druiper bij vrouwspersonen (*Leucorrhaea*) . . . . „ 1046.
a. *acute.* . . . . „ 1047.
b. *chronische* of witte vloed. . „ 1051.
13. Sprouw (*Aphthae*). . . . . . „ 1057.
a. Oorspronkelijke (*idiopaticae*). „ 1058.
b. Toevallige (*symptomaticae*) . „ 1062.
E. Van de ontsteking der weivliezen „ 1067.

F.

F. Van de ontsteekingen van het cellenweefsel en de zelfstandigheid der zamengestelde ingewanden . § 1073.
1. Hersen ontsteking (*Cephalitis*) . „ 1078.
2. Ruggemerg ontsteking (*Myelitis*) „ 1098.
3. Borstvlies ontsteking (*Pleuritis*) „ 1106.
4. Longontsteking (*Peripneumonia*). „ 1106.
5. Ontsteking van het hart en het hartzakje, en der groote vaten van de borst (*Carditis et pericarditis*, *aortitis*, cet.). . . . . „ 1143.
6. Buikvlies ontsteking (*Peritonitis*) „ 1153.
7. Lever ontsteking (*Hepatitis*). . „ 1165.
8. Miltontsteking (*Splenitis*). . . „ 1174.
9. Alvleeschontsteking (*Pancreatitis*) „ 1181.
10. Nierontsteking (*Nephritis*). . . „ 1186.
11. Baarmoederontsteking (*Metritis*) „ 1190.
12. Zaadbalontsteking (*Orchitis*). „ 1203.
G. Van de ontsteking der klieren. . „ 1207.
1. Oogklierontsteking; 2. traanklier ontsteking; 3. Amandelklierontsteking; 4. Alvleeschontsteking. „ 1207.
5. Schildklierontsteking. . . . „ 1208.
6. Onderhalsklierontsteking. . „ 1209.
7. Ontsteking der borsten (*Mastitis*). „ 1210.
8. ———— voorstandersklier (*Prostatis*) . . . . „ 1216.
H. Van de ontsteking der vaten.
1. Ontsteking der bloedvaten.
a. Slagaderontsteking (*Arteritis*) „ 1219.
b. Aderontsteking (*Phlebitis*). . „ 1225.

2.

2. Ontsteking der watervaten. . . § 1227.
a. Witte pijnlijke zwelling der kraamvrouwen (*Phlegmasia alba puerperarum*). . . . . „ 1232.

*

TWEE-

TWEEDE HOOFDDEEL.

TWEEDE AFDEELING.

BIJZONDERE LEER
DER
ZIEKTETEEKENEN,

(*Semiologia Pathologica Specialis* sive *Diagnostica.*)

TWEEDE AFDEELING.

BIJZONDERE LEER DER ZIEKTETEEKENEN. (*Semiologia pathologica specialis* sive *Diagnostica*).

1. De bijzondere leer der ziekteteekenen (*Semiolog. path. specialis*) of leer van de erkennings- en onderscheidingsteekenen der verschillende ziekten (*Diagnostica*), is op de (1e Afdeeling) vroeger behandelde algemeene leer der zieteekenen gegrond; zij ontleent daaruit, wat op elke afzonderlijke ziekte toepasselijk is, en leert elke afzonderlijke ziekte erkennen en van andere ziekten onderscheiden. Deze leer is opzettelijk en afzonderlijk door een aantal Schrijvers behandeld of verrijkt geworden, waaronder voornamelijk in aanmerking verdienen te ko-

men: DU PORT *a*), LOMMIUS *b*), HAMBERGER *c*), WEDELIUS *d*), WUCHERER *e*), KLEIN *f*), WEBER *g*), ALBINUS *h*), SCHMALZ *i*), HEUZER *k*), WICHMANN *l*), SAGAR *m*), DREYSSIG *n*), RENAULDIN *o*), MARSHALL HALL *p*), HENKE *q*), PAULUS *r*), om van de *Diagnostieken*, in *practiſche* handboeken enz. verſpreid, hier niet te gewagen.

2. Daar een aantal ziekten, hoezeer ook onderling afwijkende, nogtans zekere hoofdteekenen of kenmerken

---

a). *De Signis morborum libri quatuor*, cet, Paris. 1584. 8.

b). *Observationum medicinalium libri tres*, cet. c. *prefat.* G. W. WEDELII, Franc. et Lips. 1688. 12. Ed. 3tia Amst. 1726. 8.

c). Semiotische Vorlesungen uber *Lommens* Med. Wahrnehm. herausg. v. I. D. GRAU. 1. 2. 3. 4. 13. Lemgo 1767—1770. 8.

d). *Exercit. Semiotico—pathol.* Jena. 1700. 4.

e). *Signa de morbis*, cet. Jen. 1729. 4.

f). *Interpres clinicus*, Francf. et Lips. 1771. 8.

g). *De Causis et Signis morborum libri duo*, Heidelb. 1786. 8.

h). *Causæ et Signa morborum.* T. I–IV. Gedan. 1791—1794. 8.

i). Versuch. e. med. chir. Diagnostik in Tabellen. Leipz. 1806. 2te Aufl. *Dres.* 1808. fol.–3te Aufl. 1816. *ibid.*

k). Über Krankenexamen. *Rinteln.* 1806. 8.

l). Ideën z. Diagnostik u. s. w. *Hann.* 2te Aufl. 1800—1802. 3 B den 8.

m) *Sijstema morborum Sijstematicum*, cet. Viennæ. 1776. 8.

n). Handb. d. mediz. Diagnostik. *Erf.* 1801—1803. 2 B de. 8.

o). *Traité du diagnostic médical*, etc. Paris. 1804. 8.

p). *On Diagnosis*, in four parts. S. 1. a. 2. *London* 1817.

b). Beiträge z. Diagnostik, im klin Tassenb. f. A. u. Wundärtzte. Berlin. 1807.

r). Darstellung einiger Hauptmomente a. d. Heilkunde u. s. w. Stutgard. 1811. 8.

ken gemeen hebben, die weder bij andere ziekten, op hare beurt door zekere andere eigendommelijke hoofdteekenen uitmuntende, gemist worden; zoo geeft dit, bij derzelver beschouwing, natuurlijkerwijze aanleiding tot eene hoofdverdeeling in zoo vele klassen, in elke waarvan die ziekten worden opgenomen, die, meer of minder, in het hoofdkenmerk dier klasse deelen en zich daardoor van de overige klassen, min of meer duidelijk, onderscheiden.

3. Dien ten gevolge laten zich de ziekten, uit een *practisch* oogpunt beschouwd, bij voorkeur, in vijf klassen rangschikken, te weten: I. in koortsen (*febres*); II. in ontstekingen (*inflammationes*, *phlegmatiæ*); III. in bloedstortingen (*haemorrhagiæ*); IV. in zenuwaandoeningen (*neuroses*); en V. in algemeene ziekten met gebreken der bewerktuiging (*morbi cum laesionibus organicis*).

4. Meest alle ziekten zijn in haren loop aan zekere tijdperken gebonden, en uit haren aard van korteren of langeren duur, en het is deze kortere of langere duur der ziekten zoowel, als de verschillende tijdperken, welke zij gewoon zijn te doorloopen, die op de juiste waardering van derzelver meerder of minder gevaar, gunstigen of ongunstigen afloop, een' grooten invloed heeft en voor de voorzegging (*prognosis*) althans van het uiterste gewigt is. Dit nu brengt ons als van zelve tot de

VOORLOOPIGE BESCHOUWING

VAN DEN DUUR, DE VERSCHILLENDE TIJDPERKEN EN DEN TIJPUS DER ZIEKTEN.

I. *Van den duur der ziekten.*

5. Door duur der ziekten verſtaat men den tijd, die van derzelver duidelijken aanvang tot derzelver duidelijk einde verloopt. Beiden te bepalen valt niet altijd even ligt, en inzonderheid is de juiste beſtemming van den aanvang ſomwijlen zeer moeijelijk.

6. Ten gevolge van derzelver hoogstverſchillenden duur vervallen de ziekten tot twee hoofdrangen, de eene waarvan, onder den naam van heete (*acute*) ziekten, de zoodanigen bevat, welke van éénen tot ten hoogſte veertig dagen voortduren; terwijl tot den anderen hoofdrang dezulken behooren, die langer dan veertig dagen, ſomwijlen maanden, ja zelfs jaren lang aanhouden, en ſlepende (*chroniſche*) ziekten worden genaamd.

7. Men kan de heete (*acute*) ziekten nog verdeelen in zeerheete, die één, twee dagen (*ephemere*), drie, vier dagen (*acutisſimi*,) zeven dagen (*peracuti*) duren, en in minder heete, die veertien dagen (*acuti*), of ten hoogſte één en twintig tot veertig dagen (*sub-acuti*) aanhouden.

8. De duur der ziekten hangt af van derzelver bij-

bijzonderen aard, den leeftijd des lijders, deszelfs ligchaamsgestel en krachten; van het klimaat, het jaargetij en wat dies meer zij.

9. Dezelfde ziekte duurt gemeenlijk langer bij volwassenen, dan bij kinderen en jonge lieden; bij personen van middelbaren leeftijd, daarentegen, korter, dan bij bejaarden.

10. Galachtige en bloedrijke personen staan over het geheel aan hevigere en kortstondigere ziekten bloot, dan lieden van een waterachtig, slijmerig gestel.

11. Naar gelang de lijder sterker is neemt de ziekte gemeenlijk een spoediger einde: bij zwakke, uitgeputte voorwerpen duurt zij veelal langer, loopt onregelmatiger voort, en grijpt de wederherstelling moeijelijk plaats.

12. Onder den evenaar en in de bij uitstek heete landen is de loop der ziekten vrij sneller, dan in de koudere gewesten. Op gelijke wijze oefent het jaargetij op den duur der ziekte zijnen invloed uit. Het warmere saizoen en de meerdere warmte van den dampkring in elk saizoen versnelt, het koudere en de meerdere dampkringskoude vertraagt den loop der ziekten. De tusschenpoozende voorjaars-koortsen duren korter, dan die zich in het najaar ontwikkelen. Met uitzondering van sommige plaatselijke ontstekingen, vindt men de langdurigste ziekten, als slijmkoortsen, verkoudheden, *rheumatismen* enz. in den herfst en den winter; de snelafloopende, als het bord (*cholera*), zeer heete koortsen (*ephemere*) enz. gedurende de zomerhitte.

13. Eenig deel eenmaal door eene ziekte aangetast geweest zijnde en op nieuw aangetast wordende, zoo duurt de ziekte de eerſte maal gemeenlijk korter, dan de tweede maal, ditmaal weder korter dan de derde maal en zoo vervolgens.

14. Ook de juistere of onjuistere behandeling heeft op den duur der ziekte eenen belangrijken invloed. Zoo kan eene verkeerde behandeling den loop der ziekte verſnellen, door haar ſpoediger een doodelijk einde te doen nemen, of denzelven vertragen, door te weeg te brengen, dat zich de ziekte langer rekke, dan uit haren aard voortvloeit, of dat eene heete, ſnelafloopende ziekte in eene ſlepende overga.

15. Geen minderen invloed op den korteren of langeren duur eener ziekte heeft derzelver verbinding (*complicatie*) met andere ziekten of gebreken, en deze zijn in ſtaat, derzelver gewonen loop en duur geheel en al te wijzigen en te veranderen.

II. *Van de tijdperken der ziekten.*

16. Alle ziekten verdeelen zich in haren loop in drie tijdperken, te weten: 1°. het tijdperk, waarin de ziekte toeneemt, het begin (*incrementum*); 2°. dat, waarop zij haar hoogſte toppunt bereikt heeft, het midden, (*ſtatus*); 3°. dat, waarin zij wederom afneemt, het einde (*decrementum*).

17. Bij *chroniſche* ziekten loopen deze verſchillende tijdperken zelden duidelijk genoeg in het oog, om behoorlijk te kunnen onderſcheiden en uiteen gehouden te worden; des te meer bij *acute* koortsziekten, waarvan

zij

zij daarom ook een, als ware het, karakteristiek kenmerk uitmaken.

18. In laaatstgenoemden (17.) vertoont zich de ziekte als het gewrocht van schadelijke op het ligchaam werkende krachten, welke de levenswerkzaamheid in buitengewone beweging brengen, ten einde de veroorzaakte nadeelige indrukken wederom uit het ligchaam te verwijderen, en alzoo in dezen kampstrijd te zegepralen of onder te doen.

19. Uit dit oogpunt beschouwt men, te regt, inzonderheid in de *acute* koortsziekten, het eerste tijdperk of het begin als een tijdperk van ongekooktheid of raauwheid (*stadium cruditatis*), waarin, ten gevolge der schadelijk werkende of gewerkt hebbende prikkels, de levenswerkzaamheid verhoogd is en het geheele ligchaam als in oproer geraakt; het tweede tijdperk of het midden als een tijdperk van koking (*stadium coctionis*), waarin door den strijd der levenswerkzaamheid met de schadelijke prikkels of derzelver voortbrengselen, het goede en kwade, als ware het, ondereen gemengd en gekookt wordt; het derde tijdperk, eindelijk, of het einde als een tijdperk van beslissing (*crisis*), waarin beslist wordt, of de levenswerkzaamheid al dan niet de zege behalen, al dan niet in staat zijn zal, de uitwerkselen der gezegde schadelijke prikkels te vernietigen of uit het ligchaam te verwijderen.

20. Gemeenlijk heeft elk tijdperk in alle zoodanige ziekten, waarin zij duidelijk waar te nemen zijn, eenen zekeren bepaalden duur en een' regelmatigen loop, schoon

ook, even als de loop en duur der ziekte in haar geheel, aan onderscheidene omstandigheden (8—15.) afhankelijk.

21. Het spreekt intusschen van zelve, dat deze regelmatige doorwandeling der drie tijdperken alleenlijk plaats grijpen kan in die ziekten, welke door herstel gevolgd worden, nademaal de min of meer nabijzijnde dood, in alle tijdperken der ziekte, deze orde omverwerpt, door aan alle de strijdende bewegingen een einde te maken, hetzij dan, dat de levenswerkzaamheid alreede in een der eerste tijdperken voor de hevigheid der schadelijke indrukken bezwijke, of in het laatste door uitputting bij eene ongunstige beslissing (*crisis*) zich overwonnen zie.

A. Van het eerste tijdperk, het begin, den voortgang, de prikkeling of raauwheid der ziekten.

(*Stadium incrementi, irritationis s. cruditatis.*)

22. Hoezeer meestentijd allengskens geboren wordende, laat zich het eigenlijke begin eener ziekte eerst van den oogenblik af aan rekenen, dat zij door duidelijke kenteekenen voor den arts begint te bestaan.

23. De juiste bepaling van het begin eener ziekte is, vooral ter naauwkeurige waarneming van haren loop, allernoodzakelijkst. Hetzelve is somwijlen vrij duidelijk waarneembaar, daar het zich menigwerf door huivering, van hitte gevolgd, opdoet, zoo als inzonderheid bij de ontstekingen, de *active* bloedstortingen en de meeste koortsen het geval is; somwijlen, daarentegen, traag en schier onmerkbaar, zoodanig, dat

de

de toevallen flechts langzamerhand toenemen en de ziekte allengskens uitbreekt, gelijk bij de flijmkoorts (*f. pituitofa*), de hoofdwaterzucht en de meeste *chronifche* ziekten gebeurt. In koortsziekten rekent men het begin van den eerften aanval van koude of hitte af.

24. Gemeenlijk levert het begin van verfchillende ziekten verfchillende verfchijnfelen op; fomwijlen nogtans ziet men ook verfchillende ziekten met gelijke verfchijnfelen eenen aanvang nemen.

25. Hevigheid in het eerfte begin eener ziekte is niet altijd een teeken van gevaarlijkheid der ziekte in haren verderen loop. Het meerdere of mindere gevaar wordt alsdan hoofdzakelijk aangeduid door het fpoedig afnemen of lang voortduren der eerfte hevige toevallen. In het eerfte geval laat zich eene fpoedige koking te gemoet zien; terwijl in het laatfte, daarentegen, de koking als nog ver af befchouwd mag worden en derhalve ook de verwachting eener gunftige *crifis* minder wordt.

26. De duur van het eerfte tijdperk verfchilt naar den verfchillenden aard der ziekten. In hoogst-*acute* ziekten, als bord (*cholera*), de bloedftortingen, de beroerten, is de voortgang naauwelijks waarneembaar. Bij jonge perfonen, die door belangrijke ontftekingen worden aangetast, is hetzelve mede zeer kortftondig. In ontftekings-, gal- en kwaadaardige koortfen duurt hetzelve gewoonlijk eenige dagen. Veel langduriger, daarentegen, is dit eerfte tijdperk gemeenlijk bij flijmkoortfen en de meeste herfenkoortfen (*febr. cerebralis*). Bij *chronifche* ziekten duurt hetzelve fomwijlen maanden lang.

27.

27. Gedurende het eerste tijdperk geraken de ligchaamsverrigtingen meer en meer in wanorde, nemen de af te scheiden en te ontlasten stoffen slechte en vreemde hoedanigheden aan, nemen de toevallen in menigvuldigheid en hevigheid toe.

28. In dit tijdperk vertoonen zich, naar den aard der verschillende ziekten, een harde of zwakke, menigvuldige of onregelmatige pols, eene menigvuldige, heete of pijnlijke, moeijelijke ademhaling, hoest, slijmerigbloedige of zuivere bloedfluimen; gemeenlijk slechte spijsvertering, geringe eetlust, dorst; eene heldere roode, of wit of geel beslagene, vochtige, of droogc, gespletene, koperkleurige, bevende tong; somwijlen brakingen van galachtige, olieachtige, vette of andere stoffen; belemmerde stoelgang, of ontlasting van dunne stinkende stoffen van allerhande natuur; roode, brandige, of bleeke, ongekleurde pis, in buitengewoon kleine of groote hoeveelheid. Ook de verrigtingen der in- en uitwendige zinnen deelen in deze wanorde; vandaar een rood, opgezet, of bleek en ontsteld gelaat; vonkelende, roode, tranende, voor het licht bij uitstek gevoelige of schier geheel ongevoelige oogen; vermeerderd of verminderd of onregelmatig gehoor, reuk, smaak en gevoel; buitengewone levendigheid of dofheid van geest, en wat dies meer zij. In sommige ziekten wisselen zich gedurende dit tijdperk, hevige of ligtere huiveringen met meer of min brandende hitte, doffe of stekende, vastzittende of verschietende pijnen door onderscheidene ligchaamsdeelen af; de huid is droog, gerimpeld, brandend, of met een kleverig, min of meer stinkend zweet bedekt, enz.

29.

29. Gedurende dit eerſte tijdperk laat zich mede de trapswijze voortgang opmerken, welke zich gemeenlijk van de bovenſte naar de benedenſte ligchaamsdeelen uitſtrekt.

30. De duur van het eerſte tijdperk of dat der raauwheid is de vermoedelijke evenredige maatſtaf voor den korteren of langeren duur van het tweede of dat der koking, zonder welke laatſte geene goede en zekere *criſis* mogelijk is.

31. Alle toevallen, welke zich in dit eerſte tijdperk opdoen, zijn te beſchouwen als het gevolg van prikkeling; zij zijn uit dien hoofde op zich zelve ſteeds kwaad, nademaal zij louter lijdelijke (*pasſive*) toevallen zijn. Alle gedurende dit tijdperk plaats grijpende ſterkere of zwakkere ontlastingen zijn gedwongen en voorbarig, en gevolgelijk altijd, met betrekking tot den uitſlag, onzeker, meestal enkel toevallig (*ſymptomatisch*), nimmer volledig beſlisſende (*critisch*).

B. Van het tweede tijdperk, de hevigheid, of het hoogſte ſtandpunt der ziekten, of dat der koking.
(*Stadium coctionis, ſtatus s. acme.*)

32. Het tweede tijdperk begint, wanneer de toevallen hunne grootſte hoogte bereikt hebben. In hetzelve blijft de wanorde in de verrigtingen voortduren en wordt zelfs ſomwijlen nog duidelijker, dan zij vroeger was; ſomtijds paren zich aan de vroeger aanwezige toevallen nieuwe, of wisſelen daarmede af.

33.

33. Met de afnemende hevigheid der ziekte loopt, bij gunstigen uitslag, dit tijdperk ten einde; is, daarentegen, de uitkomst ongunstig, dan overvalt de dood den lijder veelal gedurende hetzelve.

34. Gedurende dit tweede tijdperk inzonderheid grijpt er in kranke ligchamen zekere werking plaats, het eigenlijke wezen waarvan onbekend is, doch welke gemeenlijk gevolgd wordt door het ophouden of het afnemen der tot dus verre aanwezige toevallen, den wederkeer der *organen* tot hunne regelmaat, en door het te voorschijn treden van andere verschijnselen, welke uit hunnen aard eenen spoedigen gunstigen uitslag doen te gemoet zien, en die veeltijds bestaan in de ontlasting van zekere eigenaardige stoffen langs verschillende wegen. Gemeenlijk wordt op het einde van dit tijdperk in koortsziekten de pols minder snel; de tot hiertoe veelal drooge heete huid zacht en vochtig; de sterkgekleurde pis minder brandig; in de laatste formeert zich een wolkje, of zij wordt troebel; hitte en dorst nemen af; de dunne fluimen in borstaandoeningen worden dikker en beter, en wat dies meer zij, en deze vrijwillige heilzame veranderingen zijn, bij gevolg, de zekerste voorboden eener op handen zijnde *crisis*, verondersteld, namelijk, dat de lijder slechts krachten genoeg bezitte en blijve behouden, om deze te kunnen afwachten.

35. De koking, als het gevolg der toenemende natuurkrachten, is, op zich zelve genomen, steeds goed. Zij moet intusschen, zal zij van eene gunstige *crisis* gevolgd worden, trapswijze en al-

lengs-

lengskens (*) plaats grijpen. De koking is plaatſelijk of algemeen, en men moet haar hoofdzakelijk trachten op te ſporen in die ontlastende *organen*, welke bij voorkeur tot de door de ziekte meer bijzonder aangedane deelen in verband ſtaan, als: bij ziekten van het bloed- en watervaatſtelſel in de pis, van de eerſte wegen in den ſtoelgang, van de ademhalingswerktuigen in de ſluimen enz. — In het algemeen geven alle ontlastingen den toeſtand te kennen van het deel, waardoor zij worden voortgebragt, terwijl derzelver verſchillende eigenſchappen ten maatſtaf dienen ter beoordeeling van den meerderen of minderen voortgang der koking.

36. Den tijd der koking wel te onderſcheiden, is voor den arts van groot gewigt, niet alleen met betrekking tot zijn oordeel wegens den gunſtigen of ongunſtigen uitſlag, welke te verwachten is, maar vooral ook om te weten, hoe hij zich in de verdere behandeling te gedragen hebbe. Alsdan is het vaak nuttig en noodzakelijk werkeloos te zijn en alleen den gang der natuur uit te ſpieden en hare wenken gade te ſlaan (†).

37. Dikwerf wordt de regelmatige en vaardige voortgang der koking, door den invloed van ſchadelijke prikkels, geſtoord. Zoodanigen zijn, onder anderen, harts-

(*) » *Si quid in morbis fiat praeter rationen non fidendum.*" Hippocr. Aph. 27 Sect. 11.

(†) » *Incipientibus morbis, si quid movendum videtur, move; vigentibus verò, quietem agere melius est.*" Hipp. Aph. 29. Sect. 11.

hartstogten en gemoedsaandoeningen, nadeelige gesteldheid van lucht en weder. Afwisselend weder, en daarom vooral ook de herfst, is voor de koking schadelijk en vertraagt derzelver voortgang; een heldere lucht en aanhoudende hooge *barometer*-stand, daarentegen, zijn in het algemeen daaraan zeer bevorderlijk. Ook de meer gevorderde leeftijd en inzonderheid de ouderdom is voor de koking min gunstig, nademaal op die jaren de bewegingen, welke tot derzelver volledige daarstelling vereischt worden, eene minder vrije strekking naar het middenpunt des ligchaams hebben, maar zich veeleer bij voorkeur naar de benedenste ligchaamsdeelen bepalen.

38. Hoe meer de lijdelijke (*passive*) toevallen in betere overgaan en de levenswerkzaamheid zich aanmerkelijk opheft, des te eerder mag men eene gunstige koking te gemoet zien; dan zelfs, wanneer nog andere kwade teekenen, als, slapeloosheid, ijlhoofdigheid enz., blijven aanhouden, daar deze door de goede teekenen alsdan genoegzaam opgewogen worden.

39. Schijnbare *critische* teekenen, zonder aanwezige en bestendige koking, zijn bedriegelijk. Teekenen van koking, welke zich te vroegtijdig en zonder duidelijke oorzaak opdoen, zijn nooit goed en meer het gevolg der ziekelijke of gedwongene prikkeling, dan wel van de werkzame natuur; zij doen eene onvolledige *crisis*, verplaatsing der ziektestof, of wederinstorting te gemoet zien.

40. Wisselt de koking gestadig af en is zij veran-

der-

derlijk, dan heeft men innerlijke aanhoudende prikkels, mangel aan of wankelbaarheid der natuurkrachten, belemmering of storenis in de *crisis* en, bij gevolg, ook een' onzekeren uitslag te duchten.

41. Doet zich de koking al te laat op, dan mag men of in het geheel geene *crisis* (*acrisia*), of ten hoogste een traag ten einde loopen, door middel van kleine, zachte en aanhoudende, naauwelijks merkbare ontlastingen (*lysis*), met eene schier even min merkbare vermindering der ziekte, verwachten.

42. Bij sommige ziekten schijnt er in het geheel geene koking plaats te grijpen, zoo als het geval is bij eenige zuivere zenuwkoortsen, bij sommige *chronische* zenuwkwalen, en bij alle ziekten, die uit gebrek aan de noodige voeding ontstaan en waarbij voedsel het eenige voorname geneesmiddel is.

C. Van het derde tijdperk, het afnemen of uiteinde der ziekten, en van de *crisis*, en *critische* dagen.

(*Stadium decrementi*, *judicium* f. *judicatio morbi*, *crisis*; *dies critici*).

43. Het derde tijdperk, het afnemen of uiteinde der ziekten wordt door eene merkbare vermindering in de hevigheid en het aantal der aanwezige toevallen gekenmerkt.

44. Somwijlen grijpt dit uiteinde plotselijk plaats, somwijlen trapswijze. In het eerste geval ziet men den lijder op eens geheel hersteld; in het laatste allengskens de ligchaamsverrigtingen tot de regelmaat we-

wederkeeren en de door de ziekte verlorene krachten toenemen.

45. Somwijlen, daarentegen, bezwijkt de lijder in den hevigen ſtrijd der natuurkrachten, of blijft hij door eene min of meer belangrijke ziekte aangetast, welke de eerſte opvolgt en alsdan naziekte genaamd wordt.

1. Van de *criſis*, in het algemeen.

46. De beterſchap of verſlimmering, welke gedurende den tijd, dat de ziekte haar hoogſte ſtandpunt bereikt heeft, plaats grijpt, wordt *criſis* of beſlisſing genaamd.

47. HIPPOCRATES was de eerſte, die van deze *criſes* gewag gemaakt en daarover op de naauwkeurigſte wijze gehandeld heeft. GALENUS, DURETUS, BAILLOU, FERNEL, SYDENHAM, FORESTUS, STAHL, BAGLIVIUS, VAN SWIETEN, STOLL, PINEL, RICHTER en ſchier alle groote *practici* hebben hun zegel aan deze leer gehecht en haar op de vooringenomenheid van de ASCLEPIADEN, THEMISON, CELSUS en meer andere groote mannen van vroegeren en lateren tijd doen zegepralen. De dagelijkſche ervaring bevestigt haar overal, waar de zuivere en geregelde loop der natuur door geen ontijdig ingrijpen in hare werkzaamheden belemmerd of afgeleid en geſtoord wordt.

48. Het woord *criſis*, op zich zelve genomen, wordt gemeenlijk in eene gunſtige beteekenis en bij uitſluiting van heilzame *criſis* gebezigd.

49. Heilzaam nogtans is eigenlijk de *criſis* niet altijd, en *criſis* beteekent alleenlijk het, na voorafgegane ko-

king,

king, op zekere bepaalde dagen, plaats grijpende en duidelijk waarneembare uiteinde der ziekte, gepaard aan een volledig ophouden der tot zoo lang aanwezige toevallen; om het even of dit uiteinde al dan niet gunſtig zij.

50. De *criſis* doet zich op na voorafgegane hevige en buitengewone veranderingen (*ſymptomata critica*), wanorden, en ſterke, ongeregelde bewegingen, en loopt meestal met eene ruime en verligtende ontlasting van eene of andere ſtof, aan de natuur der ziekte geëvenredigd, ten einde (*criſis propriè dicta s. evacuatoria*). Deze *criſis* is de ware en zekere beſlisſing en is alleenlijk aan de hevigere koortsziekten met werkzame toevallen (*ſympt. activa*) eigen. Men mag haar uit dien hoofde ook bij voorkeur bij ſterke perſonen met grond te gemoet zien. Zij grijpt plotſelijk plaats en is ſpoedig voorbij.

51. Meermalen, daarentegen, neemt de *criſis*, na voorafgegane *critiſche* teekenen, op de aangenomene *critiſche* dagen (waarvan lager zal gehandeld worden) een begin en duurt nog eenigen tijd met ligte, aan de geringe krachten des lijders geëvenredigde en achtereenvolgende ontlastingen voort (*Lyſis; criſis reſolutoria s. lenta*).

52. Uit het gezegde (50. 51.) nu volgt dan ook, dat de *criſis*, inzonderheid die, welke met duidelijke ontlasting van ſtoffen gepaard gaat, niet alleen, niet ten allen tijde, in alle ziekten, en op gelijke wijze kan plaats grijpen, maar zelfs ſomwijlen geheellijk ontbreken kan; dan, namelijk, wanneer zich de

 ziek-

ziekte meer uitsluitenderwijze tot de vaste deelen en zenuwen bepaalt, zonder eenige belangrijke verandering in de menging der vochten te weeg te brengen.

53. Dien ten gevolge doen zich op:

a). Regelmatige of onregelmatige *crisis*.

54. Regelmatig (*crisis tempestiva*, *regularis*), noemt men die *crisis*, welke van de haar eigendommelijke teekenen voorafgegaan wordt, op den tijd, door de teekenen van koking aangeduid, en op de, uit de ervaring bekende, meest gewone en heilvoorspellende dagen plaats grijpt.

55. Onregelmatige *crisis*, daarentegen, (*crisis intempestiva*, *irregularis*) noemt men die, welke zich, na veranderlijke en wisselvallige teekenen van koking, vóór het juiste tijdstip, het hoogste standpunt (*status*) der ziekte, namelijk, opdoet, van geene voldoende ontlastingen verzeld gaat, of ontlastingen ten gevolge heeft, die geene verligting aanbrengen of de ziektestof naar eenig edel *orgaan* verplaatsen.

b). Volledige of onvolledige *crisis*.

56. Volledige *crisis* (*c. perfecta s. absoluta*) noemt men die, welke de geheele ziekte met alle de toevallen tevens doet verdwijnen; onvolledige (*c. imperfecta*), waardoor de ziekte slechts ten deele afneemt.

b). Duidelijke en onmerkbare *crisis*.

57. De duidelijke *crisis* (*c. manifesta s. sensibilis*, *cum signis*) heeft plaats, wanneer de koorts, na voor-

voorafgegane *critifche* toevallen, door eene toereikende en verligting aanbrengende ontlasting of door een gezwel (*abfcesfus*) een einde neemt; onmerkbare (*c. obfcura s. infenfibilis*, *fine fignis*), wanneer de koorts zonder waarneembare en heilzame ontlasting of het ontftaan van eenig gezwel ophoudt.

58. Hoe regelmatiger, vollediger en duidelijker eene *crifis* is, des te gunftiger, heilzamer en duurzamer is zij mede in den regel, daar zij alsdan de vorige gezondheid weder volledig herftelt. (*crifis tuta s. fida*, *falutaris*, *falubris*).

59. Hoe onregelmatiger, onvollediger en onmerkbaarder eene *crifis* is, des te onzekerder, onftandvastiger, ongunftiger is zij mede; zij is alsdan of ten eenen male flecht, door den dood te verhaasten, of althans onzeker en twijfelachtig, door de herftelling te vertragen of de kiem tot wederinftorting of naziekten in het ligchaam achter te laten. (*crifis incerta*, *infida*, *periculofa*, *infalubris*, *mortalis*).

d). Eenvoudige en zamengeftelde *crifis*.

60. De eenvoudige *crifis* gaat gemeenlijk, als aanvankelijke plaatfelijke *crifis*, in het lijdende deel vooraf (*c. primaria*) en begint het werk der herftelling; de zamengeftelde volgt, als algemeene, daarna (*c. fecundaria*), het werk der genezing voltooijende.

2). Van de teekenen der *crisis*.

a). Van de teekenen der *crisis* in het algemeen.

61. Teekenen van aanstaande *crisis* in het algemeen zijn meestal vermeerdering der reeds bestaande wanorde in de verrigtingen, verheffing van koorts, ijlhoofdigheid, slapeloosheid, bedwelmdheid, gezigtsverduistering, pijnen, weenen, moeijelijke ademhaling, onrust en dergelijke meer; allen teekenen, welke in den beginne der ziekte en vóór het tijdperk der koking het grootste gevaar zouden kunnen doen duchten; doch die na de koking gewoonlijk eene spoedige en gunstige *crisis* belooven.

62. Behalve de algemeene teekenen van *crisis*, welke de *critische* wanorde (*pertubatio critica*) kenbaar maken (61.), neemt men nog vóór elke *crisis* bijzondere teekenen waar, waardoor zij voorafgegaan en aangekondigd wordt. (De nevenstaande tafel moge dienen, om ze met een' opslag van het oog te leeren kennen, terwijl wij ze daarnaar verder zullen opgeven).

aa). Van de *crisis* door bloedstortingen.

63. De *critische* bloedstortingen worden, in het algemeen, voorafgegaan van koude en spanning (*erethismus*) der huid, huiveringen, een' golvenden, of dubbel aanslaanden pols, hitte, jeukte in het deel, waaruit de ontlasting zal plaats grijpen.

64. Zij zijn zeer gunstig in de ontstekingskoorts en plaatselijke ontstekingen.

aaa).

TAFEL

DER VOORNAAMSTE CRISES.

De *crises* grijpen plaats:

- Op de **slijmvliezen**, door middel van
  - bloedige uitwaseming
    - Bloedstorting
      - van den **neus** (*epistaxis*).
      - van de lucht-pijptakken (*hemopthysis*).
      - van de maag (*hematemesis*).
      - van de darmen (*diarrhœa cruenta*).
      - van de baarmoeder (*metrorhagia*).
      - van de piswegen (*hematuria*).
    - Vloeijng
      - door de maandstonden.
      - door de aambeijen.
  - vermeerderde ontlasting.
    - snot.
    - fluimen.
    - braking.
    - stoelgang.
- Op het **huidstelsel**, door middel van
  - zweet
  - *acut* en *chronisch* uitslag.
- Op het **klierstelsel**, door middel van
  - pisvloed.
  - kwijling.
  - zwelling der oorklieren (*parotides*).
  - ——— van andere klieren (*bubones*).
- Op het **eellenweefsel**, door middel van
  - zwelling van onderscheidene deelen.
  - pestkool (*carbunculus*).
  - brandige zweer (*furunculus*).
  - vuur (*gangraena*).
  - ettergezwellen.

aaa). Van de *crisis* door neusbloeding.

65. De *critische* neusbloeding (*epistaxis*) wordt gemeenlijk aangekondigd, door roodheid en zwelling van gelaat en oogen, gezigtsbedrog, waarbij de voorwerpen schitterend en rood schijnen, zwaarte in de slapen van het hoofd, klopping der slaapslagaderen, bellen in de ooren, doofheid, ligte ijlhoofdigheid of bedwelmdheid, opzetting der aderen, spanning van den hals, zwaarte en pijn in het voorhoofd en den wortel van den neus, jeukte en branding in de neusgaten; snellen, harden, vollen, ongeregelden pols; toenemende menigvuldigheid en moeijelijkheid in de ademhaling; spanning, zonder pijn, in den omtrek der hartkuil, en verdere algemeene teekenen van bloedstorting (63.). Volgens sommigen zoude zich bij aanstaande neusbloeding uit het regter-neusgat zwelling van de regter-bovenbuikstreek (*hypochondrium d.*) vertoonen, en, daarentegen, bij aanstaande neusbloeding uit het linker-neusgat, zwelling van de linker-bovenbuikstreek.

66. De *critische* neusbloeding wordt het meest waargenomen in de zuidelijke landen, in de heete zomerdagen, en bij jonge lieden, of bij volwassenen, die in gezonde dagen tot neusbloeding geneigd zijn.

67. Zij doet zich het meest op in ontstekings- en heete koortsen, en over het algemeen bij *acute* ontstekingen van boven het middelrif gelegene *organen*. Zij vertoont zich mede in de lever- en miltontsteking (*hepatitis*, *splenitis*) en in het *rheumatismus* der gewrichten.

68. Enkele weinige droppels bloed, uit den neus vloeijende, geven geene *crisis* te kennen en zijn

zijn bedenkelijk. Neusbloeding zonder verligting is een onguunftig teeken: zij is in dit geval gemeenlijk doodelijk, wanneer zij tevens hevig is en van ſtuiptrekkingen, krachtverlies, flaauwte, plaatſelijk zweet en koude ledematen verzeld gaat. Doen zich onder het hevige neusbloeden geene ſtuipachtige bewegingen op, dan gebeurt het dikwijls, dat deze bloedſtorting met eene flaauwte eindigt, en dat de lijder vervolgens herſtelt.

bbb). Van de *criſis* door bloedſpuwing, bloedbraking, bloedwatering, bloedigen ſtoelgang.

69. *Critiſche* bloedſpuwing (*hæmopptyſis c.*), bloedbraking (*hæmatemeſis c.*), bloedwatering (*hæmaturia c.*), bloedige ſtoelgang (*diarrhæa cruenta c.*) worden allen door ſpanning en gevoeligheid in de bovenbuikſtreek (*hypochondrium*) aangekondigd, en komen in de gele koorts, de pest-, rot- en kwaadaardige zenuwkoortſen, de kwaadaardige kinderpokken, ſcharlakenkoorts en het ſcheurbuik voor.

70. Alle deze bloedſtortingen (69.) ſtellen meest altijd valſche, verderfelijke *criſes* daar. Het vrouwelijke geſlacht ſtaat alle deze gevaarlijke bloedſtortingen ligter door, dan het mannelijke.

71. Bloedwatering vervangt ſomwijlen de vloeijing der maandſtonden of van aambeijen.

bb). Van de *crisis* door gewone bloedvloeijing.
aa). Van de *crisis* door de maandstonden of bloedstortingen uit de baarmoeder.

72. *Critische* vloeijing der maandstonden (*flux. menstr.*, *metrorrhagia.*) is te verwachten, wanneer tegen den tijd der te wachten *crisis*, behalve de algemeene voorspellende teekenen van bloedstorting, zich de navolgende teekenen opdoen, als: spanning in de onderbuikstreek (*hijpogastrica regio*) en lendenen, liezen, jeukte en branding der teeldeelen, kringen om de oogen, bleek gelaat; alsmede opzetting der borsten, weinige en bleeke pis, huivering en spanning der huid; een ongeregelde, snelle, min of meer harde pols.

73. De *critische* vloeijing der maandstonden brengt verligting der toevallen te weeg; heeft het tegendeel plaats, doen zich gedurende de vloeijing onderscheidene kwade toevallen op, is zij te rijkelijk of te zwak, en wordt de lijderes, in stede van beter, veeleer slimmer en zwak, dan is de vloeijing enkel *symptomatisch* en, bij gevolg, in de meeste *acute* ziekten doodelijk.

74. In *acute* ziekten vervangt eene ruime vloeijing der maandstonden vóór den gewonen tijd somwijlen neusbloeding, en beslist de ziekte op gelijke wijze. Dikwerf doen zich in den loop der ziekte de maandstonden op, zonder eenige aanmerkelijke verandering te weeg te brengen, en derzelver vloeijing is als dan onverschillig.

75. *Acute* ziekten, als, ontstekingskoortsen, borstvliesontstekingen, *rheumatismen* enz., worden dikwerf

door

door bloedſtortingen der baarmoeder ſpoedig en gunſtig beſlist.

bbb). van de *criſes* door de aambeijen.

76. *Critiſche* vloeijing der aambeijen (*flux. haemorrh. cr.*) wordt, behalve door de gewoone algemeene teekenen van *critiſche* bloedſtortingen (63.), aangeduid door pijnlijk gevoel in de lendenen en liezen, branding en jeukte in den endeldarm, drukking in den omtrek van aars en bilnaad, veelvuldigen aandrang tot pisſen en ſtoelgang, buikrommelingen, winden; door eene ligte zwelling der bovenbuikſtreek, bleekheid des gelaats; door een' harden, en in de ſterkte der ſlagen onregelmatigen pols.

77. Vloeijing der aambeijen is meestal gunſtig, dikwerf onverſchillig, zelden, hoezeer ſomwijlen, wanneer zij al te ſpaarzaam vloeijen of te ſpoedig met vloeijen ophouden, blootelijk *ſymptomatisch* en ſchadelijk. Zij kan de ontſtekingskoorts, de borst-lever- en andere ontſtekingen gunſtiglijk beſlisſen; ſomwijlen, volgens 's TAHL, de herſenontſteking (*phrenitis.*) Maar bovenal heeft zij deze heilzame uitwerking in de lever- en nierontſteking, in de *hypochondrie* en de krankzinnigheid (*mania*).

cc). van de *criſis* door vermeerderde afſcheiding van het ſnotvlies van den neus.

78. De vermeerderde afſcheiding van ſnot in den neus in de hoofdverkoudheid (*coryza*) is gemeenlijk enkel verſchijnſel dezer ziekte en louter (*ſymptomatisch*). In enkele gevallen van belangrijke koortſen nogtans komt

zij

zij mede als *critisch* voor, denzelfden loop volgende als de fluimen, welke uit de luchtpijp worden opgeworpen. Deze ontlastingen volgen elkander menigwerf op en loopen veelal zamen.

dd). Van de *crisis* door de fluimen.

79. De *crisis* door middel der fluimen (*sputa critica*) is eigen aan de longontsteking en borstverkoudheid. In een aantal andere ziekten dienen de fluimen veeltijds tot gedeeltelijke *crisis*. De vereischte hoedanigheden van goede *critische* fluimen zijn boven breeder opgegeven (Ie. Dl. 706—708, 716, 718.).

ee). Van de *crisis* door braking.

80. De *critische* braking wordt gemeenlijk voorafgegaan van walging, geel beslagen tong, bitteren smaak, misselijkheid, hoofdpijn boven de oogleden, welke zich vaak over het geheele hoofd verspreidt en een gevoel veroorzaakt, als of de schedel vaneen splijten zal; voorts van duizeligheid, beving der onderlip, kwijling, algemeen gevoel van zwakheid, koude der ledematen, een' harden, menigvuldigen, tusschenpoozenden pols. Zij stelt zelden eene volledige *crisis* daar en dient vaak alleenlijk ter verligting der toevallen en bespoediging van den gunstigen afloop der ziekte, door de *complicatie*, uit het aanzijn van schadelijke stoffen in de maag voortspruitende, weg te nemen.

81. Nopens het onderscheid tusschen *critische* en *symptomatische* braking en de uitgebraakte stoffen is boven breeder gehandeld (Ie. Dl. 445—454).

ff).

ff). Van de *crisis* door stoelgang.

82. *Critische* buikloop wordt voorspeld door rommelingen in den buik, oprispingen, winden, aandrang tot stoelgang, spanning in de lendenen, dwalende pijnen in de onderste ledematen; door opzetting van den pols, ongeregeldheid deszelven om den derden slag, tusschenpoozing zonder regel.

83. *Critische* buikloop wordt waargenomen in vele *acute* en zelfs in eenige *chronische* ziekten. Veelvuldige, gebondene, naar eene gelijkvormige brei zweemende, bruinachtig-gele stoelgangen beslissen dikwerf overlading van maag en darmen, met *gastrische* toevallen verbondene ontstekingen der lever en van andere *organen*. Rijkelijke slijmerige stoelgangen bewerken veelal de *crisis* in de *dysenterie*, de eenvoudige, of met kwaadaardige toevallen verbondene, slijmkoorts en de *catarrhale* ongesteldheden. In sommige gevallen zag men de aanvankelijke waterzucht en de *melancholie* door *critischen* stoelgang genezen. (vergelijk Ie. Dl. 489—526).

gg). Van de *crisis* door zweet.

84. De teekenen van het *critische*, in onderscheiding van het enkel *symptomatische*, zweet zijn boven (Ie. Dl. 651—660) breeder opgegeven.

85. Het *critische* zweet beslist dikwerf de ontstekings-, gal- en slijmkoortsen, de borst- en borstvlies- en leverontstekingen, de borstverkoudheid, het *rheumatismus*; somwijlen de waterzucht zonder gebreken in de bewerktuiging. FRACASTOR beschrijft eene heerschende rotkoorts, welke door een *critisch* zweet allergunstigst beslist werd. *hh*).

hh). Van de *crisis* door huiduitslag.

86. Over den sprouw (*aphthæ*), het gierstuitslag (*miliaria*), de blutsvlekken (*petechiæ*), het roode uitslag der kinderen, en de jeukende zweertjes (*knysmos*, *pru- rigo*, *intertrigo*), zoowel *critische* als *symptomatische*, is boven breedvoerig gehandeld (Ie. Dl. 1100—1130.)

87. Het bladderuitslag (*pemphigus*) en de *herpes* doen zich mede somwijlen als *critisch* op; volgens sommigen desgelijks, in gevallen van beroerte, stuiptrekkingen, vallende ziekte, de haarvlecht (*plica*). De *critische herpes* treedt gewoonlijk slechts allengskens te voorschijn en is vaak niet minder ongunstig, dan de ziekte, welke daardoor geëindigd wordt.

88. De *crisis* door huiduitslag is meestal onvolledig, en de kunst moet hier gemeenlijk het door de natuur begonnen werk ter genezing te hulp komen.

ii). Van de *crisis* door pisvloed.

89. De *critische* pisvloed wordt voorafgegaan van een' kruipenden, muizenstaartvormigen pols (*p. myurus* Ie. Dl. 199.), die drie of vier achtereenvolgende in sterkte afnemende slagen geeft: desgelijks gewoonlijk van een gevoel van zwaarte onder de bovenbuikstreek, spanning en drukking in de onderbuikstreek; eene brandende kitteling in de piswerktuigen en inzonderheid in den omtrek der pisblaas. Meestal vertoont zich drie of vier dagen vóór de *crisis* door pisvloed, een min of meer bepaald wolkje of *enæorema* (Ie. Dl. 597—601.) in de pis. Verdere teekenen van *critische* pis zijn boven (Ie. Dl. 551—631) in het voorbijgaan aangewezen.

90. *Critische* pisvloed beslist dikwerf ontstekings-, gal-, slijmkoortsen, velerhande ontstekingen, borst- en blaasverkoudheden, en, van de *chronische* kwalen, de waterzucht, de *manie*, wanneer zij in eene ruime hoeveelheid plaats grijpt en een goed bezinksel oplevert.

kk). Van de *crisis* door kwijling.

91. De kwijling (*salivatio*) is *critisch* of *symptomatisch*. Zij onderscheiden zich door de verbinding met andere al- of niet-*critische* verschijnselen, de algemeen of enkel plaatselijk werkende oorzaken, en den gunstigen of ongunstigen uitslag. Op zich zelve is de kwijling, als *crisis*, meestal onzeker en bedriegelijk.

92. De *critische* kwijling vertoont zich veeltijds in de ontsteking der halsklieren (*angina tonsillaris*); somwijlen in de galkoorts, meermalen in de slijmkoorts; ook in de *manie*. Zij verschijnt in de kinderpokken te gelijker tijd met of kort na de uitbotting, houdt met den elfden dag op en vertoont zich somwijlen na verloop van een paar dagen op nieuw. Men vindt haar mede enkele malen in de gierstkoorst (*f. miliaris*) en in zinkingkoortsen; bestendig in de speekselkoorts.

ll). Van de *crisis* door zwelling der oorklieren.

93. De *critische* zwelling der oorklieren (*parotides crit.*) wordt voorafgegaan van ligte huivering, hevige hoofdpijn met bedwelmdheid, dofheid, gonzen in de ooren, doofheid; het aangezigt is alsdan gemeenlijk bleek; de bovenbuikstreek gespannen en gevoe-

voelig; de ademhaling moeijelijk, en, eindelijk, begint zich bij het oor een helder paarschachtig gezwel te vertoonen. De koortsige bewegingen, welke aan de *critische* zwelling der oorklieren vooraf gingen, verminderen of houden geheel en al op.

94. De *critische* zwelling der oorklieren is min of meer belangrijk; somwijlen is zij gering en bepaalt zich slechts tot de eene zijde; dan weder strekt zij zich aan beide zijden zoo ver uit, dat zij het kaauwen en slikken belemmert.

95. De *critische* zwelling der oorklieren is zeldzaam. De *prognosis* bij dezelve rigt zich naar de krachten des lijders en meer andere omstandigheden. Wanneer de natuur, door de langdurigheid der ziekte afgemat of door derzelver hevigheid uitgeput, niet in staat is meer dan eene onvolledige *crisis* daar te stellen, dan is deze ontoereikende poging, dikwijls hoogst schadelijk voor den lijder. Gaat de zwelling traag voort, is zij van geringe beteekenis, neemt zij aldra weder af, dan heeft men een plotselijk en schier altijd doodelijk krachtverlies te duchten. Niet altijd evenwel is de oplossing (*resolutio*) van de *critische* zwelling der oorklieren, hoezeer ook met gevaar gepaard gaande, even doodelijk, en somwijlen wordt zij door eene ruime en bezinksel opleverende pisloozing of een' heilzamen buikloop vervangen. (*)

96. De *critische* zwelling der oorklieren vertoont

(*) Hippocr. *Epidem.* L. I. *Const.* I.

toont zich inzonderheid in kwaadaardige rot-, zenuw-en ſmetkoortſen; nu eens op zich zelve, dan weder te gelijk met andere *critiſche* ontlastingen. Zij levert het voorkomen en de kenteekenen eener matige ontſteking op, neemt toe, verheft zich allengskens met hitte, roodheid, en gaat in eene goede verettering over of wordt wederom opgelost.

mm). Van de *criſis* door zwelling der zaadballen.

97. Somwijlen ſtelt de zwelling der zaadballen in *acute* ziekten eene gunſtige *criſis* daar. (*)

nn.) Van de *criſis* door zwelling der okfel- en liesklieren.

98. De *critiſche* zwelling der okſel- en liesklieren, waarſchijnlijk mede van andere klieren in het cellenweefſel (†), (*bubo crit.*) onderſcheidt zich van de louter *ſymptomatiſche* zwelling daardoor, dat zij zich niet, gelijk deze, alreede in het eerſte tijdperk der ziekte opdoet, maar eerst na teekenen van koking tegen den tijd der *criſis* waargenomen en van vermindering der toevallen gevolgd wordt.

99. De *critiſche* zwelling der klieren is bijzonder eigen aan de pestkoorts, hoezeer ook ſomtijds in kwaadaardige rot-zenuwkoortſen voorkomende.

100. De *critiſche bubo* geeft grond tot hoop op herſtel;

(*) *Journ. de la société de médécine de Paris.* — Z. LANDRÉ BEAUVAIS.

(†) LARREY, *Mémoires de Chirurgie.* — Z. LANDRÉ-BEAUVAIS.

ſtel; de *ſymptomatiſche*, daarentegen, of die, welke na eene ſnelle uitbotting, ophoudt te groeijen, of waarbij de plaatſelijke ontſteking niet toereikende is, en die plotſelijk invalt, voorſpelt den naderenden dood.

oo). Van de *criſis* door zwelling van onderſcheidene ligchaamsdeelen.

101. Zwelling van het aangezigt, de handen, de onderſte ledematen, kortom van alle deelen des ligchaams, behoort tot de gedeeltelijke *criſes*, welke de kwaadaardige zenuw-, ſlijm-wormkoortſen, en ſomwijlen de longontſteking, beſlisſen. Ook in de kinderpokken, en zelfs in de meeste andere uitſlagskoortſen, mag zwelling als eene gedeeltelijke *criſis* beſchouwd worden. Zij begint met het aangezigt, den hals, en openbaart zich vervolgens in de verdere deelen.

pp). Van de *criſis* door bloedzweren.

102. *Critiſche* bloedzweren (*furunculi*) doen zich in ſommige ziekten ſomwijlen, nu eens in grooter, dan eens in kleiner aantal, nu eens onderſcheidene te gelijk, dan weder achtereenvolgende, op. Zij vertoonen zich ſomtijds bij het einde van *acute* ziekten, inzonderheid van kinderpokken, zelfs ingeënte, en ſchijnen alsdan eene ſoort van natuurlijke zuivering daar te ſtellen. Dergelijke zweren beſlisſen ook ſomwijlen, min of meer volledig, de *manie* en *hypochondrie*.

qq). Van de *criſis* door het vuur (*gangræna*).

103. Alle gezwellen, alle ſoorten van huiduitſlag, wel-

welke gedurende den loop van *acute* ziekten te voorschijn treden, kunnen door vuur (*gangraena*) ten einde loopen. Desniettegenstaande neemt men het meest waar: 1°. de *gangreneuse* puist-, of koolzweer, die zich in kwaadaardige zenuw- en pestkoortsen, en somwijlen in den *typhus* opdoet. Deze kwaadaardige puist- of koolzweer (*anthrax malignus*) verdient wel degelijk van de eenvoudige puist-, of koolzweer (*anthrax simplex*), welke het gevolg is van plaatselijke uitwendige oorzaken, onderscheiden te worden. 2°. *Critische gangreneuse* korsten, hoedanige in de *acute* ziekten de huid aandoen, waardoor het stuitbeen (*coccyx*) bedekt wordt, alsmede die van andere deelen, inzonderheid, indien deze deelen alreede gewond zijn. Doet de verschijning eener *gangreneuse* korst de koorts en de daaraan gepaard gaande verontrustende toevallen bedaren; heeft het gezwel duidelijke grenzen; beperkt zich de *gangreen* spoedig; is de natuur vermogend genoeg, om de gezonde deelen te beveiligen en van de doode af te scheiden; — dan kan men deze koolzweer of *gangreneuse* korst *critisch* noemen, daar zij aan de ziekte een einde maakt.

104. Gunstig is het, dat zich de puist- of koolzweren op sterk gespierde, van veel cellenweefsel voorziene, en ver van het hoofd afgelegene deelen plaatsen. Men ziet in de pestkoortsen zelden meer dan drie of vier koolzweren bij een' en denzelfden persoon.

105. Zeer dikwijls intusschen is de koolzweer der pestkoortsen enkel *symptomatisch*. In dat geval

 blijkt

blijft de koorts, na derzelver verschijning, aanhouden, en vermeerderen zelfs de toevallen; de pols wordt tevens weeker, zwakker, menigvuldiger; de krachten bezwijken meer en meer, en de dood nadert met rassche schreden.

rr). Van de *crisis* door ettergezwellen.

106. Een *critisch* ettergezwel (*abscessus crit.*) is te voorzien, wanneer de ziekte, zonder eenige merkbare ontlasting en aanmerkelijk krachtverlies, langdradig wordt; wanneer de koorts blijft voortduren; wanneer de lijder, zonder blijkbare oorzaak, bij tusschenpoozingen, van huiveringen, koude, rillingen wordt overvallen; wanneer hij eenige dagen lang veel heldere, dunne pis loost; wanneer zich gedeeltelijk zweet vertoont: zij zijn ook vooral eigen aan oude en verzwakte personen.

107. Gunstige *critische* ettergezwellen vertoonen zich aan de ledematen: zij zijn zacht, zonder hardheid in derzelver omtrek, zetten zich snel en spits uit, en veretteren zonder moeite. Eene snelle ontwikkeling is gunstig, eene trage steeds ongunstig.

108. Het *critische* ettergezwel stelt meestentijd eene onvolledige, ten deele onzekere *crisis* daar, waarbij de kunst het door de natuur begonnene werk dient te ondersteunen en te voleinden.

109. De ettergezwellen, die zich in de inwendige holligheden des ligchaams, in de vliezen en in het zamenstel (*parenchyma*) der ingewanden formeren, zijn hoogst gevaarlijk. Alsdan hervatten zich de vroe-

ge-

gere teekenen van prikkeling; de pols trekt zich zamen en wordt menigvuldiger, en, vindt de etter door de eigendommelijke wegen van het *orgaan*, waarin het gezwel bestaat, geenen uitweg, dan volgt er eene uitterende (*hectische*) koorts, die meestal doodelijk wordt.

3. van de beslissende of *critische* dagen.

110. De getrouwe waarneming van den ongestoorden gang der natuur heeft, van HIPPOCRATES tijden af aan tot op onze dagen, de waarheid bevestigd, dat de ziekten bij voorkeur op zekere bepaalde dagen beslist worden, en het zijn deze bepaalde dagen, waaraan men den naam van beslissende of *critische* heeft gegeven.

111. De grond en oorzaak der *crises* op bepaalde dagen is geenszins, zoo als men wel eens geloofd heeft, in het hersenschimmige wonderbare zevental van PIJTHAGORAS, en even min in eenige toevallige omstandigheid te zoeken; maar zij zijn blootelijk het gevolg van den, naar eeuwige wetten bepaalden, *periodischen* invloed der wereldkrachten ook op het menschelijke ligchaam, overigens welligt van den bepaalden vorm der ziekte zelve afhankelijk.

112. De telling en waardering van zekere dagen in ziekten is, bij gevolg, alleen het werk der zuivere en onbevooroordeelde ervaring in de waarneming der natuur; de bepaling der meer of minder *critische* dagen het gevolg van geneeskundig nadenken, daaruit geboren.

113. Elke dag, hoe ook genaamd, kan *critisch* worden, en wordt dit in der daad, wanneer de ziekte gedurende denzelven gebroken wordt en volkomen ten einde loopt; desniettemin zijn de latere dagen dit meer dan de vroegere, en men kan zich op de laatstgenoemden meer verlaten.

114. De *critische* dagen zijn in niet alle ziekten van denzelfden aard mede dezelfde, hetgeen van den zetel en de stof der ziekte, van het klimaat en den invloed der maan, van het jaargetij, geslacht, den ouderdom, de behandeling enz. afhangt; uit dien hoofde kunnen dan ook in alle ziekten en bij alle lijders de *critische* dagen niet dezelfde zijn, en vallen zij nu eens op effene, dan weder op oneffene dagen.

115. Van alle de dagen eener ziekte stelt intusschen het van oudsher aangenomene zevental (*numerus septenarius*) de hoofddagen daar ter beslissing der ziekten.

116. Daarom (115.) ziet men de *crisis* in de meeste *acute* ziekten op den zevenden, veertienden, twintigsten dag plaats grijpen; meestal eenige uren vroeger, wanneer de afloop ongunstig, en later, wanneer die gunstig is. Om deze reden worden de gezegde dagen volledig *critische* (*dies judicatorii*, *decretorii*, *s. critici radicales*) genaamd.

117. Niet alleen het zevental, maar ook de helft daarvan verdient, volgens de waarnemingen der grootste artsen, bijzondere aandacht, als daar zijn de vierde, de elfde, de zeventiende dag, vermits de ziekte, bij uitstek hevig zijnde, somwijlen op deze dagen gunstig beslist wordt. Maar nogtans verdienen zij enkel gade te worden geslagen, als dagen, welke geschikt

zijn,

zijn, om aan te kondigen, wat er op de volgende volledig *critifche* dagen te verwachten is, en het is ook om deze reden, dat men er den naam aan heeft gegeven van aanwijzende dagen (*dies indices*); in dier voege, dat de vierde dag gemeenlijk voorfpelt, of er op den zevenden, de elfde of er op den veertienden, de zeventiende of er op den twintigften dag enz., eene gunftige *crifis* zal plaats grijpen, al naar gelang zich de ziekte op deze aanwijzende dagen minder hevig of heviger kennen doet.

118. Van minder, fchoon ook fomwijlen in ontftekings-, uitflags-, gal- en rotkoortfen van eenige betrekkelijke, doch fteeds twijfelachtige, waarde zijn de zoogenaamde tusfchenvallende dagen (*dies intercalares*, *provocatorii*), als, de derde, vijfde, zesde, negende, dertiende, vijftiende, negentiende enz. — Alle overige dagen hebben in den regel geene de minfte beteekenis, en heeten daarom ledige dagen (*d. non decretorii*, *vacui*).

119. In min *acute* of *chronifche* ziekten worden nog de zevenentwintigfte, vierendertigfte, veertigfte, ja, de zestigfte, honderdfte en honderdtwintigfte dag als *critisch* befchouwd. Later zoude de *crifis* niet meer bij dagen, maar bij maanden en jaren, moeten gerekend worden.

120. Ook de dood, als het onmiddellijk gevolg van de laatfte geweldige poging der natuur tot redding des lijders, valt meestal op eenen volledig *critifchen* dag, meest eenige uren vroeger (116.) voor; gewoonlijk op het tijdftip, waarop de ziekte haar hoogfte toppunt bereikt heeft, kort vóór of na middernacht.

Ledige dagen.	Tusschenvallende dagen.	Aanwijzende dagen.	Beslissende (*critische*) dagen.
1. 2. (*)	3.	4.	7. (§)
10.	5. 6. (†) 8. 9.	11.	14. (**)
12. 16.	13. 15.	17.	20. (††)
18.	19.		
21. 22. 23.		24.	27.
25. 26. 28.			
29.	30.	31.	34.
32. 33. 35.	36.	37.	40.
38. 39. 41.			
42. 43.		44.	47.
45. 46. 48. 49. 50.		51.	54.
52. 53.			
55. 56.		57.	60.
58. 59.			
61. 62. 63.		64.	67.
65. 66. 68. 69. 70.		71.	74.
72. 73. 75. 76.		77.	80.
78. 79.			
81. 82. 83.		84.	87.
85. 86.			
88. 89. 90.		91.	94.
92. 93.			
95. 96.		97.	100.
98. 99.			
101. 102. 103.		104.	107.
105. 106.			
108. 109.			
110.		111.	114.
112. 113.			
115. 116.		117.	120.
118. 119.			

(*) Volgens GALENUS beide *critisch*, als de eenvoudige koorts (*febris ephemera*) beslissende.

(†) Volgens HIPPOCRATES een basterd-*critische*, kwade dag.

(§) Volgens denzelfden de belangrijkste van alle *critische* dagen, met uitzondering van den veertienden dag.

(**) Volgens denzelfden nog magtiger, dan de zevende dag.

(††) Volgens HIPPOCR.; volgens anderen 21.

121. Behalve een aantal akademifche *disfertatien* enz. vindt men over de *crifis*, *critifche* dagen enz., de volgende fchriften:

WEBER die Vortheile des Fiebers in langwierigen Krankheiten, eine Preisschrift von MEZLER, Ulm 1796. 8.

HIPPOL. SALVIANUS *de crisibus.* Rom. 1558. 8.

C. MARTINENGI *de praevidendis morborum eventibus.* Venet. 1594. 4.

J. B. DONATII L. IV. *de judiciis.* Lugd. 1581. 8.

A. LAURENTII, *de crisibus* libri tres. Franc. 1596. 8.

G. MARTIN, Versuch über die Zeitpunkte u. Crisis der Krankh. s. 315. f. 13d. 6 Edimb. Bemerk.

J. C. G. ACKERMANN, Bemerkungen u. s. w. 7. Heft. Leipz. 1800. 8.

F. BALFOUR, uber den Einfluss des Mondes auf die Fieber. Strasb. 1786. 8.

Dezelfde, neues Sijstem über die faulen nachlassenden Intestinalfieber u. dem Sonnen — u. Mond Einflus auf dieselben. — Breslau. 1792. 8.

R. JACKSON, *A treatise of the fevers of Jamaica*; cet. Lond. 1791. 8.

J. E. HEBENSTREIT ed. GRUNER, *Palaeologia Therapiae*, Spec. VII, VIII, IX et XII, XIII, XIV, XV, XVII, XVIII, Hal. 1775.

A. J. TESTA, *de initialibus periodis* cet. Lond. 1787. 8.

J. VAN DEN VELDE, *comm. de crisi*, cet. Marb. 1717.

IDELER, *de crisi morborum.* 1794. Vermehrt. Aufl. Leipz. 1796. 8.

Recueil alphabétique des Prognostics dangéreux et mortels, etc., par M. Paris 1736. 12.

J. D. BRANDIS, Versuch über die Metastasen. Hannovr. 1798. 8.

AIMEN, *Dissertation sur les jours critiques.*

A. F. HECKER, in zijne *Annalen d. ges. Mediz.* II. Bd. 1. u. 2. Heft. 1810.

C. A KLOEKHOFF, *de crisibus.*

G. G. RICHTER, *crises veterum in morbis*, cet. Gött. 1748. 4.

SCHWARZ, *Hippocratica de crisi et diebus criticis dogmata contra* CAMPERUM. Francf. 1787. 4.

NUÇKEL, Abh. über die Kochung u. d. Krisen. u. s. w. Bonn. 1794. 8.

REIL, *de crisibus genuinis.* Hal. 1792. 8.

BALDINGER, *veritas doctrinae criseos Hipp.* — Marb. 1796. 8.

 Ro-

RÖSCHLAUB, über die Heilkr. der Natur. (In dessen Mag. z. Vervollk. d. Heilk. IV. V. VI. Bd.
LIEBSCH *comm. de crisibus*, cet. Gött. 1804. 4.
A. HENKE über die Krisen. (HORN's Archiv. f. med. Erf. IV Bd. 1 St.). — *Dezelfde* — Untersuchungen über die Lehre von den Krisen u. Metastasen. Berlin 1805. 8. — *Dezelfde* — Darstellung u. Kritik der Lehre von den Krisen u. s. w. Nurnb. 1806. 8.

D. Van het eerste begin van, de wederherstelling uit, en het wederinstorten in ziekten.

1. Van het eerste begin der ziekten.

122. Elke ziekte wordt, alvorens uit te breken en voor den lijder zelven, of althans voor den arts, duidelijk merkbaar te worden, korter of langer voorafgegaan van eenen toestand, welke het eerste onmerkbare begin (*opportunitas*) kan genaamd worden.

123. Deze toestand bestaat alleenlijk in de eerstbeginnende storing der levensverrigtingen; in een algemeen, nog gering, gevoel van ongesteldheid, zonder bepaalden vorm van ziekte en met duistere verschijnselen en toevallen, zonder zamenhang, en slechts als voorboden (*prodromi*) der ziekte te beschouwen.

124. Hoe grooter de aanleg, hoe heviger de gelegenheidsoorzaken, hoe levendiger de prikkelbaarheid is, des te korter duurt deze toestand voort, en smelt daarom dikwerf met het eerste tijdperk der ziekten (A.) geheel en onmerkbaar ineen.

2. Van de wederherstelling uit ziekten.

125. Heeft de ziekte hare drie groote tijdperken door-

doorgeloopen, dan gaat de lijder langs den weg der wederherftelling (*reconvalescentia*) tot het genot zijner vorige gezondheid over.

126. Deze wederherftelling beftaat in den algemeenen wederkeer der volledige krachten en der volmaakte harmonie in alle de levensverrigtingen. Zij is inzonderheid kenbaar aan de toenemende ligchaamskrachten en omvang. Gedurende haar is de lijder nog zeer vatbaar voor alle nadeelig werkende indrukken.

(Delius *de convalescentia vera et spuria.* Erl. 1773, 4.
Bidischini *de convalescentia.* Viennae 1783.
Malfatti über die Reconvalescenz. (Wiener Tasschenb. f. d. Ges.)).

3. Van het wederinftorten na ziekten.

127. Is de ziekte niet volledig beflist geworden, zoodanig, dat de in het ligchaam werkende oorzaken niet volkomen zijn weggenomen, of de vroeger gewerkt hebbende fchadelijke prikkels op het door de ziekte verzwakte en meer vatbaar gewordene ligchaam op nieuw beginnen te werken, dan wordt de wederinftofting (*recidivitas*) geboren. Zij is bijzonder van gewigt in *acute* ziekten.

128. Wederinftorting is te verwachten, inzonderheid wanneer in *acute* en hevige koortsziekten de *crifis* zich te vroeg opdeed, onvolledig was of geheel uitbleef, of ook wel op de eene of andere wijze door fchadelijke indrukken van buiten, als, verkeerde behandeling, leefregel enz., belemmerd of verhinderd werd; wanneer de herftellende lijder blijft fukkelen en niet alle toevallen der ziekte volledig verdwijnen, maar zich nog op den duur veeleer ziekteteekenen

nen vertoonen, naar den aard der voorafgegane ziekte, verschillend gewijzigd.

129. De wederinstorting is steeds gevaarlijker, dan de eerste aanval der ziekte, en wordt allergevaarlijkst, naar mate zij zich, na schijnbare rust, meermalen hervat, of bij dezelve edelere *organen* aangetast worden. Zij begint gewoonlijk op eenen, bij voortgaande telling, *critischen* dag en, bij *periodieke* ziekten, op den tijd, waarop anders de aanval te wachten is.

(Kloekhoff. Crause, Alberti, Stuven, Buchner, Vechner, Sawas, *dissertationes.*
Brodhag *de morbis recurrentibus generatim.* Hall. 1774. 4.
Willermoz, *morbor. recidivor. disquisitio.* Monspel. 1788. 4.)

E. Van de kwaadaardigheid der ziekten.

130. De kwaadaardigheid (*malignitas*) is, als gezellin van zware ziekten, nooit iets wezenlijks, steeds iets toevalligs, en geeft zich te kennen door plotselijke onverklaarbare zwakheid, schijnbare gematigdheid met bedenkelijke toevallen; door veelvuldige flaauwten zonder duidelijke oorzaak, door aanmerkelijke neerslagtigheid of onverschilligheid bij aanwezig gevaar, door buitengewone veranderingen in het uiterlijke voorkomen.

131. De kwaadaardigheid is daarom (130.) steeds een teeken van hevige aandoening en verval der levenskrachten en van bedenkelijke zwakheid; bij gevolg van groot gevaar. Hoe meer de bovengezegde (130.) toevallen zich opeen stapelen en met andere kwade of dubbelzinnige teekenen verbinden, hoe meer de dood te

te duchten is. Opwekking der krachten na het gebruik van gepaste middelen, en vermindering der kwade toevallen in het algemeen, levert alsdan eenige hoop op herstel op.

(STAHL, FLACH, BUCHNER, MARCARD, BOEHMER, *Dissertationes.*
BALDINGER, *Progr.* Gött. 1775.
J. M. HEPLI, Abh. v. d. bösartigen Fieber. Zur. 1775. 8.
ALIBERT, *Traité des fièvres pernicieuses intermittentes*, 3me ed. Paris 1804. 8.)

III. *Van den typus der ziekten.*

132. De bepaalde orde, waarin de toevallen eener ziekte, met betrekking tot den tijd voorkomen, en welke derhalve inzonderheid tot den vorm der ziekte in verband staat, wordt *typus* genaamd.

133. Deze *typus* is nu eens meer, dan weder minder duidelijk, allerduidelijkst in koortsziekten. Hij is aanhoudend (*continuus*) of afwisselend (*periodicus*).

134. Aanhoudende is de *typus* in alle die ziekten, waarin de toevallen niet regelmatig afwisselen, maar na genoeg in dezelfde mate voortduren, toe- of afnemen. Periodiek, daarentegen, is de *typus* dan, wanneer de toevallen naar eenen bepaalden regel bij afwisseling toe- en afnemen.

135. De periodieke *typus* rigt zich 1°. naar de uren van den dag, zoodanig, dat de toevallen meest des middags en inzonderheid des avonds toenemen, des morgens minder hevig zijn; 2°. naar de dagen, zoo als bij de tusschenpoozende koortsen het geval is; 3°. naar de weken, gelijk bij sommige aanvallen van kramp plaats heeft; 4°. naar de jaargetijden, zoo als meestal bij de klierziekte, de jicht enz. gebeurt.

136.

136. De periodieke *typus* is het gevolg 1°. van den invloed der wereldkrachten, van de wenteling der aarde om hare as en om de zon, van de *periodieke* wenteling der maan om de aarde; 2°. van de eigendommelijke werkzaamheid des *organismus*.

137. Hoe levendiger de prikkelbaarheid van en hoe aanmerkelijker de afwijking van de regelmaat in het ligchaam is, des te korter zijn de tusfchenpoozingen, of de tijdperken, gedurende welken de toevallen afnemen. Hoe meer, daarentegen, het ligchaam ongevoelig en onaandoenlijk is, des te zeldzamer komen de aanvallen voor en des te langer zijn de tusfchenpoozingen. Gedurende deze tusfchenpoozingen verdwijnen nogtans alle ziekteverfchijnfelen niet ten eenen male; er heeft flechts eene vermindering daarvan plaats, welke hen voor dien tijd onzigtbaar maakt.

138. De periodieke *typus* is nalatende (*remittens*) genaamd, wanneer de toevallen flechts verminderen, zonder geheel te verdwijnen. Het tijdperk van het afnemen heet nalaten (*remisfio*); dat van het toenemen verheffing (*exacerbatio*.) Of de periodieke *typus* is volledig tusfchenpoozende, zoodanig, dat gedurende zekere tijdsgewrichten de karakteristieke toevallen geheel en al uitblijven (*intermittens*). Alsdan wordt het tijdperk, waarin zich de toevallen opdoen, de aanval (*paroxysmus*), dat, waarin zij uitblijven, bij koortfen koortsvrije tijd (*apyrexia*), bij ziekten zonder koorts enkel vrije tijd (*tempus intercalare*) genaamd.

139. Zijn de aanvallen en verheffingen aan zekeren bepaalden tijd gebonden, dan noemt men de ziekte regelmatig of *typisch*; zijn zij dit niet, onregelmatig of *atypisch*.

140. De periodieke *typus* is voornamelijk eigen aan de koortsen en doet zich daarin kennen: 1° als aanhoudende, (*continuus*) in die koortsen, waarin de toevallen wel nu en dan eenigzins verminderen, doch waarin geen volkomen koortsvrije tijd (*apyrexia*) waar te nemen is, en die daarom aanhoudende koortsen (*febres continuae*) genaamd worden, en wel *a*. als volledig aanhoudende in koortsen zonder bepaalde en regelmatige nalatingen, eigenlijke of volledig aanhoudende koortsen (*febr. continuae continentes*); *b*. als min of meer duidelijk nalatende in koortsen, waarin op zekere bepaalde uren eenige duidelijke, hoewel korte, nalating van koorts of althans vermindering van toevallen waargenomen wordt, doch waarin de aanvallen (*paroxysmi*) elkander al spoedig opvolgen, uit dien hoofde nalatende koortsen (*febres remittentes*) geheeten; en, 2° als volledig tusschenpoozende (*intermittens*) in die koortsen, waarin de koortsvrije tijd 24 uren of langer duurt, en waaraan men deswege den naam heeft gegeven van tusschenpoozende koortsen (*febres intermittentes*).

(PLOUCQUET, F. GAAB. *Diss. de morbis periodicis*. Jub. 1785. 4. A. J. TESTA, l. c.)

I^E. KLASSE.

KOORTSEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

VAN DE KENTEEKENEN EN ONDERSCHEIDINGSTEEKENEN DER KOORTSEN IN HET ALGEMEEN.

141. Koorts (*febris*) noemen wij, in het algemeen, dien tegennatuurlijken ligchaamstoestand, waarin al deszelfs deelen en stelsels, en wel inzonderheid het slagaderlijke, gemeenschappelijk op dezen of genen ziekteprikkel terugwerken, en waarbij het evenwigt der krachten gebroken is.

142. De naaste oorzaak dezer terugwerking (*reactio*) is gelegen in eene verhoogde opwekbaarheid van het zenuw-en bloedvaadstelsel en in eene eigendommelijke prikkeling daarvan, door verschillende in-en uitwendige prikkels te weeg gebragt.

143. Verandering in den polsslag en het gevoel van warmte, wanorde in de afscheidingen en ontlastingen (*se-et excretiones*) zijn de algemeene kenteekenen van koorts.

144.

144. De koorts doet zich gewoonlijk op met lusteloosheid, gapen, huivering en trekkingen in rug en ledematen; matheid; verminderden eetlust, drukking in de hartkuil, droogheid van den mond, dorst; vliegende hitte, afwisselende gelaatskleur, dofheid en zwaarte van het hoofd, onrustigen of buitengemeen diepen niet verkwikkenden slaap, buitengemeen vermeerderde of verminderde ontlastingen. Deze toevallen nemen gedurende den verderen loop der koorts in hevigheid, aanhoudendheid en aantal toe, en zij doorloopt de drie hoofdtijdperken der ziekten c16c., om door de langzame verdwijning of ontlasting van den tegennatuurlijken prikkel en het herstel van het evenwigt der krachten en bewegingen tot de wederherstelling (125.) of door verandering van den ziekteprikkel in naziekten 45.cc overtegaan; of de ziekteprikkel overmeestert, vroeger of later, de levenskracht en brengt den dood 45.cc aan, of de lijder, na tot de wederherstelling te zijn gekomen, stort op nieuw in 127.cc en de koorts neemt weder haren ouden loop.

145. De koorts, hoezeer eigenlijk in wezen steeds ééne en dezelfde ziekte, laat zich, ten gevolge van de verschillende hoedanigheid en wijziging der prikkels, waardoor zij te weeg gebragt wordt, van den verschillenden toestand der levenskracht in het ligchaam, waarin zij ontstaat, en van den verschillenden graad en wijze van terugwerking dier levenskracht op den verschillenden ziekteprikkel, naar haar karakter gevoegelijk verdeelen in de vier navolgende hoofdrangen, te weten:

A. in koortsen, met meer of min sterke terugwerking en vermeerderde levenswerkzaamheid, welke wij, kort-

heidshalve, ONTSTEKINGSKOORTSEN, *febres inflammatoriae*, noemen zullen;

B. in koortſen met min of meer zwakke terugwerking (*reactio*) en verminderde levenswerkzaamheid, met verminderden zamenhang der vaste en eene bijzondere neiging der vloeibare deelen tot ontbinding of bederf, onder den naam van ROTKOORTSEN, *febres putridae*, bekend;

C. in koortſen met onregelmatige terugwerking (*reactio*), aandoening van het zenuwſtelſel in het bijzonder, zonder baarblijkelijke neiging der vloeibare deelen tot ontbinding, waaraan wij den naam van ZENUWKOORTSEN, *febres nervoſae*, kunnen geven; en, eindelijk,

D. in koortſen, die door haren loop en verſchijnſelen van alle drie de vorige rangen afwijken, ſomwijlen de kenteekenen van allen in zich vereenigen, en gedurende haren loop eene eigenaardige ſmetſtof in het ligchaam ontwikkelen, waardoor zij zich aan andere gezonde ligchamen kunnen mededeelen. Wij zullen deze SMETKOORTSEN, *febres contagioſæ*, noemen.

146. Deze vier hoofdrangen ſtellen de meest algemeene karakters van koorts daar en zijn in *typus* aanhoudende (*continentes*), nalatende (*remittentes*), of tusſchenpoozende (*intermittentes*).

147. Daar nogtans de levenskracht in de *organen* en ſtelſels des ligchaams ongelijkmatig verdeeld en, ten gevolge van in- of uitwendige oorzaken, in het eene meer, in het andere minder, verhoogd zijn kan, zoo wordt hieruit nog eene nieuwe verſcheidenheid onder de koortſen geboren, van de eigendommelijke

prik-

prikkelbaarheid en meerdere of mindere terugwerking (*reactio*) van ieder zoodanig bijzonder *orgaan* of ſtelſel afhankelijk.

148. Dien ten gevolge (147.) laten zich nog de koortſen verdeelen in koortſen met uitſtekende ſoortelijke (*ſpecifieke*) prikkelbaarheid en terugwerking:

1° van het bloedvaatſtelſel, of onſtekingskoortſen, *febr. inflamm.*;

2° van de afſcheidende *organen*, en wel:

a. Van het darmkanaal, of darmkoortſen, *febres gastricæ*;

b. van de lever en het galſtelſel, of galkoortſen, *febr. bilioſæ*;

c. van de ſlijmklieren of vliezen, of ſlijmkoortſen, *febr. mucoſæ*, *pituitoſae*, zinkingkoortſen, *febr. catarrhales*;

d. van de melk-ſpeekſelklieren enz. of zogkoorts, *febris lactea*, ſpeekſelkoorts.

3° van de huid, of uitſlagskoortſen, *febr. exanthematicae*;

4° van de werktuigen van het gevoel, of rheumatieke koortſen, *febres rheumaticæ*:

149. Uit de vermenging, eindelijk, verbinding en menigvuldige wijziging der gezegde karakters (146.) en verſcheidenheden (148.) ontſpruiten de zamengeſtelde (*febr. compositae*) en afgeleide koortſen (*febres ſecundariae*).

✲

TWEEDE HOOFDSTUK.

VAN DE KENTEEKENEN DER KOORTSEN NAAR DERZELVER VERSCHILLEND KARAKTER.

Ie. *RANG.*

Ontstekingskoortsen.

150. Algemeene teekenen der ontstekingskoortsen (*febres inflamm.*) zijn: bestendig gevoel van kracht, offchoon vaak verzeld van matheid en zwaarte in de ledematen; veerkracht en haastigheid in de meeste verrigtingen, zonder onmiddellijke uitputting van krachten.

151. De ontstekingskoortsen ontstaan van koude, verhitting, sterke ligchaamsbeweging en inspanning van krachten enz., voornamelijk bij bloedrijke personen van jeugdigen of middelbaren leeftijd, inzonderheid van het mannelijke geslacht, van eene anders vaste gezondheid, welgevoed ligchaam; bij eene arbeidzame leefwijze in de vrije lucht, een' voedzamen en eenvoudigen leefregel; bij eene zuivere, koude lucht, berg-en zeelucht, noord-en oostenwind, in den winter en het voorjaar. Zij bereiken bij kinderen dien graad van hevigheid niet, als bij volwassenen, zijn insgelijks zelden zoo hevig en nimmer zoo zuiver bij bejaarden.

152. De levenswerkzaamheid is bij deze koortsen

naar

naar binnen en naar buiten (*intensief* en *extensief*) verhoogd; de *reactie* duurzaam, bestendig, regelmatig; de houding forsch en standvastig. Van daar levendigheid, veerkracht, vinnigheid, zamenhang en woestheid bij het ijlen; hevige zamentrekking, in geval van bijkomende krampen; hevigheid der pijn, die zich opdoet; sterke werking van hart en slagaderen; eenmalige sterke koortskoude; algemeene droogheid; bestendige, voortdurende, gelijkmatige hitte; vastheid der voortgebragte stoffen, vermeerderde vastheid en verhoogde strembaarheid (*plasticiteit*) van het bloed. Voorts duurzame zielsrust, verhoogd zelfsgevoel; moed; duurzame, een' tijd lang althans ongeschondene krachten, of een gevoel van enkele onderdrukking, geenszins uitputting van krachten. De pols is in den regel sterk, moeijelijk zamen te drukken; veeltijds hard en vol, somwijlen onderdrukt en daardoor schijnbaar zwak; geeft zelden boven 110 slagen in de minuut: hij is gemeenlijk in alle opzigten bestendig en gelijkmatig, is aan de snelheid der ademhaling en de hitte naauwkeurig geëvenredigd; zoodra hij voller en harder wordt, nemen de toevallen toe.

153. De ontstekingskoorts is op zich zelve goedaardig en, als zoodanige, nimmer doodelijk; hare beslissing geschiedt met vaardigheid. Haar verloop is snel, doch regelmatig. Zij overvalt plotselijk met hevigheid, zonder aanmerkelijke voorboden. Haar *typus* is zeer bepaald en regelmatig, aanhoudend (*continens*); de toevallen blijven zich van het begin tot het einde toe

na genoeg gelijk en ſtijgen zelden in hevigheid of aantal. Haar duur is van 8 tot hoogſtens 14 dagen; duurt zij langer, dan gaat zij in rot-of zenuwkoorts over.

A. Eenvoudige, eendaagſche koorts, *febris ſimplex.* (*febris benigna*, *ephemera*, *diaria.*)

154. De eenvoudige of zoogenaamde eendaagſche koorts is het gevolg van eenigen in- of uitwendigen, voorbijgaanden of blijvenden, prikkel, ten gevolge van wiens verſcheidenheid de verſchijnſelen min of meer verſchillen.

155. Zij heeft geen bijzonder karakter noch rigting; het ontſtekingaardige munt niet uit, minder nog het rot-of zenuwachtige. Zij is derhalve blootelijk te beſchouwen als eene ontſtekingskoorts in den geringſten, minst bedenkelijken graad.

156. Deze koorts doet zich plotſelijk op; het algemeene gevoel, de eetlust, de ſlaap zijn min of meer geſtoord; de pols levendig, zonder merkelijke hardheid en grootte; de hitte matig.

157. Zij is zeer goedaardig; zij loopt in korten tijd, meestal in één tot drie dagen ten einde. Haar *typus* is meestal aanhoudende (*continens*); doch zij neemt ſomwijlen, wanneer zij langer dan éénen dag voortduurt, den nalatenden (*remitt.*), ja zelfs den tusſchenpoozenden (*interm.*), *typus* aan.

158. Zij wordt beſlist door *critisch* zweet, neusbloeding, roodzandig bezinkſel in de pis, buikloop, braken en meer andere *critiſche* ontlastingen, ſomwijlen gepaard met uitſlag in en om den mond.

B. Zuivere ontſtekingskoorts, *febris inflammatioria ſimplex.*
(*Synochus imputris; ſynocha; febr. acuta ſimpl.; febr. ſthenica, pyrexia; febr. angiotenica*).

159. De zuivere ontſtekingskoorts overvalt bij voorkeur perſonen, die ſterk en gevoelig zijn enz., onder de boven (151.) opgegevene omſtandigheden.

160. Behalve door de algemeene kenteekenen (150—152.) munt zij uit door hare plotſelijke verſchijning, ſterkere, kortſtondigere of langdurigere, hoogstzelden terugkeerende koortskoude; door opgezetheid, roodheid van het aangezigt des lijders, levendige, glinſterende oogen, ſterken aandrang van bloed naar het hoofd, hevige hoofdpijn, hevig ijlen (152.). De pols is menigvuldig zonder ſnelheid, hard, ſterk, moeijelijk zamen te drukken; daarbij beſtendig, gelijkvormig, doorgaans geregeld; gemeenlijk ook vol; zelden week, onderdrukt. De adem is heet, ſnel, angſtig, bezwaard. De hitte is algemeen zeer groot; de droogte en branding der deelen hindert den lijder, zonder voor den voelenden vinger onaangenaam of bijtend te zijn; hitte, pols, ademhaling, dorst en ijlhoofdigheid, alsmede de belemmerde afſcheidingen en ontlastingen en alle verdere toevallen ſtaan onderling in een volledig verband. De huid is geſpannen en droog, eenigzins opgezet, hoogrood, inzonderheid in het aangezigt; de pis ſpaarzaam, brandig, vuurrood; de tong meestal zuiver, droog, donkerrood of wit; de ſtoelgang zeldzaam en droog. De dorst is

 ſterk,

ſterk, inzonderheid naar verkoelende, zuurachtige dranken. Braken is zeldzaam en dan nog enkel *conſenſueel* (I. D. 444.). Bij aderlating ſtremt het ontlaste bloed ſnellijk, geeft weinig bloedwater, maar eene taaije korst, eenigzins verheven (*convex*) van oppervlakte.

161. De zuivere ontſtekingskoorts verloopt ſnel, hoogſtens binnen 14 dagen; zij is ſchier aanhoudende, zonder zeer duidelijke nalating (*remisſio*), doch geregeld van *typus* en toevallen; zij wordt meestal den 7den of 9den dag door *critisch* zweet of pis met een wit- of roodachtig bezinkſel beſlist, terwijl bloedſtortingen, inzonderheid neusbloedingen, ſomwijlen buikloop, verligting aanbrengen. Zij is, op zich zelve en bij eene goede behandeling, zonder gevaar en ſchier nimmer doodelijk, ten ware zij, zoo als veeltijds het geval is, met plaatſelijke ontſtekingen of bijzondere aandoeningen van andere ſtelſels verbonden is. Loopt zij met den 14den dag niet af, dan gaat zij in rot- of zenuwkoorts, of in naziekten over.

162. Zij is gevaarlijker voor oude, dan wel voor jeugdigere perſonen; desgelijks voor dezulken, die eenig bij uitſtek zwak of lijdend deel omdragen.

(Morton, *Exercit. de febrib. inflamm. universalibus.* Lond. 1694.
Junckeri *Consp. medic. theor. et pract.* Tab. 58.
Valcarenghi, *de praecipuis febr. spec. pract.* Cremon. 1761. § 23.
Quesnay, *Traité des fièvres continues.* Tom. II. p. 354.
Harver, *Diss. de febr. infl. earumq. phaenomenis.* Manh. 1769.
Fordyce, *a new inquiry in to the causes and cure of putrid and inflamm. fevers.* Lond. 1773.
Lieutand, *Synops. prax. med.* Lib. I. Sect. 1.
Gregory, Anfangsgründe d. Behandl. d. Krankh. u. d. Fiebersorten ins besondre, a. d. Engl. Leipz. 1777.
Burserius de Kanilfeld, *Inst. med. pract.* Lips. Tom. I. 1787.
Ru-

Rudolfstädter, Med. Bemerk. über die hitzigen fieber. 1782.
Stoll, *Aphor. de febrib.* Vindob. 1787.
Van der herp, *Diss. de f. synocho simplici.* Giess. 1788.
Wedekind, Allg. theorie der Entzundungen u. derer Ausgänge, Lipz. 1791.
Jaeger, die anhalt. Fieber u. s. w. Maintz. 1790.
Selle, *Pyretologia medica.*
Vogel, Handb. der pract. Arzneijw. I Th. 3te Aufl. Stendal. 1789.
Frank, *Epit. de curand. hominum morbis.*
Reil, über die Erkenntniss u. Kur der Fieber. 2te Aufl.
Stark, Handb. zur Kenntniss. u. Heilung innerer Krankh. d. menschl. Körpers. I. Th.
Hofrichter, Versuch uber den Entzundungsfieber u. s. w. Breslau 1806.
Elsner, Beitr. Z. Fieberlehre.
Hoff, *Diss. in augur. de principio febr. infl. epidem. gignente rudim.* Tub. 1794.
Hufeland, System. d. pract. Heilk. 2 Bd. I Abth.
Hecker, Kunst d. Krank. d. Menschen zu heilen. I Bd.
Pinel, *Nosographie philos.* ed. vol. I.
Consbruch, Klinisch. Tasschenb. 5te Aufl. Leipz. 1808.)

IIe. RANG.

Rotkoortsen.

163. De zuivere rotkoorts of *febris putrida simplex*, *febris (adynamica, synochus putris) etc.*; onderscheidt zich in het algemeen door eene spoedige verzwakking der levenskrachten, inzonderheid der spierkracht, en verminderde terugwerking (*reactio*) van alle *organen*, bij blijkbare neiging der vochten tot ontbinding.

164. Zij ontstaat na allerhande voorafgegane verzwakkende oorzaken. Zij overvalt, bij voorkeur zwakke personen, inzonderheid bij eene warme en tevens vochtige lucht, windstilte, of vochtigen en warmen

men zuiden- en westenwind; bij een heet klimaat; aan beslotene, laag gelegene oorden; in gevangenissen, hospitalen, schepen, belegerde steden enz.; bij slecht voedsel of gebrek daaraan; bij nederdrukkende gemoedsaandoeningen, angst, vrees, verdriet en wat dies meer zij.

165. De levenswerkzaamheid is bij de rotkoorts steeds naar binnen (*intensief*) verminderd, schoon ook veelal naar buiten (*extensief*) verhoogd; de *reactie* steeds gering en althans zonder veerkracht.

166. De rotkoorts doet zich gemeenlijk onder velerleie voorboden, welke het kenmerk van zwakheid, somwijlen ook van eenige andere ziekte, dragen, op. Zij begint meestal met dofheid, doffe hoofdpijn, slapeloosheid, koudelijkheid, zwaarte en onaangenaam gevoel door het gansche ligchaam, mismoedigheid, gebrek aan eetlust, walging, misselijkheid en verdere teekenen van ongesteldheid der eerste wegen. De pols is somtijds in het begin vol, sterk, maar zinkt aldra, zoodat hij ter naauwer nood voelbaar wordt; somwijlen, daarentegen, wordt hij week, menigvuldig en snel tevens, laat zich gemakkelijk met den vinger zamen- of wegdrukken, en laat zich vaak als breiachtig (I. Dl. 183) aanvoelen. Op de koortskoude, die zelden levendig is, volgt aanvankelijk eene matige, maar met het gevaar zelve toenemende, vaak tot eenen aanmerkelijken graad stijgende, onaangename op het aanvoelen bijtende hitte (*calor modax*), welk bijtend gevoel toeneemt, naar mate men de huid des lijders langer aanraakt, middelerwijl deze zelf somwijlen inwendig hui-

ve-

verig is of van tijd tot tijd voorbijgaande rillingen gevoelt; zij ſtaat met den kleinen, zwakken, bij uitſtek ſnellen pols, alsmede met de ademhaling, die meestal rustig is en met den dorst, die dikwerf ontbreekt, in verband. Gedurende den verderen loop zijn de oogen rood, dof, betraand, glazerig, met het uitzigt van lijden en ontevredenheid. De wangen zijn rood met een' blaauwachtigen omtrek; later wordt het ganſche aangezigt zoowel, als de inwendige oppervlakte der oogleden, loodkleurig. De tong is in den beginne wit, vervolgens rood, heet, droog, bruin, zwart, geſpleten; ſomtijds op den duur vochtig. De handen beven. Daarbij komt een bedwelmende hoofdpijn in den bodem van het bekkeneel, meer drukkend, dan wel eigenlijk pijnlijk. De lijder heeft groote angstvalligheid en wordt hoe langs zoo moedeloozer, onverſchilliger, gevoelloozer, bij alle de teekenen van werkelijke zwakheid. De lijder kan, over het algemeen, niet regt op zitten, ligt in bed op den rug, en laag: bij het overeind zitten is hij bedwelmd, duizelig; liggende, daarentegen, heeft hij hoofdpijn, is ſomtijds ſlaperig. Hij ijlt, doch meest ſtil, en binnen s'monds pratende; ſomwijlen nu en dan woest. Karakteristiek is daarbij de neiging der vochten tot ontbinding, kenbaar aan den aasachtigen ſmaak, adem, uitwaſeming, pis, drekſtoffen des lijders, bij wien al, wat hem omringt, iets rotachtigs heeft. De mond van binnen is met eene ſmerige, gele, bruine, zwartachtige ſtof bezet, welke het ſpreken belet; desgelijks de neusgaten. De huid, die eerst veelal droog was, wordt vochtig, kleverig, ſmerig, zonder

al-

algemeen warm of weldadig zweet. De pis, in den beginne meer of minder natuurlijk, vervolgens nu eens troebel en dik, dan weder helder, vaak met een vetachtig, bontgekleurd vlies bedekt, wordt donker, krijgt eene kleur als van chokolade, en is over het geheel veranderlijk. De buik zet zich op (*Meteorismus putridus*;) met den ſtoelgang, eerst dikwerf belemmerd, vervolgens *colliquatief*, gaan zwarte aasachtige ſtoffen af. Uit alle deelen ſtort zich bloed uit, zelfs uit de huid; blutsvlekken (*petechiae*) vertoonen zich veeltijds; ook gierstuitſlag, ſprouw of bloedblaren, — allen van ſlechte natuur. Het ontlaste bloed ſtremt zeer langzaam en ſlecht, en levert ſlechts hoogstzelden eene dunne, in vervolg van tijd veelkleurige, platte of ingevallene korst op. De minſte plaatſelijke prikkeling, drukking enz. veroorzaakt vuur (*gangræna*). De lijder heeft veelal een' afſchuw van vleeschſpijzen en trek naar wijn en zure dranken; dikwerf hevig naar koud water. Groote zwakheid der darmen en eindelijk der ſluitſpieren doet zich op, en de ontlastingen gaan dikwijls zonder bewustzijn af. Somwijlen grijpt het einde onder een hevig ijlen plaats. Het lijk gaat zeer ſpoedig tot bederf over.

167. De rotkoorts is gemeenlijk aanhoudende (*continuens*); ſomwijlen, vooral in den beginne, duidelijk nalatende (*remittens*); zelden tusſchenpoozende (*intermittens*), en, in dit geval, is er nimmer volledige afwezigheid van koorts (*apyrexia*). Nalatende of tusſchenpoozende is de rotkoorts, bij voorkeur, bij vroeger alreede zeer verzwakte perſonen of die aan ongeſteldheid van eenig buikingewand

lij-

lijden. De rotkoorts duurt, wanneer zij aanhoudende is, van 7 tot 21 dagen; zelden langer. Enkele malen is zij reeds binnen de 3 eerste dagen doodelijk (*ephemera maligna*). Is zij nalatende, dan neemt zij zelden voor den 40sten dag een gunstig einde; de duur der tusschenpoozende rotkoorts is nog onbepaald.

168. Het verloop der rotkoorts is meestal onregelmatig; zelden doen er zich *critische* verschijnselen in op, en gemeenlijk volgt het herstel of de dood langzaam.

169. De rotkoorts is steeds zeer gevaarlijk, inzonderheid voor verzwakte ligchamen; gevaarlijker, naar mate de ziekte heviger is, meer *organen* aangetast zijn, en de sporen van vochtbederf zich spoediger vertoonen. Ook voor jonge sterke volbloedige lieden, die aan plaatselijke ontstekingen meer bloot staan, wordt zij gevaarlijker. Kinderen en oude lieden blijven er gewoonlijk van verschoond.

170. Goede teekenen zijn: vermindering der toevallen, vooral op den zevenden, veertienden, eenentwintigsten dag, inzonderheid, wanneer deze volgt op een warm gelijkmatig zweet, een ruim bezinksel in de pis van geelachtig bruine of roode stof, op kliergezwellen en zweren ten gevolge van verplaatsing der ziektestof (*metastasis*); voorts uitslag om den mond, en gedurende het verdere verloop der ziekte plaats grijpende hardhoorigheid of dootheid.

171. Het herstel gaat traag voort. Somwijlen gaat

gaat de ziekte in *chronifche* zwakheid, waterzucht, tering enz. over. De uit de rotkoorts herftellende lijders ftaan bij uitftek aan wederinftorting bloot.

172. Slechte teekenen zijn: groote angst en beklemdheid op de borst, braken van zwartachtige, bruine ftof; desgelijks dergelijke buikloop; rommeling der darmen; hoorbaar nederploffen der verzwolgene dranken; troebele, tranende, flechts ten halve geopende oogen; open mond; verlamming der zintuigen; koud kleverig zweet; aasachtige reuk; *meteorismus*; *colliquative* ontlastingen; wormen, die uit den mond kruipen; verflapping der fpieren en afvallen van het ligchaam in het algemeen, enz.

173. De rotkoorts is dikwerf heerfchende (*epidemisch*), en wordt fomwijlen befmettelijk (*contagieus*.)

174. De dood volgt gemeenlijk langzaam, na eene volledige uitputting van krachten. Somwijlen neemt het leven, en dan dikwerf vroeger, door beroerte of verftikking een einde.

175. Bij elke heerfchende rotkoorts (*f. putr. epidemica*) doen zich meestal bijzondere en aan de *epidemie* eigendommelijke verfchijnfelen op, die de grootfte aandacht verdienen.

(Stephens, Jearne, weller, morraeu, renwick, *diss. de typho*,
Bowles, *Diss. de febre typhoidea.* Edinb. 1790.
Malcarty, *Diss. de typho region. calid.* Edinb, 1797.
Lynch, *Diss. de scorbuto*, *typho*, cet. Edinb. 1790.
Cullen, *Elém. de med. pratiq.* trad. de l'Anglois.
Harless, in hufeland's journ. d. p. Heilk. 6 Bd. 1 st.
Reil, l. c.

Hux-

HUXHAM, *Opera.*
FORDYCE, Untersuch. —, d. fauligten u. s. w. Fieber. a. d. Engl. Leipz. 1771.
MONRO, account of the diseases in the British military hospitals.
BALL, prakt. Abh. v. d. Fiebern. a. d. Engl.
FOURNIER, *observ. sur les fièvres putrides et malignes.* Dyon. 1775.
PEZOLD, Abh. von faulen Fiebern. Leipz. 1773.
CLOSSET, Abh. von Faulfiebern (Wiener Beiträge 2ter Bd.)
QUARIN, *de febrib. et inflamm.*
LETTSORN, Mediz. Nachr. v. d. allg. Dispensarium in Lond, a. d. Engl.
GRANT, Essay on the pestilential fever. Lond. 1775.
GRANT, Research. on the fevers.
BOSE, *de contagii natura.* Lips. 1786.
FRANK, *Delect.* vol. *VI.*
BILGUER, Vers. uber Faulfieber u. s. w. Berlin. 1782.
ARAND, Abh. uber 3 Krankh. unter dem Volke. Gott. 1773.
GEMEINER, *de vera febr. putr. notione.* Erl. 1786.
GREGORY, Diss. on the putrid and remitting march fevers.
Onderscheidene *Dissertatien* in de *Opuscul.* van SCHROEDER.
WERNISCHECK, woher so viele Faulfieber. Wien. 1786.
STAUB, Sichere Heilart d. faulart. Fieber, u. s. w. Sträsb. 1800.
HECKER, Natur u. Heilart d. Faulfieber, u. s. w. Berlin. 1809.
KILIAN, das Faul-und Nervenfieber, Bamb. 1899.
BROCLESBEY, Enquiry into— — putrid fevers, etc. Lond. 1782.
CIERA, *de febre nosocomiali.* Mediol. 1779.
APLI, Abh. v. d. bösart. Fieber. Zurich. 1775.
Dezelfde, an seinen Rezensenten. ibid. 1783.
CLAKR's Belehrungen u. s. w. a. d. Engl. Leipz. 1778.
SARCONE; Gesch. der Krankh. in Neapel. a. d. Ital. 1770.
LIND, *Essai sur les maladies des Européens dans les pais chauds.* trad. de l'angl. Paris. 1785.
HILLARY, Observ. on the changes of the air and the epidemical diseases in the Island of Barbados. Lond. 1759.
VACCA BERLINGHIERI, *sulle febri dette putride.* Lucca. 1781.
SEYBERT, uber die Fäulniss des Blutes u. s. w. a. d. Engl. Berlin. 1798
MONS, verhandeling over de kwaadaardige rotkoorts.
STOLL, SELLE, VOGEL, BURSERIUS, HUFELAND (*Ideën zur Pathogenie*), REIL, STARK, FRANK, HECKER, PINEL; CONSBRUCH, l. l. c. c.
SETTEGAST, FAUKEN, KESSLER, LANGSVERT, MASDEVALL, GESENIUS, ROBER, beschrijvingen van onderscheidene *epidemiën* van rotkoortsen.

IIIe. RANG.

Zenuwkoortsen.

176. De zuivere zenuwkoorts of *feb. nervosa simplex* (*typhus nervosus*; *febris ataxica*; *pyrexia nervosa*) munt boven alle andere koortsen, bij een gestoord evenwigt der krachten, uit, door bijzondere aandoening van het hersen- en zenuwstelsel, zonder in het oog loopende neiging der vochten tot ontbinding, en door eene hoogst onregelmatige terugwerking (*reactio*) en, ten gevolge der laatstgemelde, door eene volmaakte tegenstrijdigheid aller toevallen, zoo onderling, als met betrekking tot de bekende verwijderde oorzaken, door menigvuldige verandering in en schijnbare verhooging of onderdrukking van alle of van enkele verrigtingen, zonder waarneembare oorzaken.

177. De zenuwkoorts tast, bij voorkeur, zwakkelijke, zeer prikkelbare, doch ook sterkere, voorwerpen aan; inzonderheid, bij snelle afwisseling van warmtegraad, of bestendigen westen- of zuidwestenwind en lagen *barometer*-stand, bij nat en tevens koud weder; bij ophooping van vele personen in enge, bedompte vertrekken, als, gevangenissen, schepen enz.; bij zamenwoning met andere zieken, die aan dergelijke koortsen, scheurbuik of stinkende zweren, *gangreen* enz. lijden, als in hospitalen; bij blootstelling des ligchaams aan de uitwaseming van moerasgronden of moerassen, vooral gedurende den slaap; bij volstrekte onreinheid; bij het gemis van het noodige of gebruik van slecht voedsel; bij sterke buitensporigheden in spijs of drank,

voor

inzonderheid in ſterke en bedwelmende dranken; na ſterke ontlastingen; na zelfbeſmetting en overdreven' bijſlaap; na hevige ligchamelijke vermoeijenisſen, en bovenmatig waken; na onmatige zielsinſpanning, inzonderheid bij nacht; na treurige gemoedsaandoeningen en geweldige hartstogten; na een onvoorzigtig gebruik van geneesmiddelen bij het ganſchelijke ophouden der maandſtonden.

178. De zenuwkoorts is ſteeds het gevolg van eene voorafgegane verzwakking, hetzij van het ganſche ligchaam, of althans van het zenuwſtelſel, en draagt hiervan van het begin tot het einde de kenmerken.

179. De zenuwkoorts wordt, korter of langer, dagen of weken, voorafgegaan van voorboden, welke den naderenden toeſtand van aandoening en ontſtelling des herſen- en zenuwſtelſels duidelijk genoeg te kennen geven, als: matheid, zwaarte der ledematen, gebrek aan of ongeregelde eetlust, lusteloosheid, ſlaperigheid, doffe hoofdpijn, neerſlagtigheid, vreesachtigheid; misleiding van gezigt, van gehoor; buitengewone gemoedsaandoeningen zonder bekende oorzaak, en een eigenaardig gevoel van ongeſteldheid.

180. Hierop volgen, nu eens plotſelijk, dan weder allengskens, en zonder eenige orde de navolgende ziekteverſchijnſelen, te weten: aanvankelijk huiveringen; min of meer zweet, dat niet verligt; een kleine, zwakke, vaak min of meer harde, nu eens ſnelle, dan eens langzame, dan weder weeke, kleine, draadvormige, bevende, tusſchenpoozende, ſomwijlen

voor eenige oogenblikken eenigzins ſterke volle of weeke volle, ſteeds in alle opzigten onbeſtendige pols; verhooging der vroegere (179.) toevallen; ſomwijlen buitengewone tegennatuurlijke vrolijkheid en ſpraakzaamheid; pijn in armen en beenen en in de hartkuil; klopping in de ſlapen van het hoofd, den omtrek der maag en van den navel; eene, nu eens zuivere en heldere, dan eens heeſche en zwakke ſtem, zonder waarneembare oorzaak; ſomwijlen hoest, hik, niezen, zuchten, lagchen zonder bewustzijn; in den beginne eene vochtige, zuivere, of ſlijmachtig witte, later drooge, horenachtige, geſpletene, ſteeds roode, ruwe, bij het uitſteken bevende tong; veelvuldig ſchrapen en uitſpuwen van een ſchuimachtig ſpeekſel; geſtoorde ſpijsvertering, walging; ſomwijlen braken van weinig ſlijm zonder ſmaak, of zuurachtig, zeldzamer bitter; hardlijvigheid of buikloop, met of zonder buikpijn; veranderlijke, meest bleeke, vervolgens plotſelijk roode, vaak dikke en ſtinkende pis, die in ongelijke hoeveelheid en met ongelijk gemak geloosd wordt; beloopene, ſmerige, of geſlotene oogen; meest droevige blik; hoofdpijn, inzonderheid van het achterhoofd; vaste of verſchietende pijnen; ongevoeligheid; matige, niet onaangename, noch bijtende, meer zachte, prikkelende, kittelende, vliegende, ongelijk verdeelde hitte, zoodanig, dat het eene deel brandend heet, het andere ijskoud is, of inwendige hitte bij uitwendige koude; ſuizen en bellen in de ooren; hardhoorigheid of buitengewoon ſcherp, of zeer onbeſtendig gehoor; beving der ledematen, inzonderheid der handen; neiging

tot

tot flaauwten bij de minfte beweging; de zielsvermogens, zelfs bij het grootfte gevaar, fomwijlen ongeftoord, meermalen geweldig verhoogd (*extafis*), veeltijds onderdrukt; meestentijd razende ijlhoofdigheid (*typhomania*); het ontlaste bloed dun, ontbonden of blaauwachtig, met veel donker en dikwerf troebel bloedwater, of geheel natuurlijk. Bij het verdere verloop, vermeerdering der gezegde toevallen in aantal, fterkte en zonderlingheid; plotfelijke ontftekingen, zonder bijzondere roodheid, die in weinige uren in *gangreen* overgaan. Onrustigheid, angst, gebrek aan kennis der omringende perfonen; opfpringen der pezen; ftuiptrekkingen; hondsklem; algemeene of gedeeltelijke verftijving, verlamming, merkbaarder nu in het eene, dan weder in het andere *orgaan*.

181. De uit- en inwendige gevoeligheid is bij de zenuwkoorts, zonder blijkbare oorzaak, onregelmatig. Zij is of te groot in de woelige zenuwkoorts of *f. nervofa verfatilis* (*typhus cum erethismo*): in dit geval is het zenuwftelfel in eenen zeer geprikkelden toeftand, eenen toeftand van fpanning; de zielsvermogens, inzonderheid de verbeeldingskracht, alsmede de uit- en inwendige zinnen zijn verhoogd (*geëxalteerd*); de oogen zijn glinfterende, het gelaat vol uitdrukking, het ijlen levendig, de werkzaamheid van hart- en flagaderen hevig; alle bewegingen gefchieden haastig; elk gevoel van het geheele ligchaam, voornamelijk der zintuigen, wordt door geringe prikkels fterk aangedaan; deze veroorzaken ligtelijk pijn en worden ondragelijk; de verwarring en onbeftendigheid der verfchijnfelen is groot, derzelver tegenftrijdigheid

aanmerkelijk. Of de gevoeligheid is te gering, te weten, in de doffe zenuwkoorts, *febr. nerv. stupida, torpida (typhus cum torpore).* In dit geval gevoelt zich de lijder aanvankelijk zeer mat, klaagt over stompe pijn en zwaarte van het hoofd, duizeligheid, is neerslagtig, als in eenen roes; zijne zintuigen zijn stomp, zijn blik dof, slaperig, zijne gelaatskleur vuil, zijne gelaatstrekken zonder uitdrukking; de koortsachtige bewegingen zijn gering; in alles heerscht werkeloosheid; de sterkste prikkels blijven zonder werking; de liefste dingen zijn onverschillig; er is meestal afkeer van allen drank; ten laatste bewusteloosheid, slaapzucht en wat dies meer zij.

182. De zenuwkoorts, in het algemeen, is in verloop en uiteinde zonder eenige bepaalde orde en duurt nu eens weinige dagen, dan eens drie weken, ja langer, in welk laatste geval zij tot de slepende zenuwkoortsen geteld wordt. Haar *typus* is somwijlen aanhoudende, meest nalatende, ook wel schijnbaar tusschenpoozende, schier altijd onbestendig. De koortsverheffingen en nalatingen zijn gewoonlijk onregelmatig, onvolledig, veranderlijk.

183. Zelden verkondigen in de zenuwkoorts eenige *critische* verschijnselen, als, warm zweet, bezinksel in de pis, verplaatsingen (*metastases*) naar uitwendige deelen, eene voordeelige verandering.

184. Neemt de ziekte eene gunstige wending, dan gaat het herstel zeer traag voort, en laat zij nog lang sporen achter; ook is de herstellende lijder zeer tot wederinstorten geneigd.

185. Geen teeken is in de zenuwkoorts te vertrouwen; bij de beste vooruitzigten volgt dikwerf de dood, bij de slimste het herstel.

186. De zenuwkoorts is dikwerf heerschende (*epidemisch*) en, onder zekere omstandigheden in *typhus* overgaande, besmettelijk (*contagieus*).

A. Heete zenuwkoortsen.

187. De heete zenuwkoorts of *f. nerv. acuta* (*typhus acutus*) hangt meer van gelegenheids-oorzaken (*c. occasionales*) af, overvalt de gezondste en sterkste personen, plotselijk, zonder langdurige duidelijke voorboden. De toevallen zijn hevig, talrijk, en verloopen snel; de vaatkoots is inzonderheid duidelijker of zelfs nog heviger dan de zenuwtoevallen. Vandaar veelal snelheid, volheid, hardheid van den pols; menigwerf min of meer hevige koortskoude bij den eersten aanval der koorts, hevigheid en duurzaamheid der hitte (meest zonder daaraan geëvenredigden pols); sterkere koortsachtige bewegingen, die gaarne des avonds, ook wel tweemaal in de 24 uren, zich verheffen en zich, met betrekking tot haren meer regelmatigen loop, beslissende werking en duur, meer gelijk andere hevige koortsen vertoonen. De onbestendigheid, rusteloosheid en levendigheid van het zenuwstelsel is gemeenlijk reeds in den beginne zeer merkbaar. Somwijlen vertoonen zich sporen van schijnbare ontstekingen b. v. van het hoofd; hevige pijnen, ijlhoofdigheid, razernij, doch zonder bijkomende roodheid en hitte van aangezigt en oogen: of van de borst; steken, drukking, beklemdheid, hevige verstikkende angst, drooge krampachtige hoest, maar

met een' koelen, aan den pols niet geëvenredigden adem, zonder bloedfluimen, onbeftendig: of van den buik; hevige pijnen, braken enz. , doch zonder de overige teekenen van plaatfelijke ontfteking. Somwijlen, daarentegen, verbinden er zich werkelijk plaatfelijke ontftekingen mede; vandaar zenuwachtige (*nerveufe*) herfen- borst- keelontfteking en wat dies meer zij.

188. De heete zenuwkoorts duurt van 3 tot 7, hoogftens tot 21 dagen.

B. Slepende zenuwkoorts.

189. De flepende zenuwkoorts of *febr. nerv. lenta* (*chronica*, *hectica*, *lenta maligna*; *tijphus lentus*) hangt meer van voorbefchikkende oorzaken (*c. prædisponentes*) af en paart zich, bij voorkeur, aan aangeborene of verkregene zwakheid.

190. De flepende zenuwkoorts ontftaat en neemt langzaam toe.

191. De toevallen zijn bij de flepende zenuwkoorts, althans in de eerfte 14 dagen, matiger en beftendiger; de vaatkoorts ftaat met de ganfche ziekte niet in evenredigheid, is onmerkbaar, wordt vaak geheel en al gemist, keert met kleine onregelmatige verheffingen weder, zoodanig, dat er tijdftippen zijn, waarin men de ziekte, als koorts, ligtelijk miskennen kan. Uit de veelvuldige ligte afwisfelende huiveringen, het gapen, zuchten, de geringe ongeregelde vliegende hitte zoude men haar fomwijlen voor eene flijm- of zinkingkoorts kunnen aanzien, zoo niet de vermeerderde

af-

affscheiding van flijm (*catarrhus*) er ten eenen male in ontbrak. Daarentegen ziet men alom teekenen van een lijdend zenuwftelfel, maar met uitftekende zwakheid en werkeloosheid. Nuchter zijnde en gedurende de fpijsvertering bevindt zich de lijder inzonderheid flecht. Prikkelende middelen nemen den toeftand van zwakheid, de mismoedigheid, de bleekheid flechts voor een' oogenblik weg en verheffen den pols. De aanvankelijke gevoeligheid gaat allengskens in volflagene gevoelloosheid over.

192. De duur der flepende zenuwkoorts is ongelijk; weken, maanden lang, en zelfs langer. De *typus* kan als nalatende befchouwd worden.

193. De flepende zenuwkoorts is hoogstgevaarlijk, en het zeldzame herftel gaat zeer traag; ook ftaat de lijder bij uitftek aan wederinftorting bloot.

* Koorts met zenuwtoevallen.

194. De koorts met zenuwtoevallen, *febris cum adfectione nervofa*, is geene eigenlijke zenuwkoorts. Zoodanig is elke koorts, hoe ook genaamd, waaraan zich, toevalligerwijze en niet als gevolg van zenuwzwakheid, maar, integendeel, ten gevolge van de hevigheid der koorts, zenuwtoevallen paren.

Sennert, *Epit. de febrib.* L. IV. C. 10.
Büttner, *de febr. nerv. acutis.* Gött. 1785.
Campbell, on the tijphus or low contagious fever. Oxf. 1795.
Rengger, *Diss. constitutionis aevi nostri febrilis quaedam momenta.* Gött. 1788.
Lind, on fevers and infection.

MAASZ, pr. REIL, *Diss. sistens pathol. typhi acute s. febris nervosae acutae.* Hal. 1792.
REIL, *Memor. clin.* Ed. altera. Halae. 1798. Fasc. I. p. 1.
BECK, *Diss. an datur febris nervosa acuta.*
NOHDEN, *Diss. de nat. febr. nervos. acutarum.* Gött. 1797.
DANIEL's *Pathologie*, Ie. Th. p. 308.
HUFELAND, Bemerk. uber das Nervenfieber u. s. w. Jena. 1799.
SPRENGEL, Handb. der Pathol. 2ter Th.
Meletemata qaaedam ad historiam naturalem typhi acuti, cet. *Diss.* auct. EISFELD. Lips. 1800.
HUXHAM, *de febre nervosa.*
SCHÄFER, uber das Nervenfieber u. s. w. 1794.
V. HOVEN, Gesch. eines epidemischen Fiebers, u. s. w. Jena. 1795.
Salzb. med. zeit. 1795. Bd. l. s. 376.
SYDENHAM, *Opp.* ed Genev. Tom. II.
HERZ, *Observ. de febr. nervosis.* Berlin. 1789.
BICKER, Bemerk. uber d. Nervenf. u. s. w. Brem. 1807.
RADEMACHER, Neue Heilart d. Nervenf. Berl. 1803.
KAUSCH, Sendschr. an Hufeland. Altenb. 1799.
RASORI, Gesch. d. epid. Fiebers zu Genua. Wien. 1803.
HECKER, uber d. Nervenf. u. s. w. Berlin. 1808.
SIMS, *Observ. sur les maladies epidem.*
WEIKARD, verm. mediz. schriften. St. II.
HARTMANN, *de febre nervosa lenta.* Francf. 1790.
JACOBI, *Diss. de febrib. lentis nerv. epidem.* Stuttg. 1792.
WITHERS, über die langwierige Mattigheit.
KOZLOWSKI, *Diss. de febris nerv. lentae pathol.* Hal. 1795.
FOURNIER, *Observ. sur la fievre lente.* Dijon. 1781.
TRNKA DE KRZOWITZ, *Hist. febr. hect.*
GRIFFITH, Obs. on the cure of hectic and slow fevers.
DRECHSLER. *febr. lentar. citiologia.*
F. HOFFMANN. *rad. med.*
STOLL, *aphorism.*
PRINGLE, SELLE, VOGEL, FRANK, REIL, STARK, (PINEL, in de vroeger aangehaalde schriften.)

IVe. RANG.

Smetkoortsen.

195. De smetkoortsen, *febres contagiosae*, onder-

schei-

ſcheiden zich van overige koortſen door een regelmatig en eigendommelijk verloop in verſchillende tijdperken, welke eerst het karakter van ontſtekingskoorts, later dat van rot- of zenuwkoorts vertoonen, en door de ontwikkeling eener eigendommelijke ſmetſtof (*contagium*), ten gevolge waarvan zij zich verder verbreiden.

196. Zij ontſtaan door den invloed van ſchadelijke gelegenheidsoorzaken (164. 177.), of door beſmetting.

197. Zij duren van 24 uren tot 14 dagen, zijn meest aanhoudende van *typus*, ſomwijlen in het verdere verloop eenigzins nalatende.

198. Zij zijn ten uiterſte gevaarlijk.

A. Krijgspest.

199. De krijgspest, *typhus bellicus* (*anthropophthoricus*, *febris navalis*, *carceralis*, *noſocomialis* etc.) ontwikkelt zich uit deze of gene andere koorts, onder de daartoe vereischten omſtandigheden (164. 177.), zonder beſmetting ontſtaan, ſchoon zelve beſmettende door de ſmetſtof, welke gedurende haar verloop in het ligchaam afgeſcheiden wordt; deze is de oorſpronkelijke krijgspest of *typhus bell. ſpontaneus*. Of zij overvalt enkel door beſmetting den tot dus verre gezonden mensch, of ook den zieken, zonder nogtans met de vroegere ziekte alsdan in eenig verband te ſtaan; deze is de aangebragte krijgspest of *typhus contagioſus*.

1. Oorſpronkelijke krijgspest.

200. De oorſpronkelijke krijgspest, *typhus bell. ſpontaneus*, is het gevolg van eenen zamenloop van ſchadelijke, middellijk of onmiddellijk verzwakkende, van prikkels, inzonderheid, het oponthoud onder door andere ziekten aangetaste lijders; mogelijk ook van eene, onder zekere omſtandigheden in de lucht ontwikkelde, als het ware doode (*anorganiſche*) ſmetſtof (*miasma*). (*)

201. Zij wordt eenige dagen lang voorafgegaan van zeker gevoel van ongeſteldheid. Vervolgens begint het eerſte tijdperk der koorts met ligte huiveringen en daarop volgende matig verhoogde warmte, groote matheid, gebrek aan eetlust, inzonderheid met bedwelmdheid of veeleer met het gevoel als wanneer men zich eenen roes gedronken heeft en eenige trilling of beving in de ledematen, zoodanig, dat het moeijelijk valt, iets vast te houden, en eene zwakheid in de voeten, welke ſchier belet er op te blijven ſtaan. De toevallen nemen met elken dag toe, voornamelijk die van het hoofd; hevige hoofdpijn, ſomwijlen nogtans ſlechts een gevoel van drukking in het hoofd, ſlaperigheid en nogtans onrustige afgebroken ſlaap; ijlhoofdigheid; een nu eens menigvuldigere, dan weder tragere, ongeregelde, ſomwijlen volle, ſomwijlen weeke en kleine, zelden harde, pols;

(*) Z. v. HILDENBRAND, ueber den ansteck. Typhus. 2te Aufl. Wien. 1815. 13te Abschnitt.

pols; eene ſteeds drooge huid, met vermeerderde, ſomwijlen brandende, ſomwijlen ook geheel natuurlijke warmte; dorst naar koud water en zure dranken; veeltijds blutsvlekken (*petechiæ*); rundveepis (I. Dl. 575.) bij het toenemen der ziekte rood, brandig, vaak bruin als bier; groote ſterkte in de ſpierbewegingen, doch ſteeds met iets bevends gepaard; de blik vurig, eigenaardig, gramſtorig; het oog en aangezigt rood, ſomwijlen opgezet; de afſcheidingen en ontlastingen meestal belemmerd. Dikwerf plaatſelijke ontſtekingen, *gastriſche* toevallen.

De toevallen over het geheel onregelmatig en ſnel afwisſelende. Dit tijdperk duurt hoogſtens 8 dagen. Somwijlen grijpt gedurende hetzelve neusbloeding, gemeenlijk met verligting, plaats.

202. Het tweede tijdperk, hetwelk uiterlijk na den 8sten dag aanvangt, draagt duidelijkere en meer algemeene blijken van zwakheid en levert klaarblijkelijkere zenuwtoevallen op. De pols wordt ſneller, menigvuldiger, ongeregelder, zwakker; de pis laat nu eens een zwaar kleiachtig bezinkſel vallen, wordt dan weder, veelal wat later, plotſelijk zoo klaar als water, ſomwijlen met een boven op zwevend klein wolkje, hetwelk alsdan een der zekerſte teekenen is van den naderenden dood; vervolgens ſlaapzucht of razernij, met aandrift om het bed te verlaten en weg te loopen, verlamming van den ſtrot en de tong; ſtemmeloosheid; afgang van drekſtoffen en pis zonder bewustzijn. Dit tijdperk ſtrekt zich ſomwijlen tot over den 18den dag uit.

203. De oorſpronkelijke krijgspest heeft in het eerſte tijdperk meestal eenen meer aanhoudenden, in

in het tweede eenen meer nalatenden *typus*. Zij is ten uiterste gevaarlijk, en gemeenlijk volgt de dood tusschen den 5den en 18den dag onder toevallen van slaapzucht, beroerte (*apoplectisch*). Gaat zij in herstel over, dan is dit traag en de neiging tot wederinstorting groot.

204. De oorspronkelijke krijgspest wordt in haar verloop, in het meerdere of minder ontstekingaardige of zenuwachtige van hare tijdperken, inzonderheid van het eerste, in hare verbinding met ontstekingaardige, *gastrische* en andere toevallen, bij uitstek naar het verschillende karakter der plaatshebbende *epidemie* gewijzigd, en levert, bij elke verschillende *epidemie*, gemeenlijk ook zeer groote afwijkingen op. Meer standvastig is de

2. Aangebragte krijgspest.

205. Aangebragte krijgspest (*typhus bellic. contagiosus*) noemen wij die ziekte, welke het gevolg is enkel en alleen van de werking der bij eenen lijder aan krijgspest afgescheidene, als het ware levende, *organische* smetstof (*contagium*) op een te voren gezond ligchaam, zuiver en onvermengd met eenige andere ziekte, noch gewijzigd door den invloed van eene gelijktijdig heerschende *epidemische* gesteldheid, aan zich zelve overgelaten, althans door geene onstuimige of ongeschikte geneeswijze of verkeerden leefregel van haren gewonen loop verwijderd of daarin gestoord.

206. De besmetting grijpt hetzij door aanraking van

van den lijder zelven of van ligchamen, die met hem in aanraking zijn geweest, of door de lucht, meestal, zoo niet altijd, onmerkbaar plaats, meerendeels door middel der ſlijmvliezen van den neus en de keel. De ziekte zelve wordt door geene karakteristieke voorboden aangekondigd, maar wordt gemeenlijk van dezelfde verſchijnſelen, als andere koortsziekten, voorafgegaan, als mismoedigheid of onverſchilligheid, onbehagelijkheid, ſpoedige vermoeijenis na beweging, ſlaap zonder verkwikking enz. — Meestal pijnlijke, als het ware elektrieke, ſchokken in de ledematen, bij uitſtek lastige pijn in de lendenen, beklemdheid in de hartkuil. Na deze voorboden, die in den laatſten tijd vóór het uitbarſten der ziekte toenemen, neemt deze zelve een' duidelijken aanvang, om vier tijdperken te doorloopen.

207. Eerſte tijdperk, ontſtekings-tijdperk. (*ſtadium inflammatorium*). Nadat, gedurende 6 tot 12 uren, een lastig en pijnlijk gevoel van trekking en rilling door het hoofd en de ruggraat, rillende koortskoude met afwisſelende hitte en blaauwachtige bleekheid der uitwendige deelen, ganzenvel, beving, dorst, angſtigheid, volſlagene moedeloosheid en treurigheid is voorafgegaan en de lijder, ter verkrijging van rust en warmte, het bed gezocht heeft, volgt er eene aanmerkelijke, voor het gevoel van de betastende hand eens gezonden voelbare, den lijder lastige hitte, in dier voege nogtans, dat de ontbloote deelen nog van huiveringen worden aangedaan, middelerwijl de bedekte benaauwende hitte veroorzaken. Voorts beſtendig dorst en trek tot koude en zure dranken. Het hoofd wordt

wordt bij uitſtek zwaar, waarmede een gevoel van bedwelmdheid, duizeligheid, meer dan van pijn gepaard gaat; ten gevolge dezer duizeligheid vertoont zich walging, misſelijkheid, braking, ook bij eene zuivere tong en zonder *gastriſche* teekenen. Het gezigt is vol en rood; de tong meer witachtig, dan beſlagen; de huid waſemt ſterk uit; de pis is ſpaarzamer, rooder en dikwijls brandende; de ſtoelgang vrij geregeld; de pols vol, ſnel, nooit geheel vrij, meest onderdrukt, groot.

Den tweeden dag verdwijnt gemeenlijk de braking, ſoms zelfs ook de walging; de hitte neemt toe; onrust; ſlapeloosheid; meerdere zwaarte in het hoofd, tot bedwelming toe; ongevoeligheid der zintuigen; ſuizen in de ooren; vermeerderde duizeligheid, zoodanig, dat de lijder niet overeind ſtaan of zitten kan zonder aanvallen van flaauwachtigheid. De oogen worden nog rooder; de verkoudheids- (*catarrhöſe*) toevallen in neus en keel nemen toe; de neus- en keelvliezen zien er ontſtoken uit; het ſlikken wordt moeijelijker; de beklemdheid op de borst ſterker en ſchier als bij longontſteking; dikwerf hoest; ſpanning der bovenbuiksſtreeken, inzonderheid der regte; meerdere ſpanning en pijn in de dijen en vingergewrichten; onaangename gewaarwordingen in de lendenen en het kruis. De dierlijke kracht is nog tamelijk groot; de ziekelijke geſteldheden van huid, pols, ontlastingen en koorts eenigzins erger dan daags te voren.

Den derden dag nemen de toevallen toe; karakteristiek zijn nu voornamelijk de bedwelmdheid en roes, als na het gebruik van geestrijke dranken of be-

bedwelmende giften; roodheid der oogen; verkoudheidstoevallen; longontſteking; aandoening der lever; verregaande matheid der ledematen met pijnlijke ſpanning in de dijen en vingeren. In dit tijdperk zoowel, als bij het aankomen der ziekte, onoverwinnelijke traagheid; vandaar ook de moeijelijke ſpraak, het verzwijgen van ongemakken, wanneer er niet na gevraagd wordt, langzaam antwoorden, traag uitſteken der tong en wat dies meer zij.

Den vierden dag, bij overigens na genoeg gelijke toevallen, voorlopige *criſes*, die nogtans hoogst onvolledig zijn, en ſlechts eenige verligting of veeleer ſlechts eenige nalating der koorts te weeg brengen, en die beſtaan, gemeenlijk in matige neusbloeding met verligting der toevallen van het hoofd voor eenigen tijd, en waarbij het bloed nog zamenhangend en ligt ſtrembaar is; voorts opzetting der oppervlakte des ligchaams en vorming van een huiduitſlag (*exanthema*), beſtaande of in roode vlekken, die de huid er marmerachtig doen uitzien, of in gierstuitſlag (*miliaris*) of kleine zweetblaartjes (*ſudamina*), of in blutsvlekken (*petechiæ*). Deze laatſten worden ligtelijk over het hoofd gezien, en ook wel met vloobeten verward, ſchoon de vloobeten zich meestal door een klein ſtipje in het midden der beet laten onderſcheiden. Intusſchen is van alle deze uitſlagſoorten alleen het roodgevlekte, gemarmerde, oneffene, naar mazelen zweemende uitſlag een aan de aangebragte krijgspest eigendommelijk huiduitſlag; de overigen blootelijk toeval-

vallig. Nu beginnen ook dikwerf de oorklieren (*parotides*) te zwellen. Somwijlen zoude zich eene blaauw- of zwartachtige roodheid van den neus opdoen, welke als een doodelijk teeken zoude moeten beschouwd worden. (I. Dl. 12. 15.).

Den vijfden, zesden en zevenden dag blijft de ziekte, met het huiduitslag, op dezelfde hoogte staan, met duidelijke kenteekenen van haar ontstekingaardig karakter: intusschen vermindert met het uitbotten van het uitslag de longontsteking, welke er in eene omgekeerde reden mede staat; ook de verkoudheidstoevallen verdwijnen.

Over het algemeen is de *typus* gedurende dit tijdperk, met uitzondering van eenige verslimmering bij nacht, aanhoudende. Desniettemin grijpen de *critische* verheffingen op het einde van den derden en van den zevenden dag, waarmede dit tijdperk wordt besloten, onder toevallen van verslimmering plaats, welke wederom door aanmerkelijke nalatingen (*remissiën*) gevolgd worden, desgelijks later het einde van den tienden en het begin van den veertienden dag.

208. Tweede of zenuwachtig tijdperk (*s. nervosum*). Nadat zich den zevenden dag weder eene onvolledige *crisis*, met schijnbare verligting, meestal voor weinige uren, heeft opgedaan, vertoonen zich geheel nieuwe toevallen, te weten, zonder voorafgaande nieuwe koortskoude, eene nieuwe of althans vermeerderde koortshitte, waarbij het ontstekingaardige karakter en de uitslagstoevallen verloren gaan, en zich alle kenteekenen van zwakheid en aandoening des zenuwstelsels opdoen. De tong en de huid wor-

worden droog; de uitwaſeming houdt op; de hitte der huid ſchijnt gedurende den tijd, dat men die betast, toe te nemen; het roodgevlekte, gierst- of mazelachtige uitſlag verdwijnt, en de huid wordt droog, rimpelig, ruw; de blutsvlekken, daarentegen, blijven, of doen zich nu eerst op, of vermeerderen zich en breiden zich verder uit; de mond, keel enz. zijn droog en daardoor het ſlikken moeijelijk; de neusgaten met verdroogde, ſomwijlen nog bloedige, vuiligheid gevuld (*nares fuliginoſæ*); de ademhaling vrijer, maar tevens ſneller; de kuch verdwijnt; maar, daarentegen, doet zich veelal hik op. Karakteristiek is nu de meerdere of mindere pijn in de darmen, meer gevoelig bij de aanraking; vandaar de opzetting van den buik (*meteorismus*) en de veelvuldige geneigdheid tot *dyſenterie*. De pis, in ruimere hoeveelheid geloosd, wordt bleek, helder, of maar even troebel en laat zelden bezinkſel vallen; zij is nogtans ook hier ten uiterſte onbeſtendig. De pols is niet op den duur zoo zwak, ſnel, klein en trillende, als gewoonlijk bij ware zwakheid, doch ſteeds ten uiterſte onbeſtendig; dikwerf tamelijk vol en vrij, nooit bij uitſtek klein en week; hij heeft ſteeds iets eigenaardigs, als ware de zamentrekking (*ſyſtole*) niet volledig en vrij en de ſlagader meer beſtendig in den toeſtand van uitzetting (*diastole*).

De dierlijke krachten zinken ſchijnbaar ten uiterſte, de onwillekeurige ſpierbeweging neemt toe, de willekeurige af; vandaar beving, pezenhuppeling, ligte ſtuiptrekkingen, krampen, het duidelijkst merkbaar in de ſpieren van de ſtrot en de ſluitſpier der

pisblaas. Stomper worden de uitwendige zinnen; de hardhoorigheid neemt toe, het gezigt af; reuk, ſmaak, alle gevoel gaat bijna geheellijk verloren. Des te levendiger verheffen zich de indrukken, welke de ziel van binnen ontvangt; vandaar droomen, ſchier zonder ſlaap (*typhomania*), halfſlapende drukte met velerhande gebaren, onachtzaamheid op omringende voorwerpen, geſtadige bezigheid met denkbeelden, ijlen, gemeenlijk over eenig bepaald onderwerp (*idea fixa*), eene ſoort van *ſonnambulismus*; tamelijk goed oordeel, bij zwak geheugen; over het geheel onverſchilligheid, ongevoeligheid (*indolentia*); bedwelmdheid, als van een' bezopenen, duidelijk kenbaar in het uitzigt, is hier, als in het vorige tijdperk, karakteriſtiek.

Met deze toevallen gaat de ziekte voort tot den tienden dag, welke door vermeerdering der toevallen, gedurende eenige uren, en daarop volgend matig zweet of onderſcheidene ſtoelgangen, dikwerf pisloozing, en eene merkelijke nalating (*remisſio*) gekenmerkt wordt; welke laatſte den elfden dag het duidelijkst is, doch den twaalfden en dertienden weder door nieuwe ſterkere koortshitte en verhoogde zenuwtoevallen wordt verdrongen; en zoo loopt dit tijdperk mede met omtrent zeven dagen of de tweede week af.

209. Derde tijdperk, tijdperk der *criſis* (*s. criſeos*). Op het einde van den dertienden dag doet zich gewoonlijk eene ſterkere, dan de vroegere, koortsverheffing op; de hitte wordt gloeijender, de ſlagaderen kloppen ſterker, het herſengeſtel ſchijnt meer aangedaan en er grijpt een meer dan gewone ſlaapzuchtige (*ſoporeuſe*) toeſtand plaats. Vervolgens, gemeenlijk na ver-

loop

loop van 12 uren, en op den veertienden dag, neigt zich de vroeger drooge huid tot uitwaseming en de krampachtige toestand schijnt de mondingen der huidvaten te verlaten. Nu nadert het beslissende tijdstip. Bij eenigen vertoont zich eene, zelden rijkelijke, neusbloeding, met groote verligting der toevallen van het hoofd: ontstaat deze, zoo als meestentijd het geval is, niet, dan wordt toch de te voren drooge neus vochtig en de drooge vuiligheid scheidt zich af, dikwijls onder veelvuldig niezen, om welke reden dit mogelijk wel bij leeken voor een teeken van aanstaand herstel is gehouden geworden. Ook de tong wordt vochtig, zuiverder en rooder, eerst aan de punt en de kanten, vervolgens ook naar achteren en naar het midden. Sommigen werpen met gemak fluimen op, meeer naar verkoudheidsfluimen zweemende, wanneer de borst vroeger sterk bezet was; gemeenlijk slechts met schrapen uit den neus en de keel. In alle gevallen doet zich eene weldadige uitwaseming op, gemeenlijk gevolgd door een algemeen zweet, met algemeene verligting der toevallen; hetzelve heeft, gunstig zijnde, alle de teekenen van *critisch* zweet (I Dl; 651-654), ontstaat gedurende den slaap en heeft eenen eigendommelijken reuk. De pis wordt met een zeker aangenaam gevoel geloosd, is troebel, meer gekleurd dan in het tweede tijdperk, vloeit gewoonlijk in grootere hoeveelheid, heeft dikwerf veel witachtig bezinksel of zware slijmerige wolkjes: zij verdient nogtans als *critische* ontlasting hier de minste aandacht. Het meest en de grootste verligting brengen, na het *critische* zweet, de stoelgangen aan, welke

nogtans niet in buikloop behoeven te beſtaan, daar eenige breiachtige, ſtinkende, bij uitſtek gemakkelijke ontlastingen dezelfde verligting aanbrengen. De redding volgt op deze *critiſche* ontlastingen ſpoedig en dikwerf als onvoorziens. De beſlisſende *criſes* doen zich gemeenlijk den veertienden dag op en brengen of de gezondheid of den dood aan; de *criſes* tot gezondheid grijpen zelden den zeventienden dag plaats en zijn alsdan nooit zoo ſpoedig beſlisſende. Dit tijdperk duurt ſlechts weinige uren.

210. Vierde tijdperk, tijdperk van het afnemen (*s. decrementi*). Was de *criſis* volledig, zoo neemt dit vierde tijdperk, gemeenlijk reeds na verloop van 12 uren, een begin. Gedurende hetzelve hebben meestal nog eenige meer of min duidelijke na-*criſes* plaats, en men kan rekenen, dat langs dezen weg de ziekte nog zeven dagen lang bezig is met afnemen, eer de wederherſtelling een' aanvang neemt. Het eerſte teeken van beterſchap is de herſtelde vrijheid van het hoofd, waarbij de lijder als uit een' droom of dronkenſchap ontwaakt; het herinnerings-vermogen blijft het langst zwak. Ook de onrust verdwijnt, zoowel als de ziekelijke onverſchilligheid. Oog en blik worden levendiger; de omringende voorwerpen beginnen weder belang in te boezemen, en de lijder vindt zich meestal door een hoog verheven gevoel van dankbaarheid, liefde, vriendſchap en alle overige edele gewaarwordingen als overſtelpt. De uitwendige zinnen worden zeer gevoelig; het oorenſuizen nogtans blijft nog hinderlijk. De koorts verliest zich, en de pols wordt bedaard, geregeld, vrij, ſchoon meest zwakker, dan

dan natuurlijk. De dorst verdwijnt; er doet zich eetlust op; ook volgt er ſlaap, die nogtans aanvankelijk meer of min onrustiger is, dan de gezonde, en ook nog niet zoo zeer verkwikt. Voorts blijft er nog een gevoel van matheid, krachteloosheid, ligte vermoeibaarheid, alsmede bleekheid en ingevallenheid van het gelaat, duizeligheid en zwaarte en een eigenaardig onbehagelijk gevoel in het hoofd, ſomwijlen hardhoorigheid en oorenſuizen, ſlaperigheid, eene witbeſlagene of onzuivere tong, vreemde eetlust, bijzondere prikkelbaarheid van den pols, geneigdheid tot zweet, buikverſtopping, ſomwijlen misſelijkheid, zwakheid van geest en verdere verſchijnſelen van algemeene zwakheid over, die nogtans tegen het einde van dit tijdperk allengskens afnemen.

211. Langzamer, dan na andere koortsziekten, gaat de wederherſtelling voort; de ſtoelgang en de vloeijing der maandſtonden blijven nog achterlijk. Is de lijder herſteld, dan is hij tegen de aanvallen van deze niet alleen, maar zelfs van andere koortsziekten, gewoonlijk voor langen tijd gewaarborgd.

212. De zuivere aangebragte krijgspest is, bij gevolg, eene hoogstgevaarlijke ziekte, waarvan nogtans, bij een regelmatig verloop, in den tijd van drie weken de herſtelling mag worden te gemoet gezien.

B. De pest.

213. De eigenlijke pest, (*pestis Orientalis*) (*pijrexia adenoſa*, *febr. adenonervoſa*) is eene koorts

 met

met een ontſtekings-tijdperk, met galachtige toevallen, door een zenuwachtig, rotachtig tijdperk gevolgd. Zij heerscht bij voorkeur in het Oosten (*endemisch*) en in de lente en herfst voornamelijk algemeen (*epidemisch*), en is beſmettelijk (*contagieus*). Zij overvalt, bij voorkeur, jonge ſterke, prikkelbare, in arbeid en genot onmatige, mannelijke perſonen; minder magere lieden, grijzaards, vrouwen en kinderen.

214. De pest overvalt plotſelijk of met weinige voorboden. De eerſte toevallen zijn: ligte huiveringen, na eenigen tijd gevolgd door innerlijk brandende, uiterlijk bij betasting bijtende hitte, hevige, hardnekkige, drukkende hoofdpijn, duizeligheid, volſlagene ſlapeloosheid enz; voorts teekenen van aandrang van bloed naar het hoofd, duizeligheid; borstbeklemdheid; onuitſprekelijke angst en onrust; drukkende pijn omſtreeks de hartkuil; toenemende misſelijkheid, braken, eerst ſmakeloos, ſlijmachtig, later galachtig; pijn in rug en ledematen; ſterke dorst; bij uitſtek ſnel en groot krachtverlies en neerſlagtigheid met neiging tot flaauwten. De huid is gewoonlijk droog, ten hoogſte nu of dan en ſlechts ten deele vochtig. Het ontſtekingstijdperk duurt gemeenlijk zeer kort en is vaak onmerkbaar. Gemeenlijk den derden dag, nu eens wat vroeger, dan weder wat later, doen zich de karakteristieke teekenen op de huid (215.) op. De pols, aanvankelijk meest tamelijk ſnel, geregeld, dikwijls vol en ſterk, of onderdrukt, of week, zinkt meer en meer, wordt bij uitſtek klein, veranderlijk, ongeregeld, bevend, tusſchenpoozend; de vroeger wit of geelbeſlagene tong wordt bruin,

zwart

zwart, ruw. Hierbij voegt zich bedwelmdheid, ſlaapzucht, ſtille ijlhoofdigheid (*delirium taciturnum*), ſtuiptrekkingen; een donker, bij uitnemendheid ontſteld klagend uitzigt; alom toeſtand van ontbinding der vochten (*ſtatus putridus*) en volledige levenszwakheid.

215. De karakteristieke kenteekenen der eigenlijke pest zijn kliergezwellen (*bubones*), booze (*gangreneuſe*) zweren (*anthraces*) en blutsvlekken (*petechiae*). De reuk zweemt in de pest ſomwijlen naar dien van hagedorenbloeſem.

216. De *bubones* zijn verſchillend in aantal, doen zich voornamelijk in de liezen, onder de okſels, zeldzamer aan den hoek van de kaak op. Zij worden al of niet van koorts voorafgegaan. De ontſteking neemt trapswijze toe en gaat ſnel (*acut*) of traag (*chronisch*) voort, en zij eindigen door oplosſing (*reſolutio*). Somwijlen gaat de *bubo* tot verettering of *gangreen* over; vaak genoeg is de etter goed en de heeling ſnel. Somwijlen gaan zij mede in *metastaſis* over of verdwijnen geheel en al.

217. De *anthraces* vertoonen zich in meerder of minder aantal, op alle de vleesachtige onbehaarde ligchaamsdeelen. Zij zijn, plat van verſchillende uitgeſtrektheid, cirkelrond, niet verheven, diep. Zij verwekken eerst eene levendige plaatſelijke pijn, gevolgd door een puistje ter grootte van een' ſpeldenknop, vol donkergele vocht, dit blaasje zet zich uit ter grootte van een' nagel, barst vervolgens open, ontlast het bevatte vocht en ontbloot eene zwarte, in de breedte en diepte zeer uitgeſtrekte,

 op-

oppervlakte. De omliggende deelen worden ontſtoken, de roof valt af, en er volgt eene, meer of min gunſtige, verettering.

218. De *petechiae* vertoonen zich aan hals, borst, buik, dijen enz. en zijn eerst roode, vervolgens zwarte, niet verhevene vlekken, van verſchillende grootte en op verſchillenden afſtand van elkander.

219. De *petechiae* gaan ſomwijlen, vooral op het hoogst der *epidemie*, in den ſtaat van *anthraces* over.

220. Deze drie verſchijnſelen doen zich gelijktijdig of afzonderlijk op. De overige toevallen zijn zeer vijandelijk.

221. De pest is meestal aanhoudend van *typus* veelal in de eerſte zes uren tot zeven dagen doodelijk; doch kan ook, meestal tusſchen den 7den en 14den dag, tot genezing overgaan.

222. De wederherſtelling gaat traag, en ſomwijlen ſtort de lijder in.

223. De pest is ſteeds hoogstgevaarlijk; gevaarlijker in het midden, dan in het begin en tegen het einde der *epidemie*.

224 *Bubones* zijn er minder in te duchten, dan *anthraces* en *petechiae*. Braking, buikloop, tusſchenpoozende pols, *pasſive* bloedſtortingen, hevig zweeten, ijlen, ſtuiptrekkingen, geweldig krachtverlies, krengachtige reuk, *metastaſis*, opdrooging en *gangreen* der kliergezwellen zijn kwade teekenen.

225. Een goed teeken is het trage verloop der ziek-

ziekte, volgens hetwelk zij langer dan zeven dagen voortduurt. (*)

(THUCYDIDES, *de bello Pelopon.* Lib. II.
ST. CYPRIEN, *Sermo de mortalitate.*
FRACASTOR, *Comm. de peste.* Venet. 1576.
SENERT, *de morbo hungarico.*
LEBENWALD, Chronik aller denkwurdigen Pesten. 1615
SYLVIUS DE LE BOE, *Prax. med. tract.* 10.
Biblioth. histor. L. XIV. C. 70. 71.
SYDENHAM, *Opera.* T. II. Genev.
MERCURIALIS, *de peste*, cet. Basil. 1377.
CHICOYNAEU, *Obs. sur la peste de Marseille.* 1721.
BERTRAND, *Relation hist. de la peste de Marseille.* Paris. 1720.
GLASER, v. d. Fleckfieberseuche. Hild. 1758.
HASENÖRL, *Hist. med. morbi epidemici.* Vind. 1763.
RENNEBAUM, *Hist. morbi contag.* a. 1793 et 94, cet. Erl. 1796.
SCHAEFFER, über das Nervenf. in 1793 u. s. w.
GILBERT, über die Krankh. während des preuss. pölln. Feldzuges. Erf. 1808. a. d. Fr.
HECKER, über die Nervenf. in 1807.
KOLBANY, Bemerk. über den austeck. Typhus. Presb. 1811.
HORN, Erfahr. über die Heilart der Nervenf. Berl. 1813.
JÖRG, Das Nervenf. in 1813. Leipz. 1814.
BISCHOF, Bemerk. über den Typhus. Prag, 1814.
HUFELAND, über die Kriegspest. 1814.
V. HILDENBRAND, über den anst. Typhus. Wien. 1815. 2te Aufl.
NICEPHORUS, Hist. Byzant.
PROCOPE, *de Bello Persico*, Lib. II. C. 22.
DIEMERBROEK, *Tract. de peste.* Amst. 1765.
DE MERTENS, *Obs. medicae de febr. putr.*, *de peste*, cet. Vindob. 1778.
SAMOÏLOWITZ, Abh. über die Pest zu Moscau. 1785.
MACKENZIE, *Transact. philos.* ann. 1764.
MEAD, *Diss. de peste, in Op. ex interpr.* LORRY. Paris. 1751.
GRANT,

(*) De gele koorts, als welker besmettelijkheid, te regt, schijnt in twijfel te worden getrokken, zullen wij onder de zamengesteld e koortsen hare plaats trachten aan te wijzen.

GRANT, Essay on the pestilential fever, etc. Lond. 1775.
GAUDERAEU, *Relat. des differ. especes de peste*, cet,
MANGET, *Traité de la peste*. Gen. 1721.
PAPON, de la peste etc. An. *VIII*.
MURATORI, *del governo della Peste*. Modena. 1714.
DESGENETTES, *Hist. med. de l'armée de l'orient*. Paris. an X.
PUGNET, *Mémoires sur les fièvres pestilentielles et insidieuses du Levant*. Lyon. an. X.
CHENOT, *de peste*.
RUSSEL, Abh. über die Pest. a. d. Engl. 1792.
HOWARD, Nachr. von den vorzügl. Krankenhäusern und Pesthäusern in Europa, nebst Beob. über die Pest, etc. a. d. Engl. 1791.
HUFELAND, Journ. d. p. Heilk. *VI* Bd.
FORESTUS, PINEL, CONSBRUCH, SCHMALZ, *l. l. c. c.*)

Onderſcheidingsteekenen.

226. De ontſtekingskoorts onderſcheidt zich van de rotkoortsen zenuwkoorts, 1°. daardoor, dat zij meestal zich opdoet bij koud en droog weder en jaargetijden, midden in den winter, in het begin der lente, aan hooggelegene oorden, die aan den Noordenwind blootgeſteld zijn, bij een' hoogen *barometer*-ſtand en Noorden-Oosten-Noordoosten-winden, middelerwijl het tegendeel gemeenlijk bij de laatstgezegde koortſen plaats grijpt;

2°. door de baarblijkelijke veerkracht, waarmede de levenswerkzaamheid zich bij haar, in tegenoverſtelling van de zwakke werking daarvan bij de rot- en zenuwkoorts, vertoont;

3°. door eene volheid van pols, welke het zamendrukken der wanden van de ſlagader, welke bij de rot-en zenuwkoorts ligtelijk wijken, moeijelijk maakt en den vinger wederſtand doet ondervinden;

4°.

4°. door de bestendige werkelijk vemeerderde, geenszins onaangename, onder de betasting afnemende, warmte der huid, welke bij de rotkoorts bijtend, onaangenaam, onder de betasting toenemende, bij de zenuwkoorts onbestendig en veranderlijk is;

5°. door het onbreken van blutsvlekken, die bij de rotkoorts veeltijds voorkomen;

6°. door de ligte strembaarheid van het door de natuur of kunst ontlaste bloed; de taaije bloedkorst, enz.

227. De ontstekingskoorts onderscheidt zich hoofdzakelijk van de smetkoortsen:

1°. daardoor dat zij ontstaat zonder besmetting en onder omstandigheden, welke deeze alreede voorshands niet kunnen doen veronderstellen;

2°. dat zij, bij een regelmatig verloop, binnen 14 dagen door *critische* ontlastingen beslist wordt, steeds dezelfde bestendige toevallen oplevert, zonder in een tweede tijdperk, met geheel tegenovergestelde toevallen, over te gaan;

3°. door het gemis van kwaadaardige gezwellen of zweren (*bubones*, *anthraces*) of blutsvlekken;

4°. door hare niet-besmettelijkheid.

228. De rotkoorts onderscheidt zich van de zenuwkoorts.

1°. door de heerschende ziekte (*epidemie*);

2°. door de meer zwakke en regelmatige terugwerking (*reactio*);

3°. door de meerdere neiging der vochten tot ontbin-

binding, blijkbaar uit den aas- of rotachtigen reuk om den lijder en van deszelfs ontlastingen; uit de vele *passive* bloedstortingen uit de verschillende ligchaamsdeelen, als neus, mond, tandvleesch, oogen, darmen, onder de huid (*ecchymoses*, *petechiæ*), uit oude likteekenen van vroegere wonden enz;

4°. door den bijzonderen trek des lijders naar zure dranken en afkeer van vleesch.

229. De rotkoorts onderscheidt zich *a*). van de oorspronkelijke krijgspest:

1°. door de min uitstekende hevigheid der toevallen van het hoofd, inzonderheid der bedwelmdheid;

2°. door de min merkbare trilling, beving, zwakheid der ledematen in het eerste begin der ziekte.

3°. door haren meer gelijkmatigen loop, welke geene verschillende, en althans geen schijnbaar ontstekingaardig, tijdperken oplevert;

b). van de aangebragte krijgspest 1°. door haar ontstaan, ook zonder schijn van besmetting;

2°. door den te voren meest alreede verzwakten toestand des lijders, bij wien zij zich openbaart;

3°. door het gemis van de ontstekingsteekenen, inzonderheid van de roesachtige bedwelmdheid, en gemeenlijk mede van de verkoudheidstoevallen, der aangebragte krijgspest eigen;

4°. door het gemis van het roodvlekkige gemarmerde uitslag, veelal bij de aangebragte krijgspest waargenomen;

5°. door het gemis van blijkbaar in toevallen onderscheidene, geregeld afgebakende en on-

onder min of meer volledig *critiſche* verſchijnſelen afloopende tijdperken.

6°. door hare meerdere neiging tot allerhande, en wel *pasſive* bloedſtortingen (228. 3°).

230. De rotkoorts onderſcheidt zich van de eigenlijke pest:

1°. door het oord, waar de pest niet gewoonlijk voorkomt;

2°. door de voorboden, welke haar vooraſgaan, middelerwijl de pest meest geheel plotſelijk overvalt;

3°. door de afwezigheid van dien grooten angst en onrust, der eerstaanvallende pest eigen;

4°. door haren min ſnellen voortgang;

5°. door de meerdere aandoening van het ſpierſtelſel, in tegenoverſtelling van die van het klierſtelſel bij de pest;

6°. door het min ſlijmerig en geel en, daarentegen, meer dik, droog, zwart beſlag der tong;

7°. door den aas- of rotachtigen reuk harer ontlastingen, die bij de pest blootelijk ſtinkend zijn;

8°. door haren min veranderlijken pols;

9°. door de gewone afwezigheid van klierſtelzwellen (*bubones*) in de liezen en onder de okſelen, en van brandige zweren, aan de pest eigen;

10°. daardoor, dat zij dikwerf bij enkele perſonen (*ſporadisch*) voorkomst, terwijl, daarentegen, de pest algemeen (*epidemisch*) heerscht en ſteeds beſmettelijk is.

231. De zenuwkoorts is onderſcheiden van de ontſtekingskoorts door de aan de vroeger (226.)

en

en van de rotkoorts door de aan de almede boven (228.) opgegevene tegenovergestelde toevallen.

232. De zenuwkoorts onderscheidt zich van de krijgspest, en wel:

a). Van de oorspronkelijke, 1°. door haren min geregelden loop en meer onbestendige toevallen;

2°. Daardoor, dat zij zich, zonder een' zoo blijkbaren zamenloop van middellijk en onmiddellijk verzwakkende prikkels, als bij oorlog, opdoet;

3°. Dat zij dikwerf bij enkele personen (*sporadisch*) voorkomt en niet altijd sporen van besmettelijkheid achterlaat;

b). Van de aangebragte krijgspest: 1°. door haar ontstaan, ook zonder schijn van besmetting;

2°. Door een volledig gemis van het ontstekingstijdperk der aangebragte krijgspest;

3°. Door het gemis van het roodvlekkige gemarmerde en gewoonlijk van allen huiduitslag;

4°. Door haren ongeregelden, en althans in geene waarneembare tijdperken met wezenlijk onderscheidene toevallen verdeelden, loop.

233. De zenuwkoorts onderscheidt zich van de pest:

1°. Door het oord, waar de pest niet gewoonlijk voorkomt;

2°. Door de voorboden, waarvan zij meestal langer, de pest, daarentegen, zelden of maar zeer kort, wordt voorafgegaan;

3°. Door haren min snellen voortgang;

4°.

4. Door de meerdere aandoening van het zenuwſtelſel boven het klierſtelſel;

5°. Door hare min gele en ſlijmerige, meer zuivere, helderroode, bevende, of drooge, horenachtige, geſpletene tong;

6°. Door de afwezigheid van *bubones*, *anthraces*, *petechiæ*.

7°. Daardoor, dat zij dikwerf bij enkele perſonen (*ſporadisch*) voorkomt, zonder ſporen van beſmettelijkheid achter te laten.

234. De heete (*acute*) zenuwkoorts onderſcheidt zich van de ſlepende (*chroniſche*) zenuwkoorts: 1°. door de geſteldheid der perſonen, welke zij overvalt, wanneer deze, namelijk, een ſterk ligchaamsgeſtel bezitten en derhalve bij hen de aanleidende oorzaken tot ſlepende zenuwkoorts niet mogen worden veronderſteld;

2°. Door haar ſneller ontſtaan, ſpoediger' wasdom en ſnelleren loop;

3°. Door de meerdere hevigheid, onregelmatigheid en onbeſtendigheid harer toevallen;

4°. Door de meerdere waarneembaarheid en mindere ſchijnbare tusſchenpoozing in hare koortsaanvallen;

5°. Door haar meerder vertoon van uitwendige levendigheid en mindere blijken van werkeloosheid;

6°. Door de meer aanhoudende werking van prikkelende middelen.

235. De krijgspest onderſcheidt zich van de eigenlijke pest:

1°. Door het oord, waar de pest niet gewoonlijk voorkomt, en den beſtaanden krijg met alle zijne gevolgen. 2°.

2°. Door haren min snellen voortgang;

3°. Door de mindere aandoening van het klierstelsel en de afwezigheid van *bubones*.

236. De oorspronkelijke krijgspest onderscheidt zich van de aangebragte:

1°. Door hare meestal langdurige voorboden en teekenen van vroegere zwakheid in het algemeen of zwakheid van het zenuwstelsel in het bijzonder, dikwerf door voorafgaande ziekelijkheid of ziekte;

2°. Door de mindere hevigheid der ontstekingaardige toevallen, inzonderheid die van het hersengestel, en de mindere duidelijkheid of geheele afwezigheid der verkoudheids- (*catarrhöse*) toevallen in het eerste tijdperk;

3°. Door haren min regelmatigen loop en min duidelijke of geheel afwezige *crises*;

4°. Door het gemis van het aan de aangebragte krijgspest eigendommelijke en veelal gewone roodvlekkige gemarmerde huiduitslag, in tegenoverstelling der aan haar meer eigene *petechiae*;

5°. Door hare meerdere overeenkomst met rot- en zenuwkoorts.

237. De krijgspest onderscheidt zich van de ware hersenontsteking (*phrenitis*) daardoor, dat laatstgemelde ziekte, slechts bij enkele personen (*sporadisch*) voorkomt; alsmede zonder besmetting, plotselijk, met sterke koude en daarna hevige, aanhoudende hitte, onverdragelijke bestendige hoofdpijn, hevige razende ijlhoofdigheid van het eerste begin af aan, gepaard aan algemeene verhooging der le-

vens-

venswerkzaamheid en kracht, een ſnel verloop zonder nalating, zonder huiduitſlag; terwijl de herſtelling ſlechts, na eene ſnelle en krachtdadige behandeling, met duidelijke *criſes* plaats grijpt, en bij de lijkopening ſteeds duidelijke blijken van ware ontſteking gevonden worden; alles geheel of ten deele althans in tegenoverſtelling van hetgeen bij de krijgspest plaats heeft.

238. De eigenlijke pest onderſcheidt zich van de ontſtekings-rot-zenuwkoorts en krijgspest door hare, aan de boven (226. 229. 232. 233.) opgegevene tegenovergeſtelde toevallen.

*

DERDE HOOFDSTUK.

VAN DE KEN- EN ONDERSCHEIDINGSTEEKENEN DER KOORTSEN, NAAR DERZELVER VERSCHILLENDEN TYPUS.

239. Vroeger (140.) hebben wij alreede gezien, dat de koortfen zich, met betrekking tot den vorm des tijds, waarin zij voorkomen, of derzelver *typus*, in twee klasfen verdeelen, te weten: I. in aanhoudende koortfen (*febres continuae*) en wel of A. eigenlijke of volledig aanhoudende (*f. continuae continentes*) of B. zoogenaamde afgaande, nalatende, (*f. continuae remittentes*); II. in tusfchenpoozende koortfen, (*febres intermittentes*).

I. *Van de aanhoudende koortfen. Febres continuae.*

240. De aanhoudende koortfen kenmerken zich door eene gedurende het geheele verloop der ziekte aanhoudende hitte, levendigen pols, dorst, hoofdpijn, moeijelijke ademhaling en dergelijke toevallen, naar het karakter (II. Hoofdft.) der koorts verfchillend gewijzigd.

241. De aanhoudende koortfen onderfcheiden zich van de tusfchenpoozende hoofdzakelijk daardoor, dat zij met de haar verzellende toevallen niet volledig afgaan, maar elke koortsverheffing, meer of minder duidelijk, met de volgende ineenfmelt, zoodanig, dat er geen volledig koortsvrije tijd

waar-

waargenomen wordt. Zij doen zich, daarenboven, gemeenlijk met eene kortstondige, hoewel dikwerf zeer sterke, koortskoude op, welke koortskoude naderhand bij de volgende koortsverheffingen, in het geheel niet of althans in veel minderen graad terugkeert, terwijl, daarentegen, de koortshitte met iedere volgende koortsverheffing toeneemt, en het daaropvolgende zweet gemeenlijk zeer matig of ter naauwernood waarneembaar is.

242. De duur en het gevaar der aanhoudende koortsen wordt door het karakter der koorts bepaald.

A. Van de volledig aanhoudende koortsen.
Febres continuae continentes.

243. Bij de volledig aanhoudende koortsen vermeerdert de hevigheid der aanvallen en daarmede gepaard gaande toevallen wel van tijd tot tijd, doch zelden op bepaalde uren; de tijd, gedurende welke de toevallen in hevigheid afnemen, levert geene merkbare beterschap op; de huid blijft gedurende deze min of meer schijnbare nalatingen (*remissiën*) droog, de pis onveranderd, en er grijpen geene andere gunstige ontlastingen plaats; koude of huivering wordt niet geregeld waargenomen; de koorts verheft zich trapswijze en allengskens, en de koortshitte klimt mede langzamerhand.

244. Zij overvallen het eerst met kortstondige, hevige koude, somwijlen met verstijving.

B. Van de nalatende koortsen.
Febres continuae remittentes.

245. Bij de nalatende koortsen, daarentegen, doen zich de koortsverheffingen duidelijk en meestal op bepaalde uren op, gemeenlijk éénmaal tegen den nacht, somwijlen tweemaal in de 24 uren, zelden met langdurigere nalatingen (*remissien*); de lijder gevoelt zich gedurende de nalatingen over het algemeen beter; de huid is zacht en wasemt min of meer uit; de pis is bezet; de koortshitte verheft zich plotselijk.

246. Zij overvallen heteerst meestal met meer of min hevige huivering of rilling.

II. *Van de tusschenpoozende koortsen.*
Febres intermittentes.

247. De tusschenpoozende koortsen kenmerken zich door hare *periodieke* aanvallen, die, hetzij dagelijks, hetzij om de 3, 4 dagen, of met langdurigere tusschenpoozingen, min of meer geregeld, voorkomen en tusschen iederen aanval van koorts eenen volledig koortsvrijen tijd (*apyrexia*) doen waarnemen.

248. De aanvallen doen zich meestal bij dag, de koortsvrije tijd bij nacht op. De toevallen van eenen aanval zijn meestal hevig, menigvuldig, stijgen schielijk en volgen elkander in eene bepaalde volgorde, snellijk op; de eerste aanval nogtans is somwijlen min hevig.

249. De aanleidende oorzaak (*c. praedisponens*) der

der tusschenpoozende koortsen is onbekend, ofschoon alle verschijnselen grond geven, om te besluiten, dat deze in het zenuwstelsel te zoeken zij. Tot de gelegenheids-oorzaken (*c. occasionales*) behooren: overmaat van of slecht te verteren, taai, vet, bedorven voedsel; eene vochtige, bedorvene, met de uitwaseming van moerassen bezwangerde lucht; verblijf in lage, schaduwrijke, boschrijke oorden; slechte toestand en onreinheid der darmen, ingewanden en vochten; belemmering van gewone ontlastingen; hevige gemoedsaandoeningen; hoogstwaarschijnlijk somwijlen eene *specifieke* smetstof (*miasma*), welke zich uit stilstaande wateren en moerassige gronden schijnt te ontwikkelen (*miasma paludosum*), en eene bijzondere heerschende (*epidemische*) gesteldheid.

250. Bij den loop der tusschenpoozende koortsen komen over het algemeen in aanmerking: 1°. derzelver aanval (*paroxysmus*); 2°. derzelver koortsvrije tijd (*apyrexia*), en 3°. derzelver *typus* zelve.

251. De aanval is niets anders als de *periodieke* wederkeer der verschijnselen van koorts en bestaat uit drie tijdperken, die elkander geregeld opvolgen, namelijk, het tijdperk van koude, dat van hitte, en dat van zweet.

252. Het eerste tijdperk van den aanval of dat van koude begint met gapen en rekken; matheid en zwakheid. Het gelaat is bleek; de huid bleek, koud, gerimpeld en heeft het voorkomen van het zoogenaamde ganzenvel; vervolgens kort daarna algemeene koude, gemeenlijk in den rug een' aanvang nemende en over-

gaande in huivering of rilling, eerst in de kakebeenderen, vanwaar het klappertanden, en in de dijen, en eindelijk over het gansche ligchaam; de nagels worden loodkleurig. Voorts hoofdpijn, en algemeene gevoeligheid, somwijlen zelfs ijlhoofdigheid, somwijlen slaapzucht (*coma*); menigvuldige, benaauwde ademhaling, en dikwerf zuchten; kleine, menigvuldige, snelle, somwijlen ongeregelde, en gespannen pols; hartklopping; gebrek aan eetlust en dorst; drooge, kleverige tong; dikwijls misselijkheid en braking; bleeke pis zonder bezinksel.

253. Na verloop van één, 2 of 3 uren verliest zich dit tijdperk in het tweede of dat van hitte, waarin de verschijnselen niet steeds even gelijkvormig zijn. Gewoonlijk wordt het gelaat en de gansche omtrek des ligchaams opgezet, heet, droog, de oogen rood, de hoofdpijn stekende; de slaapslagaderen kloppen; het gehoor en gezigt zijn zeer gevoelig; somwijlen ijlhoofdigheid. De pols is sterk, vol, menigvuldig en snel; de dorst hevig; de tong zeer droog; de pis donker, brandig, doch nog zonder bezinksel; somwijlen bloedstorting, inzonderheid neusbloeding. De hitte klimt dikwerf zeer hoog.

254. Heeft dit tijdperk van hitte van twee tot acht uren, korter of langer, geduurd, dan volgt het derde tijdperk of dat van zweet, hetgeen mede nu eens korter, dan eens langer duurt. Gedurende hetzelve keert het natuurlijke uiterlijke voorkomen ten naastenbij wederom terug; de opgezetheid en hitte der huid verdwijnen allengskens, en met haar de overige koortsach-

tige toevallen; er volgt eene min of meer ruime uitwaseming of zweet, veelal naar zuurdeesfem riekende; fomwijlen een verkwikkende flaap; fomwijlen ftoelgang; de pis laat een wit, geelachtig bruin of roodachtig en krijtachtig bezinkfel vallen, en de aanval is geëindigd.

255. Na het volkomen afloopen van den aanval volgt nu de koortsvrije tijd, fomwijlen kort en onduidelijk, vooral in den beginne; gewoonlijk duidelijk en langduriger. Alle verrigtingen fchijnen gedurende dit tijdperk tot hare regelmaat teruggekeerd en er blijven, behalve fomwijlen eenig gevoel van matheid, zwakheid, lusteloosheid en wat dies meer zij, zelden, en vooral niet na de eerfte aanvallen, eenige verfchijnfelen van ongefteldheid meer overig.

256. Keeren de aanvallen dikwerf terug, dan blijven er meestal in den koortsvrijen tijd eene galachtige of kwaadfappige (*cachectifche*) gelaatskleur, matheid, dikwerf geneigdheid tot zweeten, hoofdpijn, dorftigheid, flechte fpijsvertering, walging van fommige fpijzen, volheid in de hartkuil, koperachtige fmaak, pijn in de ledematen, levendige pols, vermeerderde pisloozing en dergelijke verfchijnfelen meer, achter.

257. De *typus*, eindelijk, der tusfchenpoozende koortfen, gekenmerkt door den *periodieken* wederkeer der aanvallen, in verband met de kortere of langere koortsvrije tusfchenpoozingen en de onderlinge betrekkingen der aanvallen zelve, levert de navolgende verdeelingen op, te weten: 1°. de alledaagfche koorts (*f. quotidiana*); 2°. de anderdaagfche

koorts (*f. tertiana*); 3°. de derdendaagſche koorts (*f. quartana*); en, eindelijk 4°., de onbepaalde koorts (*f. vaga* s. *erratica*).

A. Van de alledaagſche tusſchenpoozende koorts.
Febris intermittens quotidiana.

258. De alledaagſche tusſchenpoozende koorts neemt een tijdsbeſtek van 24 uren in, waarvan de aanval 10, 12 tot 18 uren beſlaat, terwijl gedurende de overige uren de lijder geheel vrij van koorts is en zich gemeenlijk volmaakt wel bevindt.

259. De aanval begint gewoonlijk met kortſtondige koortskoude, meestal in den ochtend; de koortshitte neemt langzaam toe, wordt ſomwijlen brandende, en duurt langer, dan de koude; desgelijks het daaropvolgende koortszweet, hetwelk ſomwijlen door dunne, ſlijmerige ſtoelgangen wordt vervangen.

260. De alledaagſche tusſchenpoozende koorts is, in vergelijking van andere tusſchenpoozende koortſen, zeldzaam; zij komt het meest in het voorjaar voor en tast, bij voorkeur, ſlijmerige, trage geſtellen, aan een zittend leven gewone perſonen aan, alsmede dezulken, die ſlecht voedſel gebruiken, of lage, vochtige, moerasſige oorden bewonen. Doet zij zich in den herfst op, dan is zij gewoonlijk hardnekkig.

261. De alledaagſche tusſchenpoozende koorts regeert ſomwijlen algemeen (*epidemisch*). Haar duur is verſchillende, zelden korter dan 14 dagen, gemeenlijk van 6 tot 8 weken, ſomwijlen nog langer.

262. Zij gaat dikwerf met een ſprouwachtig uitſlag

flag in den mond gepaard en loopt meestal, wanneer de aanvallen aanvankelijk zonder zweet eindigen, met dit uitflag af; fomwijlen ontwaart men alsdan ook zwelling der voeten.

263. De alledaagfche tusfchenpoozende koorts volgt fomtijds op andere, het zij aanhoudende, nalatende of tusfchenpoozende koortfen; zij verandert fomwijlen van *typus* en wordt aanhoudend of derdendaagsch.

264. De alledaagfche tusfchenpoozende koorts kan ligtelijk met de dubbele anderdaagfche (271.) en driedubbele derdendaagfche (282.) koorts verward worden. Zij onderfcheidt zich nogtans van eerstgezegde koorts, 1°. door ligtere koortskoude, welke het eerst de voeten en uiterfte ledematen en flechts allengskens het geheele ligchaam aandoet; 2°. door den flijmerigen aard van het uitgebraakte; 3°. door de mindere hitte, en eenige duurzame vochtigheid der huid; 4°. door minder fterk zweet; 5°. door het opkomen der aanvallen in den vroegen morgen; 6°. door de onderlinge gelijkvormigheid der gezamenlijke koortsaanvallen.

265. De anderdaagfche tusfchenpoozende koorts, onderfcheidt zich van de driedubbele derdendaagfche, 1°. door voornamelijk in het voorjaar te heerfchen; 2°. door inzonderheid kinderen aan te tasten; 3°. door het opkomen harer aanvallen in den vroegen morgen; 4°. door de onderlinge gelijkvormigheid harer gezamenlijke aanvallen.

B. van de anderdaagsche koorts.
Febris interm. tertiana.

266. De anderdaagsche koorts neemt een tijdsbestek in van 48 uren. Haar *typus* levert onderscheidene wijzigingen op, ten gevolge waarvan zij zich laat verdeelen, 1°. in enkele, en wel eigenlijke of valsche; 2°. in dubbele; 3°. in verdubbelde; 4°. in driedubbele.

1). Van de enkele anderdaagsche koorts.
Febris tertiana simplex.

267. Bij de enkele anderdaagsche koorts is het tijdsbestek van het begin van den eenen aanval tot dat van den anderen 48 uren lang. Is zij eene eigenlijke enkele anderdaagsche koorts (*tertiana exquisitia*), dan duurt de aanval ongeveer 12 uren lang en houdt den navolgenden loop. Zij begint met eene levendige, doordringende koortskoude, somwijlen, en dat wel meest in ligtere gevallen, slechts met een ligt gevoel van koude, gevolgd van galachtig braken of dergelijken stoelgang; vervolgens koortshitte, die het geheele ligchaam aandoet en zeer hevig wordt, verzeld van benaauwdheid, moeijelijke ademhaling, hevige hoofdpijn, somwijlen van ijlhoofdigheid; de pols, aanvankelijk ingetrokken en klein, wordt sterk, groot en snel, zelden ongeregeld; de pis is geel of brandig en lelijk van reuk; de aanval loopt met sterk zweeten ten einde.

268. De eigenlijke enkele anderdaagsche koorts verdwijnt gemeenlijk met den 7den aanval, dat is, binnen

tien 14 dagen. Zij overvalt, bij voorkeur, jonge lieden van een galachtig temperament, na het doorſtaan van vermoeijenisſen, nachtbraken of langdurig verdriet.

269. De valſche enkele anderdaagſche koorts (*tertiana ſpuria, notha*) heeft aanvallen, elke waarvan langer dan 14 uren duurt. Bij haar is de koortskoude min hevig, maar langduriger, de hitte insgelijks matiger, het zweet niet zoo rijkelijk, dan bij de eigenlijke.

270. De valſche enkele anderdaagſche koorts is, over het algemeen, langer van duur, dan de eigenlijke (268.), en min regelmatig; zij verdwijnt nimmer met den 7den, zelden met den 14den aanval, en duurt dikwerf nog veel langer.

2). Van de dubbele anderdaagſche koorts.
Febris tertiana duplex.

271. Bij de dubbele anderdaagſche koorts doet zich iederen dag één aanval op, wiens tijdperken om den anderen dag aan elkander gelijk zijn, in dier voege, dat de aanvallen, welke dagelijks wederkeeren, alleenlijk om den anderen dag overeenkomen, b. v. den eerſten en derden dag begint de koorts ten twaalf uren 's middags, den tweeden en vierden dag ten twee uren na den middag, en zoo vervolgens bij afwisſeling.

272. De dubbele anderdaagſche koorts onderſcheidt zich van de alledaagſche tusſchenpoozende koorts (258.), 1°. door de ſnelle verbreiding der koortskoude uit den rug over het ganſche ligchaam; 2°. door den

den galachtigen aard van het uitgebraakte gedurende het tijdperk van koude; 3°. door de levendige, ſcherpe, bijtende koortshitte en de droogheid der huid; 4°. door het veel ſterkere zweeten; 5°. door het opkomen der aanvallen tusſchen 9 uren vóór en 4 uren na den middag; 6°. door de onderlinge ongelijkvormigheid harer aanvallen, allen te zamen genomen.

273. De dubbele anderdaagſche koorts onderſcheidt zich van de driedubbele derdendaagſche (282.) 1°. door de overeenkomst harer aanvallen om den anderen dag; 2°. door den galachtigen aard van het uitgebraakte; 3°. door oneindig vaker voor te komen.

3.) Van de verdubbelde anderdaagſche koorts.
Febris tertiana duplicata.

274. De verdubbelde anderdaagſche koorts is de zoodanige, bij welke om den anderen dag, binnen den tijd van 24 uren, twee aanvallen worden waargenomen, welke te zamen overeenſtemmen; b. v. den eerſten en derden dag één aanval ten zes uren 'smorgens en één ten zes uren 'savonds; de tweede en vierde dag geheel vrij van koorts, en zoo vervolgens bij afwisſeling.

4). Van de driedubbele anderdaagſche koorts.
Febris tertiana triplex.

275. De driedubbele anderdaagſche koorts is de zoodanige, waarbij men iederen dag éénen aanval waarneemt, wiens tijdperken die van de anderdaagſche

sche koorts zijn, en, daarenboven, om den anderen dag nog één en nieuwen aanval, in dier voege, dat deze koorts dagelijks wederkeert, maar om den anderen dag twee en om den anderen dag slechts éénen aanval oplevert. B. v., den eersten en derden dag twee aanvallen, die te zamen overeenkomen; den tweeden en vierden dag slechts één aanval, doch die even zeer te zamen overeenkomen, en zoo vervolgens bij afwisseling.

C. Van de derdendaagsche koorts.
Febris intermitt. quartana.

276. De derdendaagsche koorts neemt een tijdsbestek in van 72 uren. Zij kan enkel, dubbel, verdubbeld, driedubbel en verdriedubbeld zijn.

1). Van de enkele derdendaagsche koorts.
Febris quartana simplex.

277. Bij de enkele derdendaagsche koorts verloopt er tusschen het begin van den eenen en dat van den anderen aanval een tijdperk van 72 uren, zoodanig, dat de aanvallen om den derden dag wederkeeren. De aanval is kort, de koortsvrije tijd lang. De aanval begint met hevige huivering of koortskoude, en, ten gevolge hiervan, met beving des ganschen ligchaams, klappertanden, doffe pijnen, zelfs tot in de beenderen. Tegen het einde van het tijdperk van koude doen zich dikwerf brakingen op. Aldra ontwikkelt zich vervolgens de koortshitte; de pols, aanvankelijk zwak, traag en zeldzaam, wordt nu groot, sterk, menig-

nigvuldig, fnel, en ongeregelder dan in andere koortfen. De pis, fomwijlen in deze ziekte zeer bedriegelijk, is de eerfte dagen dun, wit, waterachtig; de volgende dagen veranderlijk. De hitte, de dorst, de hoofdpijn zijn min hevig dan bij de anderdaagfche, heviger dan bij de alledaagfche koorts. Een zeer fterk zweet doet den aanval ten einde loopen.

278. De enkele derdendaagfche koorts is in der daad hardnekkig, fchoon meestal zonder gevaar. Zij vervangt fomwijlen zwaardere ongefteldheden, als, *manie*, *hypochondrie*, *melancholie*, *lepra*, *podagra*, *asthma*, enz. (*). Zij duurt fomwijlen zelfs drie, zes, twaalf maanden, zelden langer, zonder misflagen van de zijde van arts of lijder. Meestal in den herfst voorkomende, verliest zij zich in de lente. Zij heerscht voornamelijk in moerasfige ftreken, en overvalt, bij voorkeur, flecht gevoede en door droefheid of langdurig verdriet geteisterde perfonen. Zij kan in alledaagfche koorts overgaan, niet ligtelijk in aanhoudende. De neiging tot wederinftorting is bij haar zeer groot.

279. Van denzelfden aard (277. 278.) zijn de navolgende wijzigingen (280—283.) der enkele derdendaagfche koorts, hoofdzakelijk in afwijkenden *typus* van haar en onderling verfchillende.

a).

(*) Lommius, *Medicin. Observat.* Lib. I. p. 18.

2). Van de dubbele derdendaagſche koorts.
Febris quartana duplex.

280. De dubbele derdendaagſche koorts heeft twee koortsdagen en éénen vrijen dag, in dier voege, dat zich op den eerſten en tweeden, vierden en vijfden dag één aanval opdoet, middelerwijl de derde en zesde dag vrij blijft, en zoo vervolgens, bij afwisſeling.

3). Van de verdubbelde derdendaagſche koorts.
Febris quartana duplicata.

281. De verdubbelde derdendaagſche koorts is die, welke elken vierden dag twee aanvallen oplevert, de drie overige dagen vrijlaat, als, den eerſten dag twéé aanvallen; den tweeden en derden dag vrij; den vierden dag weder twee aanvallen, de eerſte waarvan met den eerſten, de tweede met den tweeden aanval van den eerſten dag overeenkomt, en zoo vervolgens bij afwisſeling.

4). Van de driedubbele derdendaagſche koorts.
Febris quartana triplex.

282. Bij de driedubbele derdendaagſche koorts komt er dagelijks één aanval, wiens tijdperken om den derden dag overeenkomen, in dier voege, dat de aanval van den vierden dag met dien van den eerſten, die van den vijfden dag met dien van den tweeden, die van den zesden dag met dien van den derden dag overeenkomt, en zoo vervolgens bij afwisſeling.

283.

283. De driedubbele derdendaagſche koorts onderſcheidt zich van de alledaagſche, 1°. door de onderlinge ongelijkvormigheid van de dagelijkſche aanvallen in hevigheid en duur, in tegenoverſtelling van derzelver *periodieke* gelijkvormigheid om den derden dag; 2°. door het opkomen der aanvallen tegen 4 of 5 uren na den middag; 3°. door meestentijd in den herfst te regeeren; 4°. door, bij voorkeur, oude lieden aan te tasten.

284. De driedubbele derdendaagſche koorts onderſcheidt zich van de dubbele anderdaagſche, 1°. door de gelijkvormigheid harer aanvallen alleen om den derden dag; 2°. door den ſlijmerigen aard van het uitgebraakte; 3°. door veel zeldzamer voor te komen.

D. Van de onbepaalde tusſchenpoozende koorts. *Febris interm. erratica, vaga.*

285. Met betrekking tot de onbepaalde tusſchenpoozende koortſen, als, de vier- vijf- zes- zeven- acht- negen- tiendaagſche enz. ontbreekt het ons aan genoegzame waarnemingen, om er ſoorten of verſcheidenheden van tusſchenpoozende koortſen voor aan te nemen; zij behooren welligt menigwerf tot anderdaagſche of derdendaagſche koortſen, waarvan een enkele aanval, ten gevolge van bijzondere onbekende omſtandigheden, achtergebleven of onzer aandacht ontſlipt is.

286. Dezen onbepaalden *typus* beminnen de vermomde koortſen (287.) bij voorkeur.

†. Van

4. Van de vermomde tusschenpoozende koortsen. *Febres interm. larvatæ.*

287. De vermomde tusschenpoozende koortsen zijn toevallen, welke, met mindere of meerdere, somwijlen zonder eenige, verschijnselen van koorts, geregeld *periodiek* wederkeeren.

288. Deze toevallen bestaan meestal, 1°. in *periodieke* hoofdpijn, ijlhoofdigheid, slaapzucht, zwarten staar; 2°. in *periodicke* pijn op de borst, hoest, aamborstigheid, flaauwte; 3°. in *periodieke* buikpijn, bord (*cholera*), buikloop; 4°. in *periodieke rheumatische* en plaatselijke pijnen; 5°. in *periodieke* verlammingen; 6°. in *periodieke* pijn van den oogbol; 7°. in *periodieke* pijn of trilling van de zaadballen; somwijlen 8°. in *periodieke* oogontstekingen, bloedstortingen, uitslagen en dergelijke toevallen meer.

289. De vermomde tusschenpoozende koortsen zijn dikwerf kwaadaardig, veelal hardnekkig; de heerschende (*epidemische*) gesteldheid, de voorafgegane omstandigheden, de gesteldheid des lijders zijn, behalve het *periodieke* zelve, het best geschikt om de vermomde koortsen te leeren kennen en onderscheiden.

---

290. Behalve de gezegde verscheidenheden in den *typus* (254—289) der tusschenpoozende koortsen, doet zich nog een verschil in dezelve op, met betrekking tot derzelver goedaardigheid of kwaadaardigheid in het algemeen.

A. De goedaardige tusſchenpoozende koorts.
Febris intermitt. benigna.

291. De goedaardige tusſchenpoozende koorts, onder welke verſcheidenheid van *typus* ook voorkomende, is in alle hare op elkander ſlaande aanvallen, gelijkvormig en zonder vreemde, kwaadaardige en gevaar dreigende toevallen. (258—289.)

B. De kwaadaardige tusſchenpoozende koorts.
Febris interm. maligna.

292. De kwaadaardige tusſchenpoozende koorts doet zich gemeenlijk met hevige toevallen op, één waarvan boven alle andere uitmunt; als, hardnekkige ijskoude, langdurige ſlaauwte, geweldige hoofdpijn, razernij, bedwelmdheid, ſlaapzucht, allerhande bovenmatige ontlastingen, bord, buikloop, ſomwijlen bloedig, bloedſtortingen, *colliquatief* zweet, allerhande ſtuiptrekkingen, enz. —; voorts met een ſnel verval van krachten.

293. De kwaadaardige tusſchenpoozende koorts onderſcheidt zich, daarenboven, door de weinige overeenſtemming harer toevallen en de volledige ongelijkvormigheid harer aanvallen. Somwijlen verheft zich de koorts juist dan, wanneer zij naar den regel moest afnemen, en omgekeerd.

294. De *typus* der kwaadaardige tusſchenpoozende koorts is verſchillende naar de bovengezegde wijzigingen der tusſchenpoozende koortſen in het algemeen (267—289.). Zij zijn dikwerf meer nalatende, dan wel in der daad tusſchenpoozende,

de, en mogen, over het algemeen, meer als rotachtige zenuwkoortſen, dan wel als tusſchenpoozende koortſen beſchouwd worden.

295. De k w a a d a a r d i g e tusſchenpoozende koortſen zijn z e e r b e d r i e g e l i j k en juist daarom ook nog des t e g e v a a r l i j k e r, g e v a a r l i j k e r dan alle andere koortſen. A l l e r g e v a a r l i j k s t is de zoogenaamde ſ l a a p z u c h t i g e tusſchenpoozende koorts (*f. interm. apoplectica*, *ſoporoſa*), waarbij zich elke aanval met b e t o e r t e of ſ l a a p z u c h t opdoet, en die gewoonlijk met den tweeden of derden aanval den d o o d na zich ſleept of ten minſte belangrijke *chroniſche* zenuwkwalen achterlaat.

(C. CELSUS, *de re medica*, Lib. *III.* Cap. XVII.
AMATUS LUSITANUS, *Curation. medicin.* Florent. 1551.
CAROLUS PISO, *Observ. med.* L. B. 1639.
GALENUS, *de differ. febr.*
FERNEL, *Meth. curandar. febr.* 1577.
RIVIÈRE, *Praxis medica*, Lib. XVII.
FORESTUS, *Obs. med. de febrib. interm.* Lib. *III.*
SENNERT, *Epit. de febribus.*
F. PLATNERUS, *de febribus.* Francfort. 1597.
GRAINGER, *Hist. febr. anom. Batav.* Edinb. 1753.
VALCARENGHI, *de praecip. febrib. spec. pract.* Cremon. 1761.
WERLHOFF, *Observ. de febrib.* Venet. 1764.
TORTI. *Therapeutice ad febres periodicas perniciosas.* 1756. Ed. nova.
Ephemer. natur. Curiosor. Cent. *I–VII.*
SCHULZIUS, *Diss. de mercurialium usu in febre quartana curanda.* Hal. 1742.
E. F. HEISTER, *Diss. de quartana*, cet. Helmst. 1740.
WINTRINGHAM, *Comm. Nosol. de morbis epidem.* in *Opp.* London 1752.
QUARIN, *Meth. medend. febr.* Vindob, 1772.
SENAC, *de recondita febrium intermittentium tum remittentium natura*, cet. Amst. 1759.
STRACK, *Obs. med. de febrib. interm.* Offenb. 1785.

HUXHAM, Essay on fevers.
LANGRISH, modern Theory a. Pract. of physic. London 1738.
VAN SWIETEN, *de febrib. interm. Comm. II* in BOERHAAVII *Aphor.* L. B. 1752
FRANT, Researches on fevers.
Hist. morbor. Vratislau. 1699.
AURIVILL, *Diss. de febrib. interm. malignis*, in Opp. BALDINGER, Vol. *I.*
RAYMOND, *Diss. de febrib. interm. malign.* ibid.
FISSCHER, *Diss. de febr. interm. epidemice grassantibus.* Erford. 1728.
C. MEDICUS, Gesch. periodischer Krankheiten.
HILLARY, Observ. on the changes of the air etc in the Island of Barbados. Lond. 1759
VOULONNE, *Mémoire sur les fièvres interm.* Paris. an VII.
BAUMES, *Memoires sur l'usage du kinkina dans les fièvres intermittentes.* 1790.
PINEL, *Medecine Clinique*, cet. Paris. an. X.
ALIBERT, *Traité des fièvres interm. pernicieuses.* 5e Ed. Paris, an, XII.
BENARD, *Diss. sur la fièvre quarte.* Paris. an. XI.
GOUVION, *Diss. sur les fièvres interm.* Paris. an XI.
LASTEYAAS, *Diss. sur la fièvre quotidienne intermitt.* Paris. an XI.
TANKA DE KRZOWITZ, *Hist. febr. interm.* 1781.
NICOLAI, theor. u. pract. Abh. v. d. kalten Fiebern. 1758.
V. HOVEN. Versuch über d. Wechselfieb. u. s. w. Winterth. 1789, 90.
DE SCHRAUD, *de febrib. periodum habentibus, odserv.* Wien. 1797.
SEBASTIAN, über die Sumpfwechselfieber u. s. w. *in Holland.* Kalsruch. 1815.
HUFELAND's Journ. d. p. Heilk. 4 Bd. 4 St.
MOLL, in Hippocrates, Magazijn enz. II Dl. I Stuk.
SYDENHAM, DE HAEN, F. HOFFMAN, SELLE, LOMMIUS, HUXHAM, CULLEN, MORTON, LIEUTAND, STOLL, SARDONE, PRINGLE, FRANK, MONRO, LIND, VOGEL, PINEL, HUFELAND, HECKER, CONSBRUCH, enz. *l. c.*)

VIERDE HOOFDSTUK.

VAN DE KEN- EN ONDERSCHEIDINGSTEEKENEN DER KOORTSEN NAAR DERZELVER VERSCHEIDENHEDEN (*Variëteiten*) EN ZAMENSTELLINGEN OF VERBINDINGEN (*Complicatien*).

Ie. VERSCHEIDENHEID.

Koortſen, met bijzondere aandoening van het bloedvaatſtelſel.

296. Deze verſcheidenheid geene andere koortſen bevattende, dan welker karakter ontſtekingaardig is, ſmelt geheel en al ineen met de koortſen van den Ien Rang of Ontſtekingskoortſen (*F. inflamm.*), waarvan boven (150-161.) alreede is gehandeld geworden.

IIe. VERSCHEIDENHEID.

Koortſen, met bijzondere aandoening des darmkanaals of der afſcheidende deelen.

297. Onreinheden in het darmkanaal of de eerſte wegen en verhoogde levenswerkzaamheid of terugwerking (*reactio*) in de afſcheidende *organen* vermeerderen of veranderen derzelver eigendommelijke werking of afſcheiding, en wijzigen daardoor het karakter der koorts en derzelver toevallen. Hiertoe behooren:

A. Darmkoortſen.
(*Febres gastricae.*)

298. Al, wat de eerſte wegen op eene tegennatuurlijke wijze prikkelt, als, ſcherpe, bedorvene, bovenmatige gal, ſcherp, prikkelend voedſel, wormen, belemmerde ſtoelgang enz.; al, wat, als ziekteſtof, door de *critiſche* werkzaamheid der natuur uit de overige ligchaamsdeelen naar het darmkanaal verplaatst wordt; alles, eindelijk, wat de maag en het darmkanaal verzwakt, is in ſtaat, in dezelve die onreinheden voort te brengen, welker verſchijnſelen onder den naam van *gastriſchen* toeſtand begrepen worden.

299. Elke koorts, van welk karakter ook, waaraan zich de verſchijnſelen van zoodanig eenen *gastriſchen* toeſtand paren, is eene darmkoorts of *gastriſche* koorts (*f. gastrica*), en komt eenvoudig of zamengeſteld voor.

300. De eenvoudige *gastriſche* koorts (*f. gastrica ſimplex*) is eene eenvoudige koorts zonder bepaald karakter, gepaard met *gastriſchen* toeſtand en aan dezen geëvenredigd.

301. De eenv. *gastriſche* koorts wordt gewoonlijk gedurende eenige dagen voorafgegaan van voorboden en overvalt zelden plotſelijk. Deze voorboden beſtaan in duidelijke teekenen van ongeſteldheid der ſpijsvertering, als, behalve in matheid, zwaarte, trekkingen of pijnen in hoofd en ledematen, afwisſelende huiveringen, in bedorven' ſmaak en eetlust, lelijke oprispingen, veranderde gelaatskleur, drukking en volheid in de maag, vooral na het eeten, onrust.

302. Bij den eersten aanval der koorts en gedurende den verderen loop der ziekte nemen deze toevallen (301.) toe. De koorts doet zich gemeenlijk het eerst op met eene kortstondige ligte koortskoude, gevolgd van daaraan geëvenredigde hitte, welke in den verderen loop der ziekte toeneemt, doch dikwerf, zelfs bij eene grootere hevigheid van deze, gering blijft. De pols is gewoonlijk week, gemakkelijk zamen te drukken, noch zeer klein, noch zeer vol en hard, maar tamelijk sterk, vrij snel, somwijlen ongeregeld; hij wordt somwijlen, wanneer de onreinheden in beweging geraken of opwellen (*turgescentia sordium*), vol, zonder aanmerkelijke hardheid en zonder dit lang te blijven (*plethora spuria*). Hierbij gevoelt zich de lijder zwak (*debilitas gastrica*), geenszins nogtans die in het oog loopende zwakheid van het spierstelsel, welke de rotkoorts vergezelt. Het zweet grijpt meestal in geringe hoeveelheid en zonder verligting plaats.

303. Zijn de *gastrische* onreinheden nog niet naar eisch in het darmkanaal verplaatst of, uit hoofde hunner hoedanigheden, nog niet geschikt, om ontlast te worden, hetgeen somwijlen in het eerste tijdperk der ziekte het geval is, en dus als in eenen staat van raauwheid (*status cruditatis*), dan is de *gastrische* toestand dikwerf aanvankelijk zeer verborgen, en geeft zich alleenlijk door een' ongeregelden pols en gele kleur der huid, door donkere, troebele of heldere, pis zonder bezinksel, schuimende, pijnelijke, vreemdgekleurde stoelgangen, eene drooge huid of *symptomatisch*, koud, kleverig zweet, eene zuivere, drooge, of met een vastzittend smerig beslag bezette, of roode, gladde en glinsterende

 tong,

tong, ontlastingen zonder verligting, hoofdpijn, zwaarte in het hoofd en de ledematen, bedwelmdheid, slaapzucht, slapeloosheid, krampen, stuiptrekkingen, ijlhoofdigheid, te kennen.

304. Zijn daarentegen (303) de *gastrische* onreinheden in beweging (*mobiel*), wellen zij naar boven of naar beneden in het darmkanaal op (*turgesceren*), en zijn zij geschikt, om ontlast te worden, hetgeen gemeenlijk in het tweede tijdperk der ziekte het geval is, en dus als in een' staat van koking (*status coctionis*), dan is de de pols geregeld, de ademhaling en warmtegraad natuurlijk, de tong vochtig, met een dik, los, geelachtig beslag, de smaak lelijk, dikwerf bitter, de stoelgang gemakkelijk, breiachtig, gekleurd, verligtend, de pis wit of rood, met een gelijk en lugtig bezinksel; er is meestal drukking in de hartkuil, walging, oprisping, verligting aanbrengend braken, meerdere zachtheid en buigzaamheid aller deelen.

305. De eenv. *gastrische* koorts wordt langs verschillende wegen *critisch* beslist; meest door braking of stoelgang, dikwerf door pis en zweet, somwijlen langs onderscheidene wegen te gelijk. De aanstaande *crisis* door braking wordt aangekondigd door walging, misselijkheid, benaauwheid in de hartkuil, oprispingen, beving der onderlip, duizeligheid, floers voor de oogen en verligtend braken; aanstaande *crisis* door stoelgang door rommelingen, spanning en pijnen in den buik, den rug en de lendenen, stinkende winden, aandrang tot stoelgang en verligtende ontlastingen door denzelven; aanstaande *crisis* door zweet en pis door eene

wee-

weeke, vochtige huid en vermeerderde pisloozing met bezinkſel. Enkele malen doet zich *critiſche* fluimloozing op.

306. Het verloop en de duur der eenvoudige *gastriſche* koorts is onbepaald; zij duurt zelden langer dan eenige weinige dagen. Haar *typus* is meestal nalatende (*remittens*), ſomwijlen aanhoudende (*continens*), ook wel tusſchenpoozende (*intermittens*).

307. De eenv. *gastriſche* koorts op zich zelve is niet bedenkelijk, doch zij kan dit worden door verbinding (*complicatie*), verkeerde behandeling en wat dies meer zij. Zij komt bij enkele perſonen (*ſporadisch*) en heerſchende (*epidemisch*) voor.

308. De *gastriſche* koorts onderſcheidt zich, *a.* van de galkoorts, door de mindere hevigheid harer toevallen, door de mindere hitte en gelijkmatigere vochtigheid der huid, door de mindere onrust, en, inzonderheid, door de minder uitſtekende of geheel afwezige galachtige verſchijnſelen (311);

b. Van de ſlijmkoorts door haar ſneller, onſtuimiger verloop, ſnelleren pols en de minder uitſtekende of geheel afwezige verſchijnſelen van ſlijm.

(HILDEBRAND, Gesch. der Unreinigkeiten im Magen und den Gedärmen. Braunschw. 1789.

WEDEKIND, *de primarum viarum morbis.*

GRAMBERG, *de vera notione et cura morbor. primar. viarum.* Erl. 1793.

DOMLING, *morbor. gastric. acutor. pathologia*, Wurzb. 1797.

De meeste vroeger aangehaalde *practische* werken.)

B. Galkoortsen.
Febres biliosæ.

309. Eene vermeerderde terugwerking (*reactio*) der lever en van het galstelsel heeft eene in hoeveelheid vermeerderde of in hoedanigheid veranderde afscheiding van gal ten gevolge, welke laatste vervolgens op hare beurt weder op andere deelen en stelsels werken kan. Alle koortsen nu, van welk een karakter ook, waarbij deze uitstekende terugwerking der lever en van het galstelsel plaats heeft, noemen wij galkoortsen; zij komen eenvoudig of zamengesteld voor.

310. De eenvoudige galkoorts (*f. biliosa simplex*) tast, bij voorkeur, prikkelbare, driftige lieden van een galachtig gestel aan.

311. De eenv. galkoorts wordt meestal van dezelfde voorboden als de *gastrische* (301.) voorafgegaan en komt in toevallen en verloop met deze zeer overeen. Zij onderscheidt er zich nogtans van door de meerdere hevigheid harer toevallen, de sterkere, meer brandende, hoewel niet rotachtige of ontstekingaardige, hitte, de grootere onrust en dorst, inzonderheid naar zure dranken, de, bij afwisseling, nu eens drooge, dan eens met een, dikwerf riekend zweet, bedekte huid, vooral aan het hoofd en, in het algemeen, door de duidelijke teekenen van gal, die de hoofdrol speelt en waarvan zich de sporen overal opdoen, bestaande in eene aanvankelijk geel beslagene, hoelangs zoo bruinere tong, bitteren smaak en bittere, vaak brandende, oprispin-

pingen, het braken van gal of galachtige ſtoffen, ongeregelden, nu eens geheel afwezigen, dan weder ſterken eetlust, enz. De ſtoelgang is dikwerf belemmerd of vloeibaar, ſomwijlen met herhaalden ſterken pijnlijken aandrang (*tenesmi*) verbonden, met weinige ontlasting van gele, groene, bruine, ſterk ſtinkende ſtoffen; de pis is donkerrood, of helder en geel, meestal troebel en dik, dikwijls met een ſlijmerig of rood bezinkſel, ook wel ſchuimend of vet. Het uitzigt is aardachtig, geelzuchtig, of de wangen zijn, bij afwisſeling, hoog vermiljoen rood, of groengeelachtig bleek, vooral rondom de hoeken van mond, neus en oogen, welke laatstgenoemden glinsteren of mede roodachtig geel gekleurd zijn en als in tranen zwemmen. Hierbij paart zich gevoeligheid, hardheid, ſpanning, warmte, brandend gevoel in de regter bovenbuikſtreek en in de hartkuil; vliegende ſtekende pijnen onder het borstbeen en tusſchen de ſchouderbladeren. Meestal gaan de teekenen van gal vooraf, en volgen de pijnelijke gewaarwordingen. Dikwerf braakt de lijder dikke, taaije, dikwerf ook dunne, waterachtige, zuivere gal, dan weder met andere ſtoffen vermengde, groene, gele, bruine, zwarte, ſomwijlen zeer ſcherpe, bijtende gal. Het kunstmatig ontlaste bloed ziet er of helderrood uit, of is met eene min of meer aanzienlijke gele korst bedekt, en de bloedkoek van groen of geelachtig groen, bitter bloedwater omgeven.

312. De gunſtige *criſis* in de eenvoudige galkoorts heeft meestal door braking en buikloop, dikwerf door pis met een roodaardig bezinkſel, ook

ook door zweet, enkele malen door gierstachtig huiduitslag (*miliaris*), plaats. Deze *crises* worden meestal door gelijke voorboden, als in de *gastrische* koorts (305.) aangekondigd, en komen gemeenlijk op den 7den, 11den, 14den dag voor.

313. De eenv. galkoorts is gemeenlijk nalatende (*remittens*), dikwerf nogtans met duidelijke verslimmering der toevallen om den anderen dag, zoodanig, dat de anderdaagsche en dubbele anderdaagsche *typus* zeer gemeen bij haar is; de koortsverheffingen en aanvallen hebben in den ochtend plaats.

314. De eenv. galkoorts is zelden bedenkelijk en wordt dit eerst door verbinding (*complicatie*) of verkeerde behandeling, in welke gevallen zij, wanneer zij ook al niet doodelijk wordt, veelvuldig aanleiding geeft tot naziekten, als, verstoppingen, ontstekingen en veretteringen, inzonderheid van de lever, langdurigen buikloop, *dysenterie*, geelzucht, waterzucht, trommelzucht, hardnekkige jigt en *rheumatismus*, huiduitslag, hardnekkigen hoest en fluimloozing en meer andere *chronische* kwalen.

315. De galkoortsen komen bij enkele personen (*sporadisch*), bij voorkeur in sommige, inzonderheid heete, landstreken (*endemisch*), zelden in den winter, somwijlen in het voorjaar en den zomer, meestal in den herfst, voornamelijk na heete zomers, bij vochtig weder, heerschende (*epidemisch*) voor.

316. De galkoorts onderscheidt zich *a.* van de *gastrische* koorts door de alreede (311.) opgegevene toevallen;

b. Van

b. van de slijmkoorts (*f. mucosa*) door de bitterheid en het galachtige in smaak, uitgebraakte en andere ontlaste stoffen; door een sneller, onstuimiger verloop, hevigere hitte, snelleren pols, doorgaans donkerdere pis, grooteren dorst enz.;

c. van de leverontsteking (*hepatitis*) door de mogelijkheid om zonder pijn op de regter zijde te liggen, en afwezigheid van de hevige vastzittende (*fixe*) pijn in den omtrek der lever, welke de ademhaling pijnlijk maakt; door het verligting aanbrengend braken;

d. van de maagontsteking (*gastritis*) door de mindere hevigheid der toevallen en afwezigheid van hevige pijn in de hartkuil, en door het vroegere te voorschijn treden der galachtige verschijnselen;

e. van de ware geelzucht (*icterus*) door de donkere kleur der drekstoffen.

(Wedekind, Gautier, Dömling, *l. l. c. c.*
Goldwitz, über die Pathologie der Gallenf. Bamb. 1789
Fink, *de morb. bilios anom.*
Schröder, *Diss. de amplit. generis febrium biliosarum.* Gött. 1766.
Guidetti, Abh. über gallichten Fieber u. s. w. Heidelb. 1788.
Eckner, Beitr. *u.* Gesch. epidem. Gallenfieber. Leipz. 1790.
Bonhard, über epid. Fieber gallichter Art. u. s. w. Francf. 1795.
De meeste vroeger aangehaalde *practische* schrijvers.).

1e Verbinding (*complicatie*). Ontstekingaardige darm- of galkoorts. (*Febris gastrica v. biliosa inflammatoria.*)

317. De ontstekingaardige *gastrische* of galkoorts is kenbaar aan alle de teekenen eener eenvoudige *gastrische* (301-306.) of galkoorts (309-315)

in hevigeren graad; zij onderscheidt zich daarvan inzonderheid door de meerdere hevigheid harer toevallen, brandende hitte aan enkele deelen of over het geheele ligchaam, drooge huid, neus, tong, mond, hevigen dorst, zwart of geelbeslagene, gespletene tong, sterkere drukking en spanning, zelfs pijn in de regterbovenbuikstreek en om de hartkuil, hevige walging, braken, hoofdpijn, slapeloosheid, onrust, ijlhoofdigheid, stuiptrekkingen; bovenal door den harden pols en meerdere koortsverheffing op oneffene dagen.

318. Gemeenlijk doen zich de *gastrische* en galachtige teekenen het duidelijkst op, wanneer het ontstekingaardige karakter door gepaste middelen is weggenomen.

319. De ontstekingaardige *gastrische* en galkoorts is duidelijk nalatende (*remittens.*)

320. De ontstekingaardige *gastrische* en galkoorts is bedenkelijker dan de eenvoudige uit hoofde van de meerdere hevigheid harer toevallen en de gemakkelijkheid en veelvuldige verbinding met plaatselijke ontstekingen. Verliest zich, ten gevolge eener goede behandeling, het ontstekingaardige karakter spoedig, dan loopt zij meestal, als de eenvoudige, gunstig af; blijft daarentegen, de ziekte aan zich zelve overgelaten of wordt zij verkeerdelijk behandeld, dan gaat zij ligtelijk, na verloop van weinige, hoogstens 7 dagen, in rotkoorts over, en wordt doodelijk.

(REIL. *mem. clin.* Fasc. IV. p. 179, en verdere genoemde *practische* Handboeken.)

2de

2de Verbinding (*complicatie*). Rotachtige darm- of galkoorts. (*Febris gastrica* v. *biliosa putrida*).

321. De rotachtige *gastrische* of galkoorts ontstaat meerendeels bij warm en vochtig weder of van rotachtige uitwasemingen; zij komt meestentijd heerschende (*epidemisch*) voor, en de meeste rotkoorts-*epidemien* zijn van galachtigen aard.

322. De rotachtige *gastrische* of galkoorts ontwikkelt zich uit de ontstekingaardige *gastrische* of galkoorts en draagt, in dit geval, aanvankelijk de merkteekenen dier koorts en levert, na verloop van eenige weinige dagen, wanneer het tijdperk der ontsteking in dat van verrotting overgaat, de kenteekenen van rotkoorts (165-168.) op: of zij heeft van den beginne af aan een rotachtig karakter; hetwelk alsdan al spoedig kennelijk wordt door de aan rotkoorts eigendommelijke verschijnselen (163-168.) en inzonderheid door eene groote neerslagtigheid en plotselijk krachtverlies.

323. De rotachtige *gastrische* of galkoorts onderscheidt zich van de eenvoudige en ontstekingaardige door de teekenen van neiging tot vochtbederf enz. (166.) aan de rotkoorts eigen; van de rotkoorts zelve door de bijkomende galachtige toevallen, en vooral door hevigere hitte en hoofdpijnen.

324. De *typus* der rotachtige *gastrische* of galkoorts is meest nalatende; zij is zeer gevaarlijk en dikwerf binnen weinige dagen doodelijk.

325.

325. Wijzigingen der rotachtige galkoorts zijn:

a). De *Dacische* koorts.
(*Hemitritæus Daciæ.*)

326. Deze koorts is eene rotachtige galkoorts in *Wallachyen*, *Moldavie*, *Besarabie*, *Neder-Hongarye*, alle zomers, bij enkele perfonen (*fporadisch*), of heerfchende (*epidemisch*) voorkomende.

327. Zij overvalt plotfelijk, na voorafgegane kortftondige matige koude, meest na den middag, dadelijk met hevige teekenen van bedorvene gal, als, behalve de gewone rotachtige (166.) en galachtige toevallen (311.), met brakingen van groene lookachtige, of bruine zwartachtige, hoogst fcherpe, rotachtig bittere ftoffen, flaauwten, krampen, vuilen fmaak als van ftinkende eijeren enz. — In het allereerfte begin nogtans is de tong en fmaak zuiver, oog en huid nog niet geel. Het braken, noch het fomwijlen te voorfchijn tredend zweet of neusbloedingen, brengt geene verligting aan. De pols is ongeregeld en de koorts gaat maar onvolledig af. Somwijlen doet er zich een netelachtig uitflag (*urticaria*) bij op. Somwijlen wordt de ziekte den 7den dag door *crifes* gunftig beflist, of zij neemt eenen volledig aanhoudenden *typus* aan en gaat in den dood over, van hevige ijlhoofdigheid, flaapzucht, geelzucht, hik, ftuiptrekkingen enz. voorafgegaan. Somwijlen gaat zij in eene hardnekkige tusfchenpoozende koorts over.

328. Haar gewone *typus* is deze: omftreeks middernacht nalating (*remisfio*), tegen den ochtend fterkere koortsverheffing, tegen den middag nalating; den

den 3den dag eene groote verligting, welke tot na den middag duurt, om van eene gewoonlijk ligtere koortsverheffing gevolgd te worden, en zoo vervolgens tot den 7den dag met afwisseling van langere en ligtere, kortere en hevigere toevallen.

329. Deze koorts is zeer kwaadaardig, geenszins blijkbaar besmettelijk.

b). De gele koorts.
(*Febris flava.*)

330. De gele koorts, inzonderheid in *Amerika* en de *West-Indien* gedurende alle saizoenen, voornamelijk nogtans bij heet weder, op vochtig weder volgende, algemeen (*epidemisch*) heerschende, is eene ontsteking-rotachtige-galkoorts.

331. Het eerste tijdperk der gele koorts is ontstekingaardig, het tweede rotachtig; beide leveren galachtige toevallen in eenen hoogen graad op, waaronder inzonderheid uitsteken gevoeligheid en spanning in en om de hartkuil, braking van zwarte gal, geelzuchtig voorkomen.

332. Voorboden der gele koorts, welke nogtans somwijlen geheel en al gemist worden en niet langer dan 2 tot 3 dagen voorafgaan, zijn meestal buitengewone gevoelloosheid, zwakheid in het algemeen en van het spierstelsel in het bijzonder; neiging tot rust, zonder werkelijke rust; niet verkwikkende slaap; zwaarte en drukking in de hartkuil; neiging tot zweeten; werkelijk lijmig, koud zweet, zonder verligting; hoofdpijn, met zwaarte en roesachtige bedwelmdheid; hevige pijnen in de nieren; dikwerf brandende hitte, voornamelijk in de handpalmen en voetzolen;

 ster-

ſterke dorst; dikwerf bittere ſmaak, geſtadige misſelijkheid, neiging om te braken tot ſtikkens toe; hardnekkige duizeligheid, ſomwijlen een' oogenblik nalatende, om al aanſtonds met meerdere hevigheid terug te keeren.

333. Het eerſte of ontſtekingstijdperk begint met koorts, welke met ſterke koude of verſtijving te voorſchijn treedt en van eene buitengewone brandende koortshitte gevolgd wordt; hieraan paren zich klopping der halsſlagaderen, vurige oogen, drooge brandende huid, ſnelle moeijelijke ademhaling, hevige benaauwdheden; ſnelle, volle, meestal weeke, ſomwijlen harde, dikwijls reeds bij den eerſten koortsaanval wormvormigen, (I. Dl. 199.) pols, welke laatstgemelde hoedanigheid alsdan een ſpoedig en ongunſtig einde voorſpelt. Beſtendige toevallen in dit tijdperk zijn: zwelling, branding, en ſpanning in en om de hartkuil, met buitengewone gevoeligheid en aanhoudende pijn in de maag, welke de minſte drukking pijnlijk maakt en zich dikwerf op gelijke wijze over de regterbovenbuikſtreek uitſtrekt. De braking, meestal met benaauwdheid tot ſtikkens toe gepaard, levert groene, loodkleurige, ſtinkende, naar drab van koffij zweemende ſtoffen op, welke onder onophoudelijke misſeſelijkheid van tijd tot tijd worden uitgeworpen; de pols is gedurende het braken klein en ongeregeld. De buik is gewoonlijk verſtopt, de ſtoelgang ten minſte hard; ſomwijlen nogtans doet zich ook weiachtige ſchuimende buikloop op; dit laatſte verſchijnſel is meestal een gunſtiger teeken, dan het vorige. De tong is dikwerf vrij natuurlijk, ſomwijlen in het midden wit beſlagen, of geheel met ſlijm bezet, of droog, rood en ruw; de

pis

pis rood, of geel, troebel en zonder eenig bezinkſel; ſomwijlen pisopſtopping. Het aangezigt is opgezet en rood, de wangen en de hoeken van mond en neus bleek of geel; het wit van het oog ſomwijlen geheel rood, de oogopſlag ontſteld. De lijder is ten uiterſte onrustig, werpt zich in het bed rond, zucht, haalt hoe langs zoo bezwaarlijker adem; ſomwijlen in het eerſte begin werkelijk zijdewee (*dolor pleuriticus*); ſomwijlen hevige, aanhoudende *rheumatiſche* pijnen. Voorts volledige ſlapeloosheid met ſteeds toenemende hoofdpijn en ijlhoofdigheid, of, hetgeen nog ongunſtiger teeken is, al ſpoedig ſlaapzucht met koude der ledematen en inwendige hitte, onleschbare dorst; onafgebrokene droogte en brandende hitte der huid; neerſlagtigheid, vrees voor den dood, een doodelijk teeken. Het kunstmatig ontlaste bloed is veelal met eene ontſtekingskorst bedekt, of ſtremt ſchielijk en formeert eene taaije bloedkoek; het is ſteeds geelachtig.

334. Na verloop van 2 of 3 dagen gaat het eerſte tijdperk in het tweede of rotachtige over. Deze overgang wordt gewoonlijk aangeduid door het geel worden van het wit van het oog, bij gelijktijdige vermindering der koorts en der buitengewone hitte, gepaard aan verzwakking van den pols, zoodanig, dat deze dikwerf in het geheel niet te voelen, ſomwijlen tusſchenpoozende en wormvormig is. De krachten verlaten den lijder geheel en al; hij kan zich niet meer oprigten, noch de hand zonder beven uitſteken. Intusſchen verſpreidt zich de gele kleur verder over het ganſche ligchaam, wordt vervolgens bruin, en krijgt op meer doorſchijnende plaatſen, als om de lippen en

oogen, zwarte vlekken; zij verdwijnt nooit geheel, maar blijft tot den dood toe beſtaan. Gedurende dit tijdperk zijn de drekſtoffen aardachtig en zonder kleur, als bij de geelzucht; de pis troebel, bruin, zeer dikwijls zwart. Ook de tong wordt bruin met eene breede zwarte ſtreep in de lengte; zij is min of meer geſpleten. De huid blijft droog of is met groote, koude lijmige zweetdroppels bedekt. Nu doen zich allerhande (*pasſive*) bloedſtortingen op (166.), welke toch ook ſomwijlen gemist worden. De lijder verſpreidt een' reuk, naar die van kinderpokken zweemende, doch minder ſterk (417.).

De zwakheid des zenuwſtelſels, in deze koorts uitſtekend groot, blijkt uit de meestal hardnekkige en aanhoudende toevallen van ſlaapzucht, afwisſelende met gevoelloosheid en ſtille ijlhoofdigheid. Somwijlen nogtans is ook de ijlhoofdigheid razende en de alsdan werkzame ſpierkracht verbazend. Somwijlen wordt de ijlhoofdigheid door volſlagene gevoelloosheid der uit- en inwendige zinnen vervangen. Bij dit alles komen flaauwten, ſtuiptrekkingen, knarstanden, hik, beving, peeshuppeling, plotſelijke ligchaamsbewegingen, voornamelijk kramp in den ſtrot, aan watervrees gelijk, als voorboden van den naderenden dood. Dit tijdperk duurt ſlechts 24 uren en ontbreekt ſomwijlen geheel en al ten gevolge van een vroeger ongunſtig einde.

335. De *typus* der gele koorts is ſomwijlen gedurende het eerſte tijdperk aanhoudende (*continens*), vervolgens, en meestal van den beginne af aan, meer of min duidelijk, nalatende (*remittens*). Zij loopt gewoonlijk binnen 3 tot 5 dagen na den eerſten koorts-

aan-

aanval ten einde. Het ſnellere verloop is aan het grootere gevaar geëvenredigd.

336. Verſcheidenheid van luchtſtreek, jaargetij en meer andere omſtandigheden brengen in den loop, duur en verſchijnſelen der gele koorts, bij ſchier elke nieuwe *epidemie*, nieuwe wijzigingen te weeg, zonder dat deze nogtans op derzelver wezenlijk karakter eenigen aanmerkelijken invloed hebben.

337. De gele koorts is ten uiterſte gevaarlijk; naar het gevoel der meeste *Amerikaanſche* artſen, niet beſmettelijk.

338. De gele koorts, ook wel Westerſche pest genaamd, onderſcheidt zich van de eigenlijke of Oosterſche pest door hare meer galachtige verſchijnſelen, inzonderheid de gele kleur en het braken van bittere donkergroene of zwarte galſtoffen; door de eigendommelijke pijnlijkheid om de hartkuil; door haar gewoon gemis van kliergezwellen, pestbuilen, brandige zweren, enz.; door hare niet duidelijke beſmettelijkheid.

(Labat, Bajon, Bisset, Blane, Buchholz, Carey, Chalmer, Chape d'Auteroche, Chischolm, Clark, Closset, Curtin, Edward, Finke, Haller, Hughes, Hunter, Jackson, Isert, Lind, Lining, Oldendorp, Pringle, Makittrick, Desperrières, Portal, d'Ulloa, Titsingh, Moultrie, Pouppé des Portes, Rait, Schotte, Matthew, Moseley, Luffmann, Carrai, o'Reilly, Rush, Chaufepié, Eyman, Erdmann, Gilbert, Valentin, Devèze, Gutfeld, Ketterling, Marcus, Kriebel, Kopp, Wolfart, Gonzalez, Arejula, Palloni, Harless, Horsch, Feiler, Augustin, Langermann, Nau, Schraud, Hufeland's *Bibl. d. p. Heilk.* 1806. Dec. 1816. Dec., behalve nog eenige onbekende schrijvers en sommige der vroeger aangehaalde *practische* werken.)

3de Verbinding (*complicatie*).
Zenuwachtige darm- of galkoorts.
(*Febris gastrica* v. *biliosa nervosa*.)

339. De zenuwachtige *gastrische* of galkoorts ontstaat meerendeels bij lieden, vroeger door voorafgegane omstandigheden alreede verzwakt.

340. Zij levert de toevallen der zenuwkoorts (176—188.) op, gepaard aan de *gastrische* of galachtige, (301. 310.). In dezelve ontstaan ligtelijk bovenmatige ontlastingen door braking of stoelgang en vele vreemde, uit de duidelijke oorzaken der koorts niet te verklaren toevallen; inzonderheid krampen, stuiptrekkingen, ongeregelde, onbestendige pols, schijnbare opwekking of vermindering der levenswerkzaamheid, ongewone of tegenovergestelde werking der aangewende geneesmiddelen, en plotselijk, vaak doodelijk, krachtverlies. Gedurende den geheelen loop der ziekte is het zenuwstelsel in eene buitengewone werkzaamheid; de lijder is rustig, onverschillig, gevoelloos; pols en warmtegraad vrij natuurlijk.

341. De zenuwachtige *gastrische* of galkoorts onderscheidt zich van de overige galkoortsen ten duidelijkste door de haar eigendommelijke zenuwtoevallen (181.), het heerschend karakter der koortsen in het algemeen, de voorafgegane omstandigheden en het ligchaamsgestel des lijders in het bijzonder.

C.

C. Slijmkoortſen.
(*Febres mucoſæ, pituitoſæ.*)

342. Slijmkoortſen in het algemeen kan men alle zoodanige koortſen noemen, welker uitſtekend kenmerk in eene, met betrekking tot hoeveelheid of hoedanigheid, tegennatuurlijke afſcheiding van ſlijm in de ſlijmvliezen des ganſchen ligchaams beſtaat.

343. Aanleidende en gelegenheids-oorzaken der ſlijmkoortſen zijn: verhoogde prikkelbaarheid en verſlapping der ſlijmvliezen en klieren, hetzij ten gevolge van aangeborene zwakheid dier deelen, hetzij van eene heerſchende (*epidemiſche*) of aan de landſtreek eigene (*endemiſche*) geſteldheid, of van vroegere ziekten, vrouwelijke ſekſe, kindschheid, ouderdom, ſlijmerig geſtel enz.; misbruik van warme, verſlappende dranken; een vochtig, koud, mistig klimaat, aan zeekusten of moerasſen, op plaatſen, waar geen zon komt; eene bijzondere luchts- en weêrsgeſteldheid; ſnelle afwisſeling van koude en hitte; te ſterk broeijen des ligchaams en te ſtrenge vermijding der opene lucht; misbruik van warme baden en zweetdrijvende middelen; onreinheid; mangel aan goed voedſel; misbruik van meelſpijzen; ſterke ontlastingen; onmatige bijſlaap; zelfbevlekking; ledigheid; nachtbraken; onmatig ſtuderen; aanhoudend verdriet; voorts onderdrukking van gewone huidziekten, verkoudheden; eindelijk, plaatſelijke gebreken in den onderbuik, wormen, jicht, *rheumatismus*, ſcheurbuik enz.

344. De ſlijmkoortſen komen bij enkele per-

 ſo-

ſonen (*ſporadisch*) voor, of heerſchen algemeen (*epidemisch*), of zijn aan eenige landſtreek bij voorkeur eigen (*endemisch*): zij zijn eenvoudig of zamengeſteld.

345. Zij worden ſteeds van meer of min talrijke voorboden voorafgegaan, als: ongeregelde eetlust, walging, misſelijkheid, braking; pijnlijk gevoel in de maag; ligten buikloop; droogen hoest; ſprouw; krieweling in de ledematen; koude voeten; zwaarte in het hoofd; droogheid in de keel, dorſtigheid; onrustigen ſlaap, enz.

346. Na deze voorboden doet zich de eenvoudige ſlijmkoorts gewoonlijk tegen den avond of nacht op, met huiveringen of een gevoel van min of meer ſterke koude, zonder beving, eerst aan de voeten opkomende en met vliegende warmte afwisſelende, vervolgens van eene meer aanhoudende, ligte, doch lastige koortshitte gevolgd wordende. Alle verſchijnſelen geven zwakheid en ſlapheid te kennen. De ſmaak is weg, of papachtig, het ſpeekſel taai; de tong witachtig beſlagen, zelden gedurende de geheele ziekte anders als vochtig; voorts ſprouw of ligte zweertjes in den mond; min of meer dorst; gebrek aan eetlust, tot afſchuw van ſpijs toe; lelijke oprispingen; zwelling, ſpanning en drukking om de hartkuil; misſelijkheid of braking van ſlijmerige, ſmakelooze of zure, witte of gekleurde ſtoffen; de buik gevoelig bij drukking; buikpijn, winden, rommelingen; verſtoptheid of ſlijmerige, ſomwijlen bloedige buikloop; ſomwijlen pijnlijke drang tot ſtoelgang

(*te-*

(*tenesmus*); ontlasting van wormen naar boven of beneden. De pols verschilt gemeenlijk weinig van den gewonen toestand; is zelfs dikwerf trager, dan gewoonlijk, en over het algemeen, klein en zwak. De ademhaling is, buiten de koortsverheffingen of aanvallen, zelden aangedaan; de hoest ligt en de fluimen slijmerig; de warmte der huid matig, en alleen bij langdurig betasten brandende. Er is in het geheel geene uitwaseming of alleenlijk een gedeeltelijk zuurachtigriekend zweet gedurende den slaap in den nacht of tegen den ochtend, voornamelijk den 9den, 11den, 14den en 17den dag. De geloosde pis is hoogstgering of zeer rijkelijk, aanvankelijk helder en geel, tegen den 4den en 5den dag dik, troebel, wit en donkerrood met een grijsachtig bezinksel, tegen het einde der ziekte met een gruizig bezinksel; de pisloozing zelve somwijlen pijnlijk en moeijelijk. De binnendeelen van den mond, somwijlen ook de buitenste deelen, zijn veelal gezwollen, dikwerf ontveld en er doet zich sterke kwijling op. Het hoofd is zwaar, dof; eene doffe hoofdpijn, met draaijing en duizeligheid bij het opzitten, somwijlen met ijlhoofdigheid verzeld, doet zich in het voor- of achterhoofd gevoelen; de zinnen zijn stomp; slapeloosheid; matheid; doffe pijnen in armen en beenen en voornamelijk in de gewrichten. Neerslagtigheid, onrust, knorrigheid, aanhoudend klagen. Veelvuldig huiduitslag, bij afwisseling opkomende en verdwijnende, inzonderheid zigtbaar bij nacht den 6den, 11den, 14den, 21sten, 23sten dag enz.

347. De *typus* der eenvoudige slijmkoorts is

aanhoudende, nalatende of tusſchenpoozende. De koortsverheffingen of aanvallen hebben des avonds of gedurende den nacht plaats. De *typus* is alledaagsch, dubbelanderdaagsch, anderdaagsch, derdendaagsch of onbepaald. De alledaagſche en derdendaagſche *typus* is de meest gewone. De koorts is ſchijnbaar ligt en de nalatingen onduidelijk. De koortskoude der aanvallen beſtaat in huivering, zelden van rilling verzeld: de koude begint aan de voeten en deelt zich vervolgens aan het ganſche ligchaam mede, meestal gepaard gaande met misſelijkheid, braking, pijn in de maag, opzetting van den buik, dunnen ſtoelgang, hoofdpijn, tragen zamengetrokken' pols. Hierop volgt het tijdperk van hitte, welke zich onder afwisſeling met ligte huiveringen allengskens opdoet; gedurende hetzelve is de dorst matig, de pols ſnel, zonder hardheid, de pis citroenkleurig, de ſlaperigheid ſomwijlen onoverkomelijk. Het derde tijdperk van den koortsaanval beſtaat in eene ligte uitwaſeming, welke nogtans bij de eerſte aanvallen naauwelijks waarneembaar is. De aanval duurt van 3 tot 10 uren en langer. De koortsvrije tijd, in gevalle de *typus* tusſchenpoozende is, kenmerkt zich gewoonlijk door algemeene veerkrachteloosheid en een gevoel van zwaarte door het geheele ligchaam.

348. De ſlijmkoorts is gewoonlijk langdurig. Is zij aanhoudende, dan kan zij 15 tot 21 dagen en langer duren, is zij nalatende, dan loopt zij zelden vóór den 42sten dag ten einde; den tusſchenpoozenden *typus* aangenomen hebbende, is derzel-

ver

ver duur onbepaald en ſtrekt deze zich dikwerf van het eene tot het andere jaargetij uit.

349. De ſlijmkoorts loopt gemeenlijk gelukkig af. De *critiſche* verſchijnſelen bij dezelve zijn menigvuldig en doen zich op onderſcheidene dagen op. Zoodanige zijn, op den 7den dag enz. vrijwillig braken of buikloop; op den 4den, 14den en 17den dag enz. ſprouw; op den 6den, 11den, 14den, 21sten, 23sten dag enz. — puist- of gierstuitſlag; op den 9den, 11den, 14den, 17den dag zuurachtig riekend nachtzweet met zwelling der enkels; op den 7den, 9den, 11den dag troebele pis, met een ligt wit of gruizig, op den 23sten dag met een geel bezinkſel; op den 9den, 11den dag ſlijmerige fluimen, kwijling enz.

350. De aanhoudende ſlijmkoorts wordt dikwerf tegen haar einde tusſchenpoozende; de nalatende, daarentegen, aanhoudende. Zij gaat ſomwijlen tot ſlepende koorts (*f. hectica*), waterzucht en dergelijke *chroniſche* ziekten over. De dood grijpt bij de ſlijmkoorts alleenlijk plaats in geval van gevaarlijke verbindingen (*complicatien*), aanhoudenden buikloop, *colliquatief* zweet, *metastaſis* naar de longen, en wat dies meer zij.

351. Ongunſtiger is de *prognoſis* in de ſlijmkoorts bij zwangere en kraamvrouwen, lieden met *chroniſche* ziekten, als, venusziekte, waterzucht, klierziekte, engelſche ziekte, tering, enz., behebt; bij hevige ontſteking der ſlijmvliezen van het darmkanaal met neiging tot *gangreen*; bij ſlaapzucht, ſterke aandoening der longen, enz.

352.

352. De slijmkoorts is zelden ontstekingaardig, gaat somwijlen min of meer duidelijk met galachtige toevallen, dikwerf met plaatselijke ontstekingen gepaard, en somtijds in rot- of zenuwkoorts, inzonderheid tusschen den 11den en 15den dag in slepende zenuwkoorts (189.) over.

353. De slijmkoorts onderscheidt zich *a.* van de *gastrische* en galkoorts door de mindere hevigheid harer toevallen, en een trager, min onstuimig verloop; door de verschijnselen van over het geheel tragere levenswerkzaamheid, en inzonderheid door vermeerderde afscheiding van slijm;

b. Van de slepende zenuwkoorts door hare meerdere verschijnselen van vermeerderde slijmafscheiding, bij mindere aandoening van het zenuwstelsel; door haren meer regelmatigen loop; door hare gunstige *crises* en goeden afloop; door meer algemeen (*epidemisch*) te kunnen voorkomen.

354. De slijmkoorts levert de navolgende wijzigingen en verbindingen (*complicatien*) op, als:

1ste. Wijziging.
Zinkingkoortsen.
(*Febres catarrhales.*)

355. Zinkingkoortsen worden, bij voorkeur, zoodanige slijmkoortsen genaamd, welke gepaard gaan met eene tegennatuurlijke afscheiding van slijm in de aan den invloed der buitenlucht blootgestelde en daarmede onmiddellijk in verband staande deelen. Zij zijn gemeenlijk verzeld van, of worden

ten

ten eenen male te weeg gebragt door plaatfelijke ontftekingen van aan de lucht blootgeftelde flijmvliezen, als dat van den neus, de keel, de luchtpijp enz., welke, zonder koorts voorkomende, bekend ftaan onder den algemeenen naam van verkoudheid, zinking, (*catarrhus*) en die naar de bijzonder aangedane *organen* weder afzonderlijke benamingen erlangen. Uit dien hoofde laten onder de flijmkoortfen de zinkingkoortfen, bij voorkeur en welligt alleen, ontftekingaardige verbinding blijken.

356. De gewone gelegenheidsoorzaak der zinkingkoorts is verkouding.

357. De eenvoudige zinkingkoorts doet zich met dergelijke voorboden als de flijmkoorts (345.) op, en verloopt op gelijke wijze, doorgaans nogtans, iets fneller, zoodanig, dat zij, bij eenen nalatenden *typus*, na verloop van 7, 14, of 21 dagen, door een *critisch* zweet, *critifche* pis, of gekookte, zachte, gele, dikke fluimen gunftig beflist wordt. Zij mag over het geheel als eene meer *acute* flijmkoorts befchouwd worden. Bij ongunftigen afloop gaat zij zeldzamer in flepende zenuwkoorts, gelijk de eigenlijke flijmkoorts (352.), meermalen in rotkoorts over.

2de. Wijziging.
Wormkoorts.
(*Febris verminofa.*)

358. De wormkoorts heeft, behalve de gewone toevallen der flijmkoorts, waarvan zij flechts ee-

eene bijzondere wijziging is, nog de navolgende toevallen eigen, als: koudelijkheid; hoofdpijn boven den neus en de oogleden; duizelingen; tranende oogen met verwijding van den oogappel; jeukte in den neus; fuizing in de ooren of doofheid; drooge bruinachtig bezette tong, dikwerf met fprouw en zuurachtig riekenden adem; eene foort van kwijling; tandpijn; *fardonifchen* lach; flapeloosheid; knarstanden gedurende den onrustigen flaap; bedwelmdheid; ijlhoofdigheid; belemmering in de ademhaling; benaauwdheden; ongeregelde en dikwerf tusfchenpoozende pols; dwalende pijnen door de ledematen; moeijelijke of onvrijwillige pisloozing; heldere of rundveepis of melkachtige pis; ftinkende en flijmerige ftoelgangen; krampen en ftuiptrekkingen van allerhanden aard.

359. De wormkoorts is fomwijlen algemeen (*epidemisch*) heerfchende en voor velerhande verbindingen, inzonderheid ook met plaatfelijke ontftekingen, vatbaar.

1e. Verbinding (*complicatie*). Ontftekingaardige flijmkoorts. (*Febris mucofa inflammatoria*).

360. Deze verbinding, welke zelden, en welligt alleenlijk in de wijzigingen van zinkingkoorts, ten gevolge der daarmede gepaard gaande plaatfelijke ontftekingen, voorkomt, doet zich kennen door de toevallen aan de eenvoudige flijmkoorts eigen, en onderfcheidt zich alleenlijk door eenige meer-

meerdere hevigheid, bestendigheid en gelijkvormigheid der aanwezige toevallen, inzonderheid in het eerste begin der ziekte.

361. De ontstekingaardige zinkingkoorts tast, bij voorkeur, onder de boven (343.) opgegevene omstandigheden en bijzondere luchts- en weêrsgesteldheid, lieden aan, die een hoogstprikkelbaar watervaatstelsel hebben.

362. De meerdere of mindere bedenkelijkheid der ontstekingaardige zinkingkoorts hangt gemeenlijk af van de hevigheid en zitplaats der daarmede gewoonlijk gepaard gaande plaatselijke ontstekingen. Is de plaatselijke ontsteking gering, of het daardoor aangetaste *orgaan* min belangrijk, dan is zij zelden bedenkelijk en loopt meestal binnen 7 tot 21 dagen gunstig af; in tegenovergesteld geval kan zij doodelijk worden of in naziekten, naar den aard van het bij uitstek lijdende deel verschillende, overgaan. Bij ongunstigen afloop, ten gevolge van de hevigheid der koorts alleen, gaat zij, even als de eenvoudige zinkingkoorts in rotkoorts over.

2°. Verbinding (*complicatie*). Rotachtige slijmkoorts. (*Febris mucosa putrida.*)

363. De rotachtige slijmkoorts, met hare wijzigingen van zinking- of wormkoorts, onderscheidt zich voornamelijk door twee hoofdtijdperken, welke zij doorloopt.

364. Het eerste tijdperk, hetwelk van 7—14 dagen duurt

duurt, levert de gewone verſchijnſelen van eenvoudige ſlijmkoorts, of ook wel van ontſtekingaardige zinkingkoorts (258.) op. Het tweede tijdperk treedt vervolgens te voorſchijn. De krachten verminderen nu hand over hand; de fluimen gaan moeijelijk op, of zijn lelijk van kleur, bruin, bloedigzwart, ſtinkende, en allerhande, inzonderheid *colliquative*, verſchijnſelen, der rotkoorts eigen (172.), paren zich hieraan. Somwijlen volgt er, meest den 14den, 17den, 21sten dag, beterſchap door *critiſche* fluimen, zweet en pis.

365. De rotachtige ſlijmkoorts is zeer gevaarlijk, ſomwijlen algemeen (*epidemisch*) heerſchende.

3de Verbinding (*complicatie*).
Zenuwachtige ſlijmkoorts.
(*Febris mucoſa nervoſa.*)

366. De zenuwachtige ſlijmkoorts, met hare wijzigingen van zinking- of wormkoorts, onderſcheidt zich mede voornamelijk door hare twee hoofdtijdperken.

367. Het eerſte tijdperk heeft de toevallen der eenvoudige ſlijmkoorts (249. 250.), of ook wel der ontſtekingaardige zinkingkoorts, gaat, na verloop van 7 tot 14 dagen en langer, in het tweede tijdperk over, hetwelk de kenteekenen van *acute* of ſlepende zenuwkoorts (187—189.) oplevert.

368. De zenuwachtige ſlijmkoorts is bedenkelijk, wordt zelden door *critiſche* ontlastingen, ſomwijlen door onduidelijke *criſis* (*lyſis*) gunſtig be-

beslist; zij wordt, in *acute* zenuwkoorts overgaande, ligt doodelijk, doch is meer geneigd in slepende, niet min gevaarlijke, zenuwkoorts over te gaan. Zij gaat dikwerf van gedeeltelijke verlammingen verzeld.

(J. DE PLENCIZ, *Acta et observata medica.* Prag. 1783.
ROEDERER et WAGLER, *Tract. de morbo mucoso.* Gött. 1783.
SARCONE, *Istoria ragionata de mali osservati in Napoli* T. I. II.
REICH, Beitr. zur Natur u. Arzneijw.
SELLE, *Diss. de febre pituitosa.* Mogunt. 1781.
FIBIG, *Hist. Constitut. epidem. verminosae.*
VAN DEN BOSCH, Anleitung, krankh. zu beobachten, etc.
LEPECQ DE LA CLOTURE, Beschr. einer Schleim-Faul-und- Nervenfieber-Epidemie, u. s. w. Tüb. 1795.
CANZ, *Comm. de febribus*, VII.
GLASS,
HUFELAND's Journ. d. p. H. 4 Bd. S. 692. f. en vele der vroeger genoemde *practische* werken.)

D. Koortsen met vermeerderde afscheiding van speeksel en zog.

369. Zoodra de *specifieke* prikkelbaarheid der speeksel klieren ziekelijk veranderd wordt, ontstaat er eene, met betrekking tot hoeveelheid of hoedanigheid, ziekelijk veranderde afscheiding van het speeksel.

370. Deze ziekelijke afscheiding van het speeksel, of kwijling, is meestal een meer of min *critisch* verschijnsel van andere *acute* of *chronische* ziekten, zelden eene oorspronkelijke ziekte. Somwijlen nogtans neemt men deze kwijling als het wezenlijkste verschijnsel waar bij sommige koorts- en heerschende ziekten van onderscheiden karakter en verscheidenheid, en zij magalsdan welligt als eene afzonderlijke koortsziekte beschouwd worden, waaraan men den naam geeft van speekselkoorts.

371. De prikkelbaarheid der m e l k k l i e r e n wordt mede alreede gedurende de zwangerſchap verhoogd, en tegen het einde daarvan of al aanſtonds na de geboorte des kinds doen zich nieuwe prikkels op, ten gevolge van welker werking op de alreede meer verhoogde prikkelbaarheid der melkklieren, koortsachtige bewegingen geboren worden, verzeld van eene vermeerderde afſcheiding van m e l k of z o g. Deze koorts is bekend onder den naam van z o g k o o r t s (*febris lactea*).

1. Speekſelkoorts.

372. O o r z a k e n der S p e e k ſ e l k o o r t s zijn: verhoogde prikkelbaarheid der ſpeekſelafſcheidende klieren; natuurlijke of kunſtige prikkels, als: drukking dier klieren, aandrang van bloed naar deze deelen, honger, plaatſelijke en door medelijdendheid veroorzaakte prikkeling derzelve door tanden krijgen, pijn en zweren in den mond, *gastriſche*, zure, ſcherpe, ranſige en andere vuile ſtoffen, k w i k, ſcherpe middelen, die bijzonder op de ſpeekſelklieren werken, gelijk ſommige bedwelmende giften; zekere ziekteſtoffen; verſlapping, eindelijk, en verlamming der kanalen van het ſpeekſel.

373. De ſ p e e k ſ e l k o o r t s doet zich op met zwelling der tong, van het tandvleesch, der wangen, der klieren van de kakebeenderen en ooren. Zij gaat verzeld van moeijelijk ſlikken en k w ij l i n g.

374. De k w ij l i n g, welke er zich in opdoet, kan als een *critisch* verſchijnſel beſchouwd worden, waarmede de koorts en verdere toevallen g u n ſ t i g afloopen.

375. De loop en duur der ſ p e e k ſ e l k o o r t s is on-

onbepaald en hangt meestal af van het karakter en de verscheidenheid der verbindingen (*complicatien*), welke haar gemeenlijk verzellen, hetzij ontstekingaardige, of rot- en zenuwachtige, of *gastrische*, galachtige, kenbaar uit de haar eigendommelijke verschijnselen (*).

(Veirac, von einem gallichten oder Speichelfieber, welches auf der Insel Overflakkee epidemisch herrschte, Z. Samml. auserl. Abh. f. p. Aerzte, 5 Bd. 3 st. s. 478, 501.

De man, v. e. Fieber, mit Speichelfluss verbunden, ibid 7 Bd 3 St. s. 429.

Westphal, *in Eph. natur. Curios.* Cent 1 et 2.

Medicus, Samml. mediz. Beob. Bd. 2. S. 336.

Boerhaave, van swieten, sydenham, *Opp.*

Hufeland's Journ. d. p. H. 4. Bd. s. 599.)

2. Zogkoorts.
(*Febris lactea*).

376. De zogkoorts wordt veroorzaakt door den wederkeerigen (*consensueelen*) invloed der baarmoeder op de borsten door middel van zenuwen en bloedvaten; door ophooping van zogrijk bloed in de borsten; door werktuigelijke prikkeling der borst, en ten gevolge van het zuigen des kinds.

377. Voorboden der zogkoorts zijn: drukking, spanning, pijnlijk gevoel in de okselklieren, de borsten en nabijgelegene deelen; angstig gevoel in de borst; spaarzame, witte kraamzuivering (*lochiæ*) en onaangename gewaarwordingen in den omtrek der baarmoeder.

K 2 378.

(*) Schoon van het oorspronkelijk (*idiopathisch*) bestaan dezer koorts niet overtuigd, heb ik echter, op het voorbeeld van consbruch, uit kracht der aangehaalde *autoriteiten*, gemeend, dezelve afzonderlijk te moeten opnemen.

378. De zogkoorts doet zich meestal twee tot drie dagen na de kraam op, zonder merkbare verzwakking, of pijn in den buik te veroorzaken. De koorts verheft zich liefst des avonds, om tegen den morgen met uitwaſeming na te laten. De pols is aanvankelijk klein, doch verheft zich allengskens, wordt ſomwijlen vol, doch is overigens matig ſnel, week, geregeld. Na verloop van één of twee dagen, doet zich, onder dergelijke, als de bovengezegde, verſchijnſelen (377.), een dun waterachtig zog in de borsten op, hetwelk allengskens dikker, melkachtiger wordt. Met deze afſcheiding van het zog verdwijnen de toevallen al ſpoedig onder een algemeen zuurachtigriekend zweet en den volledigen wederkeer der kraamzuivering. Somwijlen ontwaart men ſlechts éénen enkelen duidelijken aanval van koorts.

379. De zogkoorts op zich zelve en zonder verbinding met eenig bepaald ontſteking- rot- of zenuwachtig karakter, of plaatſelijke ontſtekingen, is natuurlijk en geenszins bedenkelijk.

380. Is, daarentegen (379.), de grondtoeſtand in het ligchaam der kraamvrouw, ontſtekingaardig, rot- of zenuwachtig, of door *gastriſche* of galachtige toevallen van den toeſtand der gezondheid afwijkende, dan doen zich bij de zogkoorts alle die verſchijnſelen op, welke als de teekenen dier koortskarakters of verſcheidenheden (159. 166. 187. 301. 311.) boven zijn opgegeven, en men zoude in dergelijke gevallen de zogkoorts ontſtekingaardig, rot- zenuwachtig, *gastrisch* of galachtig noemen kunnen,

naar

naar den verſchillenden aard dier verbindingen (*complicatiën*).

381. Buiten en behalve de gezegde toevallen, uit de verſchillende verbindingen alsdan (380.) geboren, deelen de zogafſcheidende *organen* in den daardoor te weeg gebragten tegennatuurlijken toeſtand. Alsdan wordt de zogafſcheiding geſtoord en, ten gevolge daarvan, aanleiding gegeven tot gevaarlijke zogverplaatſingen naar edele deelen, inzonderheid van den onderbuik, de lendenen en dijen, alsmede naar de herſenen, alsdan kenbaar uit aan de plaatſelijke ontſteking dier deelen zelve eigendommelijke toevallen.

382. Hieruit blijkt, dat de zamengeſtelde zogkoorts (380. 381.) uiterst gevaarlijk zijn kan, ja doodelijk kan worden.

(Chambon de Montaux, Abh. v. d. Krankh. der Frauen u. s. w. übersetzt von Spohr. Erfurt, 1790.
Samml. auserles. Abh. an versch. Orten.
Selle, Grigg, Vorsichtsregeln f. das weibl. Geschl., besonders in der schwangerschaft u. d. Kindbette. Leipz. 1791.
Mende, Krankh. d. Weibes. Leipz. 1810.
J. G. C. Weis, *Diss. de febre lactea.* Erl. 1809.
Clarke, Kraukh. des Weibes.
Carus, Gijnäkologie, — en meer anderen, mede onder de vroeger aangehaalde *practische* schrijvers.)

III$_e$. VERSCHEIDENHEID.

Koortſen, met bijzondere aandoening der huid,
of
Uitſlagskoortſen.
(Febres exanthematicæ.)

383. Uitſlagskoortſen noemen wij zoodanige

 a-

acute koortsziekten, welke van tegennatuurlijke veranderingen in de gedaante of kleur der huid, als, puisten, zweren, vlekken, blaren, ruwheid enz., onder den algemeenen naam van uitslag, verzeld gaan, en bij welke het gezegde uitslag in eene min of meer bepaalde orde, min of meer snellen loop, steeds voorkomt en allengskens weder verdwijnt, of schubswijze afvalt of verettert.

384. Deze uitslagskoortsen, met het haar eigendommelijke uitslag, zijn derhalve wel te onderscheiden van die soorten van huiduitslag, welke langzaam te voorschijn treden, lang duren, of met algemeene kwaadsappigheid (*cachexia*) verbonden zijn, en zelden of nooit met eene oorspronkelijke koorts (*f. idiopathica*), wel, daarentegen, met eene voortgebragte koorts (*f. secundaria*) gepaard gaan, tot de *chronische* ziekten behooren, en door ons onder de ziekten met gebreken der bewerktuiging (*morbi cum laesionibus organicis*) zullen behandeld worden.

385. Bij de *acute*, hier te behandelen, uitslagsziekten, is het uitslag niet altijd noodzakelijk aan deze of gene soort van koorts gebonden; integendeel, ziet men somwijlen zoodanig uitslag zonder merkbare koorts, somwijlen eene koorts, welke den regelmatigen loop van zekere uitslagskoorts volgt, zonder merkbaar uitslag ten einde loopen. Deze gevallen zijn nogtans over het geheel zeldzaam.

386. De koorts, welke zich aan de verschillende soorten van uitslag paart, behoort, naar den aard der

der heerfchende gefteldheid (*conftitutio epidemica*), naar de hoedanigheid der fmetftof (*contagium*), welke, opgenomen zijnde, de uitflagziekte bij den te voren gezonden mensch te weeg brengt, naar den invloed van verfchillende buiten en in het ligchaam gelijktijdig werkende oorzaken, naar het bijzondere geftel van den lijder en wat dies meer zij, nu eens tot de ontftekingaardige, dan eens tot de rot- of zenuwachtige koortfen, nu eens tot de galachtige, dan weder tot de flijmachtige verfcheidenheid enz. — Zonder andere bijkomende omftandigheden nogtans is elke eenvoudige uitflagskoorts, dan althans, wanneer zij door eene fmetftof te weeg gebragt wordt, even als alle fmetkoortfen (195.) aanvankelijk ontftekingaardig.

387. De koorts en het uitflag ftaan bij de uitflagskoortfen onderling in een onmiddellijk verband, als door dezelfde oorzaken te weeg gebragt zijnde, zoo als bij de kinderpokken, de mazelen en de fcharlakenkoorts het geval is; — of zij ftaan flechts in een middellijk of toevallig verband, gelijk veeltijds bij de blutsvlekken, het gierstuitflag enz. gebeurt, in welk geval het uitflag meestentijd flechts een gevolg is van de koorts en de door deze of de behandeling zelve in het ligchaam voortgebragte veranderingen.

388. Meermalen is bij een fterk uitflag de koorts gering, en omgekeerd. Dit is het geval, of, wanneer de oorzaak, welke beiden, koorts en uitflag, deed ontftaan, op het eene ftelfel krachtdadiger werkt, dan op het andere, en vandaar het meest aangedane ftelfel

op den ziekteprikkel mede krachtdadiger terugwerkt; vandaar mede (385.) somwijlen uitslag zonder koorts, werkelijke uitslagskoorts zonder uitslag, b. v. pokkoorts zonder pokken (*febris variolosa sine variolis*). In dergelijke gevallen, als het laatstgenoemde, is dikwijls de aan de heerschende uitslagziekte eigendommelijke reuk of eenig ander eigendommelijk verschijnsel het beste teeken, om de ziekte te onderscheiden.

389. Bij de door besmetting (*contagio*) voortgebragte uitslagskoortsen, brengt eene eigenaardige stof, de smetstof (*contagium*) namelijk, eene bepaalde terugwerking (*reactio*) in het geheele ligchaam en eene eigendommelijk dierlijk-scheikundige (*animalisch-chemische*) bewerking in de huid te weeg, welke eenen regelmatigen, naauwkeuriglijk bepaalden en eigendommelijken loop houden, ten gevolge waarvan alleen de gezegde smetstof werkeloos gemaakt, verwijderd en de gevolgen van den daarvan afhankelijken ziektevorm verdreven kunnen worden. Elke storenis of belemmering in dezen regelmatigen loop is gewoonlijk van de nadeeligste gevolgen.

390. De naaste oorzaak van allen huiduitslag is eene verandering in de menging, den zamenhang of het maaksel der huid (*desorganisatio*), welke bij vermeerderde zoowel als bij verminderde levenswerkzaamheid des ganschen ligchaams bestaan kan.

391. Tot de verwijderde oorzaken der uitslagskoortsen in het algemeen behooren:

1°.

1°. Eigendommelijke (*ſpecifiſche*) ſmetſtoffen (*contagia*), welke door onmiddellijke aanraking of door middel van denkdampkring worden voortgeplant; ſtoffen, welker natuur en wijze van werking ons nog vrij onbekend is, doch van welken de ervaring leert, dat zij als vreemdaardige (*heterogene*) prikkels op het ligchaam werken en eene meer of min hevige terugwerking (*reactio*), als eene poging der natuur ter verwijdering of gelijkmaking (*asſimilatio*) van dit vreemdaardige, veroorzaken, welke terugwerking, gewijzigd naar den *ſpecifieken* aard der ſmetſtof, eenen *ſpecifieken* ziektevorm voortbrengt, en aanleiding geeft tot eene nieuwe affcheiding derzelfde ſmetſtof, welke haar deed geboren worden; voorts, dat ſommigen derzelve vlugtig zijn en plotſelijk op het ligchaam werken, anderen, daarentegen, vaster en in werking trager, doch niet minder doordringende;

2°. Zekere onbekende heerſchende (*epidemiſche*) luchts- en weêrsgeſteldheid;

3°. Zekere bijzondere eigendommelijke aanleg bij ſommige menſchen, en bij den eenen veel ſterker, dan bij den anderen;

4°. Zekere middellijk (*per conſenſum*) op de huid werkende prikkels, inzonderheid in den onderbuik zittende, als: ſcherpe ſtoffen in de darmen, wormen, giften, artſenijmiddelen enz.

5°. Plaatſelijke of onmiddellijk op de huid werkende prikkels, als, hitte, koude, natheid, ſcherpe dingen, onreinheid, ſterk zweeten, ſcherpe uitwaſeming en dergelijke meer;

6°. Algemeene ziekte en de manier van geneeskundige behandeling daarvan.

392. Wijders laten zich de uitſlagskoortſen verdeelen in:

1°. Heerſchende (*epidemiſche*), aan zekere landſtreken bij voorkeur eigene (*endemiſche*) en bij enkele perſonen voorkomende (*ſporadiſche*);

2°. In niet-beſmettelijke en beſmettelijke; van welke laatſten eenige in den regel niet meer dan eenmaal, anderen, daarentegen, meermalen één' en denzelfden perſoon aantasten;

3°. In oorſpronkelijke (*idiopathiſche*), wanneer de uitſlagskoorts den hoofdtoeſtand der ziekte uitmaakt; in toevallige (*ſymptomatiſche*), wanneer zij ſlechts een verſchijnſel is, hetwelk zich bij eene andere ziekte, hoe ook genaamd, opdoet; in *critiſche*, wanneer zij dient, om in zoodanige andere ziekte eene *criſis* daar te ſtellen;

4°. In de zoodanigen, waarbij het uitſlag veranderlijk is in plaats, en de zoodanigen, waar hetzelve beſtendig dezelfde plaats op de huid blijft beſlaan;

5°. In de zoodanigen, waarbij het uitſlag zonder eenig ſpoor na te laten verdwijnt; en diegene, waarin, na voorafgegane ontſteking, ettering en opdrooging volgt of die ſchubswijze afvallen, of likteekenen nalaten.

6°. In ontſteking-rot-zenuw-galachtige enz., naar het verſchillend, karakter, verſcheidenheid, verbinding enz. der koorts of bijkomende toevallen.

393. De loop, duur en afloop der uitſlagskoort-

koortsen rigt zich ten deele naar den *specifieken* vorm van het uitslag, ten deele naar het karakter der koorts. In het algemeen doorloopt elke uitslagskoorts zekere bepaalde, haar eigene, tijdperken. Zij verdwijnt, na deze te hebben doorgeloopen, zonder eenig verder nadeelig gevolg, of zij laat algemeene of plaatselijke ongesteldheden na. De dood kan op uitslagskoortsen volgen, hetzij door hevigheid der koorts, of door afwijking van het uitslag van deszelfs regelmatigen vorm of vereischte hoeveelheid en daaruit voortvloeijend lijden van het gansche ligchaam of van eenig belangrijk *orgaan*, of ten gevolge van naziekten.

394. Bij eene uitslagskoorts is het uitslag op zich zelve niet gevaarlijk; op het karakter der koorts en derzelver goed- of kwaadaardigheid komt alles aan.

395. Hoe meer wezenlijk en *critisch* het uitslag is, des te belangrijker is deszelfs regelmatig verloop, des te gevaarlijker het naar binnenslaan of de verplaatsing (*metastasis*) naar inwendige deelen.

396. Gunstigst, in het algemeen, is eene uitbotting en verloop van het uitslag, niet te snel, noch te hevig, even min te traag of te krachteloos.

397. Bij uitstek ongunstig is eene trage uitbotting met miskleurige, blaauwe, vale, zwarte vlekken, met bleeke, ledige, ingevallene puisten en eene slappe, zuchtige (*œdemateuse*) gesteldheid der huid, als blijken van zwakke levenswerkzaamheid.

398. Gevaar is te duchten, wanneer, na de vereischte uitbotting van wezenlijk en *critisch* uitslag,

ſlag, de koorts niet af-, of zelfs toeneemt, of zich pijn in de lendenen, ledematen, matheid, ijlhoofdigheid, flaauwten, ſtuiptrekkingen en dergelijke toevallen meer opdoen; wanneer het eenmaal uitgebotte uitſlag op eene buitengewone onregelmatige wijze of tijd verdwijnt of in zijnen vereischten loop ſtil blijft ſtaan.

A. Kinderpokken.
(Variolae)

399. De kinderpokken in haren geheelen omvang ſtellen eene reeks daar van, in grootte, figuur, zetel, kleur enz. zeer verſchillende, wijzigingen, welke het gevolg zijn van eenen zamenloop van bekende en onbekende omſtandigheden en betrekkingen, als, van de heerſchende *epidemie* en het daardoor gewijzigd karakter der koorts, den verſchillende graad van kwaadaardigheid der ſmetſtof zelve (?), de bijzondere ligchaamsgeſteldheid des lijders, inzonderheid van zijne nu eens grootere, dan weder mindere vatbaarheid en gevoeligheid voor de werking van het pokgift, en wat dies meer zij.

400. Deze verſchillende wijzigingen der kinderpokken ſtellen het onderſcheid daar in de hevigheid der pokkoorts en van het pokuitſlag, in den loop en duur, in de meerdere of mindere bedenkelijkheid der ziekte.

401. Schoon van den ligtſten graad van koorts en uitſlag door alle trappen heen eene enkele reeks of keten daarſtellende, welke alle de gezegde wijzigingen,

gen, als zoo vele verſchillende en nogtans zamenhangende ſchakels, tot één geheel verbindt, doen zich nogtans bij de kinderpokken min of meer afdeelingen in die keten waarnemen, ten gevolge waarvan zij tot dus verre ſteeds in echte kinderpokken, of de zoodanige, welke den ſtempel dier ziekte duidelijk en volledig dragen (*variolae verae*), en in onechte of valſche kinderpokken, welke de kenmerken dier ziekte ſlechts onvolledig en flaauw opleveren (*variolae ſpuriae, varicellae*), onderſcheiden worden.

402. In het algemeen tasten de kinderpokken, hoezeer ook geenen leeftijd, noch ligchaamsgeſtel verſchoonende, bij voorkeur kinderen van beide geſlachten en zelfs in s'moeders buik, aan. Zij zijn over het geheel heviger bij drooge ſtraffe, dan bij vochtige en ſlappe geſtellen; vandaar gevaarlijker bij mannen, jongelingen en ſterke lieden, dan bij kinderen, vrouwsperſonen en fletſche voorwerpen.

403. Enkele weinige menſchen ſchijnen hun geheele leven lang voor de kinderpokken onvatbaar; anderen zijn dit langen tijd, doch worden er ten laatſte, ſomwijlen zelfs des te heviger, van aangetast. Eenmaal de kinderpokken in eenen zoodanige graad doorgeſtaan hebbende, dat zij het kenmerk der ziekte volledig en duidelijk opleverden en als zoogenaamde echte kinderpokken konden beſchouwd worden, wordt de verdere vatbaarheid voor dezelve geheel of grootendeels vernietigd en blijft de lijder daarvan in het eerſte geval, in den regel, voor zijn volgend leven geheel verſchoont, of deelt hij, in het andere geval, bij

bij heerschende pok- *epidemiën* daarin slechts ten deele, door alsdan van zoogenaamde onechte of valsche kinderpokken te worden aangetast, welke, naar gelang de vatbaarheid door de vroeger doorgestane pokziekte meer of minder vernietigd werd, ook weder meer of minder volledig en duidelijk de kenmerken der kinderpokken met zich voeren, en alzoo meer of minder aan de zoogenaamde echte kinderpokken nabij komen.

1. Echte kinderpokken.
(*Variolae verae.*)

404. De echte kinderpokken zijn besmettelijk door inenting en aanraking en doormiddel van den dampkring; zij worden verdeeld in op zich zelve staande (*discretæ*) en ineenloopende (*confluentes*), met betrekking tot het uitslag in het bijzonder; voorts, met betrekking tot de meerdere of mindere hevigheid en bedenkelijkheid der koorts, in goedaardige (*benignæ*) en kwaadaardige (*malignæ*). Daar de invloed van het uitslag op den loop en uitgang der ziekte over het geheel meerendeels toevallig, die der koorts, daarentegen, steeds wezenlijk is, zoo zullen wij ons hoofdzakelijk tot de laatstgezegde verdeeling bepalen.

a). Goedaardige echte kinderpokken.
(*Variolae verae benignae*)

405. De goedaardige echte kinderpokken gaan van eene eenvoudige koorts verzeld en doorloopen geregeld vier tijdperken, elk waarvan 3 tot 4 dagen lang is.

406.

406. Het eerste tijdperk of dat der opwelling (*ebullitio*) doet zich op met matheid, slaperigheid, en verdrietigheid of buitengewone levendigheid, pijn in het hoofd en de ledematen, de lendenen en onder de okselen, beslagene tong, gebrek aan eetlust, misselijkheid, braking, tranige oogen, veranderde gelaatskleur, steekte en pijn in verschillende deelen, neusbloeding, heeschheid, dorst, onrust, opspringen in den slaap en zelfs stuiptrekkingen, troebele witte bezinkende pis en — eenen eigendommelijken (zuurachtigen slijmerigen) reuk van adem en uitwaseming, meermalen vergeleken met den reuk van beschimmeld brood of vleesch, dat in azijn gelegen heeft en bedorven is; voorts koortsachtige bewegingen met huiveringen, koude en hitte, min of meer door zweet gevolgd. Bij volwassenen is de neiging tot zweet uitstekend groot; bij kinderen minder, doch, daarentegen, meerdere bedwelmdheid: bij eerstgenoemden is de koorts, welke zich gewoonlijk na den middag of tegen den avond verheft en somwijlen naauwelijks waarneembaar is, over het algemeen sterker en de gezegde toevallen heviger, dan bij laatstgemelden.

407. Het tweede tijdperk of dat der uitbotting (*stadium eruptionis*), begint met den derden, vierden dag. Onder zweet, na eenen aanval van koorts, dikwerf onder toevallen van pijn in de keel en de oogen, bij den stoelgang en de pisloozing, botten de pokjes uit in de gedaante van kleine, ronde, min of meer harde vlekjes, meestal het eerst in het aangezigt, aan den hals, op de borst, vervol-

volgens op de armen, het lijf, den rug, de handen en voeten, zelfs op de behaarde deelen van het hoofd, het wit van het oog en alle inwendige ligchaamsdeelen. Na verloop van 24 uren voelt men duidelijk verhevene ronde puistjes, helder rood en pijnelijk bij drukking. Deze puistjes worden tot den achtsten dag toe allengskens grooter; zij krijgen een helderrood, min of meer gezwollen veld of omtrek, en kleine kuiltjes in het midden. Het uitslag jeukt niet. De koorts verdwijnt na de volledige uitbotting, welke den derden dag na derzelver begin geheel ophoudt.

408. Het derde tijdperk of dat der ettering (*stadium suppurationis*) begint tusschen den zesden en achtsten dag. Van dezen dag af aan verliezen zich de kuiltjes in de sterk ontstokene puistjes; deze worden hoe langs zoo verhevener, spitser, breeder, witter en vullen zich allengskens met aanvankelijk dunne waterige, eindelijk dikke, gele, ware etter. Deze geelachtige pokken staan alle op zich zelve met een' helderrooden omtrek en spanning in de tusschenruimten en zijn, in dit geval, verheven, zonder kuiltjes of groeve, rood, als parelen, ter grootte van eenen grooten speldeknop tot die eener groote erwt (*variolae discrtae*) ongeveer even groot; of zij loopen ineen, niet zelden met sterke zwelling of deze laatste vervangende kwijling (*variolae confluentes*). De pokken houden in hare ettering denzelfden loop als in hare uitbotting, en elke derzelve wordt een ettergezwelletje. De pis is nu troebel en krijgt meer en meer bezinksel; de lijder

is bij afwisseling koud en warm, onrustig, pijnlijk, vooral in de keel, en heesch. Gedurende dit tijdperk doet zich de zoogenaamde etterkoorts (*f. secundaria variolosa*) op, welker hevigheid aan het grootere of geringere aantal pokken geëvenredigd is: te gelijk met en niet eerder dan deze vertoont zich zwelling van het aangezigt en blaarachtige zwelling der oogen, die dikwerf gesloten zijn; dikwerf *critische* kwijling, welke veeltijds de innerlijke deelen van den mond ontvelt, deze pijnlijk en den adem stinkend maakt; somwijlen *critische* buikloop. De meeste lijders, welke sterven, sterven gedurende dit tijdsgewricht.

409. Het vierde tijdperk of dat der opdrooging (*s. exsiccationis*) begint tusschen den negenden en elfden dag. Nu worden de pokken donkerder en beginnen in dezelfde volgorde, als zij uitbotteden en etterden, op de verschillende plaatsen des ligchaams op te droogen. Somwijlen zwellen nu de handen en voeten voor een' korten tijd, even als vroeger het aangezigt. De neiging tot uitwaseming en zweet verdwijnt. De pokken barsten en storten een taai vocht uit, hetwelk allengskens hard wordt en korsten of roven formeert. De ineenloopende (*confluente*) pokken vertoonen dikwerf eene enkele groote roof, welke het gelaat als een masker bedekt. Tusschen den dertienden en vijftienden dag vallen de korsten af en laten roode en blaauwachtige vlekken, somwijlen dellen of likteekenen achter; de eerstgenoemden verdwijnen allengskens. De etter in de puisten op de armen en handen wordt somwijlen opgeslorpt en de huid valt slap

en fletsch zamen. Somwijlen doet zich, ten gevolge van opslorping van etter uit de puisten of ontoereikende uitwaseming, nu nog eene derde koorts op. Somwijlen vertoonen zich eenige dagen vóór of bij de eerste uitbotting ééne of meer groote, spoedig met etter gevulde pokken aan het een of ander deel, moederpok (Engelsch: *masterpox*) genaamd, of eene etterbuil onder de okselen, welke meestal een teeken zijn van goedaardigheid. (verg. 469—472.)

410. De volledig ontwikkelde echte kinderpok is hardachtig en veerkrachtig (*elastisch*), heeft eene ovale figuur, en formeert naar binnen met haren grondslag (*basis*) eenen scherpen hoek; steekt men er in, zoo loopt het vocht er spoedig uit, en na verloop van eenigen tijd vult zij zich weder. De echte kinderpok barst dikwerf van zelve open en levert, in evenredigheid van hare grootte, veel stof op. Dat gedeelte der huid, hetwelk den grondslag der echte kinderpok uitmaakt, verheft zich vaak aanvankelijk, en deze bolronde verheffing (*convexiteit*) blijft dikwerf nog lang na het afvallen der korst achter. Het in de echte kinderpok bevatte vocht is etterachtig, dik en kleverig. De roven of korsten der echte kinderpokken zijn dik, meestal ovaal. De roode vlekken, door de echte kinderpokken nagelaten, blijven vaak weken, ja maanden lang zigtbaar. Laten de echte kinderpokken pokdellen achter, dan vindt men deze meestal ten grooten getale. Bij sommige voorwerpen laten de echte kinderpokken, hoe vele

en

hoe groote er ook mogen geweest zijn, geene enkele del achter, ja zelfs is dit somwijlen bij ineenloopende echte kinderpokken het geval. (vergel. 473.).

411. De zuivere grondslag of *basis* der del van echte kinderpokken is nooit glad, steeds oneffen, gelijk de oppervlakte eener citroen; zij hebben allen twee of drie zwartachtige stipjes, en zelfs meer, naar mate van de grootte der pok. Men vindt in de echte pokdellen in den regel wel geene haartjes, nogtans is dit niet zelden het geval; dikwerf althans vindt men ten minste één of twee haartjes op derzelver grondslag. De rand der echte pokdel is zoomin rond, als glad, maar veeleer nu eens meer, dan eens minder getakt; hij heeft dezelfde kleur als de huid, en de grondslag is steeds hol (*concav*). Hoe sterk men ook deze echte pokdellen uittrekke en de omliggende huid spanne, zoo doet zich evenwel de rand zoomin als de grondslag ooit geheel glad en effen op. Trekt men ze in de lengte van onderen naar boven, dan schijnt het, als liepen er fijne lijntjes door de del heen. Derzelver figuur is zelden rond en ovaal, meestal ongelijk, getakt en allerhande hoeken formerende. Derzelver diepte is verschillende, doch neemt met de jaren af; de del wordt daardoor steeds vlakker en sommige verdwijnen geheel en al, zonder eenig spoor achter te laten. Derzelver aantal is dikwerf ontelbaar. Zij vertoonen zich het meest in het aangezigt en op de handen; op buik en rug verdwijnen zij door den tijd. De dellen van echte kinderpokken, welke 40 tot 50 jaren oud zijn, ver-

 dwij-

dwijnen dikwerf; doch, blijven ze over, dan zien zij er nimmer wit uit, en is derzelver rand steeds getakt. (vergel. 474.).

412. De duur der goedaardige echte kinderpokken is, bij gevolg (406—409.), van twaalf tot veertien dagen.

413. De goedaardige echte kinderpokken zijn, over het algemeen, niet bedenkelijk; bedenkelijker nogtans bij volwassenen, dan bij jonge kinderen, terwijl ook de eerstgenoemden ligter er van geschonden blijven; gevaarlijker in het tijdperk der manbaarheid bij beide sekſen, alsmede in het tijdperk van het ophouden der maandstonden, en bij lieden van hooge jaren. Zij zijn meest slimmer bij gezonde en sterke (*robuste*), dan bij meer teedere voorwerpen, en dit is dikwerf het gevolg van zekeren aangeborenen aanleg. Ongunstig zijn al verder eene te groote fletschheid, digtheid, droogheid der huid en der vaste deelen, al te groote volbloedigheid, gevoeligheid en prikkelbaarheid. Allerongunstigst zijn veelal *scrofuleuse*, *podagrische*, *rheumatische*, *scorbutische* en andere scherpten, welke nogtans ook somwijlen, gelijk meer andere *chronische* kwalen, na de pokken verdwijnen.

414. De goedaardige echte kinderpokken onderscheiden zich van de kwaadaardige: in het eerste tijdperk, door een' langzamen voortgang, mits niet het gevolg van zwakheid of van eenigerlei ander beletsel in de uitbotting zijnde; in het tweede tijdperk, door het verdwijnen der koorts en andere toevallen ter-

stond

ſtond na de uitbotting, door een gering aantal pokken aan het hoofd, door derzelver heldere roodheid en omtrek, door de gelijkmatige verheffing en vulling der puisten, door regelmaat en gemak in alle afſcheidingen en ontlastingen; in het derde tijdperk, door het dagelijks grooter worden der puisten zoowel, als van derzelver helderrood veld, door het wit worden derzelve, en opening of barſting met den derden of vierden dag na de uitbotting, of den achtſten ſedert het begin der ziekte; in het algemeen door een volkomen regelmatig verloop.

415. Bij goedaardige echte kinderpokken is de achtſte dag, of die, waarop de etterkoorts verſchijnt, gemeenlijk de gevaarlijkſte. Alsdan grijpen er ligtelijk verplaatſingen (*metastaſes*) naar edelere deelen plaats, kennelijk door onrust, angst, ſlaapzucht of ſlapeloosheid, woeste ijlhoofdigheid, benaauwdheid op de borst, pijn in de keel, heeschheid, krampen, ſtuiptrekkingen enz. — Eene matige kwijling of buikloop is alsdan, bij volwasſenen althans, dikwerf zeer heilzaam.

416. Weinige echte kinderpokken beſchutten tegen nieuwe beſmetting door dezelve even zoogoed, als een groot aantal.

b). Kwaadaardige echte kinderpokken. (*Variolae verae malignae*).

417. De kwaadaardige echte kinderpokken gaan verzeld van ontſteking- rot- zenuw- gal- ſlijm- of zinkingkoorts, van hevige toevallen, of

andere soorten van huiduitslag, en houden een' onregelmatigen loop.

418. Zij komen somwijlen op in de gedaante van gierstuitslag, huidmos (*lichen*), mazelen, roos en dergelijk uitslag meer. Zij botten onregelmatig uit, trapswijze, plotselijk, te vroeg of te laat, het eerst aan de ledematen, met zeer kleine vlekjes, hoogrood, blaauwachtig of zeer bleek van kleur, zonder dat de koorts na de uitbotting verdwijnt; de vlekjes zelve verdwijnen weder, blijven klein, onregelmatig, plat, ingedrukt, met diepe groeven; of schieten bij uitstek spits op, zonder rood veld, zonder ware ettering, ledig, peulvormig, vliezig; of formeren zich als groote blaren, met lucht of een helder, geel, melkachtig vocht gevuld, of droog, tepelvormig, hard, of omringd van eene breede, harde vleesachtige zwelling en in het midden diep ingedrukt; zij zijn bleek, bruin, hoog-purper-donkerrood, violet-, loodkleurig, zwart, met brandige blaren, blutsvlekken of bloedzweren vermengd (*v. miliares, herpeticae, depressae, acuminatae, vacuae, siliquosae, vesiculosae, bullosae, emphysematicae, serosae, lymphaticae, crystallinae, verrucosae, umbilicosae, albae, canae, plumbeae, sanguineae, nigrae* enz.).

419. Zij barsten vroeg open en ontlasten eene scherpe, stinkende stof. Somwijlen formeren zich onder de korsten etterende pokken, of, in stede van korsten, slechts dunne roven, die afvallen en weder opkomen. Somwijlen is de gansche huid van een smerig witachtig grijs poksmeer bedekt, waarin zich niets laat on-

onderscheiden als groote donkere verdiepingen en witachtige verheffingen der huid, en waaruit bij de opdrooging een zwartachtig bruin masker geboren wordt, hetwelk een walgelijk kleverig vernis met den ondragelijksten reuk van verrotten haring doet geboren worden.

420. De overige toevallen, alsmede de duur rigten zich naar den aard der koorts, welke het kwaadaardige uitslag vergezelt (417).

421. De kwaadaardige echte kinderpokken zijn steeds gevaarlijk; zij laten dikwerf slimme ongesteldheden en kwalen na, als, oogziekten, blindheid, doofheid, verlammingen, ziekten der beenderen, longen, klieren, huid enz.

422. De kwaadaardige echte kinderpokken onderscheiden zich van de goedaardige: in het eerste tijdperk, door een snel of, ten gevolge van zwakheid of andere belemmeringen in de uitbotting; bij uitstek traag verloop, door de grootere hevigheid der toevallen (406.); in het tweede tijdperk, door onregelmatige uitbotting (407.); in het derde, door onregelmatige ettering, slechten vorm der puisten en, kwade hoedanigheden der daar in bevatte stof (408. 410. 411.) en, in het algemeen door een' hoogst onregelmatigen loop, waarbij naauwelijks bepaalde tijdperken te onderscheiden zijn.

423. Kwade teekenen zijn in den beginne hevig zweeten, buikloop, kwijling van taai en moeijelijk uit te werpen slijm, hevige ijlhoofdigheid, welke, na de uitbotting niet verdwijnende, hersenontsteking doet

duchten; voorts de meerdere hevigheid der toevallen, waardoor zij zich van de goedaardige kinderpokken onderscheiden (420.). Verplaatsingen naar edelere *organen* grijpen bij de kwaadaardige kinderpokken al zeer ligt plaats en zijn alsdan dikwerf doodelijk. Bij kwaadaardige kinderpokken wordt de elfde dag voor de gevaarlijkste gehouden, schoon zich bij dezelve het gevaar vaak tot den twintigsten dag en daarover uitstrekt.

1e. Verbinding
Ontstekingaardige kinderpokken.
(*Variolae inflammatoriae.*)

424. De ontstekingaardige kinderpokken kenmerken zich door het karakter der haar verzellende koorts, hetwelk volkomen ontstekingaardig (160.) is. Alle toevallen zijn hevig; de uitbotting gaat snel en krachtdadig voort, dikwerf onder razende ijlhoofdigheid, neusbloedingen enz. — De vlekken zijn zeer rood, van breede roode kringen omgeven of verzeld van algemeene roodheid, spanning en sterke zwelling der huid. De neiging tot innerlijke ontsteking der borst en van andere deelen is zeer sterk.

425. Bij eene goede behandeling of gunstige *critische* ontlastingen, b. v. neusbloeding, nemen de ontstekingaardige kinderpokken in het derde tijdperk het karakter der goedaardige over en volgen den daaraan gewonen loop; bij eene onvolledige of verkeerde behandeling gaat de ontstekingskoorts in rot- of zenuwkoorts over en worden de pokken kwaadaardig. In het eerste geval is deze verbinding de minstgevaarlijke.

2de

2de Verbinding.
Rotachtige kinderpokken.
(*Variolae putridae.*)

426. De rotachtige kinderpokken kenmerken zich door het karakter der, haar verzellende rotkoorts (166.). De uitbotting grijpt plaats onder grooten angst, bedwelmdheid, ſtille ijlhoofdigheid en andere hoogstgevaarlijke toevallen. Het uitſlag zelve is bleek, vaal, blaauw, zwart, komt op en verdwijnt ſpoedig weder, ſlaat naar binnen, is met blutsvlekken (*petechiae*) vermengd en draagt verdere teekenen van kwaadaardigheid (418. 419.). Er paren zich kwaadaardige longontſtekingen aan, welke ligtelijk in *gangreen* overgaan; voorts *colliquative* bloedſtortingen en ontlastingen, der rotkoorts eigen (172.).

427. Deze verbinding is hoogstgevaarlijk en brengt meestal een' ſpoedigen dood te weeg.

3de Verbinding.
Zenuwachtige kinderpokken.
(*Variolae nervoſae*).

428. De zenuwachtige kinderpokken kenmerken zich door de haar verzellende zenuwkoorts (187.). De lijder is van den beginne af aan bedwelmd, moedeloos, heeft een bleek ingevallen gelaat, beſtendig aanhoudende ſchijnbaar geringe koorts, weinig dorst, trilling der ledematen, een' menigvuldigen, kleinen, bevenden pols. De pokken botten ongeregeld uit, meestal laat, verheffen zich niet, blijven klein, puntig, bleek, de tusſchen-

ruimten bleek en fletsch: zij vullen zich, in ſtede van met etter, met een waterachtig, helder, ſcherp vocht, hetwelk haar naar waterblaasjes doet zwemen, en worden ten laatſte brandig. Hieraan paart zich aanhoudende ſlaapzucht, flaauwten, ſtuiptrekkingen, ſtille ijlhoofdigheid, onvrijwillige ſtoelgang en dergelijke gevaarlijke toevallen der zenuwkoorts (187.) meer.

429. Deze verbinding is mede hoogstgevaarlijk en de dood volgt daarbij meestentijd tusſchen den 7den en 11den dag.

4de Verbinding.
Galachtige, *gastriſche* kinderpokken.
(*Variolæ biliosæ, gastricae.*)

430. De galachtige of *gastriſche* kinderpokken onderſcheiden zich door de bijkomende galachtige, *gastriſche* toevallen (311. 312. 301—305.); voorts door moeijelijke uitbotting der pokken met buitengewone pijn in de lendenen en den buik, angst, onrust, braking: er ontſtaat ligtelijk hevige buikloop; de puisten loopen gaarne ineen, en er doen zich ligtelijk roosachtige toevallen op. Hierbij paart zich hoofdpijn, ſlaapzucht; terwijl de koorts, ook na eene gunſtige uitbotting, nog aanhoudt, met angst, ſtinkenden ſtoelgang, roode troebele pis en dergelijke toevallen meer, der *gastriſche* en galkoorts eigen.

431. Het gevaar hangt bij deze verbinding af van het meer of minder ontſteking- (317.) rot- (321.) of

of zenuwachtige (339.) karakter der bijkomende *gastrische* of galkoorts en de meerdere of mindere hevigheid der toevallen.

5de Verbinding.
Zinkingaardige kinderpokken.
(*Variolae catarrhales.*)

432. Bij de zinkingaardige kinderpokken heeft de koorts in den beginne het voorkomen eener zinkingkoorts en gaan daaraan de meeste toevallen dezer koorts (355. 357.) gepaard, waardoor de uitslagskoorts gestoord en het uitslag inzonderheid gewijzigd wordt. De pokken komen niet regt tot ettering en bevatten een scherp, waterachtig vocht, in plaats van goede etter. Oogen, keel en borst zijn inzonderheid aangedaan. De pokken loopen ligtelijk inëen en slaan mede ligtelijk naar binnen. De pis wordt dikwerf slechts druppelswijze geloosd en de uitwaseming verkrijgt een' pisachtigen reuk. Dikwerf grijpt de uitbotting later, somwijlen vroeger, dan gewoonlijk, plaats. Van den beginne af aan doet zich hevig zweeten en aanhoudende buikloop op. Tusschen de pokken vertoont zich gierstuitslag en waterblaren.

433. Het gevaar dezer verbinding hangt mede af van het meer of min ontsteking- (360.) rot- (363 enz.) of zenuwachtige (366 enz.) karakter der bijkomende zinkingkoorts en de meerdere of mindere hevigheid der toevallen.

(Behalve een aantal *monographiën* en de meesten der vroeger aangehaalde *practische* werken;

ROSEN VAN ROZENSTEIN, Handl. tot de kennis en genezing van de ziekten der Kinderen, vertaald en vermeerderd door Ed. SANDIFORT. 2de druk s'Hage 1779. Ie. Dl.
SAALMAN, *Diss. Variolarum et morbillorum.* Mon. 1790.
JAHN, Neues Sijstem. der Kinderkrankh. u. s. w. Armstadt. 1803.
HENKE, Handb. zur Erkenntniss. u. Heilung d. Kinderkrankh. Francf. 1809.
HUFELAND, Bemerk. über die natürlichen u. kunstlichen Blattern.
ALIBERT, *Description des maladies de la peau* &c. Paris.
HEIM, im Archiv f. med. Erfahr. von E. HORN. 1809. Julius, August. S. 183.
MONRO, Observations on the differents kinds of smallpox, and especially on that wich sometimes follows vaccination Edinb. 1818.
THOMSON, An account of the Varioloïd Epidemic, which has lately prevaled in Edinburgh. &c. 1820.
MEAN, *de variolis et morbillis.*)

434. De echte kinderpokken ſtellen, bij gevolg (404—434.) eene dikwerf doodelijke, meestal hoogstgevaarlijke, ſteeds uiterstlastige en walgelijke ziekte daar, tot welker verzachting en zoo mogelijke uitroeijing ſteeds elk weldenkend arts met al zijn vermogen trachtte mede te werken, en welke medewerking zich ook in der daad door eenen buitengewonen uitſlag bekroond vond, eerst in de uitvinding der inenting dier ziekte zelve, onder gunſtige voorwaarden, aan gezonden; later in de ontdekking van een krachtdadig tegengif in de inenting met ſtof, uit zekere bij de koeijen voorkomende pokken genomen, van koepokſtof (*vaccinia*), uit dien hoofde koepokinënting (*vaccinatie*) genaamd.

*. Ingeënte kinderpokken.
(*Variolae inſitae* s. *artificiales.*)

435. De ingeënte kinderpokken worden voortgebragt door de overbrenging van ſtof (*lympha*) uit echte kin-

kinderpokken onder de opperhuid van een voorwerp, hetwelk, door deze ziekte nog niet aangetast geweest zijnde, nog door derzelver gevaarvolle aanranding bloot ſtaat.

436 In weerwil van enkele waarnemingen ten nadeele dezer kunstmatig aangebragte ziekte, heeft de ervaring derzelver nuttigheid voldoenend bewezen, in zoo verre daardoor de ziekte, onder de voor dengenen, die ze toch in den regel eenmaal moet doorſtaan, meest gunſtige omſtandigheden, verwekt en derzelver hevigheid gemeenlijk aanmerkelijk verminderd wordt.

437. Men ent de echte kinderpokken in uit ſtof van goedaardige kinderpokken, bij overigens gezonde kinderen voorkomende, dan, wanneer deze ziekte begint te heerſchen, en kiest, bij voorkeur, onder overigens gelijkſtaande omſtandigheden, daartoe het voorjaar.

438. Men vermijdt bij de inenting der echte kinderpokken, zoo veel mogelijk, alle tijdperken van ontwikkeling, als, van het tanden-krijgen, de manbaarheid, enz. —; voorts de zwangerſchap, den kraamtijd; en, eindelijk, elke aanwezige koorts- of andere belangrijke ziekte of ongeſteldheid des ligchaams; vooral ent men niet met kinderpokſtof, wanneer men grond heeft te gelooven, dat het in te enten voorwerp alreede door natuurlijke kinderpokken kan beſmet zijn.

439. De inenting geſchiedt op velerlei wijze, bij elke waarvan de mededeeling van het pokſmet aan het in te enten voorwerp en, ten gevolge daarvan, de daarſtelling der echte kinderpokken bedoeld wordt.

440.

440. Het verloop der ingeënte kinderpokken is het volgende: Gedurende de drie eerste dagen bespeurt men aan de entwonden niets; zij schijnen meerendeels opgedroogd en genezen. Den derden of vierden dag begint de gewonde plaats te jeuken, min of meer rood en verheven te worden, en vertoont zich somwijlen alreede een klein met vocht gevuld blaartje. Den vijfden dag neemt dit blaartje in grootte toe, krijgt eene glinsterende witte punt en een rood veld of omtrek; er komen onderscheidene dergelijke blaartjes bij, die dikwerf zeer digt bijeen staan en ééne enkele blaar schijnen te formeren. Deze is de zoogenaamde moederpok (Engelsch *masterpox*). Nu doet zich pijn onder de okselen op; de gelaatskleur is veranderlijk zoowel, als pols, eetlust en zielsgesteldheid; somwijlen riekt de adem en is de tong vuil. Den zesden dag nemen de blaartjes in grootte en aantal toe, desgelijks de pijn onder de okselen en verdere toevallen, en er doen zich sporen op van koorts, als blijk der plaats gegrepene besmetting; — eene ware uitslagskoorts. Den zevenden dag is de moederpok met eene dikke ondoorschijnende stof (*lympha*) gevuld; haar omtrek en rood veld worden breeder en rooder: voorts gevoelt de lijder huiveringen, hitte, bedwelmdheid, slaperigheid, gebrek aan eetlust, drukking in de maag, en is de pols sneller. Den achtsten dag staat de moederpok in ettering: de koorts en verdere toevallen nemen dezen en den volgenden, negenden, dag nog steeds toe; somwijlen vertoonen zich krampen en stuip-

trek-

trekkingen. Gedurende den tienden en elfden dag komen nu mede aan de overige ligchaamsdeelen, of allengskens of plotſelijk, echte kinderpokken te voorſchijn, waarop de koorts afneemt en geheel verdwijnt. Op den twaalfden, dertienden en veertienden dag zijn de pokken zeer ontſtoken en beginnen te etteren; nu doet zich op nieuw koorts op, de etterkoorts, met huivering, onrust, heeschheid, hoest. Den vijftienden dag beginnen de pokken op te droogen en de koorts neemt af.

441. Dit verloop der ziekte vertraagt ſomwijlen een paar dagen. Over het geheel houdt de algemeene ziekte denzelfden loop, als de geënte pok.

442. De ingeënte kinderpokken zijn, over het algemeen, aanmerkelijk zachter en gevaarloozer, dan de natuurlijke. Zij kunnen desniettemin ook door verbindingen (*complicatien*), welke zij, even als de natuurlijke (424—433.) kunnen aangaan, gevaarlijk, ja ſomwijlen doodelijk worden.

443. Goede teekenen bij de ingeënte kinderpokken zijn: een zuiver en regelmatig verloop en geringe toevallen. Kwade teekenen zijn: een onregelmatig verloop, trage uitbotting, naar binnen ſlaan van het uitſlag; voorts alle toevallen of verſchijnſelen, welke verbinding (*complicatie*) met ontſteking- rot- zenuw- gal-ſlijmkoorts enz. — of belangrijke plaatſelijke ontſtekingen te kennen geven.

444. Somwijlen laten de ingeënte kinderpokken ook naziekten achter. Deze zijn meestal het

ge-

gevolg van verplaatsingen (*metastases*) van het pokgif, of van het in beweging geraken van deze of gene andere, in het ligchaam alreede vroeger voorhandene, ziektestof, of van overprikkeling, ten gevolge der aangebragte ziekte zelve, door welk een en ander de volledige *crisis* somwijlen verstoord en de werkzaamheid der natuur belemmerd wordt. Zoodanige zijn wormen, te vaste en te warme verbinding der entwonden, te vroetijdige opdrooging daarvan, verkouding, overlading van de maag, gemoedsaandoeningen, enz. —

445. De ingeënte kinderpokken beschutten, even als de natuurlijke, tegen nieuwe besmetting.

(Behalve de genoemde werken over de ziekten der kinderen en andere *practische* en een aantal *monographiën*, inzonderheid VOGEL l. c. HUFELAND l. c. STOLL l. c. FRANK. l. c.

RECHBERGER, volständige Gesch. der Enimpfung der Blattern. Ulm. 1788.

CARENO, über die beste Art u. d. Nutzen d. Pockenimpfung a. d. Hal. Ulm. 1705.

JUNKERS, Gemeinnützige Vorschläge u. Nachrichten über die Pockenkrankheit. 1795.

KORTUM, in HUFELAND's Journ. d. p. Si. 4. Bd. 2 St. — 10 Bd. 2 St.)

**. Koepokken.

(*Variolae vaccinae.*)

446. Een heerlijk tegengif tegen de echte kinderpokken werd, tot onsterfelijken roem van zijnen naam en tot welzijn des ganschen menschdoms, door den Engelschen Geneesheer EDUARD JENNER, zoo al niet het eerst ontdekt, althans het eerst behoorlijk gewaardeert en algemeen aanwendbaar gemaakt in de inenting met koepokstof.

447.

447. Het gevolg dezer inenting met koepokstof is een eigendommelijk uitslag op de plaats der enting, onder den naam van koepok (*variola vaccina*) bekend.

448. Naar den aard en hoedanigheid nogtans der tot de inenting gebezigde koepokstof of het ligchaamsgestel des lijders en meer andere bekende en onbekende omstandigheden ondergaat het door de koepokinenting voortgebragte uitslag somwijlen veranderingen en wijzigingen, met betrekking tot deszelfs vorm, verloop enz., en het is uit dien hoofde dat de ingeënte koepokken, te regt, in echte (*verae*) en onechte (*spuriae*), en eerstgemelden weder in regelmatige (*regulares*) en onregelmatige (*irregulares*) verdeeld worden, waarbij men nog de alleen plaatselijk werkende koepok voegen kan.

aa). Echte koepokken.
(*V. vaccinae verae.*)

aaa). Regelmatige echte koepokken.
(*V. vaccinae verae regulares*).

449. Het verloop en de kenteekenen, van door inenting met heldere, dunne, vloeibare koepokstof, genomen uit eene koepok van een' gezonden mensch, die de echte kinderpokken nog niet gehad heeft, voortgebragte koepokken zijn de navolgende: Den eersten, tweeden, somwijlen derden dag is er aan de entwondjes niets te zien en zij schijnen genezen. Den derden, vierden dag beginnen zij naar vloobeten te zweemen, worden

grooter en rooder, en krijgen in het midden een hardachtig ſtipje, knobbeltje of blaartje ter grootte van eene gierstkorrel, hetwelk min of meer jeukt. Den vijfden dag neemt dit ſtipje in grootte toe en krijgt in deszelfs middenpunt een kuiltje. Sommige voorwerpen worden nu min of meer onpasſelijk, onrustig, bleek, enkele malen wat koortſig. Den zesden dag is het knobbeltje grooter en het kuiltje meer zigtbaar. Den zevenden dag ziet men eene volmaakte witachtigroode puist met helder doorſchijnend vocht (*lympha*) gevuld. Den achtſten dag heeft deze puist of werkelijke koepok een helderwit voorkomen en de grootte eener groote met helder vocht gevulde erwt, gezeten op een ſmal, rood, naauwkeurig beperkt veld, op de verder in den omtrek bleeke en zachte huid. Toenemende in grootte en omvang verliest de koepok omſtreeks den negenden dag haar kuiltje, zonder nogtans zich te verheffen, veelmin ſpits op te loopen. Haar grondſlag (*baſis*) is cirkelrond, of min of meer ovaal en houdt den tienden dag ongeveer 4 lijnen middellijns (*diameter*). Nu formeert zich om alle de aanwezige digt bijeenſtaande entwondjes te gelijker tijd een ronde, als roosachtig ontſtokene, helderroode rand of veld (*areola*), ter grootte van één tot twee duimen; deze omtrek ſchijnt ſlechts oppervlakkig, doch is glimmend, heet, min of meer pijnlijk, rozenrood of ſcharlakenrood, eenigzins in het gele ſpelende, in het midden helderrood, naar de puist toe donkerder, en tevens gepaard met eene diepgaande hardheid

en

en eene ligte, welig ſtaande, meest volmaakt cirkelronde, ſteeds gladde en effene zwelling. De bovenrand der pok is verheven, glinſterend en rond, zoodanig, dat zij zich dikwerf min of meer over den rand van haren grondſlag (*baſis*) uitſtrekt; deze bolronde (*convexe*) radvormige gedaante is een aan de volledige koepok eigendommelijk teeken. De koepok zelve beſtaat van binnen uit vele regelmatige met elkander gemeenſchap hebbende celletjes. Gedurende den elfden of twaalfden dag, wanneer het roode veld begint af te nemen, wordt de oppervlakte der koepok in het middenpunt bruin, en minder helder aan de randen, welke een glinſterend ſpekachtig aanzien krijgen. Dit bruine middenpunt neemt allengskens in omvang toe en de geheele pok gaat langs dezen weg in eene groote, bolronde, harde, vaste, digte, gladde, glimmende, ſcherpbegrensde korst over, aanvankelijk geel- of roodachtig bruin, als mahonijhout, later zwartachtig, welke korst eerst na den twintigſten dag, in de gedaante van een gedroogd ſtuk horen, losſpringt, afvalt, en een rond blijvend likteeken nalaat van omſtreeks 5 lijnen middellijns, eenigzins ingedrukt en met eene met zeer kleine putjes voorziene oppervlakte, naar het getal der in de koepok voorhanden geweest zijnde celletjes. Tusſchen den negenden en dertienden dag zijn de meeste ingeënte voorwerpen min of meer koortſig, hebben pijn onder de okſelen, gloeijen in de handen, zijn over het algemeen warmer, dan gewoonlijk, mat, lusteloos, onrustig,

 en

en zweeten de minsten verliezen den eetlust of krijgen andere toevallen. Somwijlen volgt er na den afloop der koepokken op den rug en de armen een puistachtig uitslag.

450. Dit verloop wijkt somwijlen min of meer af, zonder dat de koepokken daarom als onregelmatig behoeven beschouwd te worden. Dit is het geval, onder anderen, bij hitte des dampkrings, sterke voorwerpen enz., wanneer hetzelve veelal eenigzins bespoedigd, bij koude, bij zwakkere voorwerpen enz., wanneer hetzelve dikwerf eenigzins vertraagd wordt. Deze afwijking mag echter nimmer belangrijk zijn of een wezenlijk onderscheid in het gezegde regelmatige (449.) verloop daarstellen, om de koepokken als wezenlijk regelmatig te mogen blijven beschouwen.

451. Als blijk van de algemeene werking der koepok op het ligchaam zijn de geringe teekenen van algemeene ongesteldheid welke zich meermalen opdoen, gunstig en gewenscht.

452. De echte koepokken en de haar somwijlen verzellende koorts en toevallen, als zoodanige en op zich zelve genomen, zijn steeds zonder gevaar, en de ziekte meestal zeer ligt, somwijlen naauwlijks meer dan plaatselijk waarneembaar.

453. De regelmatige echte koepokken schijnen, naar alle tot dus verre ten grooten getale genomene proeven en gedane waarnemingen, volledig te beschutten tegen de echte kinderpokken, zoodanig, als deze boven beschreven zijn (404—423.). Desniettegenstaande schijnt ook, onder sommi-

mige begunſtigende omſtandigheden, het ligchaam, na het doorſtaan der echte koepokken, door eene uitſlagkoorts met eigendommelijk uitſlag te kunnen worden aangetast, hetwelk als eene ſchakel in de groote keten der kinderpokken beſchouwd, doch geenszins met de boven beſchrevene echte kinderpokken verward mag worden en waar van wij, over de valsche kinderpokken handelende, breedvoeriger zullen gewagen. (489.)

454. Men vermijdt bij voorkeur, ook bij de koepok inenting dezelfde omſtandigheden, als bij de inenting met natuurlijke pokken (438.) Nogtans kan men zonder bekend gevaar in elken leeftijd, in elk jaarſaizoen en onder alle omſtandigheden inenten.

Huidziekten en voorafgegane mogelijke beſmetting van kinderpokken zelfs verbieden dit niet; in het eerſte geval echter is de werking der koepok en haar beveiligend vermogen meestal onzeker; in het laatſte kan zij ſomwijlen ter vermindering van de hevigheid der echte kinderpokken bij denzelfden lijder bijdragen.

bbb). Onregelmatige echte koepokken. (*V. vaccinae verae irregulares.*)

455. Onregelmatige echte koepokken noemen wij de zoodanigen, waarbij de vorm of figuur over het geheel die der der echte koepok, het veld zelfs even rood en uitgeſtrekt, doch het verloop onregelmatig is.

456. Dit gebeurt dikwerf, wanneer door bijkomende

ongesteldheid, verkouding, misslagen in den leefregel en wat dies meer zij, de gewone loop belemmerd en vertraagd wordt, zoodanig, dat de koepok zich of eerst zeer laat begint te formeren, of, eenmaal geformeerd zijnde, eenen tijd lang stil staat, en veel later dan naar gewoonte ten einde loopt.

457. Het beveiligend vermogen van zoodanige onregelmatige, schoon ook, wat den vorm betreft, echte, koepokken tegen de kinderpokken is onzeker.

ccc). Plaatselijke koepokken.
(*V. vaccinae topicae.*)

458. Plaatselijke koepokken noemen wij de zoodanigen, waarbij plaatselijke vorm en verloop geheel en al het kenmerk van de echtheid der koepok dragen, doch de ziekte niet aan het geheele ligchaam medegedeeld wordt.

459. De plaatselijke koepok onderscheidt zich van de algemeen werkende daardoor, dat zij hare volledige ontwikkeling niet bereikt, slechts tot den achtsten dag den regelmatigen loop houdt, doch alsdan spoedig zonder ontstekingaardige roodheid en ettering opdroogt. Zij gaat ook van geene teekenen van algemeene onpasselijkheid verzeld.

460. De louter plaatselijke koepok bezit geen beveiligend vermogen tegen de kinderpokken.

bb).

bb). Valſche koepokken.
(*V. vaccinae ſpuriae*).

461. Verdachtig is elke koepok, welke zeer ſnel en onregelmatig verloopt, zich in de eerſte twee tot vier dagen geheel ontwikkelt; voorts, wanneer zij een ontſtoken, gekrabd, niet geheel glad en zuiver, een miskleurig, etterachtig voorkomen en eene onregelmatige, niet cirkelronde figuur (*) heeft, diep in de huid ſchijnt te liggen en meer naar eene bloedzweer zweemt, met platte en onbepaalde grenzen; wanneer zij geen kuiltje in het midden met een' weligen rand, maar veeleer eene verhevene oppervlakte heeft, of ſpits is; wanneer men alreede van den beginne af aan buiten hare grenzen hardheid voelt; wanneer zij alreede den tweeden, derden dag te voorſchijn komt, met lastige jeukte, zonder knobbeltje, als eene onregelmatige, hoekige, getakte, langwerpige, niet celachtige, niet radvormige, maar ſfeervormig verhevene, blootelijk in de opperhuid (*epidermis*) zittende, wit- of geelachtige, ondoorſchijnende, al aanſtonds weeke en met etter of troebel weiachtig, ſomwijlen bloedig vocht gevulde blaar, van rondom als een etter-ge-

(*) Daar de figuur der koepok dikwerf door de entwond bepaald wordt en van deze figuur de meerdere of mindere volledige *organisatie* en echtheid der koepok zelve mede schijnt af te hangen, zoo acht ik de inentingsmanier door middel van langwerpige sneden of krabben geheel verwerpelijk, die, daarentegen, waarbij het lancet vlak onder de opperhuid gebragt wordt, zeer verkiesselijk.

gezwel ontſtoken, vroegtijdig met eene ligte dunne korst bedekt wordt, bij de minſte drukking barst, ſomwijlen reeds den vierden dag opdroogt, zoodanig, dat op den achtſten alles voorbij is, of in eene onzuivere ſterk dragende zweer overgaat; wanneer men, er in ſtekende, geen' den minſten wederſtand ontwaart, de dunnere of dikkere ſtof ſnel en in menigte uitvloeit, de eenvoudige blaar alsdan merkelijk invalt en, zonder zich weder te vullen, het huidje der blaar opdroogt en weldra verdwijnt; wanneer de ettering ſlechts oppervlakkig is en geen gat in de ware huid (*cutis*) vreet; wanneer zich de koorts bereids den tweeden dag opdoet, onregelmatig ſtijgt en afneemt, ligt of eene toevallig bijgekomene zinkingkoorts is, of geheel en al ontbreekt; wanneer de ontſtekingaardige roodheid reeds voor den zesden dag voorhanden is, niet in het gele ſpeelt, maar gelijkmatig van kleur, donkerrood, blaauwachtig of purperkleurig, hier en daar gevlekt, ver uitgeſtrekt, hoekig, zonder hardheid is, tegen den regel (449.) aan wast en valt en, zonder zich aan bepaalde dagen te binden, ſnel en plotſelijk verdwijnt; wanneer zich voor den tienden dag op het midden en den omtrek te gelijk eene gewone, in evenredigheid der verzwering kleinere of grootere, ruwe, bultige, niet zelden platte en uitgeholde, doffe, roodachtiggele, helderbruine of gele, barnſteenachtige, ligt tot poeder te wrijven korst formeert, welke ſpoedig afvalt en alleenlijk in gevalle eener eigenlijke zweer een met den aard daarvan overeenkomſtig likteeken

na-

nalaat. Zij beschutten nimmer tegen de besmetting der kinderpokken.

462. Deze verschijnselen nogtans (461.) zijn onbestendig, niet altijd, niet allen te gelijker tijd aanwezig. Somwijlen zijn de toevallen en koorts zeer hevig; meermalen verschilt de loop en figuur der verschillende valsche koepokken aanmerkelijk. Het schijnt intusschen, dat drie afwijkingen onder de valsche kinderpokken hoofdzakelijk onze aandacht verdienen.

aaa). De koepoks-puist.
(*Pustula vaccina.*)

463. De koepoks- puist is kegelvormig; zij wast snel van den tweeden tot den vijfden of zesden dag, als wanneer zij prijkt op een sterk ontstoken veld, met eene veel te vroegtijdige roodheid, welke zich ver uitstrekt. Gemeenlijk barst zij vóór den afloop van den zesden dag en krijgt alsdan spoedig eene onregelmatige geelachtig-bruine korst. Binnen een paar dagen gaat de roodheid verloren en wijkt de zwelling allengskens. Deze puist heeft veel overeenkomst met ettering, welke het gevolg is van een' in de huid geraakten doren of splinter; zij bevat eene strookleurige ondoorschijnende stof. Zij is meestal het gevolg van min of meer bedorvene smetstof of van gelijktijdig bestaande *chronische* huidziekten.

bbb). De koepokszweer.
(*Ulcus vaccinum.*)

464. De koepoks- zweer is waarschijnlijk het gevolg

van vernieling der koepok, wanneer deze, namelijk, te vroeg afgescheurd of afgekrabd wordt.

ccc). De koepoksblaar. (*Vesicula vaccina.*)

465. De koepoks- blaar is drieërlei. Of 1° zij bestaat in eene eenvoudige parelkleurige blaar, op een sterk donkerrood veld, weinig verheven: zij is breeder en meer bolrond dan de puist, maar minder, dan de echte koepok, haar top is plat, somwijlen nogtans min of meer ingedrukt, doch in dit geval zonder ronden of uitstekenden rand: haar veld (*arçola*) is gemeenlijk weinig duidelijk begrensd en donkerrood. Of 2° zij schijnt celachtig, even als de echte koepok, doch is kleiner, platter, en heeft een' scherperen hoek. Haar veld heeft somwijlen eene veruitgestrekte onduidelijk begrensde scharlakenkleur, als van den steek eener wesp; somwijlen heeft het minderen omvang; hetzelve vertoont zich rondom het blaartje op den zevenden of achtsten dag na de inenting en blijft min of meer levendig drie dagen lang bestaan, gedurende welken tijd de korst volledig geformeerd wordt; deze is kleiner, dan die der echte koepok, valt spoediger af en laat een kleiner, somwijlen hoekig, likteeken achter. Of 3° de blaar heeft volstrekt geen' rood veld (*areola*).

466. De koepoks- blaar zonder veld wordt geboren, wanneer de lijder, voor de inenting met de koepokstof, alreede door kinderpokken of eenige andere besmettelijke ziekte aangetast werd. De overige koe-

koepoks-blaren ontſtaan van deze of dergelijke oorzaken.

467. De na al het aangevoerde (449—466.) ſomwijlen nog overblijvende onzekerheid nopens de al- of niet-echtheid, de al- of niet- algemeene werking der ingeënte koepokken en derzelver, daarvan afhangend, al- of niet- beveiligend vermogen tegen de beſmetting door kinderpokken heeft aanleiding gegeven tot het daarſtellen eener zoogenaamde

† Proefpok.

468. Deze proefpok wordt te weeg gebragt door de herhaling der koepokinenting op den vijfden of het begin van den zesden dag na de eerſte inenting, op eenig afgelegen ligchaamsdeel. Is de eerſte inenting echt en algemeen, dan komen beide, zoowel de laatst- als de eerstingeënte koepokken tot rijpheid, krijgen een regelmatig veld ter zelfder tijd, en de laatstingeënte pok doorloopt de verſchillende tijdperken der echte koepokken even zoo geregeld, als de eerstgezette, doch tevens zoo veel ſneller, dat beiden op den negenden of tienden dag gelijkſtaan, ſchoon de laatstgeënte meestal iets kleiner blijft.

469. Is de eerſte inenting onecht of ſlechts plaatſelijk, dan vat de tweede inenting of die der proefpok mede in het geheel niet, of de proefpok neemt denzelfden regelmatigen en langzamen loop der gewone echte koepokken (449.), en wordt dan, zelve echt zijnde en algemeen werkende,

op

op hare beurt beveiligend tegen de besmetting der kinderpokken, doch zoude, bijaldien deswege ook dan nog twijfel mogt overblijven, weder eene nieuwe proefpokinenting vereischen. Wijkt het verloop der proefpok van het bovenbeschrevene (468.) af, dan is het oordeel steeds ten minste min of meer twijfelachtig en onzeker. Zij is intusschen overbodig, zoodra de echtheid en algemeene werking der eerstingeënte koepokken uit andere duidelijke omstandigheden volledig genoeg blijkt, te meer, daar de proefpok ook in dit laatste geval somwijlen niet vat.

(GOLDSMIDT, Alg. Beschr. van de Gesch. der koepokken enz. uit het Hoogd. Amst. 1802.
SUASSO, *Morbor. exanth. descriptio*, cet. Amst. 1809. Vol. I.
HECKER, die Pocken sind ausgerottet! Erfurt. 1802.
BUCHHOLZ. Volst. Abh. über die Kuhpocken. Berlin. 1802,
JENNER, *Disquis. de cansis et effectibus variolarum vaccinarum.*
WILLARY, BASEMAN, ou cutaneous diseases.
N. N. en MOLL, iu Hippocrates Mag. enz. IV Dl. 2 St.
BREMER, die Kuhpocken.
MONRO, THOMSON. Z. *Salzb. Med. Chir. Zeit.* Sept. 1820.
MARSHALL HALL. *l. c.* en vele anderen meer.)

2. Valsche Kinderpokken.
(Variolae spuriae; varicellae; variöloïdes.)

470. De valsche kinderpokken tasten niet iedereen, maar, daarentegen, één en hetzelfde voorwerp, hoezeer dan ook onder verschillende gedaanten, meer dan eens aan. Zij heerschen veelal voor, te gelijk met of na de kinderpokken, zonder tegen de besmetting van deze te beschutten. Zij treffen dikwerf ook personen, welke de echte kinderpokken ge-

gehad hebben en er zelfs nog pokdellen van hielden.

471. Het verloop der valſche kinderpokken is onregelmatig, zeer ſnel, meest zacht, bij groote prikkelbaarheid of verbindingen (*complicatien*) alleen ſomwijlen heviger. Zij duren gewoonlijk ongeveer van drie tot zeven dagen; nogtans komen er ligtelijk nog nieuwe pokken na, elke waarvan haren afzonderlijken loop houdt.

472. De valſche kinderpokken botten gewoonlijk uit zonder volgorde, meestal het eerst op den rug of de ledematen of aan alle ligchaamsdeelen te gelijk, zelden veel in het aangezigt, vaak zonder eenige, ſomwijlen met hevige koorts, en toevallen, als, braken enz. binnen 24 uren na de beſmetting. Zij vullen zich na verloop van 36 uren en droogen na verloop van twee tot drie dagen weder op, formeren ſpoedig eene dunne, meestal ronde korst, die ſpoedig afvalt en menigwerf eenige, doch nimmer talrijke, dellen, vaak ook kleine, ſpoedig verdwijnende vlekken, achterlaat, ſomwijlen ook lang blijft vastzitten en onder zich eene kleine zweer doet ontſtaan. Na den derden dag der uitbotting komen er nog hier en daar nieuwe pokken op, zoodat men dikwerf pas ontſtaande, volledig ontwikkelde en opgedroogde pokken te gelijker tijd bijeen ziet. Zij jeuken meestal zeer en hebben eenen eigendommelijken reuk, van dien der echte kinderpokken verſchillende. Gewoonlijk zijn zij klein en verſtrooid, ſomwijlen nogtans zoo groot en grooter dan erwten, ſomwijlen zeer talrijk, in het aange-

gezigt en op de handen, alsmede op de behaarde deelen van het hoofd, fomwijlen tot ineenloopens toe; fomwijlen vòòr de uitbotting van hevige koorts verzeld, doch fteeds zonder etterkoorts (406. 408.) Het veld of de omtrek ontbreekt geheel en al, of is zeer breed, donkerrood, ongelijk. De grondflag (*bafis*) der gezamenlijke ftippen of van elke afzonderlijke pok is van den beginne afaan donkerrood. Zij hebben geen kuiltje of ondoorfchijnende vlek in haar middenpunt; nogtans fchiet de punt niet dadelijk in de hoogte, maar wordt eerst na verloop van uren of dagen gevuld. Sommige pokken blijven achter, fchieten in het geheel niet op of blijven veel kleiner, dan de andere, en vullen zich flechts met waterig vocht; in het aangezigt vullen zich de meesten; overigens weinige, inzonderheid weinige in de handpalmen, voetzolen en mondholligheid. In het tijdperk der uitbotting is het aangezigt gezwollen en dit flinkt weder, zoodra de pokken opgefchoten zijn. Somwijlen ziet men aan fommige deelen, ook aan de zoodanigen, waarop zich geene pokken bevinden, zuchtige zwelling (*oedema*) en eene roodheid, welke in de koude verdwijnt. Zij laten zelden naziekten achter. (vergel. 405—409.)

473. De volledig ontwikkelde valfche kinderpok is op het gevoel week en fchier niet veerkrachtig (*elastiek*). Zij heeft de figuur eener halve kogel en ziet er ongeveer uit, als ware het een ftuk eener in twee gelijke deelen verdeelde erwt op de huid geplaatst: zij maakt daarom met de huidoppervlakte eenen den regten nabijkomenden hoek. Maakt men

men in de valſche pok eene groote opening, dan loopt het daarin bevatte vocht er zeer langzaam uit, en de pok vult zich niet weder: maakt men de opening klein, dan loopt er bijna niets uit. De valſche kinderpokken barſten nimmer van zelven open, en geven, hoe groot ook, ſteeds minder vocht, dan de echte. Het gedeelte der huid, hetwelk den bodem der pok bedekt, verheft zich nimmer. Het in de valſche kinderpok bevatte vocht is nooit etterachtig, maar veeleer dun en melkachtig. De korſten der valſche kinderpokken en de achtergelatene roode vlekken blijven niet lang zigtbaar. Laten de valſche kinderpokken dellen na, dan is derzelver aantal zeer gering; van honderd pokken naauwelijks meer dan twee tot hoogſtens tien dellen: Zij laten ſchier altijd dellen na. (vergel. 410.)

474. De grondſlag of *baſis* van de del der valſche kinderpokken is ſteeds wit, witter dan de verdere huid, glad als eene eijerſchaal, zonder punten en verdiepingen, ſteeds zonder haartjes. Derzelver rand is geronden en glad, heeft de kleur der huid, en formeert naar den grondſlag toe eene ſchier onmerkbare verdieping, zoodat de witte grond der del een min of meer bolrond (*convex*) aanzien krijgt. Heeft de grondſlag der del op het aanzien rimpels, dan verdwijnen deze, wanneer men de del uitſpant. De figuur der dellen van valſche kinderpokken is gemeenlijk gansch rond, ſomwijlen ovaal, zelden ongelijk: derzelver omvang of uitgeſtrektheid verſchilt van de grootte van een moſterdzaad tot die eener groote erwt. Treft men er ſomwijlen eene met

een

een paarhoeken aan, dan blijkt bij meer naauwkeurig onderzoek, dat deze geene del van éénc enkele, maar vant wee ineengeloopene valsche kinderpokken is. Derzelver diepte is zeer verschillende en verdwijnt dikwerf met de jaren; de witte grond nooit. Zij formeren zich het meest in het aangezigt, inzonderheid op het voorhoofd; vindt men ze ook op den buik of rug, dan is dàår derzelver aantal meestal grooter, dan in het aangezigt. Dellen van valsche kinderpokken, die 40 tot 50 jaren oud zijn, blijven altijd wit, en derzelver rand, die steeds gelijk of eenigzins verheven is, is niet getakt, maar rond. (vergel. 411.)

475. De valsche kinderpokken laten zich onderscheiden in:

a). Blaarpokken.
(*Varicellae vesicosae*).

476. De blaarpokken zijn valsche kinderpokken, bestaande in puisten, welke zich, zonder eenige hardheid, met een duidelijk waarneembaar vocht vullen en zeer dikwijls dellen nalaten. Overigens de algemeene teekenen der valsche kinderpokken. (470. 474.) Men onderscheidt zé weder in:

477. *aa*). Erwtpokken (*varicellae globatae*). Deze zijn halfkogelvormig verhevene groote blaren, bevattende hetzij lucht (windpokken, *v. ventosae, emphysematicae*), hetzij een helder doorschijnend of meer troebel, witachtig vocht

(wa-

(waterpokken, *v. aquosae*, *lymphaticae*, *crystallinae*), hetwelk er uitloopt of verdampt, verdroogt, taai, dik en gebonden wordt, zoodanig, dat de ineengerimpelde blaar hard wordt. Somwijlen zijn het onregelmatige, langwerpige groote puisten (varkens-schapenpokken, *v. suillae*, *ovales*), die in donkere korsten overgaan.

478. De erwtpokken onderscheiden zich van de ettervlecht (*ecthyma herpeticum*) van de venerische vlecht (*ecthyma venereum*), van de schurftvlecht (*ecthyma scabiosum*), van de valsche puistaardige bloedzweer (*Furunculus spurius pustulodes*), van de schurftaardige bloedzweer (*Fur. scabiosus*), van de vin (*varus*), door de haar, in tegenoverstelling der laatstgenoemde uitslagsziekten, verzellende koorts of koortsachtige bewegingen.

479. *bb*). Linzepokken (*v. lenticulares*). Deze zijn kleine, meer breede dan verhevene, vaak zeer talrijke blaren, die zich spoedig met een dikachtig, geel vocht vullen.

480. *cc*). Sponspokken (*v. spongiosae*). Deze zijn groote, breede, ongelijke, gatige (*poreuse*), sponsachtige *massen*, die in eenige ettering overgaan.

b). Steenpokken.
(*Varicellæ solidæ*).

481. De steenpokken zijn valsche kinderpokken, menigwerf zonder waarneembaar vocht; zij blijven steeds min of meer hard en laten zelden

dellen na. Overigens de algemeene teekenen van valsche kinderpokken (470—474.).

482. *aa*). Puntpokken (*v. conoides*). Deze zijn spitstoeloopende ontstokene knobbeltjes, met eene harde punt, welke, zonder zich met vocht te vullen, weldra met eene geringe afschubbing verdwijnen, of ook wel in kleine puntjes etteren, middelerwijl derzelver roode glinsterende grondslag vast en hard blijft. Somwijlen zijn het puntige verheffingen met weinig vocht; onderscheidene waarvan ineen loopen en eene volmaakt ruige korst laten vallen (pelspokken). Hiertoe worden mede gerekend:

483. *bb*). Tepelpokken, wratpokken (*v. verrucosæ*). Deze zijn tepelvormige harde puisten, welke, zonder te etteren, in weinige dagen afschubben.

c). Gierstachtig koepoks-uitslag.
(*Psydraciae vaccinae.*)

484. Somwijlen ziet men, vooral bij kinderen, die tanden krijgen, gedurende, meermalen na de koepokken een gierstachtig uitslag snellijk uitbotten, en wel aan den onderarm, in het aangezigt en elders, somwijlen alleenlijk rondom de entwondjes, vaak met groote onrust, *gastrische* en koortsachtige toevallen, bestaande in enkele, verstrooide, dikwerf ook talrijke, sfeervormige, spitse, ligt jeukende, roode en met een klein veld omgevene knobbeltjes, ter grootte van een' speldenknop, welke er den eersten dag ongeveer als uitbottende echte kinderpokken uitzien, doch geen kuil-

kuiltje hebben, en waarbij ook de zwelling der huid gemist wordt. Zij worden binnen één of twee dagen bleekrood, hard, eenigzins verheven met eene platte punt, als kleine muggebeten; zij verdwijnen vervolgens zonder affchubbing, of bevatten zeer weinig water in de glinfterende punt, of gaan, voornamelijk wanneer er echte kinderpokken heerfchen, in werkelijk etterende, verhevene pokken over, die 36 uren lang blijven ftaan, en alsdan, in beide laatfte gevallen, aldra in zeer kleine, bruine roven overgaan, welke verhevene, roode, langdurige vlekken, doch geene dellen nalaten. Somwijlen ontwaart men tusfchen deze pokjes grote donkerroode vlekken, of wordt dit uitflag door eene foort van netelzucht vervangen.

d). Plaatfelijke kinderpokken. (*Variolae topicae.*)

485. Schoon uit het fmet der echte kinderpokken voortgefproten, behooren deze plaatfelijke kinderpokken onder de valfche geteld te worden, uit hoofde harer onvolledigheid en niet-befchuttend vermogen tegen eerstgenoemden.

486. De plaatfelijke kinderpokken zijn het gevolg eener enge en veelvuldige aanraking of ondoelmatige inenting, om het even, of het voorwerp, hetwelk zij aantasten, de echte kinderpokken al of niet hebbe doorgeftaan.

487. De plaatfelijke kinderpokken gelijken zeer naar de echte, brengen misfchien ook

wel door inenting echte voor; doch de orde en duur der tijdperken en de algemeene ziekte ontbreken er bij. Er is weinig of in het geheel geene koorts; het is een vlugtig uitslag, hetwelk de opperhuid alleen aantast en zich, zonder algemeene uitbotting, enkel en alleen tot de plaats der besmetting bepaalt, schoon ook somwijlen in den omtrek eenige roode vlekken te weeg brengende. Hetzelve staat in het midden tusschen echte en waterpokken.

e). Schijnbaar echte kinderpokken. *na* koepokken. (*Varioloïdes vaccinae.*)

488. Het naast aan de goedaardige echte kinderpokken schijnen in de groote reeks van pokziekten de schijnbaar echte kinderpokken *na* koepokken te grenzen. Zij zijn het eerst door de Engelsche artsen, onder den naam van *mitigated* of *modificated smallpox*, dat is, getemperde, verzachte of gewijzigde kinderpokken, onderscheidend bekend gemaakt.

489. Deze door voorafgegane koepokinenting gewijzigde kinderpokken komen somwijlen bij enkele personen (*sporadisch*) voor, wanneer de echte kinderpokken algemeen (*epidemisch*) heerschen. Zij zijn waarschijnlijk het gevolg van besmetting door de echte kinderpokken, plaats grijpende in het ligchaam van zoodanig voorwerp, als waarbij door de voorafgegane koepokinenting de vatbaarheid voor besmetting met de echte kinderpokken niet volledig is weg-

ge-

genomen geworden, hetzij dan dat dit onvolledig beveiligingsvermogen der voorafgegane koepokinenting aan de hoedanigheid der daartoe gebezigde koepokstof, of aan deze of gene openbare of verborgene ziekelijke gesteldheid des lijders gedurende het verloop der koepokken, of aan eenige andere, tot dus verre onbekende, oorzaak moete worden toegeschreven.

490. Deze gewijzigde kinderpokken grenzen nu eens meer aan de echte, dan weder meer aan de valsche kinderpokken.

491. De zoodanige gewijzigde of schijnbaar echte kinderpokken, na voorafgegane koepokken, welke het naast aan de echte kinderpokken komen, houden den navolgenden of althans een' dergelijken loop. Zij worden van dezelfde voorboden, als de echte kinderpokken (406.) voorafgegaan. Het eerste en tweede tijdperk verloopen onder gelijke toevallen, als de echte goedaardige opleveren (406. 407.). Zoodra de uitbotting voltooid is, houdt de koorts op, om niet weder te verschijnen. Gedurende het derde tijdperk etteren sommige, niet alle pokken. Er doet zich volstrekt geene etterkoorts (*f. secundaria*) op, even min kwijling of zwelling van het aangezigt (408.), welke nogtans somwijlen, even als bij de valsche kinderpokken (472.), vroeger waargenomen wordt. Tusschen den vierden en zesden dag na het begin der ziekte droogen sommige pokken alreede op, zonder in ettering over te gaan. Met den achtsten dag droogen ook de in ettering overgegane op; de korsten vallen spoedig af.

492. Gedurende de beide eerfte tijdperken zijn deze pokken van de echte kinderpokken moeijelijk of in het geheel niet te onderfcheiden; met den zevenden, achtften dag of het begin van het tijdperk der ettering beginnen zich onderfcheidingsteekenen op te doen. De pokken etteren niet alle, maar onder de etterende bevinden zich alreede opgedroogde. De volgorde in ettering en opdrooging is geheel ongeregeld; men ziet fommige pokken in het aangezigt nog in ettering ftaan, middelerwijl reeds vele op het ligchaam en de ledematen zijn opgedroogd. Deze vermenging van etterende en opgedroogde pokken zonder orde over het geheele ligchaam levert een eigendommelijk voorkomen, hetgeen nu voor het geoefende oog alreede genoegzaam is, om deze van de echte kinderpokken te onderfcheiden. Daarenboven is de figuur der pokken zelve meestal ongelijkvormig, dikwerf puntig, naar fteenpokken zweemende; vandaar alsdan de omtrek der pok mede kleiner, de pok zelve verhevener, kegelvormiger, dan bij de echte kinderpokken, doch tevens ruw en ongelijk. Het zekerfte en onbedriegelijkfte kenmerk dezer gewijzigde kinderpokken, in tegenoverftelling der echte (408. 409.) is ontegenzeggelijk de volledige afwezigheid der etterkoorts, het ophouden der toevallen in het begin van het, bij de echte kinderpokken zoo hevige, etteringstijdperk en het fnelle doorloopen van dit en het volgende tijdperk der opdrooging.

493. Deze flechts fchijnbaar echte kinderpokken na

na koepokken zijn dikwerf in den beginne even hevig, steeds in de latere tijdperken zachter, dan de echte kinderpokken; zij zijn schier altijd goed- zelden kwaadaardig, hoogstzelden (en welligt zonder gevaarlijke verbinding (*complicatie*) nimmer) doodelijk.

494. Niet geheel onwaarschijnlijk is het, dat tot deze soort van kinderpokken, zoo al niet in alle, althans in vele gevallen, die kinderpokken behooren, welke bij personen, die de echte kinderpokken alreede eenmaal hadden doorgestaan, waargenomen en voor eene herhaalde aantasting dierzelfde ziekte gehouden werden.

(SCHMALZ l. c. MONRO l. c. THOMSON l. c. Z. Salzb. med. Zeit Sept. 1820.
GYSBERTI HODENPYL in HUFELAND's Journ. d. p. H. 1819.
Dezelfde, waarnemingen enz. Rott. 1818.
STIPRIAAN LUISCIUS, de waarde der koepokinenting gehandhaafd.
SCHMIDT, die Schutzblattern. u. s. w.

B. Mazelen.
(*Morbilli.*)

495. De mazelen verschoonen zelden iemand en komen schier altijd algemeen (*epidemisch*) heerschende voor en verbreiden zich alsdan snel. Zij ontstaan door eene eigendommelijke smetstof, zijn door aanraking en door de lucht besmettelijk, en inentbaar.

496. Voorboden der mazelen zijn: verkoudheidstoevallen, als: een hardnekkige, raauwe, blaffende, krijschende, dikwerf krampachtige, prikkelhoest, waarbij in herhaalde aanvallen een taai, scherp

 slijm

slijm met groote moeite wordt opgeworpen; zinkingaardige koorts (355.); eene, dikwerf hevige, ontsteking der waterige glazerige, sterk tranende oogen, die het licht schuwen, met zwelling der oogleden en jeukte dezer deelen; een aanhoudend niezen en uitvloeijen van dun vocht of bloed uit den neus; heeschheid en raauwheid in de keel; een eenigzins gezwollen aangezigt; dikwerf sterk zweet; slaperigheid.

497. De gezegde voorloopende toevallen nemen gedurende het eerste tijdperk (*sebullitionis*) toe, hetwelk gemeenlijk drie, vier dagen duurt. Adem, uitwaseming, snot, tranen, alles heeft eenen eigendommelijken reuk, doordringend zonder walgelijk te zijn, tot den zevenden dag zoetachtig, later zuurachtig, scherp. De koorts is, althans in den beginne, matig, heeft duidelijke nalatingen, en verdwijnt liefst eenige dagen vroeger, dan de vlekken. De pis is meestentijd geel met veel witachtig bezinksel. Zeer zelden, en gemeenlijk eerst na de uitbotting van mazelen in de keel, ontstaat er ligte keelpijn, zonder ontsteking of zwelling, zonder wit beslag, zonder belemmering in het slikken, welke met het uitslag verdwijnt. Niezen, heeschheid en hoesten duren gewoonlijk de geheele ziekte door, blijven zelfs somwijlen na derzelver afloop nog aanhouden; somwijlen paart er zich borstontsteking aan. Pijnen in de ledematen worden zeer zelden waargenomen.

498. Na verloop van drie, vier dagen begint het tweede tijdperk (*s. eruptionis*). De vlekken botten

ten uit, allengskens in den loop van vier tot vijf dagen, het eerst en menigvuldiger in het aangezigt en op de handen; vervolgens op de borst, den buik, de armen; ten laatste aan de voeten. Het eerst vertoonen zich kleine, meer voel- dan zigtbare, op zich zelve staande, roode, bijkans cirkelvormige, weinig verhevene, min of meer ruwe stipjes, die uur op uur grooter worden en de breedte van 1, 2, enkelen van 3 lijnen krijgen. Verder worden het ronde of ovale, niet naauwkeurig begrensde, sterk jeukende vlekken, welke zich later als het ware ineen schuiven, ongelijkmatig verdeeld, meer trapswijze, in afzonderlijke, onregelmatige, dikwerf halvemaansvormige of streepachtige groepen, welke, bij eene naauwkeurige beschouwing, nogtans uit enkel vlekken bestaan, zonder roodheid der tusschenliggende huid, met uitzondering der enkele daarop verspreide vlekken. In deze vlekken vindt men, ten deele bij het uitspannen der huid zigtbare, ruwe, niet diep zittende, onregelmatig ronde, zeer kleine hardachtige knobbeltjes, kleiner dan gierstkorrels, in wier midden men met het gewapend oog een haartje ontdekt; deze knobbeltjes zijn vroeger, dan de vlekken zelve, aanwezig en verdwijnen eerst met deze; zeer weinigen bevatten somwijlen een min of meer geelachtig, helder, spoedig weder verdwijnend vocht. Hoe meer de vlekken zich ontwikkelen, des te meer verheft zich, inzonderheid in het aangezigt, de daar onder liggende huid, voornamelijk in het midden. De roodheid, welke bij drukking nooit geheel verloren gaat, keert snel weder,

 is

is zelden donker, speelt in het witachtigblaauwe, is aanvankelijk wel eens geelachtig, koperachtig, vuilachtig, doch wordt aldra levendiger.

499. Na op hunne grootste hoogte, waarop zij er schier uitzien als kinderpokken kort na de uitbotting, drie of vier dagen gestaan te hebben, gaan de mazelen in haar derde tijdperk (*s. exsiccationis*) over en beginnen allengskens en in dezelfde volgorde, als waarin zij opgekomen zijn, op te droogen; nimmer allen te gelijk. Nu verdwijnen, met uitzondering van hoest, welke dikwerf nog lang blijft aanhouden, de koorts, zoo die nog niet reeds vroeger mogt verdwenen zijn, en de verdere toevallen, en de ziekte gaat in haar vierde tijdperk (*s. desquamationis*) over, hetwelk van 8 dagen tot 3 weken duurt en gedurende hetwelke de verdroogde opperhuid der vlekken schubswijze afvalt. Bleekroode vlekken blijven nog lang achter.

500. De eenvoudige mazelen zijn zelden gevaarlijk, doch kunnen dit door verbinding (*complicatie*) worden. Zij geven nogtans ligtelijk aanleiding tot naziekten, uit verplaatsingen (*metastasis*) naar de longen, oogen, ooren, enz. geboren, tot allerlei *chronisch* uitslag, zweren, sprouw enz.—; schier nooit tot waterzucht.

501. Goede teekenen zijn ligtheid en eenvoudigheid der koorts, regelmaat in den loop van het uitslag zelve. Kwade teekenen zijn hevigheid of zamengesteldheid der koorts, onregelmatige loop van het uitslag zelve, vooral naar binnen

nen ſlaan van het uitſlag en daardoor veroorzaakte ijlhoofdigheid, ſlaapzucht, belemmerde ademhaling, buikloop; toevallen, welke groot gevaar doen duchten. Zeer ongunſtig is mede, met betrekking tot te verwachten naziekten, voortduring van koorts en hoest na de afſchubbing. De meest gewone naziekten zijn: borstontſteking, longtering, hardnekkige ontſtekingen der oogen, ooren, klieren en meer andere deelen: dit is meestal het geval bij verbindingen met kwaadaardige koortſen of verkeerde behandeling. De dood is, wanneer zij volgt, gewoonlijk het gevolg der koorts of van verplaatſing naar edele *organen*, of van de te weeg gebragte naziekten.

502. De mazelen beveiligen tegen nieuwe beſmetting van dezelfde ziekte.

503. De mazelen onderſcheiden zich *a*). van alle uitſlagskoortſen in het algemeen door de haar eigene verkoudheids-toevallen en door haar eigendommelijk uitſlag; voorts in het bijzonder:

b.) van de blutsvlekken (*petechiæ*) door vroegere uitbotting, menigvuldiger' pols, ſnelleren bepaalder verloop, helderdere, meer oppervlakkige roodheid;

c). van de ſcharlakenkoorts (*f. ſcarlatina*), met betrekking tot de koorts: 1° door de haar verzellende veel zachtere, aanvankelijk zwakke, later ſterkere koorts; 2° door de vermindering van koorts in den avond; 3° veeltijds door het geheele ophouden der koorts, twee of drie dagen na

de

de uitbotting; 4° door het uitbotten van het uitflag eerst na drie-vierdaagfche koorts; 5° door de veel latere verfchijning der keelpijn of derzelver volledige afwezigheid; 6° door hoogst zeldzame zwelling van het ftrottenhoofd, de amandelen, de lel; 7°. door het gemis van ontfteking bij aanwezige keelpijn, als louter het gevolg van mazelen in de keel; 8°. door den geringeren graad van keelpijn en het gemak in het flikken; 9°. door de hoogst zeldzame verbreiding der ontfteking of derzelver hoogstgeringen graad in de neusgaten; 10°. door het vroeger verdwijnen der keelpijn met de koorts; 11°. door het fterkere lijden, fterkere ontfteking, tranen der oogen, zonder branding, maar met jeukte en gevoeligheid voor lucht en licht. Met betrekking tot het uitflag: 1°. door de langzame en achtereenvolgende uitbotting, eerst in den mond, daarna in het aangezigt en op de handen, later op de borst, den buik en de armen, eindelijk den 7den dag, in de lendenen en op de voeten; 2°. door het niet geheel verdwijnen der roodheid bij drukking en den fpoedigeren wederkeer, wanneer de drukking ophoudt. Met betrekking tot de affchubbing: door het afvallen in fchubben, niet in lappen of vellen. Met betrekking tot andere eigenfchappen: 1°. door dat het uitflag nooit ontbreekt, noch, ten ware welligt in hoogstkwaadaardige gevallen, met gierstachtig uitflag vermengd is; 2°. door afwezigheid van pijn en aanwezige jeukte gedurende of na het uitflag; 3°. door den ligteren overgang in tering, nooit in waterzucht; 4°. door den meer zoetachti-

tigen, min onaangenamen en doordringenden reuk, zwakker in den beginne, ſterker in het midden, zuurachtig tegen het einde der ziekte; 5°. door bijkomende borst- eerder dan herſenontſteking, en neusbloedingen; 6°. door de geelheid en aanmerkelijke hoeveelheid der pis en derzelver witachtig bezinkſel; 7°. door het ſtelligere aantasten van alle menſchen; 8°. door zelden bij enkele perſonen (*ſporadisch*), ſchier altijd heerſchende (*epidemisch*), en dan nog algemeener voor te komen. (vergel. 529.)

d). Van het roodvonk (*rubeolæ*), door de boven (*c*.) opgegevene teekenen, met uitzondering nogtans dikwerf van n°. 5 tot 10; voorts nog 1°. doordien er nimmer dadelijk volledig ontwikkelde vlekken in opkomen; 2°. door derzelver mindere gelijkmatige verbreiding, meer troepswijze ligging; 3°. door een ſteeds aanwezig klein knobbeltje (*papula*) in elke mazel; 4°. door het toenemen van alle mazelen in omvang; 5°. door niet zoo ligt ineen te loopen en ſteeds de tusſchenliggende huid wit te laten; 6°. doordien het aangezigt en de huid bij de uitbotting nimmer geheel rood zijn; 7°. door de verhevenheid der huid onder elke vlek; 8°. door zelden vóór den zevenden dag, en dan op éénmaal, in dezelfde volgorde als die der uitbotting, te verdwijnen; 9°. door het weken lang achterlaten van bleekroode plekken. (vergel. 512.)

504. Somwijlen ziet men ook vóór of na eene mazel-*epidemie* beſmettelijke valſche mazelen voorkomen. Deze onderſcheiden zich van de echte door een

zeer

zeer snel en ligt verloop en hare hoogstweinige koorts- of verkoudheidstoevallen. Zij verdwijnen zonder afschubbing en beveiligen niet tegen nadere besmetting door de echte mazelen.

Verbindingen.

505. 1ste Verbinding. Ontstekingaardige mazelen (*morb. infl.*) kenmerken zich door ontstekingskoorts (160.), plaatselijke ontstekingen van de oogen, de keel, den neus, hevigen, schier krampachtigen hoest, *active* bloedstortingen, inzonderheid neusbloedingen, welke hier gewoonlijk gunstig, dikwerf *critisch* zijn; somwijlen paren er zich buikpijnen, ten gevolge van ontsteking der buikingewanden, aan. Het uitslag is hoogrood; de uitbotting grijpt snel, te vroeg en in te groote hoeveelheid plaats. De loop en graad van gevaar rigt zich naar dezelfde omstandigheden, als boven bij de ontstekingaardige kinderpokken (424.) zijn opgegeven.

506. 2de Verbinding. Rotachtige mazelen (*morb. putridi*) leveren de toevallen op van rotkoorts (166.). De uitbotting gaat met grooten angst, bedwelmdheid, stille ijlhoofdigheid, en andere hoogstbedenkelijke toevallen gepaard. Het uitslag zelve is donker- of blaauwachtigrood, vaak met blutsvlekken vermengd. Zij zijn ten uiterste gevaarlijk.

507. 3de Verbinding. Zenuwachtige mazelen (*morb. nervosi*) dragen de kenmerken van zenuwkoorts (187.). Uitbotting en verloop van het uitslag zijn traag; nu eens doet het zich plotselijk met hevige

toe-

toevallen op, dan eens treedt het zeer langzaam te voorschijn, verdwijnt dikwerf vóór den juisten tijd en verplaatst zich op edele deelen. Zij zijn mede bij uitstek bedenkelijk.

508. 4de Verbinding. Galachtige mazelen onderscheiden zich door de bijkomende *gastrische* of galachtige toevallen. De verbinding verhoogt het gevaar der mazelen.

509. 5de Verbinding. Zinkingaardige. Deze is aan de mazelen, blijkens het aangevoerde (497. 498.) van nature eigen: de meerdere en buitengewone hevigheid van koorts en zinkingaardige toevallen kan de ziekte bedenkelijker maken.

(Behalve de meeste genoemde en meer andere schrijvers,
HAHN, *Morbilli variolar. vindic.* Watsil. 1753
HOME, *medical facts a. experiments.* p. 258.
LEITHNER, *Diss. de morbillis.* Vienn. 1783.
ROBERT, *specilegium de morbillls.* Edinb. 1787.
ORLOW, *de rubeolarum et morbillor. discrim.* Regiom. 1785.
WATSON, MEAD, KELLER, ZIEGLER, *l. l. c. c.*
WICHMANN, *Ideën z. Diagnostik. III*ter Th. Han. 1802.

C. Roodvonk (vuurvlekken, roode vlekken.) (*Rubeolæ.*)

510. Het roodvonk is zeldzaam, tast hetzelfde voorwerp slechts éénmaal aan, is meestal algemeen heerschende (*epidemisch*). De reuk is walgelijk; de koorts hevig; de pis rood, met rood bezinksel; oog-ontsteking; keelpijn. Laatstgenoemde komt met de koorts, meest zonder ontsteking en verstoptheid van den neus, zonder hoesten of niezen. De uitbotting grijpt schielijk plaats, vaak al aanstonds met

met de koorts, overal te gelijk, zonder orde; dikwerf het eerst aan de ledematen, weinig of in het geheel niet in het aangezigt. Het uitflag ontbreekt zelden: hetzelve ftaat niet in groepen, verdwijnt hoogstzelden weder en dan op eens, zonder roode plaatfen achter te laten. Op zich zelve is het glad, zonder knobbels, haartjes of de minfte verheffing in het midden, noch aan de randen. Deszelfs figuur is onregelmatig, eenigzins getakt; de roodheid over het geheel iets donkerder, dan bij de fcharlakenkoorts (521.), gevlamd. Onder begunftigende omftandigheden ontftaat fomwijlen, meest nogtans maar op enkele plaatfen, een talrijk gierstachtig uitflag, meermalen werkelijke puistjes met melkwit vocht op de vlekken, even als bij de fcharlakenkoorts (521.). De ontvelling begint in het middenpunt der vlek en fchilfert cirkelvormig in grootere of kleinere ftukjes vel af; nimmer in fchubben of groote lappen. Gewoonlijk zijn het niet terftond van het eerfte begin af aan ontwikkelde, meer verfpreide, niet fcherp begrensde, vlekken, ter grootte van eene gierstkorrel, die bij zachtaardigheid en gering aantal op zich zelve en klein blijven en één, twee lijnen breed worden. Somwijlen wordt, zonder dat ze ineenloopen, de tusfchenliggende huid overal geheel rood, volmaakt naar fcharlakenkoorts-uitflag gelijkende; doch bij eene naauwkeurige befchouwing onderfcheidt men nogtans de eigenlijke roode vlekken. Drukking maakt de plaats geheel wit, doch oogenblikkelijk doen zich deze roode vlekken weder zeer duidelijk zien en dan eerst breidt zich de roodheid fnellijk weder verder uit. Somwijlen ver-

vertoont zich de geheele huid en zelfs het gezigt scharlakenrood; doch dit verliest zich binnen kort, met achterlating der vlekken. Zeldzamer is de soort, waarbij de vlekken al aanstonds in volledig ontwikkelde, meest stomphoekige figuur te voorschijn treden, tot de breedte van 1½ lijn, op zich zelve staande, eerst helder- vervolgens donker- en vuilrood.

511. Het roodvonk op zich zelve is zelden bedenkelijk, doch kan naziekten, als *rheumatische* pijnen, kliergezwellen, waterzucht, achterlaten.

512. Het roodvonk onderscheidt zich *a*). van de mazelen, met betrekking tot de koorts: 1°. door de meerdere hevigheid en menigvuldiger' pols; 2°. door de gelijke hevigheid op alle uren van den dag; 3°. door derzelver voortduring, zoo lang het uitslag daar is, en dikwerf nog daarna; 4°. door de spoedige uitbotting van het uitslag na of met de koorts; 5°. door de afwezigheid van niezen en hoesten; 6°. door de mindere ontsteking der en brandende pijn in de oogen, die niet tranen. Met betrekking tot het uitslag: 1°. door de snelle verbreiding van het hoofd tot de voeten tegelijker tijd; 2°. door de verschijning van al dadelijk volledig ontwikkelde onregelmatige vlekken; door vlekken zonder bepaalden omtrek, over het gansche ligchaam, met uitzondering bijkans geheel van het aangezigt, gelijkmatig verbreid, glad op het gevoel, die niet allen in omvang toenemen, waarbij de tusschenliggende huid dikwerf rood wordt; 3°. somwijlen door de

algemeene roodheid der geheele huid en zelfs van het aangezigt bij het eerfte te voorfchijn treden der vlekken, welke roodheid in een paar dagen meestal weder verdwijnt; 4°. door fomwijlen tusfchenloopend gierstachtig uitflag; 5°. door de effenheid der huid onder de vlekken; 6°. door op eens en geheellijk te verdwijnen, zonder eenig fpoor na te laten. Met betrekking tot de affchubbing: door in tamelijk groote ftukken, niet fchubswijze af te vallen. Voorts dikwerf door pijnen in de lendenen, fcheenbeenderen, armen en vingers gedurende of meermalen na het uitflag; door fomwijlen in waterzucht over te gaan; door een' walgelijken, doordringenden, eigendommelijken reuk; door fomwijlen bijkomende herfenontfteking; door roode pis en bezinkfel; door de minder ftellige aanranding van alle perfonen (vergel. 503.).

b). Van de fcharlakenkoorts, 1°. door de geheele afwezigheid of mindere hevigheid der keelontfteking en daarvan afhankelijke toevallen; 2°. door het fpoediger verdwijnen van het uitflag; 3°. door de duidelijkheid der roode ftippen na voorafgegane drukking der huid; 4°. door de affchubbing in kleinere ftukken; 5°. door zelden bij enkele perfonen (*fporadisch*), fchier altijd algemeen heerfchende (*epidemisch*) voor te komen (verg. 529.).

513. Gevaarlijk wordt het roodvonk ligtelijk bij hevige ontfteking- gal- zinking- en vooral rot- of zenuwachtige verbinding; waaromtrent in het algemeen geldt, wat boven van de zamengeftelde mazelen en kinderpokken (505—508. 424—433.) is gezegd geworden. *a*).

a). Pokmazelen.
(*Rubeolae varioloides.*)

514. Pokmazelen komen ſomwijlen voor gedurende de uitbottingskoorts bij de natuurlijke of ingeënte echte kinderpokken; bij laatstgemelden op den 9den, 10den dag na de inenting. Zij botten het eerst op de armen, vervolgens op het lijf en de ledematen uit. Somwijlen verſpreidt zich het uitſlag in boogjes, welke elkander raken; ſomwijlen is het met kleine ſtippen vermengd, en in enkele gevallen hebben beide deze verſcheidenheden te gelijk plaats, zoodat het ligchaam ſchier geheel rood is. Enkele deelen van het uitſlag zijn min of meer verheven, als mazelen. Den tweeden of derden dag na de uitbotting ziet men duidelijke verhevene, harde pokpuisten, een weinig vocht bevattende, te midden der algemeene roodheid, met witte toppen. Alsdan begint het uitſlag af te nemen, en na den vierden dag vindt men er zelden eenig ſpoor meer van.

b). Koepokmazelen.
(*Rubeolae varioloides vaccinae*).

515. De koepokmazelen vertoonen zich ſomtijds bij kinderen van een fijn vel op den 9den of 10den dag na de koepokinenting. Zij komen over het geheel met de pokmazelen overeen (514.), doch veel zeldzamer voor.

c). Rozenvlekken.
(*Purpura roſea; roſeolae.*)

516. De rozenvlekken zijn zeldzaam en ko-

men nimmer heerſchende (*epidemisch*) voor. Vrouwen, fijn van vel, ſtaan er bij ſterke vermoeijenisſen bij heet weder, bij ſnelle afwisſeling van hitte en koude, bij *gastriſche* onreinheden bij voorkeur aan bloot. Eenmaal er door aangetast geweest zijnde, behoudt de huid er eenen bijzonderen aanleg toe.

517. De rozenvlekken worden voorafgegaan van ligte koorts en *gastriſche* toevallen (301.). Den derden of vierden dag vertoonen zich groote, onregelmatige, donkerrozenroode vlekken, ter breedte van twee tot vier en meer duimen, op zich zelve ſtaande, aan de ledematen, in het aangezigt, aan hals en lijf, plat, zonder verhevenheid, knobbel of puist, niet heet, zonder branding, jeukte, keelontſteking of verkoudheidstoevallen. Bij drukking worden de vlekken bleek; zij ſtaan éénen dag, zelden langer, komen meermalen terug, verdwijnen door zweet, zonder afſchubbing, ſporen of naziekte.

(Behalve vele der vroeger aangehaalde *practische* schrijvers, HEIM, l. c.)

D. Scharlakenkoorts.
(*Febris ſcarlatina*).

518. De ſcharlakenkoorts is zeer beſmettelijk, heerscht in alle jaargetijden, meest algemeen (*epidemisch*), komt ſomwijlen bij enkele perſonen (*ſporadisch*) voor; haar karakter is veranderlijk; zij tast in den regel hetzelfde voorwerp ſlechts éénmaal aan; zij overvalt niet alle menſchen, maar, bij voorkeur, kinderen van meer gevorderde jaren; zij verbreidt zich, wanneer zij regeert, langzaam.

519.

519. Voorboden der fcharlakenkoorts zijn matheid, misfelijkheid, korte herhaalde huiveringen, ten laatfte overgaande in aanmerkelijke hitte en dorst.

520. De koorts, meestal ontftekingaardig in den beginne, is terftond hevig, aanhoudende, met weinige of geene nalating; zij duurt zoolang als het uitflag, fomwijlen nog langer; de pols is op den duur bij uitftek menigvuldig; de pis en derzelver bezinkfel meestal rood; de tong in den beginne en bij de ontvelling zeer rood; de huid, neus en ftoelgang droog. Hierbij voegt zich reeds van het eerfte begin af aan keelontfteking (*angina fcarlatinofa*); deze is eene ware keelontfteking met gelijkelijk aanhoudende fcherpe branding, ftijfheid, moeijelijk flikken, fpreken door den neus, fomwijlen met neusvliesontfteking, en met meerdere of mindere zwelling der amandelen, ftrot en lel. Zonder bijzondere of fistelaardige ettering heeft zij het voorkomen van eene groote, roode, overal ontvelde en gevlekte oppervlakte, met kleine ontftokene tepeltjes (*papillae*) digt bezet, en hier en daar, later dikwerf overal, met dunne witte roven of graauwe vliesjes van verfchillenden vorm en grootte, menigwerf met taai wit flijm of fprouw bedekt. De branding en pijn neemt gedurende den loop der ziekte af; de roodheid, zwelling, het belemmerde flikken en door den neus fpreken duurt, dikwerf nog lang na het uitflag, voort. Het wit van het oog is ligt ontftoken, min of meer brandende, hoewel glinfterend waterig, zonder jeukte of aandoening der oogleden. Vaak zijn ook de herfenen aangedaan, doch zelden fterk,

 niet

niet algemeen, meer bij hevigeren graad der ziekte alleen, als wanneer zich eene oproerige, onregelmatige, afgebrokene, kortſtondige ijlhoofdigheid, meest eerst den d e r d e n, v i e r d e n dag, opdoet. Dikwerf vertoont zich enkel een ſlaperige, trage, bedwelmde of angstvallige toeſtand met herhaalde huiveringen en afwisſelende, dikwerf uren lang nalatende, hitte, dikwerf met hevige branding, jeukte en prikkelende ſteekten, en gedeeltelijke koude der later roode deelen. De uitbotting, welke meestal b e r e i d s den t w e e d e n dag of n o g v r o e g e r plaats grijpt, is *critisch* en brengt verligting te weeg. Zij grijpt meestentijd op e e n m a a l plaats of verbreidt zich althans ſ n e l l i j k, ſomwijlen ſlechts over enkele deelen in ligtere gevallen. De r e u k is eigendommelijk en zweemt wat naar dien van o u d e k a a s; zij neemt naderhand af. Met eenige zwelling vertoont zich de roodheid h e t e e r s t en hoofdzakelijk op o n b e d e k t e deelen, aangezigt, hals, handen en voeten, vanwaar zij zich, bij ſterkere koorts alleen, naar de nabijgelegene, buitendien ongekleurde, deelen verbreidt, zonder nogtans hier zoo rood te worden, als op eerstgenoemde plaatſen. Het uitſlag is bepaalde dagen zigtbaar, v e r b l e e k t allengskens tusſchen den v i e r d e n en a c h t ſ t e n dag in dezelfde volgorde, als die bij de uitbotting plaats greep. De roode plekken zweeten nooit, maar aan andere deelen of eindelijk bij de ontvelling vertoont zich zweet, vaak met duidelijke verligting. Z e l d e n ontbreekt het u i t ſ l a g geheel en al; in dit geval is de keelontſteking h e v i g en volgt er naderhand mede ontvelling.

521. Het u i t ſ l a g bij de ſ c h a r l a k e n k o o r t s be-

beſtaat in roodheid der huid, welke of zamenhangt (*s. univerſalis*) en naar een overtrekſel van rood floers of wijn zweemt; of het beſtaat in onbegrensde onregelmatige ligt ineenloopende vlekken, geheel rond, ter grootte van een' daalder, ook grooter en kleiner, van velerhande figuren, of ſtraalvormig, of in ſtreepen, met vrije tusſchenruimten (*s. maculoſa*). De roodheid is glinſterend, doorſchijnend, oppervlakkig, niet gevlamd, helder en levendig, maar verſchillende aan verſchillende deelen of bij verſchillende lijders, naar menie, gezodene kreeften, of *kokliko* zweemende, uit rood en geel gemengd, later en bij eene van nature bruine huid of hevigeren graad der ziekte iets donkerder, helder purperkleurig, nooit zeer donker. Zij wordt buiten verband met den *typus* der koorts te dezen opzigte, bij afwisſeling bleeker en ſterker, breidt zich nu eens ongemerkt verder uit, beperkt zich dan weder tot hare zitplaats. Zij verdwijnt nooit plotſelijk, maar eerst van dag tot dag meer bij naderende ontvelling; ook in den dood gaat zij niet dadelijk verloren, maar wordt aan handen, voeten en in het aangezigt eenigzins blaauw. Bij ſterke drukking verdwijnt zij geheel en al, doch komt ſpoedig van den rand naar het midden toe weder op, zonder punten te doen blijken.

522. Het zuivere ſcharlakenuitſlag in ligtere gevallen is volmaakt glad (*s. lævigata*, *mitior*), ſchier onmerkbaar verheven, ſomwijlen met ſtippen doorzaaid, die naar kleine draadjes of haakjes zweemen. Omſtreeks den zesden dag verheft zich dikwerf de opperhuid aan den hals hier en daar in de gedaante van ſpitſe, holle, geheel ledige blaasjes, als gierstkorrels. Hiermede

 neemt

neemt de ontvelling een' aanvang, welke in dezelfde volgorde, als de uitbotting, voortgaat; op het lijf meelachtig, aan handen en voeten in, dikwerf zeer groote, lappen; de ontvelling ſtaat ſomwijlen tusſchen beiden ſtil en duurt welligt 8 tot 14 dagen lang; zij laat ſomwijlen enkele roode puistjes, als heelende ſpeldenſteeken, achter. De ontvelling is ſterker en komt vroeger, naar gelang van de meerdere hevigheid van het uitſlag; ſomwijlen gedurende het ſterkſte uitſlag, ſomwijlen eerst na verloop van drie, vier weken: zij is oppervlakkig, meestal zonder uitvallen der haren en nagels.

Somwijlen heeft het roode uitſlag kleine of harde knobbeltjes (*s. papuloſa*), donkerrood, geheel vruchteloos, vaak meer voel- dan zigtbaar; bij eenen hoogeren graad ontſtaan ſchier overal, minder nogtans in het aangezigt, meestentijd op den vierden dag, overal te gelijk, binnen 24 tot 36 uren, met groote verligting, witte of geelachtige, op zich zelve ſtaande, weinig verhevene, waterblaasjes, als gierstkorrels (*s. pustuloſa*), die met het ſcharlakenuitſlag verdwijnen; zeer zelden, in de ergſte gevallen, groote blaren en, na derzelver barſting, werkelijke roven; doch nimmer gaat het tot ettering over. Ook ziet men wel eens op of tusſchen het ſcharlakenuitſlag, zelden algemeen, echt gierstuitſlag, hetwelk te gelijk met, of eerst laat na het ſcharlakenuitſlag wederom verdwijnt.

523. Het verloop der eenvoudige ſcharlakenkoorts is bepaald, ſnel; voorboden en wederherſtelling kortſtondig. Haar duur van zeven tot negen dagen. In kwaadaardige gevallen volgt de dood dikwerf reeds binnen 24 uren.

524. Elke ſcharlakenkoorts is gevaarlijk; gevaarlijker naar mate de ziekte meer zamengeſteld, meer rot- of zenuwachtig, het uitſlag en de keelontſteking heviger zijn. Ook de goedaardigſte ſcharlakenkoorts kan ſpoedigk waadaardig worden.

525. Goede teekenen zijn: behoorlijke ontwikkeling van het uitſlag, matige koorts met *critisch* zweet, pis en ſtoelgangen.

Kwade teekenen zijn: ſcherpe vochten uit neus en mondvloeijende, ſterke ontvelling dezer deelen, plotſelijke aandrang tot pisſen met ontlasting van waterige pis gedurende dat het uitſlag in bloei ſtaat, als gevende aanleg te kennen tot naar binnen ſlaan van het uitſlag; het naar binnen ſlaan zelve; voortduring der koorts en zwelling van het aangezigt na de ontvelling, als teekenen van aanſtaande waterzucht, te gevaarlijker, naar mate zij meer in edele *organen* plaats grijpt.

526. Zeer ſterkgeſpierde volbloedige menſchen lijden gemeenlijk het meest van de ſcharlakenkoorts.

527. De dood kan het gevolg zijn van de hevigheid en het kwaadaardig karakter der koorts; van het plotſelijk naar binnen ſlaan van het uitſlag en de verplaatſing op edele deelen; van daardoor ontſtaande naziekten, en van *gangreen* van eenig edel *orgaan* ten gevolge der gezegde verplaatſing (*metastaſis*).

528. Allerligtst gaat de ſcharlakenkoorts in waterzucht, liefst huidwaterzucht (*h. anaſarca*) over, veel-

veelal ten gevolge van verkouding. Zij geeft, behalve tot deze, ligtelijk aanleiding tot *rheumatische* pijnen, klier-verhardingen en veretteringen, ongemakken in het pisstelsel, ettergezwellen, oog- en oorontstekingen, *carieuse* aandoeningen der beenderen van verhemelte en neus enz.

529. De scharlakenkoorts onderscheidt zich:

a). van het roodvonk (*rubeolae*), 1° door de meerdere hevigheid der keelontsteking en daarvan afhankelijke toevallen; 2°. door het minder plotselijk verdwijnen van het uitslag, 4°. door, na voorafgegane drukking der roode plekken bij het wederkeeren der roodheid geene duidelijke stippen te laten waarnemen; 4°. door de ontvelling in grootere lappen; 5° door meermalen bij enkele personen (*sporadisch*) voor te komen. (verg. 512.).

b). van de mazelen, met betrekking tot de koorts door dezelfde onderscheidingsteekenen als boven bij het roodvonk (512. *a*.) zijn aangegeven: met betrekking tot het uitslag, door deszelfs onbegrensden omtrek en het trage terugkeeren der roodheid na voorafgegane drukking, meestal mede door deszelfs gladheid: met betrekking tot de ontvelling, door niet schubswijze, maar als meel of in groote lappen af te vallen: met betrekkking tot andere omstandigheden, door zwelling van het aangezigt en verder door ongeveer dezelfde onderscheidingsteekenen als boven bij het roodvonk (512. *a*.) zijn aangegeven. (vergel. 503. *c*.)

c). van de blutsvlekkoorts (*f. petechialis*), 1°. door een meer bepaald verloop; 2° door de keelontsteking, terstond bij het begin der ziekte; 3°. door eene prikkeling als van spelden in de huid,

huid, bij matigen graad der koorts, op den 2den of 3den dag der ziekte, kort voor de uitbotting; 4°. door zeldzamere aandoening der herfenen; 5°. door den verfchillenden vorm van het uitflag zelve; 6°. door de verfchijning van het uitflag tusfchen den 2den en 4den dag, als *critisch*; 7°. door de afwezigheid van lijden van het bloedvaatftelfel, met uitzondering der keelontfteking; 8°. door de grootere neiging tot waterzucht gedurende de wederherftelling; 9°. door ligtere en fpoedigere wederherftelling; 10°. door vroegtijdigere en meer oppervlakkige ontvelling des geheelen ligchaams; 11°. door mindere omwenteling in het ganfche ligchaamsgeftel te weeg te brengen. (vergel. 544. *a.*)

d). Van de kwaadaardige keelontfteking (*angina maligna*) door mindere overeenkomst der vlekken in de keel met kleine zweertjes, minder dikke randen, meer doorfchijnende dunnere roven; door ontvelling der overige deelen van den mond; door mindere zwelling der horens van het tongbeen; door het huiduitflag.

Verbindingen.

530. De 1ste en meest gewone verbinding der fcharlakenkoorts is de ontftekingaardige (*f. fcarl. infl.*), kenbaar uit de toevallen der ontftekingskoorts (160.), hevigere keel- en bijkomende andere plaatfelijke ontftekingen; fnelle, levendige uitbotting, vaak onder hevige toevallen; gefpannen, roode, pijnlijke huid, en min of meer hevige plaatfelijke ontfteking van het uitflag zelve. Zij is gevaar-

vaarlijker dan de eenvoudige, en uit hoofde van de meerdere hevigheid van koorts en toevallen, en omdat zij ligter in kwaadaardige rotachtige overgaat, of naziekten doet ontſtaan.

531. 2de Verbinding. Rotachtige ſcharlakenkoorts (*ſ. ſcarl. putr.*) Teekenen van rotkoorts (166.). Purperkleurig, blaauwachtig, miskleurig, brandig uitſlag, ſomwijlen met blutsvlekken doormengd; kwaadaardige brandige zweren in de keel. Hoogstgevaarlijk, meestal ſpoedig doodelijk.

532. 3de Verbinding. Zenuwachtige ſcharlakenkoorts (*ſ. ſcarl. nervoſa.*) Teekenen van zenuwkoorts (187.), met hoogst onregelmatige, nu eens te trage, dan onder hevige toevallen weder te ſnelle uitbotting, ligt naar binnen ſlaan en verplaatſing op edele deelen. Mede hoogstgevaarlijk.

533. 4de en 5de verbinding. Galachtige en zinkingachtige ſcharlakenkoorts. Bijkomende *gastriſche*, galachtige of zinkingaardige toevallen (355.), die het gevaar verhoogen. Bij de zinkingaardige verbinding ſlaat het uitſlag vooral ligtelijk naar binnen.

(Behalve de meeste vroeger aangehaalde *practische* werken,
Acta medica Berol. Vol. II. an. 1717.
Storch, pract. u. theor. Traktat v. Scharlachfieber Gotha. 1742.
M. de Plenciz, *de scarlat.* Idem. *Opp. phys. med.*
I. de Plenciz, Bemerkungen, in Mohrenheim's Wiener Beitr. 2 B.
Navier, *sur plusieurs malad. popul.* etc. Paris. 1733.
Schmidt, *Ep. ad* D. Klerich. Obs. de febre scarlat. Hanov. 1743.
Withering, an account of the scarletfever a. sore troat. Lond. 1779.
Schoenmetzel *et* Zimmermann *de scarlat.* cet. Heidelb. 1779.
Bicker, Beschr. eines Scharlachfiebers u. s. w. in den Samml. auserl. Abh. Leipz. 1784. IX Bd.

CLARKE, Obs. on fevers, especially on the Scarletfevers etc. London. 1780.
WAGNER, im med. Wochenbl. Francf. a. M. 1783. St. XX.
WEDEMAYER, *Diss. hist. scarlat.* cet. Gött.. 1785.
AEPLI, Beschr. eines epid. Scharlachfiebers. u. s. w. Dss. 1785.
RAHN, Gazett. IV. St. 1.-3.
BALDINGER, neues Magaz. I Bd. 1 St.
Acta Hafn. Tom. II.
SIMS, in Memoirs of medic. society of London. Vol. I. 1787. N°, 32.
BRUENING, *Const. epidem. essent.* cet. Vesul. *et* Lips.
DE HAEN, *Divis. febr. et Rat. Med. Cont.* Tom. I. C. VII.
KIRCHOOGEL, *Diar. med. pract.*
STOERCK, *Ann. med. II.*
WEIKARD, Kleine Schriften.
FINCKE, *de morbis biliosis anomalis.*
MEZGER, *Advers. med.* P. II.
LORRY, *Tract. de morb. Cutan.*
ZIEGLER, Beobachtungen.
GRUNDMANN, vom Scharlachfieber. 2. Aufl. Gött. 1789.
UEBERLACHER, Abh. v. Scharlachf. Wien. 1789.
PERKIN, Essay for a nosological and a comparative vieuw of the cynanche maligna a. the scarlatina anginosa. Lond. 1787.
ORTELE, Tabell. all. Anweis. z. Verhüt. anst. epid. Krankheiten, nam. des. Scharlachfiebers. Gaumb. 1806.
HAHNEMANN, Heil. u. Verhütung d. Scharlachf. Gotha. 1801.
AHNEMANN, Bemerk. über Scharlachf. Cött. 1802.
KREYSIG, Abh. über Scharlachf. u. s. w. Leipz. 1802.
STRUVE, Unters. u. Erfahr. uber d. Scharlachkrankh. Hanov. 1803.
CAPPEL, Abh. v. Scharlachs-Ausschlage. Gött. 1803.
Dezelfde, Entwurf e. Darstell. d. Scharlach Exanthems, u. s. w. Gött. 1802.
BREMSER, ein Paar Worte über die Scharlachf. u. d. Masern. Schaumb. 1806.
STIEGLITZ, Vers. e. Pruf. u. Verbess. der itzt gewöhnlichen Behandlungsart d. Scharlacf. Hanov. 1807.
KOLBANY, Beobacht. über d. Nutzen des Wasschens in Scharlachf. nebst Nachtrag. Presb. 1808.
BENEDICT, Gesch. d. Scharlachf. u. s. w. Leipz. 1810.
REICH, Neue Aufschlüsse—über Scharlachf. Halle. 1810.
GLASER, uber u. Epid. Krankh. u. s. w. Wittenb. 1801.
KILIAN, d. Scharlachfieber. Leipz. 1806.

STROMEYER, *Diss. de rubeolarum et morbillor. discrimine.* Gött. 1806.
HECKER, von der Krankh. mit dem Scharlach ausschlage. Erf. 1810.
DÄHNE, Beitr. z. Aetiologie des Scharlachfiebers, u. s. w. Leipz. 1810.
KLETTEN, *de varia malignitatis ratione in f. scarlat.* cet. Comm. I—IV. Vitemb. 1810.
PFEUFER, der Scharlach, sein Wezen, u. s. w. Bamb. 1819.
HEIM *l. c.* WICHMANN, *l. c.*
KIESER, Eine kritisch-nosologische Untersuchung über den wesenlichen Unterschied zwisschen Scharlachfieber, Scharlachfriesel, Purperfriesel, Fleckfieber. Purpurfieber, in Journ. d. p. Heilk. v. HUFELAND. 1812. febr.
Hetzelfde Journal en Biblioth. op vele plaatsen.)

E. Blutsvlekkoorts.
(*Febris petechialis.*)

534. De blutsvlekkoorts is eene uitſlagskoorts, verbonden met blutsvlekuitſlag (*petechiae*), beſmettelijk, en algemeen (*epidemisch*) heerſchende.

535. De blutsvlekkoorts, waarvan hier geſproken wordt, is eene oorſpronkelijke uitſlagskoorts; het daarbij voorkomend blutsvlekuitſlag geenszins een later bijkomend toeval van eenige andere ziekte, geenszins het gevolg van bederf, maar integendeel, een vroegtijdig, gedurende de eerſte helft der ziekte, voorkomend uitſlag, hetwelk eigendommelijk is, niet van misſlagen in de kuur afhangt, dikwerf als wezenlijk moet beſchouwd worden, hoezeer hetzelve de algemeene toevallen niet verligt en zelden *critisch* is, veeleer gemeenlijk nog vóór de verſchijning der algemeene *criſes*, vaak zonder aanmerkelijke ontlasting, verdwijnt.

536. Het verloop der blutsvlekkoorts is min of meer

meer regelmatig, nimmer zoo bepaald als dat van andere uitflagskoortfen, dikwerf geheel onbepaald, en wordt ligtelijk door allerhande verbindingen, misflagen in leefregel en geneeswijze, verkouding, gemoedsaandoeningen enz. geftoord.

537. De blutsvlekkoorts tast het ligchaam diep aan. Zij wordt dikwerf gedurende vele weken van voorboden, als die der rot- en zenuwkoorts (166. 179.), voorafgegaan. Zij heeft gewoonlijk het voorkomen eener ontftekingaardige rotkoorts, zonder uitftekende menigvuldigheid van den pols of oorfpronkelijke aandoening van de keel. Schijnbaar ontftekingaardige pijn, vliegende, min of meer pijnlijke trekkingen of fpanningen in alle de ledematen en fpieren, inzonderheid in den rug, de lendenen, armen en beenen, vlugtige fteekten en lastige gewaarwordingen, plaatfelijke of algemeene, doen zich op, verminderen eerst bij de *crifis*, en worden, in gevalle van bijkomende flaapzucht, ligtelijk over het hoofd gezien. Voorts krampachtige borstbeklemdheid, dikwerf groote angst, hoeften en andere verkoudheidstoevallen, hitte met huiveringen afwisfelende, vlokken voor de oogen, aanmerkelijke *gastrifche* toevallen, plaatfelijke ontftekingen en wat dies meer zij. Schier altijd zijn de herfenen aangedaan; vandaar bedwelmdheid, flapeloosheid, of ftille aanhoudende ijlhoofdigheid.

538. Het uitflag bot gemeenlijk den vierden dag uit, dikwerf later, fomwijlen vroeger, allengskens gedurende onderfcheidene dagen, over het geheele ligchaam, inzonderheid aan bedekte deelen, het eerst en fterkst op borst en hals, vervolgens op den

den rug, de schouders, den buik, de armen, later op de dijen en andere deelen, zeer zelden, en dan eerst laat, in het aangezigt. Vóór of gedurende het uitslag neemt men geene jeukte, branding of bijting waar, dikwerf, daarentegen, een gevoel als van elektrieke vonken door de huid.

539. De huid schubt zich af, doch eerst laat, vaak eerst in de vijfde week en nog later, daar zij in het tweede of rot-zenuwachtige tijdperk wel droog, ruw, rimpelig, doch eerst door *critisch* zweet en de vorming eener nieuwe huid geheel afgestoten wordt. De afschubbing verbreidt zich langzaam, in dezelfde volgorde, als waarin het uitslag uitbottede; somwijlen onmerkbaar, meermalen in groote schubben of lappen; op enkele plekken gaat zij diep, en er gaan geheele stukken vel, als dikke vuiligheid, later de haren, somwijlen zelfs de nagels, los. Er volgt algemeene zwakheid, groote omwenteling in het gansche gestel, verzwakking of buitengewone verfijning van in- en uitwendige zintuigen, zelden huid-waterzucht.

540. Het blutsvlekuitslag (*petechiae*) zijn vlekken meer of min donkerrood, zonder branding of jeukte, ter grootte van gierstkorrels tot die van erwten, ja van een' duit en grooter. Somwijlen is de huid enkel met kleine, vrij gelijkvormige, vaak zeer kleine fijne stippen bezaaid, zoodat zij geheel donkerrood er uitziet, terwijl men nogtans, bij eene naauwkeurige beschouwing, louter kleine, op zich zelve staande vlekken waarneemt. De vlekken zijn meestal

rond,

rond, fomwijlen ongelijk, hoekig, begrensd, fomwijlen rood van rand. Zij verbleeken bij drukking voor een' oogenblik.

541. Het verloop der blutsvlekkoorts is vrij onbepaald; fteeds traag. Zij is hoogstgevaarlijk, uit hoofde der hevigheid van de ontftekingskoorts in het eerfte tijdperk, van haren overgang tot rotachtige zenuwkoorts in het tweede, van de bijkomende plaatfelijke, inzonderheid herfen- en buikingewandontftekingen en, in het algemeen, door het ligchaam in zijne verborgenfte bewerktuiging diep en fterk aan te tasten.

542. Goede teekenen zijn: mindere hevigheid van koorts en toevallen, vroegtijdige verfchijning van rood, helder, welbegrensd uitflag, verligting door (*critisch*) zweet. Kwade teekenen zijn: hevigere koorts en toevallen, trage en veranderlijke uitbotting van blaauwe, donkere, breede, veruitgefrekte, onregelmatigevlekken of ftriemen, teekenen van hooggaande neiging tot vochtbederf, als, *colliquative* verfchijnfelen (172.)

543. Het gewone karakter der blutsvlekkoorts is in het eerfte tijdperk ontfteking- in het tweede rot-zenuwachtig, in beiden verbonden met *gastrifche* toevallen.

544. De blutsvlekkoorts onderfcheidt zich:

a). Van de fcharlakenkoorts en het roodvonk, 1°. door een minder bepaald verloop; 2°. door de beftendige afwezigheid van oorfpronkelijke (*primaire*) aandoening van de keel, reeds in

het begin der ziekte; 3°. door pijnlijke trekkingen, en spanningen in alle gespierde deelen, inzonderheid in den rug, de lendenen en opperarmen, krampachtige borstbeklemdheid enz.; 4°. door bestendige aandoening der hersenen en oorspronkelijke (*primaire*) storenis in derzelver verrigtingen; 5°. door het niet-*critische* van het uitslag; 6°. door grooteren aandrang des bloeds naar de uitmondingen der bloedvaten; 7°. door geringere neiging tot overgang in huidwaterzucht; 8°. door zwaardere en tragere wederherstelling; 9°. door latere en dieper indringende afschubbing des geheelen ligchaams; 10°. door grootere omwenteling in het gansche ligchaamsgestel te weeg te brengen; 11°. door den vorm en de kleur van het uitslag zelve (verg. 529. *c.*).

b). Van de mazelen, 1°. door een minder bepaald verloop; 2°. door de afwezigheid of mindere belangrijkheid der verkoudheidstoevallen; 3°. door het voortduren van koorts en toevallen ook na de uitbotting; 4°. door de afwezigheid van oogontsteking, tranen der oogen enz. en door meerder lijden der hersenen; 5°. door het eerst op het lijf en de warme deelen, in het geheel niet of allerlaatst in het aangezigt uit te botten; 6°. door de gladheid, niet-verhevenheid, donkerdere kleur der vlekken, en dikwerf door derzelver onregelmatigheid, veruitgestrektheid, niet troepswijze ligging; 7°. door de effenheid der huid onder de vlekken; 8°. door het latere afschubben der huid; 9°. door het gemis van een' bijzonderen reuk. (verg. 503. *a. b.*).

c). Van de oorspronkelijke krijgspest, 1°. door

P het

het ontstaan ook zonder de gewone oorzaken van die ziekte (199.); 2°. door een eenigzins bepaalder verloop, meerdere zelfstandigheid, regelmatiger vorm, mindere afwisseling van toevallen.

d). Van de aangebragte krijgspest, 1°. door ten allen tijde en onder andere omstandigheden, van oorlog enz. onafhankelijk (199.), voor te komen; 2°. door de uitbotting van ware blutsvlekken, in stede van het marmerachtige uitslag, der aangebragte krijgspest eigen (207.), of het, de plaats daarvan innemend, gierstachtig of geheel afwezig huiduitslag.

545. De eigenlijke en ware blutsvlekkoorts (*f. petechialis*) beveiligt tegen nieuwe besmetting door dezelfde ziekte. Dit is geenszins het geval met de

* Toevallige blutsvlekken.
(*Petechiae secundariae.*)

546. De toevallige blutsvlekken noemen wij de zoodanigen, welke zich aan elke koorts, inzonderheid aan rotkoorts, paren, zonder een karakteristiek teeken der koorts uit te maken. Deze doen zich gewoonlijk eerst in het verdere verloop der ziekte op en zijn schier altijd teekenen van derzelver kwaadaardigheid; somwijlen nogtans ook in *gastrische* koortsen in alle tijdperken, zelfs in tusschenpoozende koortsen, somwijlen als gevolg eener verhittende geneeswijze of verwaarloosde onreinheid der darmen (*p. artificiales*), in welke laatste gevallen zij noch ontstekingaardig, noch rotachtig zijn en over het geheel weinig te beduiden hebben.

547. Het verloop, de uitbotting, de duur der toevallige blutsvlekken heeft niets eigendommelijks, is zeer onbepaald en veranderlijk; somwijlen blijven zij nog na de koorts overig. Zij zijn op zich zelve niet besmettelijk en kunnen zich bij hetzelfde voorwerp meermalen opdoen. Zij verschijnen zonder eenige orde, onbepaald in menigte. Derzelver aantal staat tot het gevaar in geenerlei verband. Zij zijn ongevoelig, koud, glad. Bij drukking verliezen zij hare kleur niet. Zij komen op en verdwijnen, komen weder op en verdwijnen op nieuw, steeds zonder meerder gevaar; zij veranderen vaak van figuur, grootte, kleur enz. — Zij verdwijnen ongemerkt zonder afschubbing. Derzelver kleur verschilt: hoog, mat, rozenkleurig, donker, blaauw, bruin, purper of zwartachtig; somwijlen zien zij er vuil, geel, groen, loodkleurig, hemelsblaauw, graauw of geheel zwart uit. Eenigen glinsteren, anderen zijn spons-breiachtig. Somwijlen doen er zich onderscheidene soorten te gelijk bij één en hetzelfde voorwerp op; ook komen ze als striemen voor. Somwijlen zitten ze zeer diep en worden ligt over het hoofd gezien; dikwerf eerst bij het aanwenden van koppen of na den dood zigtbaar. Eenigen geven somwijlen, althans na sterke wrijving, bloed, en alsdan vindt men dikwerf in het midden een geheel wit, naauwelijks verheven, hard knobbeltje. Somwijlen paren zij zich aan andere *colliquative* bloedstortingen (172.).

(Behalve eenige der vroeger genoemde schrijvers,

Bucholz, Nachr. v. d. herschend. Fleck- u. Friefelfieber. Weimar. 1773.

Strack, *Obs. med. de morbo cum petechiis*, Karlsr. 1796.

Ha-

HASENÖRL, *Hist. med. febris petechialis*, etc. Wien. 1760.
JEMINA, Betr. über die Wirkung des Pethechial - Contagiums, u. s. w. von A. T. MARCUS 1814.
BECKER, über die Erkenntniss u. Heilung des Petechialfiebers. Gott. 1814.
CONRADI, *Animadv. de febre petechiali.* Heidelb. 1819.
SCHMALZ; KIESER; *l. l. c. c.*
HUFELANDS Journal d. p. H. op onderscheidene plaatsen.)

F. Netelkoorts.

548. De netelkoorts is eene bij enkele perſonen (*ſporadisch*) voorkomende uitſlagskoorts; zij is niet beſmettelijk, tast den mensch in elken leeftijd, in elk jaargetijde en ſomwijlen herhaalde malen aan.

549. Oorzaken der netelkoorts zijn gemeenlijk verkouding en, bij enkele menſchen, het gebruik van zekere ſpijzen, als, aardbeijen, kreeften, mosſelen en dergelijke.

550. Voorboden en toevallen leveren, behalve het uitſlag, niets eigendommelijks op: gewoonlijk is het eene ligte zinking- of ontſtekingaardige koorts, met huivering, matige hitte, pijn in het hoofd, den rug, de ledematen, ſtijfheid van den hals, verbinding met *gastriſche* toevallen (301.). Somwijlen niezen, tranen en zwelling der oogleden, doch zonder eenige ontſteking van het oog. Het uitſlag komt dikwerf reeds met de eerſte koortsverheffing des avonds, niet zelden reeds vóór deze, te voorſchijn. De uitbotting brengt meestal verligting aan; ſomwijlen neemt men naauwelijks koorts waar; ſomwijlen is het eene ziekte van hebbelijkheid; zij komt ligtelijk weder, inzonderheid in het voorjaar, voorna-

 me-

melijk bij verbinding met prikkelende ſtoffen in den onderbuik, verſtoppingen, wormen, jicht, klierziekte, venusziekte, en wat dies meer zij.

551. Het uitſlag beſtaat in tamelijk harde, ſchier geheel platte, vaak zelfs in het midden eenigermate diepe, verheffingen of merkelijk verhevene vlekken met begrensde hardheid, niet rond, maar hoekig, geſtreept, van allerhande figuur, zonder knobbel in het midden. Deze vlekken kunnen de grootte hebben van een' gulden, ook kleiner en ongelijk van grootte zijn. Somwijlen zweemen zij naar eene ligte roos (*eryſipelas*); dan weder hebben zij een meer zuchtig (*phlegmoneus*) voorkomen. Zij zijn pijnlijk door jeukte en branding; pijnlijker, naar mate zij dieper in de huid zitten. Zij komen door wrijven en krabben ſterker op. Zij vertoonen zich afzonderlijk op het ganſche ligchaam, niet het eerst aan de handen, ſomwijlen alleen op de armen, in het aangezigt, aan den hals, op de borst enz. Zij botten gewoonlijk zeer ſnel uit, zoodat men ze alreede in de eerſte uren ontwaart; zij zijn bij uitſtek onbeſtendig en vlugtig, verdwijnen plotſelijk en komen even ſpoedig weder op, ſomwijlen op één' en denzelfden dag; ook veranderen zij ligt van plaats. Slaan zij naar binnen, dan heeft dit zelden merkelijke verandering, ſomwijlen nogtans benaauwdheden, ligte flaauwten en andere toevallen meer, ten gevolge. Zij bevatten nimmer eenig vocht en verliezen zich in den regel zonder ruwheid of puistachtigheid, zonder afſchilfering of roven; vleknetelkoorts, (*U. maculoſa*); het krabben evenwel veroorzaakt ſomwijlen eene uitſtorting van vocht en geeft

geeft daardoor aanleiding tot jeukende zweertjes en ligte afschubbing. In zeldzame gevallen vindt men op de vlekken etterende of doorschijnende, schier ledige, puntige puisten (puistnetelkoorts, *U. vesicularis*), of een scherp, ruw uitslag, als gierstkorrels, doorschijnend met eene zwarte punt en met zeer groote, diepe, harde en pijnlijke bulten (gierstnetelkoorts, *U. tuberosa.*)

552. De duur der netelkoorts is gewoonlijk van drie tot vier dagen, als wanneer zij door zweet en *critische* pis gunstig beslist wordt. De eenvoudige netelkoorts, schoon veelal met *gastrische* toevallen verbonden, is onbeduidend en laat nimmer naziekten achter. Desniettemin kan ook de netelkoorts, door ontstekingaardige (160.), rotachtige (166.) en andere verbindingen, kwaadaardig en gevaarlijk worden, alsmede den tusschenpoozenden *typus* aannemen.

553. Wijzigingen der netelkoorts zijn:

1. De gewone netelkoorts (*F. urticaria vulgaris*) Bij deze zijn de bulten bleekrood of wit, ongelijkvormig, als vaneen gescheurd, met een' helderrooden omtrek; somwijlen zeer talrijk, digt bijeen staande, of zelfs hier en daar zamenhangende. Zij jeuken het meest in de opene lucht, verdwijnen in de warmte en komen in de koude weder op. Somwijlen zwelt het aangezigt of eenig ander deel aanmerkelijk, zoodat zich de gansche huid opzet.

2. de porceleinkoorts, vliegende bulten (*Essera*). Bij deze zijn de bulten gewoonlijk glinste-

rend rood, of bont, met blaauw en wit gemengd; op zich zelve ſtaande, ſomwijlen ten zoo grooten getale, dat zij het ligchaam misvormen en op ſommige plaatſen alle de kleuren van den regenboog vertoonen. Derzelver roodheid en grootte neemt door wrijving toe. Gewoonlijk komen zij beter op, wanneer de deelen warm bedekt worden, dan in de koude.

554. De netelkoorts (*f. urticaria*) onderſcheidt zich van de netelzucht of netelroos, (*urticata*) alleenlijk door de haar verzellende koorts en korteren duur.

(Eenige der vroeger aangehaalde schrijvers. Wichmann, *l. c.*)

G. Blaarkoorts.
(*Pemphigus febrilis.*)

555. De blaarkoorts is eene op zich zelve niet beſmettelijke ziekte, welke dikwerf bij eene te koele bedekking ontſtaat en nimmer naar binnen ſlaat. Zij tast den mensch aan, zonder onderſcheid van ſekſe of ouderdom; inzonderheid lieden, die tot huidziekten aanleg hebben, en kan meermalen bij hetzelfde voorwerp voorkomen. Zonder harde knobbeltjes of kuiltjes, na en met jeukte of branding, vertoonen zich door verheffing der opperhuid (*epidermis*) aan het eene of andere ligchaamsdeel duidelijke blaren van onderſcheidene gedaante, grootte en kleur, die zich alom verbreiden kunnen, waar de opperhuid dun is, en die uit dien hoofde zelden onder de voetzolen of in de handpalmen voorkomen. Deze blaren bevatten een vocht, van verſchillende, doch nimmer waarlijk et-

etterige, hoedanigheid, en ſtaan meestal op zich zelve; zij komen allengskens op.

556. De blaarkoorts is eene *acute* ziekte (van het *chronisch* blaaruitſlag zal nader gehandeld worden), welke zich in ware en valſche laat verdeelen.

1. Ware blaarkoorts.
(*Pemphigus febrilis verus.*)

557. De ware blaarkoorts tast, ſomwijlen met bijzondere neiging tot herhaalden wederkeer, het ganſche ligchaam, het eerst, bij voorkeur, den linkerarm aan, dikwerf mede het binnenſte van den mond, den ſlokdarm en de darmen.

558. De blaren zijn bij de ware blaarkoorts ſtomp, plat, rond of langwerpig, amandelvormig, zonder donker middenpunt, zij hebben het voorkomen van blaren, door ſpaanſche vliegen verwekt, formeren ſomwijlen een volmaakt halfrond ter grootte eener erwt tot die van een' rijksdaalder. Zij hebben geen rood veld; derzelver omtrek is zonder kleur, niet gezwollen, niet ontſtoken, ten ware er roos of zuchtige zwelling mogt tusſchenloopen. Zij zijn met een weiachtig, witachtiggeel, ſomwijlen ook blaauwachtig, vocht gevuld, hetwelk doorſchijnend, ſomwijlen ook taai, eiwitachtig, melkachtig of etterachtig is, niet opgeſlorpt wordt, maar zich uitſtort of verdikt; hetzelve is gemeenlijk zacht, wordt eerst in het vervolg eenigzins ſcherper, ſomwijlen zelfs ſtinkend en rotachtig. Hoe grooter en langwerpiger de blaren zijn, des te platter zijn ze tevens; ſtaan zij

zeer digt bijeen; dan vereenigen er zich somwijlen onderscheidene tot ééne groote, onregelmatige blaar. Op het behaarde gedeelte van het hoofd zijn zij meestal plat en hoekig; in den mond krijgen zij, na verloop van 6 uren, het aanzien van sprouw, somwijlen met kwijling. Zij komen niet te gelijker tijd, noch over het geheele ligchaam op: elke blaar ontstaat en vergaat op zich zelve, zoodat men opgedroogde, verschontstane en opkiemende zonder regelmaat bijeen ziet; elke blaar ontwikkelt zich binnen zes tot twaalf uren volledig, daar zij van den eersten beginne af aan dadelijk grooter begint te worden en gevuld is. De blaar barst dikwerf van zelve open en vult zich op nieuw. Na verloop van veertien dagen wordt zij dor, valt langzaam toe of barst open, en de te voren uitgezette opperhuid blijft nu wit, rimpelig, of krijgt de gedaante van schubben, of blijft, schier onveranderd, dermate los op de wond liggen, dat men ze verschuiven kan. De huid onder de blaar ziet er nu eens zuiver ontstoken, helderrood, dan weder loodkleurig, blaauwachtig rood of zwartachtig wit uit; bij het afstoten der dekkende opperhuid droogt zij schielijk op, zonder likteeken of spoor na te laten. Zelden formeren de blaren dikke geelachtige roven, welke alsdan na verloop van eenige dagen afvallen, en zich ook wel eens weder hernieuwen. Ontstaan er op ééne en dezelfde plaats meermalen blaren, dan doet zich dikwerf eene scherpe bloedige stof (*ichor*) op, of eenige ettering, zeer platte zweertjes of ontvelling, die zoo min om zich heen als in de diepte invreten, maar nogtans zeer lastig zijn, lang duren, gewoonlijk

in

in eene zwart- of blaauwachtige roof verkeeren en alsdan ook wel eens een oppervlakkig likteeken achterlaten. Het openſteken der blaren is ſchadelijk.

559. De eenvoudige blaarkoorts is kort van duur; branding of pijn gering; zij neemt allengskens af en laat eindelijk het blaaruitſlag zonder koorts achter. Zij is geenszins bedenkelijk.

560. Somwijlen nogtans neemt de blaarkoorts een ontſtekingaardig (160.) of rotachtig (166.) karakter aan, of gaat van belangrijke *gastriſche* toevallen (301.) verzeld, welke het blaaruitſlag wijzigen en het gevaar verhoogen. Bij de rotachtige blaarkoorts, die ook wel beſmettelijk worden kan en dikwerf van blutsvlekken verzeld is (*Pemph. petechialis*), worden de blaren dikwerf brandig, krijgen een' donkeren rand, en laten roodachtig zwarte vlekken en korſten achter; deze hoedanigheden der blaren zijn derhalve, althans in verband met andere ongunſtige koortsverſchijnſelen, ſlechte teekenen. Ongunſtig is het mede, wanneer de blaarkoorts eenen tusſchenpoozenden *typus* aanneemt.

2. Valſche blaarkoorts.
(*Pemphigus febrilis ſpurius.*)

561. De valſche blaarkoorts onderſcheidt zich van de ware door het, meer of min ſterk, onſtokene veld rondom de daarbij voorkomende blaren. Hiertoe behooren:

a). Nachtblaren.
(*Pemphigus nocturnus.*)

562. De nachtblaren zijn doorſchijnende, witte, lood-

loodkleurige, donkerroode of zwarte, met eene sterke roodheid omgevene blaren, ter grootte van erwten of boonen, die gedurende den nacht, dikwerf na aanvallen van koorts, op zich zelve staande, maar ten grooten getale, inzonderheid aan de beenen, uitbreken, hevige, met de morgenschemering verdwijnende, pijnen veroorzaken, en een doorschijnend, blaauwachtig grijs of zwartachtig, slijmerig of etterachtig vocht bevatten, spoedig invallen, binnen weinige dagen met den grondslag der zweer opdroogen, in schubben afvallen en likteekenen achterlaten. Zij zijn niet gevaarlijk.

563. Met de nachtblaren komen de hondsblaren (*terminthus*) tamelijk overeen, met dit onderscheid nogtans, dat laatstgenoemde op kleine gezwellen of verhevenheden te voorschijn komen.

b. Hongaarsche brandige roof.
(*Pemphigus hungaricus*; Pokolvar.)

564. De Hongaarsche brandige roof is een uitslag, hetwelk na allerhande *gastrische* verschijnselen (301.) met eene ligte koorts uitbreekt, zich door eene geringe, niet onaangename prikkeling aankondigt, waarop nogtans aldra pijn en branding volgt, en, eindelijk, eene blaar, ter grootte van eene erwt of hazelnoot, met witachtiggeel, rood- blaauw- aschgraauwachtigen ten laatste volmaakt zwart vocht, een min of meer rood veld, waarop zich somwijlen nog meer blaren formeren. Na verloop van eenige uren wordt de koorts bij uitstek hevig; het te voren bleeke gelaat wordt koperkleurig; de pijn neemt toe;

toe; de nabijgelegene deelen zwellen; er doet zich vuur (*gangreen*) op, en de dood volgt dikwerf binnen 24 uren, ten langste binnen drie of vier dagen. Dikwerf is de kwaal min of meer hevig, met geringe pijn verzeld, doch kan door eene verkeerde behandeling gevaarlijk worden. De blaar barst, of het daarin bevatte vocht wordt opgeslorpt en, na verloop van 3 tot 4 dagen, is alles verdwenen. Of er ontstaan, in plaats van blaren, harde eelt achtige knobbels, welke barsten, scherp vocht geven en vaak in eene langdurige kwaal overgaan. Maakt de dood geen einde aan de ziekte, dan gaat het uitslag in eene harde glinsterende *mummie*-achtige zelfstandigheid over, welke zich het gemakkelijkst met de daarboven liggende zwartachtigroode sponsachtige zelfstandigheid allengskens afscheidt, wanneer men er insnijdingen in maakt, totdat de wond ten laatste door middel van zachtprikkelende middelen toeheelt.

565. De blaarkoorts onderscheidt zich *a*). van den gordel (*zona*), 1°. door de meerdere grootheid, langwerpigheid, platheid der blaren; 2°. door de meer heldere, meer waterachtige, aanvankelijk althans min scherpe stof in dezelve; 3°. door over het geheele ligchaam voor te komen; 4°. door over het algemeen geene roof of korst te formeren; 5°. door het achtereenvolgende opkomen der blaren; 6°. door geen spoor na te laten; 7°. door korteren duur.

b°. Van de geblaarderoos (*erysipelas bullosum*), 1°. door het gemis van roodheid, hardheid en zwelling in den omtrek der blaar; 2°. door den meer regelmatigen, niet hoekigen vorm der blaren; 3°. door

op

op onderscheidene ligchaamsdeelen te gelijk te ontstaan en zich, blaar voor blaar, niet verder uit te strekken of voort te loopen.

c). Van het *chronische* blaaruitslag (*p. chronicus*) door de koorts zelve, korteren meer bepaalden duur en mindere pijnlijkheid der blaren.

c). Toevallige blaren.
(*Pemphig. symptomaticus.*)

566. Toevallige of *symptomatische* blaren noemen wij de zoodanigen, welke met de koorts in geen onmiddellijk verband staan, maar er zich slechts toevalligerwijze aan paren. Zoodanigen zijn:

567. *aa*). De pestblaar (*P. pestilentialis; carbunculus pest.*). Deze doet zich bij de pest somwijlen op aan onderscheidene uitwendige deelen, bij vrouwen dikwerf aan de borsten. Eerst vertoont zich eene kleine, zeer pijnlijke, niet roodbegrensde blaar, met een geelachtig of bloedig, zwartachtig vocht. Den tweeden dag omringt haar eene roode verhevene vlakte, welke naar het midden ingedrukt is. Allengskens wast de blaar tot de grootte van eene hazelnoot of ganzeněi. Somwijlen slingert zij zich in kringen om zich zelve heen. Na verloop van één' tot drie dagen barst zij en formeert eene zwarte *gangreneuse* vlek, die dagelijks in omvang, ook wel in diepte, voortgaat; met deze neemt de roode rand toe, tot dat ten laatste eene tusschen beiden ontstaande ettering de gedoodde roof afscheidt.

568. *bb*). De bloedblaar (*Pemph. sanguineus*). Deze is het gevolg van uitstorting van bloed van inwen-

di-

dige b. v. in den mond, of van uitwendige oorzaken, b. v. door verwonding. Zij doet zich somwijlen in rotkoorts in gezelschap van blutsvlekken op.

569. *cc.* De blaarpokken (*varicellæ vesicosae*): (z. boven 476—480.).

(Behalve eenige der vroeger aangehaalde schrijvers,
SAVARY, *in Journal de Médec. etc. par* CORVISART etc. T. XXI. XXII. Paris. 1811.
BRAUNE, Versuch über dem Pemphigus u. d. Blasenfieber. Leipz. 1795.
WICHMANN, Beijträge z. Kenntniss d. Pemphigus. Erf. 1791.
WICHMANN, *l. c.*)

H. Koortsige Roos.
(*Erysipelas febrilis.*)

570. Roos is eene gedeeltelijke, oppervlakkige ontsteking, gewoonlijk in de opperhuid alleen plaats hebbende: de roodheid is niet hoog van kleur, bleek, dikwerf in het gele spelende, uitgestrekt, weinig of niet begrensd, meer straalvormig verspreid; de verheffing der huid is over de geheele oppervlakte, welke er door is aangetast, rood, vlak, breed, week, glinsterend, heet; bij de drukking verliest zich de roodheid voor een' oogenblik. Hierbij komt spanning, branding, jeukte, somwijlen zeer hevige, scheurende en stekende pijn, zonder klopping; of de gewaarwordingen zijn zeer gering, of slechts nu en dan heviger.

571. Oorzaken der roos zijn, behalve zekeren bijzonderen aanleg bij sommige menschen, inzonderheid bij vette, galachtige, kwaadsappige lieden, en die aan slechte spijsvertering of galziekten lijden, — allerhande

gas-

gastrische en galachtige prikkels, hevige gemoedsaandoeningen; zekere bepaalde spijzen, als vergiftigen visschen, mosselen, kreeften, werktuigelijke, scheikundige giftige prikkels, welke op de huid werken; zekere bijzondere menging der vochten, enz. De roos tast verder, bij voorkeur, hoogstprikkelbare voorwerpen, inzonderheid vrouwen ten tijde der maandstonden, aan, en neemt grootelijks deel aan het heerschend karakter der ziekten, schijnt zelfs somwijlen zelve werkelijk meer algemeen (*epidemisch*) voor te komen. Zij is niet besmettelijk.

572. De roos onderscheidt zich in *acute* of koortsige, waarvan hier gehandeld moet worden, en in *chronische* of zonder koorts, welke zich van de *acute* alleenlijk door de afwezigheid van koorts en langeren duur onderscheidt.

573. De koortsige roos ontstaat meestal plotselijk; somwijlen na voorafgaande matheid, huiveringen, misselijkheid; vaak met verligting der bijkomende ongesteldheid; neemt vervolgens gedurende eenige dagen toe, blijft even zoo lang staan en verdwijnt alsdan weder; somwijlen staat zij van 8 tot 12 dagen zonder verandering, of neemt op verschillende wijzen af en toe. Zij tast allerhande plaatsen aan, naar welker verscheidenheid ook de bijzondere toevallen verschillen; voornamelijk lijdt het hoofd, wanneer zij zich in de bovenste deelen vastzet; somwijlen zwellen de bijgelegene klieren met pijn en hitte. Zij is zeer onbestendig en vlugtig en loopt gaarne van de eene naar de andere plaats; zoo verplaatst zij zich mede ligtelijk naar inwendige, edele *organen*, en brengt daar ontstekingaardige, gevaarlijke toevallen te weeg.

574.

574. De koortsige roos wordt gemeenlijk van koorts voorafgegaan, welke dikwerf bij het uitbotten van het uitslag nalaat; of er komt eerst later koorts van verschillend karakter of verscheidenheid bij. Ten gevolge dezer laatsten laat zich de koortsige roos in eenvoudige of goedaardige en zamengestelde of kwaadaardige verdeelen.

1. Goedaardige koortsige roos.
(*Erysipelas febrile benignum.*)

575. De goedaardige koortsige roos gaat van eene ligte eenvoudige koorts verzeld, meestal gepaard met min hevige *gastrische* of galachtige, of zinkingaardige toevallen.

576. De goedaardige koortsige roos duurt gewoonlijk zeven tot negen dagen, ook korter, als wanneer zij zich geheel verdeelt en de opperhuid als schubachtig meel afvalt: gewoonlijk geschiedt dit onder *critische* ontlastingen door stoelgang, zweet of pis. Zij is derhalve niet gevaarlijk.

2. Kwaadaardige koortsige roos.

577. De kwaadaardige koortsige roos is mede somwijlen meer algemeen (*epidemisch*) heerschende. Zij draagt den algemeenen stempel der roos (570—574.) gepaard aan kwade toevallen, naar het karakter of de verscheidenheid der haar verzellende koorts gewijzigd. Zij tast gaarne het aangezigt aan; hare roodheid verbleekt bij drukking. Men onderscheidt ze gemeenlijk in:

a). Ontſtekingaardige roos.
(*Eryſipelas inflamm.; phlegmonodes.*)

578. De ontſtekingaardige roos gaat van ontſtekingskoorts, meestal met *gastriſche* toevallen gepaard, verzeld. De zwelling is dieper in het celleenweefſel ingedrongen, hard, donkerrood; de pijn meer kloppende, doordringende en brandende, dan bij de goedaardige roos. Zij ontſtaat meerendeels in het voorjaar bij heerſchende ontſtekingaardige geſteldheid; zij gaat ligtelijk in ettering over en kan gevaarlijk worden door in rotachtige of brandige roos (581.) te verkeeren.

b. Galachtige of geblaarde roos.
(*Eryſipelas bulloſum.*)

579. De geblaarde roos verloopt binnen ééne, hoogſtens twee weken, en gaat dikwerf met zeer hevige, galachtige koorts (309.) gepaard.

580. Bij de geblaarde roos is het uitſlag in zijn' geheelen omtrek rood, hard, gezwollen. Er doen zich op hetzelve blaren op, onregelmatig van grootte en figuur, dikwerf hoekig of naar gebrande blaren zweemende, meest plat, doch boven de huid verheven en niet diep zittende; deze komen langzaam en eerst gedurende den verderen loop der ziekte te voorſchijn. Zij ſtaan aanvankelijk op zich zelve en hangen alleenlijk door de algemeene roodheid en ſpanning der huid zamen, loopen nogtans ligtelijk ineen, vaak ter grootte van een hoenderëi en meer. Jeukte en pijn zijn matig, niet aanhoudende. De ontſteking-

aar-

aardige zwelling kruipt allengskens verder voort en doet nieuwe blaren ontſtaan. De blaren krimpen ten laatſte ineen of het geheele opperhuidje barst open en ſchilt zich, zonder werkelijke roof, in dunne, doorſchijnende, grootere of kleinere meelachtige ſchubben af, zonder langdurige vlekken na te laten.

c). Rotachtige of brandige roos.
(*Eryſipelas gangrænoſum.*)

581. De brandige roos is de zoodanige, welke met ontſtekingaardige rotkoorts gepaard gaat. Zij beſlaat dikwerf zeer aanzienlijke deelen en formeert eene purperroode of zwartachtige, bij uitſtek hevig brandende en pijnlijke zwelling, die alreede in de eerſte dagen onbedwingbaar *gangreen* oplevert. De blaren zijn talrijk, groot, rood en dik van rand en gaan in *gangreneuſe* zweren over.

---

582. Bij een' hoogen graad van ontſteking of na misbruik van zamentrekkende middelen ontſtaat er uit de koortſige roos ſomwijlen hardheid van het aangedane deel. In verettering, daarentegen, en kwaadaardige vuile zweren gaat de roos ligtelijk over, insgelijks bij hevige ontſteking, en het gebruik van hevig prikkelende of verſlappende warme middelen, bij zekere *epidemiën*, bij kwaadſappige voorwerpen, en ligter aan de benedenſte, dan aan de bovenſte ledematen. Onder de gezegde omſtandigheden volgt ook ſomwijlen eene zuchtachtige zwelling, bleek, weinig pijnlijk, waarin de indrukſels van den vinger

 lang

lang blijven ſtaan (*E. œdematodes*) of brandige zweren (581.), vooral bij groote ligchaamszwakheid of hooge jaren.

583. Vooral ten gevolge van misbruik van zamentrekkende middelen of gemoedsaandoeningen verplaatst zich de roos ligtelijk van de huid naar de herſenen, borst- buikingewanden enz. —, en deze verplaatſing, ontſteking dier deelen en hevige toevallen veroorzakende, is hoogstbedenkelijk.

584. De dood volgt ſomwijlen de koortſige roos, hetzij ten gevolge van verplaatſing (*metastaſis*) (583.), of van overgang in *gangreen*.

585. Hoe belangrijker het door de roos aangetaste *orgaan* is, des te bedenkelijker; hoe meer de koorts een rotachtig karakter vertoont, hoe zwakker en prikkelbaarder de lijder is, des te gevaarlijker is de ziekte, en omgekeerd. Ongunſtig is elke andere afloop der roos dan in verdeeling.

586. Tot de zeldzamere en eerst in later tijd beſchrevene ſoorten van koortſige roos, eindelijk, behoort de

3. Roos der pasgeborene kinderen. (*Eryſipelas neonatorum.*)

587. De roos der pasgeborenen vertoont zich meest in de eerſte zes weken na de geboorte; zeldzamer komt het kind er mede te wereld of wordt hetzelve er later door aangetast.

588. Deze roos ſchijnt, hoofdzakelijk althans, het gevolg te zijn van ſtorenis in de verrigtingen

van

van lever- en galftelfel, waarin welligt de heerfchende luchtsgefteldheid het hare toebrengt en haar enkele malen meer algemeen (*epidemisch*) doet voorkomen. Als gelegenheidsoorzaken befchouwt men verkouding, inbakering van het kind in vochtige heete luijeren; verzuimde ontlasting van de eerfte drekftof (*meconium*); hevige gemoedsaandoeningen, flechten leefregel en misbruik van geestrijke dranken, door moeder of min; roos bij deze of de baker; bedorvene lucht, verwaarloozing, onreinheid en wat dies meer zij.

589. De roos der pasgeborenen doet zich op met de navolgende verfchijnfelen: dikwerf duidelijke koorts; in ligte of zeldzame gevallen roosachtige ontfteking der vingeren, handen, voeten en de gewrichten der ledematen. Meermalen en bij voorkeur roosachtige ontfteking van den omtrek der navel en aangrenzende deelen, inzonderheid ook der teeldeelen. Somwijlen begint zij met eene kleine, roode, niet verhevene vlek; doch meestentijd zwellen aldra de aangedane deelen, worden gefpannen, zeer hard, krijgen eene donkere, in het blaauwe fpelende kleur en zijn pijnlijk bij de minfte aanraking. Somwijlen vertoont zij zich mede in het aangezigt, aan den hals, op de borst. Bij drukking wordt de roosachtige plek wit, doch biedt wederftand. Er komen verfchijnfelen der geelzucht, ook fprouw bij, of gaan er aan vooraf. Bij hoogen graad der ziekte zag men kort vóór den dood krampen, ftuiptrekkingen en kinnebakskramp (*trismus*) ontftaan. Ook blutsvlekken, brandige zweren aan de achterdeelen en andere verfchijnfelen van verplaatfing werden

den waargenomen. Gewoonlijk is bij deze ziekte de verrigting van het darmkanaal in wanorde; vandaar dikwerf buikloop met ontlasting van groenachtige ſtinkende ſcherpe ſtoffen, of hevige buikpijn met verſtopping. Het uitſlag verandert dikwerf van plaats, loopt voort, dikwerf zeer ſnel, en tast ſomwijlen allengskens een groot gedeelte des ligchaams aan; er komen ligtelijk *gangreen*, verettering, blaren met miskleurige roven bij; ook ſtijfheid in de gewrichten, ſomwijlen een knobbelachtig opgezette buik. De ligtſte ſoort tast alleen handen en voeten of gewrichten aan en gaat ſpoedig in ettering over.

590. Ontſtaan en verloop van de roos der pasgeborenen is vaak zeer ſnel, veeltijds de afloop doodelijk, meest ten gevolge van derzelver overgang aan den buik en de teeldeelen in *gangreen*, aan de ledematen en gewrichten in ſlechte en vernielende ettering.

591. De koortſige roos in het algemeen onderſcheidt zich *a*). van de ſcharlakenkoorts en het roodvonk hoofdzakelijk: 1°. door gemeenlijk ſlechts enkele ligchaamsdeelen aan te tasten en zich althans hoogst langzaam te verbreiden; 2°. door zich van de eene plek naar de andere te kunnen verplaatſen; 3°. door het gemis van eigendommelijken reuk; 4°. door plotſelijk te kunnen verdwijnen; 5°. door de verhevenheid van haar uitſlag boven de huid; 6°. door hoogstzelden algemeen (*epidemisch*) voor te komen;

b). Van de netelkoorts: 1°. door de zoo even

(*a*.

(*a*. 1°. en 2°.) aangegevene eigenſchappen; 2°. door haar meer beſtendig en langzamer verloop.

c). Van de *chroniſche* roos, door de haar verzellende koorts en korteren duur.

592. De geblaarde roos in het bijzonder onderſcheidt zich, *a*). van de blaarkoorts: 1°. door de hardheid, zwelling en roodheid in den omtrek der blaar; 2°. door den min regelmatigen, hoekigen vorm harer blaren; 3°. door meestal op een enkel ligchaamsdeel te gelijk te ontſtaan en zich, vlek voor vlek, verder uit te ſtrekken of voort te loopen; *b*). Van den gordel (*zona*); 1°. door hare algemeene roodheid, hardheid en zwelling over de ganſche oppervlakte van het uitſlag; 2°. door verder voort te loopen; 3°. door niet, bij voorkeur en alleenlijk, borst en buik aan te doen en, als het ware, het ligchaam half te omgorden; 4°. door niet noodzakelijk en van den beginne af aan met kleine zweertjes voorzien te zijn; 5°. door den meerderen omvang en helderheid, meerderen onderlingen zamenhang door roodheid en ſpanning der tusſchenliggende huid, mindere pijnlijkheid harer blaren, en het meerdere verbleeken dier roodheid bij drukking; 6°. door ligtelijk van plaats te veranderen; 7°. door de eindelijke barſting van de geheele opperhuid der lijdende plaats en het kortere overblijven van vlekken; 8°. door de haar veelal verzellende galachtige en ſteeds ſterkere koorts; 9°. door haren meer bepaalden en korteren duur. (ver. 598. *b*.).

(Behalve eenigen der vroeger genoemde schrijvers, Schroeder, *de febribus erysipelatosis*, Gott. 1771.

THOMASSEN à THUESSINK in Geneesk. Magazijn enz. Leid. 1809
OSIANDER, in Denkwurdigk. f. Aerzte u. Geburtshelfer. II Bd. 2 St, en Neue Denkwurdk. I Bd.
KORTUM, JAHN, HUFELAND, REDDELIUS en anderen in
HUFELAND's Journ. d. p. Heilk. IV. Bd. VII. Bd. 3 St. X. Bd, 4 St. en op meer andere plaatsen in dit Tijdschrift.
Sammlung kleiner Abhandl. u. Beob. uber die Rose der neugebornen Kinder u. die Verhärtung des Zellgewebes. Lubeck u. Leipzig. 1802.)

I. Gordel, (*Zona.*)

593. De gordel is eene niet besmettelijke uitslagskoorts, welke bij ons zelden voorkomt. Het uitslag, het voornaamste en wezenlijkste verschijnsel dezer ziekte, treedt met min of meer matheid, huivering, hoofdpijn, pijn in de borst en den omtrek der maag en niet zeer hevige, zelden galachtige, koorts, en onder ondragelijke branding, jeukte en steekte, als wierd de plaats met kokend water of bijtend gif besprengd, binnen twee, drie, dagen te voorschijn.

594. Het uitslag, na welks uitbotting de koorts nalaat, bestaat in aanvankelijk meestal witte, later gele, bruine, roode of zwartachtig blaauwe, langwerpige of ronde, doch niet hooge of bij uitstek boven de huid verhevene, maar diepzittende blaartjes, ter grootte van erwten of boonen, op zich zelve staande, maar in onderscheidene, meestal rondachtige, kleinere of grootere, trossen bijeen, zonder tot groote blaren ineen te loopen. Elke zoodanige tros of groep breekt op eene roode vlek, doch zonder uitgestrekte roodheid en zwelling uit, op eenmaal en zonder nadere vermeerdering, nieuwe trossen breken nogtans som-

ſomwijlen nog naderhand gedurende drie of vier dagen uit. De vlekken of eilandjes, waarop zich ééne of meer blaren bevinden, hangen niet door algemeene roodheid en ſpanning der huid zamen; de tusſchenliggende huid heeft hare natuurlijke kleur. De rand van het blaartje nogtans is rood- of blaauwachtig ontſtoken, zonder bij drukking wit te worden. Zeer langzaam en één voor één formeren zich uit de blaren dunne ſtevige bruinachtige korſten, die veelal twaalf of veertien dagen na de uitbotting der blaren afvallen, en nog lang daarna blijven er vlekken van zigtbaar. De lijder kan het bed verlàten, ſchoon de pijn en branding bij uitſtek hevig is, vooral bij dag, en zeer lang, ja zelfs nog bij de achterblijvende vlekken, voortduurt.

595. Het uitſlag omringt, gewoonlijk ter breedte eener hand, ſchier altijd ſlechts aan ééne zijde, in eenen halven cirkel, deze of gene ſtreek van den buik, de borst, den hals, zelden van het aangezigt; hetzelve blijft hardnekkig op de eens gekozene plaats, zonder zich te verbreiden of voort te loopen, en tast nimmer inwendige deelen aan.

596. De gordel heeft een' onbepaalden duur, van twee tot drie weken, en langer. Zij verdwijnt met opdrooging.

597. De gordel is pijnlijk en lastig, doch ſchijnt niet bedenkelijk.

598. De gordel onderſcheidt zich, *a*). van alle andere uitſlagskoortsen in het algemeen, hoofdzakelijk; 1°. door ſlechts ééne enkele ſtreek van den

romp aan te tasten, aldaar hardnekkig te blijven ſtaan, zich niet verder te verbreiden of voort te loopen; 2°. door de groote pijnlijkheid van het uitſlag;

b. van de geblaarde roos, in het bijzonder: 1°. door de afwezigheid van algemeene hardheid, zwelling en roodheid in den omtrek der blaar; 2°. door van den beginne af aan kleine blaartjes te vertoonen; 3°. door de ondoorſchijnendheid der blaren, minderen onderlingen zamenhang, meer troeps- of troswijze voorkomen op afzonderlijke vlekken, en natuurlijke kleur der tusſchenliggende huid; 4°. door het niet verbleeken van derzelver rooden rand bij drukking; 5°. door het niet barſten, maar allengskens korstwijze verdroogen der blaren, en het lang achterblijven der vlekken; 5°. door de ligtere en zelden galachtige koorts, welke hem vergezelt; 6°. door zijnen min bepaalden, langeren duur; 7°. door de zoo even (*a*. 1°. en 2°.) opgegevene algemeene onderſcheidingsteekenen; (verg. 512. *b*.)

c). van de blaarkoorts: behalve door dezelfde zoo even (*a*. 1°. en 2°.) opgegevene algemeene onderſcheidingsteekenen, nog inzonderheid, 1°. door zijne kleinere, meer waterpokvormige blaren; 2°. door de meerdere ondoorſchijnendheid en ſcherpte der daarin bevatte ſtof; 3°. door het op éénmaal ontſtaan van elke blaar; 4°. door ſteeds korſten of roven te formeren; 5°. door lang vlekken na te laten; 6°. door langeren duur. (verg. 565. *a*.)

(Behalve eenigen der vroeger aangehaalde schrijvers, BURSERIUS DE KANILFELD *l. c.* Vol. II. Cap. III. WICHMANN, *l. c.* SCHMALZ, *l. c.*

Ees-

Dessault, Chir. Wahmehm. 6. Bd.
Rehmauer, *Diss. de Zona*, *c. tab.* Wurzb. 1811.)

K. Gierstkoorts.
(*Febris miliaria.*)

599. De gierstkoorts is eene, als zoodanige en op zich zelve zonder verbinding, niet- besmettelijke, zelden of nooit algemeen (*epidemisch*) heerschende uitslagskoorts, welke den mensch in elken leeftijd en meermalen kan aantasten.

600. Tot de gelegenheids oorzaken der gierstkoorts behooren zomerwarmte, te warme bedekking des ligchaams, blootstelling aan togt en meer andere grootendeels onbekende. Sommige lieden hebben er bijzonderen aanleg toe.

601. Het gierstuitslag wordt voorafgegaan van *rheumatische*, dikwerf zeer hevige, maar zeer onbestendige en vlugtige, dwalende, pijnen in de ledematen, den hals, de tanden enz. (*rheumatismus miliaris*); van groote veranderlijkheid in de gesteldheid van de huid en de pis; van eene prikkelende doofheid in de vingers en teenen met klamheid in handen en voeten, een fijn steken, jeuken of branden in de huid; van angst, beklemdheid en zamensnoering der borst, inzonderheid aan de linkerzijde; dikwerf van hoesten of zijdenwee (*pleurodyne miliaris*); van flaauwte, huiveringen, allerlei vlugtige zinking- kramp- en zenuwachtige toevallen, welke met de uitbotting verdwijnen; vooral ook van veelvuldig, met herhaalde huiveringen afwisselend, rijkelijk, kleverig, zuur zweet. Het uitslag is op den duur met groote neiging

tot

tot zweeten verbonden en heeft eenen eigendommelijken rotachtig- zuren reuk als van bedorven ſtroo of citroenſap of verſchaalden azijn.

602. De gierstkoorts doet zich vervolgens op met pijn in het hoofd en den rug, kleinen en ſnellen pols, de tong is wit beſlagen, doch aan de kanten rood en derzelver tepeltjes ſterk verheven; de maag is mede aangedaan.

603. Na verloop van drie dagen en achtereenvolgens tot den zesden dag treedt allengskens het uitſlag ſchier over het ganſche ligchaam, zelden in het aangezigt en op de handen, meest op bedekte plaatſen, te voorſchijn, beſtaande in kleine, ſpitſe, ronde, talrijke, niet harde blaartjes of ſtipjes, gewoonlijk ter grootte van eene gierstkorrel, in den beginne veelal naar pokſtippen of blutsvlekjes zweemende. Deze ſtipjes hebben altijd vrije tusſchenruimten en geen kuiltje in het midden, zijn boven de huid verheven, en ruw bij het betasten, ſchoon ook ſomwijlen klein als kleine ſpeldenknopjes, zoodat de huid het gevoel oplevert van het zoogenaamde ganzevel. Somtijds doen zich ook enkele groote puisten op. Zij zijn gewoonlijk met eenige, hoezeer geringe, roodheid omgeven, welke bij drukking niet verdwijnt; bij enkelen is deze omtrek ſomwijlen groot, aan dien der mazelen gelijk, doch zonder verheffing der huid of grondſlag van het blaartje in het midden. Zij bevatten meestal een zeer dun, zelden etterachtig, vocht. Het blaargierstuitſlag, waarbij de blaartjes de grootte krijgen van erwten of kinderpokken, is zeldzaam en ont-

ſtaat

ſtaat uit het ineenloopen van onderſcheidene blaartjes, en het vocht is dan ſomwijlen ſtinkend en ſcherp. Bij het parelgierstuitſlag (*M. aquoſa*, *crystallina*) is het vocht helder en doorſchijnende, waterig en roodachtig, naar zweetdroppels zweemende; bij het melkgierstuitſlag (*M. lactea*) troebel, melkachtig, weiachtig; bij het ettergierstuitſlag (*M. purulenta*) geel, etterachtig. De blaartjes zijn wit (*M. alba.*), zonder rood veld, of rood (*M. rubra*): hoe ſpitſer, hoe rooder meestal. Somwijlen vindt men het witte, roode en parelgierstuitſlag bijeen. In grootte toenemende en in het verdere verloop der ziekte worden de roode blaartjes niet zelden wit en eindelijk geel, grijs of bruin, de ondoorſchijnende doorſchijnend, het parelgierstuitſlag donker, de roode omtrek meer zigtbaar.

604. Het vocht in elk blaartje droogt na verloop van drie tot vier dagen op, het ledige blaartje achterlatende; de opperhuid ſchubt zich nu aldraaf, zelden in grootere ſtukken, gewoonlijk in kleinen ſchubben of als meel. Er ontſtaan nimmer invreetende zweren, vlekken of likteekenen.

605. De gierstkoorts duurt gewoonlijk van negen tot twaalf dagen; doch, daar er telkens gedurende den loop der ziekte nog nieuwe blaartjes opkomen, zoo kan het volledige verdwijnen van het uitſlag wel drie weken duren.

606. De eenvoudige gierstkoorts is zelden gevaarlijk, ten zij door plotſelijk naar binnen ſlaan van het uitſlag; doch zij is dikwerf zamengeſteld en alsdan bedenkelijker; of het gierstuitſlag

is

is blootelijk een verschijnsel van eenige andere ziekte en wordt, naar den aard daarvan, dikwerf waadaardig, gevaarlijk en zelfs besmettelijk.

1. Zamengestelde gierstkoorts.
(*F. miliaria complicata.*)

607. 1ste Verbinding. Ontstekingaardige gierstkoorts (*f. miliaria infl.*). Ontstekingskoorts met hare toevallen (160.); snellere, sterkere uitbotting, meerdere roodheid van het uitslag. Meerder gevaar.

608. 2de Verbinding. Rotachtige gierstkoorts (*f. miliaria putrida*). Rotkoorts met hare toevallen (166.). Blaauwachtig, loodkleurig uitslag (*M. livida*), met blutsvlekken vermengd. Groot gevaar.

609. 3de Verbinding. Zenuwachtige gierstkoorts (*f. miliaria nervosa*). Zenuwkoorts met hare toevallen (179. 180.) Afwisselend rood en wit, dikwerf vuilachtig, zeer veranderlijk en onbestendig uitslag. Groot gevaar.

610. 4de, 5de, 6de Verbinding. Galachtige, slijmachtige, zinkingachtige gierstkoorts (*f. miliaria, biliosa, mucosa, catarrhalis*). Toevallen der gal- slijm- zinkingaardige koortsverscheidenheden (309. 342.) eigen. Het uitslag hangt, met betrekking tot vorm en verloop, grootendeels van het meerdere of mindere ontsteking- rot- of zenuwachtige karakter der gezegde koortsverscheidenheden af: desgelijks het meerdere of mindere gevaar en de kortere of langere duur der ziekte.

611.

611. 7de Verbinding. Gierstachtige ſcharlakenkoorts (*Miliaria purpurea*, welligt *febris purpnra miliaris Hahnemanni*). Zij is meer ontſtekingaardig en met toevallen en uitſlag, der ſcharlakenkoorts en het ſcharlakenuitſlag eigen (521), als pijn in de keel, althans vóór de uitbotting, verbonden. Zij is bedenkelijker, dan de eenvoudige gierstkoorts, uit hoofde van den ſterkeren graad der ziekte.

612. 8ste, 9de, 10de, 11de Verbinding. Gierstkoorts met kinderpokken, mazelen, blutsvlekkoorts, roos (*F. miliaria varioloſa*, *petechialis*, *eryſipelatoſa*). Toevallen der gierstkoorts, gepaard aan die der gezegde uitſlagskoortſen; desgelijks vereeniging van beiderlei uitſlag. De verbinding verhoogt het gevaar aanmerkelijk, hetwelk overigens van het meer of min goed- of kwaadaardig karakter der koorts zelve en de meerdere of mindere hevigheid der aan beide vereenigde uitſlagsziekten eigene toevallen afhankelijk is.

2. Toevallig gierstuitſlag. (*Miliaria ſymptomatica.*)

613. Aan elke ſoort van koorts en uitſlag, aan elke *chroniſche* ziekte zelfs, kan zich gierstuitſlag, als toevallig verſchijnſel, paren. Hetzelve is, in die gevallen, geenszins als het wezenlijke kenteeken der ziekte te beſchouwen, en deze ziekte verdient daarom ook alsdan geenszins den naam van, het zij eenvoudige, het zij zamengeſtelde, gierstkoorts.

614.

614. Het toevallige gierstuitslag doet zich als verschijnsel bij andere ziekten, zeldzaam als *critisch*, op; hetzelve wordt door het karakter dier ziekte gewijzigd, verschijnt meestal eerst gedurende derzelver verder verloop, is dikwerf een teeken van kwaadaardigheid, en vertoont zich somwijlen bij kwaadaardige koortsen als voorbode van den naderenden dood.

(Behalve velen der vroeger aangehaalde schrijvers,
FRANK *l. c.* BURSERIUS, *l. c.*; SCHMALZ, *l. c.*; KIESER, *l. c.*
DEMILANO, über den Friesel u. s. w. ubersetzt von LENTIN.
ALLIONI, *Pract. de Miliar. orig. progr. nat. et curat.*
MOLINARIE, *de miliar. exanth. indole.*
CASTELLIER, v. Frieselfieber d. Kindbetterinnen. a. d. Franz. Manh. 1782.
HANNES, Brief an BALDINGER uber den Friesel u. s. w. Wesel. 1770.
COLLIN, *Epist.* ad BALDINGER, *qua demonstratur, pustulas miliares male a quibusdam medicis factitias et symptomaticas dici.* Wien, 1764.
DE FISSCHER, *de febre miliari, purpura alba dicta.* Rega. 1767.
V. SCHULZENHEIM, Preisschrift v. Friesel. a. d. Schwed. Lub. 1772.
BUCHHOLZ, Nachr. v. herrsch. Fleck- u. Frieself. Weimar. 1775.
HAHNEMAN im Reichsanzeiger 1806. No. 191.
Dezelfde, in HUFELAND's Journ. d. p. H. 1808. St. 4. S. 153.
WENDELSTÄDT, in HUFELAND's Journal. 1808. St. 3. S. 102.)

IVe. VERSCHEIDENHEID.

Koortsen met bijzondere aandoening van de werktuigen van het gevoel in het algemeen.

Rheumatische koorts.
(*Febris rheumatica.*)

615. Het *rheumatismus* heeft zijnen zetel in de spieren en pezen en derzelver uitbreidingen (*aponeuroses*), in de vliezen (*membranæ*) en banden (*ligamenta*), ook wel in het beenvlies (*periosteum*).

um). Gemeenlijk lijden flechts enkele pezen of vliezen en behouden de overige fpieren hare vrije beweging; zijn, daarentegen, alle uitwendige fpieren en gewrichten aangetast, dan gaat alle beweging met de hevigfte pijn gepaard (*Tetanus rheum*).

616. De *rheumatifche* pijn is fcheurende, trekkende, trillende, ftekende, brandende, fomwijlen fnijdende, uitzettende, of drukkende, zamenfnoerende; of een gevoel van doofheid; zelden kloppende; fomwijlen is zij bij uitftek hevig en de lijder voor den geringften uiterlijken prikkel hoogstgevoelig: zij wordt alsdan door elke werking der lijdende fpier zeer vermeerderd, door rust daarvan verminderd, en laat in het laatfte geval welligt enkel eenig gevoel van matheid na; zij laat nogtans zelden geheel en al na.

617. De *rheumatifche* pijn bepaalt zich tot tijd noch plaats, verbreidt zich, is vlugtig, veranderlijk van plaats (*Rh. vagus*), verplaatst zich dikwerf plotfelijk van het eene op het andere, fomwijlen op innerlijke *organen*, of blijft fchier beftendig op dezelfde plaats (*Rh. fixus*). Onder de gewrichten, welke zij bij voorkeur aantast en die er als door verrekt worden, behooren het fchouder- knie- arm-, zeldzamer het handgewricht; zelden tast zij de vingers of beenen aan.

618. Het verloop van het *rheumatismus* is niet fnel; het gevaar niet aanmerkelijk, niet dringende, zelfs, met uitzondering der herfenen, niet altijd in innerlijke deelen; de verrigtingen der lijdende deelen worden gewoonlijk niet fterk geftoord.

619. Het *rheumatismus* ontſtaat oorſpronkelijk niet in innerlijke deelen, maar gaat eerst van buiten naar binnen. Hetzelve verdwijnt dikwerf even plotſelijk, als het komt of wordt dikwerf zeer ſpoedig weggenomen. Er blijft wel eenige vatbaarheid voor achter, doch er volgt of in het geheel geene wederinſtorting, of deze volgt onregelmatig en ſteeds na nieuwe gelegenheidsoorzaken, als, verkouding, overlading der maag, gemoedsaandoeningen enz.

620. Het *rheumatismus* heerscht ſomwijlen meer algemeen (*epidemisch*), doch is niet beſmettelijk, noch erfelijk. Het tast perſonen aan van elke kunne, elken leeftijd, ſtand of ligchaamsgeſtel, niet zelden de gezondſte; intusſchen lijden bij jongere voorwerpen meer de bovenſte deelen, van het hoofd tot de handen, bij oudere meer de onderſte, de rug, lendenen, heupen, dijen en beenen.

621. Het *rheumatismus* verſchijnt zonder de voorboden der jicht, dikwerf plotſelijk, na duidelijke, ſchoon ook min belangrijke, oorzaken, inzonderheid na verkouding, overlading der maag en darmen, ſterke gemoedsaandoeningen; hetzelve verſchijnt na verkouding, even als de gewone verkoudheid (*catarrhus*), doch niet in de ſlijmafſcheidende deelen, en dan alleen bij ſnelle afwisſeling van warmte en koude. Eene zwakke gevoelige huid geeft er bijzonderen aanleg toe; elke ſtorenis der uitwaſeming aanleiding. Verkouding verergert hetzelve baarblijkelijk; door zweet wordt het verligt: dit zweet is zelden zuur en geeft, in dat geval, onreinheden der eerſte wegen of verborgen gierſtuitſlag te kennen.

622.

622. Het *rheumatismus* is van koorts verzeld, *acut* (*Febris rheumatica; Rh. acutus*,) waarvan hier, of zonder koorts, *chronisch Rh.* (*chronicus*), waarvan lager zal gehandeld worden.

623. De *rheumatische* koorts, of het koortsige, *acute rheumatismus* bestaat in terugwerking der werktuigen van het gevoel in het algemeen op eenen tegennatuurlijken prikkel, welke terugwerking pijn veroorzaakt, terwijl deze pijn weder op hare beurt tot velerhande andere terugwerking aanleiding geeft. Zij is eenvoudig of zamengesteld.

624. De eenvoudige *rheumatische* koorts levert niets eigendommelijks op, behalve de *rheumatische* pijnen (616. 617.) zelve. Bij haar zijn de pijnen schier altijd dwalende, zelden bestendig bepaald (*fix*). De koorts is matig, der eenvoudige zinkingkoorts gelijk. In den loop der ziekte beginnen enkele deelen te branden, te zwellen en rood te worden, en alsdan vermindert of verdwijnt de koorts veelal.

625. De *typus* der *rheumatische* koorts is nalatende of tusschenpoozende; de koortsverheffingen grijpen gemeenlijk tegen den avond en den nacht plaats, met gelijke verheffing van pijn, en op dien tijd veranderen de pijnen veelal van plaats.

626. De huid is van den beginne af aan tot zweeten geneigd; de pis is gemeenlijk troebel, met een roodaardig bezinksel, en beiden zijn dikwerf *critisch* en beslissen de ziekte gunstig; enkele malen doen zich *critische* buikloop, bloedstortingen, uitslag,

 kwij-

kwijling, en alsdan tusſchen den 7den en 14den dag, op.

627. De *rheumatiſche* koorts verdwijnt ſomwijlen met achterlating van pijnen of, met andere woorden, het *acute rheumatismus* wordt ſomwijlen *chronisch*.

628. De eenvoudige *rheumatiſche* koorts duurt gemeenlijk van zeven tot veertien, ſomwijlen tot 21 dagen, en langer.

629. De eenvoudige *rheumatiſche* koorts is niet gevaarlijk; zij kan nogtans bij verplaatſing der *rheumatiſche* aandoeningen naar edele innerlijke *organen*, inzonderheid naar de herſenen, hoogstbedenkelijk, ja doodelijk worden.

630. De *rheumatiſche* koorts onderſcheidt zich, *a*). van het *chroniſche rheumatismus:* 1°. door de aanwezigheid van koorts; 2°. door zich zelden tot ééne plaats te bepalen, meestal onbeſtendig van zitplaats, meer algemeen en vlugtig te zijn; 3°. door de meer aanmerkelijke zwelling en roodheid der deelen; 4°. door meer bij jongere, ſterkere, mannelijke perſonen voor te komen;

b). Van de jicht: 1°. door ſchier altijd meer dan één deel te gelijk aan te tasten en vlugtig te zijn; 2°. door meermalen jongere perſonen te overvallen; 3°. door niet ligtelijk, zonder nieuwe voorafgaande oorzaken, weder te keeren.

Verbindingen.

631. 1°. Meestgewone verbinding. — Ontſtekingaardig *rheumatismus* (*Rh. inflamm.*). Hetzelve ontſtaat gaarne in den winter, bij hevige helde-

dere koude en andere prikkelende gelegenheidsoorzaken en aanleg tot ontſtekingziekten. De koorts is alsdan ſchier aanhoudende, met verheffing van koorts en pijn 's avonds en 's nachts. Voorts toevallen van ontſtekingskoorts (160.). Veelvuldig zweet gedurende den loop der ziekte, inzonderheid aan de lijdende deelen, gemeenlijk kleverig, zonder verligting. Ten laatſte *critisch* zweet of pis met roodaardig of witachtiggeel bezinkſel; ſomwijlen *critiſche* bloedſtorting of buikloop. Meestal aanmerkelijke zwelling der lijdende deelen. Het kunstmatig ontlaste bloed heeft eene dikke ontſtekingskorst. Zelden of nooit zenuwtoevallen.

632. De duur van het ontſtekingaardige *rheumatismus* is van zeven tot veertien dagen: het gevaar is grooter dan bij het eenvoudige, vooral bij verplaatſing naar edele innerlijke deelen; nogtans loopt hetzelve, bij eene goede behandeling, meestal goed af, doch gaat bij eene ſlechte, onder overigens begunſtigende omſtandigheden, in rotkoorts over.

633. 2de Verbinding. Rotachtig *rheumatismus* (*Rh. putridus*). Hetzelve ontſtaat zelden in den winter, meest bij zwakheid en na verzwakkende gelegenheidsoorzaken. De koorts nadert in *typus* den tusſchenpoozenden en gaat dikwijls daarin of in rotkoorts over. Voorts voorboden en toevallen van rotkoorts (164. 166.). De koorts heeft eenen onregelmatigen loop, en er is beſtendige afwisſeling van hitte en koude. De zwelling der lijdende deelen is aanmerkelijk. Op het hoogst

der ziekte paren er zich ligtelijk zenuwtoevallen aan.

634. De duur van het rotachtige *rheumatismus*, waaraan zich mede ligtelijk *passive* ontstekingen van innerlijke deelen paren, is van zeven dagen tot drie weken, zelden langer. Hetzelve is hoogstgevaarlijk.

635. 3de Verbinding. Zenuwachtig *rheumatismus (Rh. nervosus)*. De *rheumatische* koorts draagt den stempel der zenuwkoorts (180.), en dit blijkt uit den kleinen, ongeregelden pols, stuiptrekkingen, bevingen, krampen, koud zweet enz. — De pijnen zijn hoogstonbestendig.

636. Het zenuwachtige *rheumatismus* duurt van ééne tot drie weken, somwijlen langer. Hetzelve is mede hoogstbedenkelijk.

637. 4de Verbinding. Galachtig *rheumatismus (Rh. biliosus)*. Deze verbinding is zeer gemeenzaam. De koorts gaat van galachtige, *gastrische* toevallen verzeld (301.). Gemeenlijk staan hier koorts- en pijnverheffing te zamen in een volledig verband. Duur en gevaar zijn van het meer of min ontsteking- of rotachtig karakter der koorts en de meerdere of mindere hevigheid der toevallen afhankelijk. Buikloop bewerkt hier dikwerf eene gunstige *crisis*.

638. Somwijlen komt de *rheumatische* koorts bij aanvallen met vrije tusschenpoozingen van koorts en pijn, even als de tusschenpoozende koorts. Deze tusschenpoozende *rheumatische* koorts is dikwijls hardnekkiger; doch ook hier is duur en meerder of minder gevaar van het meerdere of min-

de-

dere ontsteking- of rotachtige karakter der koorts en bijkomende toevallen afhankelijk.

(Behalve eenigen der vroeger aangehaalde schrijvers,

HEBERDEN, *Comment.* Cap. 79. Cap. 9.

FOWLER, Reports on Rheumatism. Sect. 18.

HAYGARTH, Clin. Hist. of Rheumatism., in Diseases of London. *Medico-Chir. Transact.* Vol. I. p. 112.

WILSON, Handb. über Entzündung, Rheumatismus u. Gicht. a. d. Engl. Leipz. 1809.

FOWLER, Bemerk. über — hitz. u. chron. Rheumat. Breslau 1795.

LATOUR, Versuch über Rheumatismus. a d. Franz. Hildeb. 1806.

MARCUS, Ephemeriden d. Heilk. II. Bd. 3tes St. Bamb. 1811.

CLARUS, in Annalen des k. Klin. Inst. in Leipzig. I Bd. Abth. Leipz. 1812.

STÖRMER, *Differentiae inter rheumatismum et arthritidem brevis adumbratio.* Lips. 1814.)

*

VIJFDE HOOFDSTUK.

VAN DE KENTEEKENEN EN ONDERSCHEIDINGSTEEKENEN DER SLEPENDE KOORTSEN IN HET BIJZONDER.

Slepende Koortſen.
(*Febres lentæ, hecticæ.*)

639. De ſlepende of uitterende koortſen zijn koortſen, welke, ſchijnbaar ligt, doch maanden, ja zelfs jaren lang durende, met algemeene zwakheid en vermagering van het ligchaam verzeld gaan, en meerendeels, vroeg of laat, den dood na zich ſlepen.

640. De naaste oorzaak der ſlepende koortſen is gebrek aan voeding. Tot de meer verwijderde oorzaken behooren: te weinig of te krachteloos voedſel; bovenmatige ontlastingen van vochten; te ſterke inſpanning naar ligchaam of geest; gebrekkige ſpijsverteering; belemmeringen in de chijlmaking, ten gevolge van verſtoppingen, veretteringen enz, der klieren; gebrekkige bloedbereiding; verbroken evenwigt tusſchen de verſchillende *organen* en ſtelſels, en wat dies meer zij.

641. Aan ſlepende koortſen ſtaan inzonderheid bloot jonge lieden, met drooge, teedere, zeer prikkelbare vezelen en een levendig temperament. Zij kenmerken zich, in het algemeen, door teekenen van een zwak zenuwſtelſel, verhoogde prikkelbaarheid en eenen beſtendigen prikkel op de verzwakte werktuigen van den bloed-

bloedomloop, en door het voorafgaan en gelijktijdig voortduren van prikkelende, verſtoppende en verzwakkende oorzaken.

642. Gewoonlijk, ſchoon niet altijd, is het begin der ſlepende koortſen ligt en onbeduidende; vandaar bedriegelijk, daar de lijder zijne bezigheden nog blijft voortzetten en niets van ziekte wil weten. Allengskens beſpeurt hij eene zekere onbehagelijkheid, eene buitengewone zwakheid en ſpoedige vermoeijenis; op zekere tijden benaauwheden, hindernis in het gaan en het beklimmen van trappen; meermalen ligt zweeten, koude klamme handen, die weder op een' anderen tijd branden en droog zijn; veeltijds ligte opvlieging van bloed; hij ſlaapt onrustiger, verliest zijne friſſche kleur, wordt bij uitſtek gevoelig, verdrietelijk, en mager. Dit alles neemt langzaam en ter ſluip toe, en er verloopen dikwijls weken en maanden, eer zich zijn toeſtand meer duidelijk ontwikkelt.

643. Het tot dus verre naauwelijks waarneembare koortsje wordt allengskens duidelijker, de pols klein, zwak, min of meer ſnel, hardachtig, met matige, drooge, ongelijk verdeelde, vliegende hitte, den lijder zelven minder waarneembaar, dan dengene, die hem betast. Inzonderheid verſpreidt nu de koortsverheffing meerder licht, gedurende welke de pols ſneller (meermalen 150 ſlagen in ééne minuut) en heviger, de hitte ſterker en algemeener wordt; deze hitte doet zich voornamelijk in de handpalmen en onder de voetzolen gevoelen, alsmede op het anders gele, vale, vuilachtige aangezigt, op

het-

hetwelk men nu, met snelle afwisseling, op ééne of beide wangen, een zekere gloed en scherp begrensde blos ziet opkomen en verdwijnen. Hieraan paart zich tevens grootere zwakheid, onrust, benaauwdheid, kortademigheid, droogheid van mond en keel, hartkloppingen, meerdere hoest. De gewoonlijk voorafgaande koortskoude, menigwerf niets meer dan eene vlugtige kortstondige huivering, met koude en bleekheid van den neus, de vingers en de voeten, mengt zich somwijlen in de koortshitte in. Deze koortsverheffingen, welke ongeveer met elken derden of vierden dag sterker zijn, komen aanvankelijk alleen s'avonds, later tweemaal daags, éénmaal des avonds en vervolgens ook telkens na den maaltijd, terwijl zich bij deze laatsten de sterkte en duur der koorts dikwerf op eene in het oog loopende wijze naar de hoeveelheid en hoedanigheid van het genuttigde rigt; beweging, verhittende dranken en wat dies meer zij brengen daarenboven ook verslimmeringen te weeg. Deze koortsverheffingen eindigen gaarne met zweet, hetwelk zich voornamelijk in den morgenstond opdoet, meestal aan de bovenste ligchaamsdeelen, zonder verligting aan te brengen. Buiten dit zweet is de huid droog, gespannen, ten deele ruw. De spaarzame donkere, sterkriekende pis levert, na eenigen tijd gestaan te hebben, dikwerf een gekleurd vetvliesje op hare oppervlakte op, of ook wel een witachtig, slijmerig, etterachtig, of roodachtig bezinksel. De meestal zuivere tong, het binnenste van den mond en de lippen zijn zeer rood. De eetlust is tamelijk goed, dikwerf sterk. De slaap wordt hoe langs zoo onrustiger, de

pols

pols kleiner en sneller; de vermagering van dag tot dag zigtbaarder; de krachteloosheid neemt geheel en al de overhand; de haren vallen uit; de voeten zwellen; de handen en vingers hebben een bijzonder lijkachtig voorkomen; de oogen vallen in. Hierbij komen nu *colliquative* buikloop en zweet; heeschheid, sprouw. In weerwil van dit alles blijft de lijder hoop voeden, verklaart zich dikwerf telkens beter, tot dat een zachte of ook wel oproerige dood aan zijn vaak zoo langdurig lijden een einde maakt.

644. De duur der slepende koortsen is onbepaald. Het meerdere of mindere gevaar hangt af van de meerdere of mindere mogelijkheid in het wegruimen van derzelver oorzaken en laat zich mede in het algemeen niet bepalen; zij zijn intusschen steeds hoogst gevaarlijk; veelal gevaarlijker, naar mate de ziekte langer duurt, en meestal doodelijk.

645. De slepende koortsen laten zich hoofdzakelijk verdeelen in oorspronkelijke (*primariæ*), welke noch met andere ziekten verbonden, noch een gevolg van andere ziekten zijn; in afgeleide (*secundariæ*), welke een gevolg van andere ziekten zijn, b. v. van onvolledige *crises*, onderdrukte of te sterke ontlastingen, verplaatsingen der ziektestof enz.; en in toevallige (*symptomatische*) of teringkoortsen (*f. phthisicæ*), welke andere ziekten des geheelen ligchaams of van enkele deelen vergezellen, b. v. verstoppingen en veretteringen der ingewanden, waterzucht, Engelsche ziekte en dergelijke meer.

646. De oorspronkelijke slepende koortsen komen

men zelden voor; meer algemeen zijn de afgeleide, die zich nogtans meestal moeijelijk laten onderſcheiden van de toevallige of teringkoortſen, welke laatſten het menigvuldigst zijn.

647. De teringkoorts (*f. phthiſica*) onderſcheidt zich van de gewone ſlepende koort s(*f. lenta.*) door de daarmede gepaard gaande plaatſelijke aandoening, naar den aard van het aangedane *orgaan* zelve; voorts door den ſterk begrensden blos der wangen, het eigendommelijk etterige bezinkſel in de pis, het ſomwijlen voorkomen van uitwendige ettergezwellen.

648. Onder de toevallige ſlepende koortſen verdienen inzonderheid genoemd te worden:

I. Slepende koorts, met aandoening der herſenen.

649. Zij onderſcheidt zich van andere ſlepende koortſen door toevallen, aan ziekten der herſenen, welke nader zullen behandeld worden, uitſluitenderwijze eigen; voorts van andere herſenziekten door de teekenen van ſlepende koorts en in het bijzonder door aanhoudende ſtille ijlhoofdigheid of ligte ſlaapzucht (*coma*).

II. Slepende koorts, met aandoening van borstingewanden.

650. Zij onderſcheidt zich van andere ſlepende koortſen door toevallen, aan borstziekten, waarvan nader zal gehandeld worden, bij uitſluiting eigen; voorts van andere borstziekten door de teekenen van ſlepende koorts.

III.

III. Slepende koorts, met aandoening van buikingewanden.

651. Zij onderscheidt zich van andere slepende koortsen door toevallen, aan ziekten der verschillende buikingewanden, waarvan lager zal worden gehandeld, bij uitsluiting eigen; voorts van andere ziekten der verschillende ingewanden van den buik door de teekenen van slepende koorts.

IV. Slepende koorts, met aandoening der slijmvliezen.

652. Zij onderscheidt zich van andere slepende koortsen, door toevallen, der slijmkoorts (342.) eigen; voorts van de *acute* slijmkoorts en verkoudheden door de kenteekenen van slepende koorts.

V. Slepende koorts, met aandoening van het zenuwstelsel.

653. Zij onderscheidt zich van andere slepende koortsen door toevallen, der zenuwkoorts eigen, (zie boven 189—193.)

(Behalve vele der vroeger aangehaalde schrijvers,
Leidenfrost, *Diss. de morbis adipis humani.* Duisb. 1772.
Farr, *Aphor. de marasmo* cet. Altenb. 1774.
Fournier, Beob. üb. d. Sleich. u. auszehr. Fieber. a. d. Fr. Leipz. 1782.
Trnka de krzowitcz, *hist. febr. hecticae* cet. Wien. 1783.
Sachtleben, Versuch einer Med. clin. u. s. w. der auszehrenden Krankheiten u. s. w. Danzig. 1792.
Wichmann, *de pollutione diurna*, cet. Gött. 1782.
Wienholt, Abh. über d. Ansteck. d. Schwindsucht. Brem. 1807.
Gattenhof, *de atrophia infantili.* Heidelb. 1775.)

IIe.

IIE. KLASSE.

ONTSTEKINGEN.

ZESDE HOOFDSTUK.

VAN DE KENTEEKENEN EN ONDERSCHEIDINGSTEEKENEN DER ONTSTEKINGEN IN HET ALGEMEEN.

654. Ontfteking (*inflammatio; phlegmafia*) noemen wij zoodanige niet enkel oppervlakkige aandoening van eenig deel, welke zich door tot zekere plaats bepaalde (*fixe*) en bij betasting toenemende pijn, zwelling, hitte, ftorenis in deszelfs gewone verrigtingen, en door eene fterkere, meestal begrensde, bij drukking niet verbleekende, roodheid te kennen geeft.

655. Dikwerf nogtans ontbreken de gezegde kenteekenen (654.) bij de ontfteking ten deele of zijn zij niet duidelijk waarneembaar. Inzonderheid zijn ontftekingen van innerlijke deelen dikwerf moeijelijk te erkennen, en fomwijlen zelfs laten zij zich ter naauwer nood uit de belemmering in de verrigtingen van het deel en de bepaalde pijn, meermalen met eenigzins voelbare hitte en zwelling gepaard, gisfen.

ee-

656. De naaste oorzaak der ontsteking is plaatselijk vermeerderde ophooping van bloed. Verwijderde oorzaken zijn: algemeene of bijzondere aanleg; werktuigelijke en scheikundige prikkels; deze brengen de ontsteking, hetzij oorspronkelijk (*idiopathisch*) door hunnen onmiddellijken invloed op het ontstokene deel, hetzij door medelijdendheid of middellijk (*sympathisch*), te weeg.

657. De ontsteking ontstaat niet plotselijk, en zonder verligting der algemeene ongesteldheid. Zij bepaalt zich tot de het eerst aangedane plaats, hoezeer er ook, ten gevolge van de nabijheid in ligging of onderling verband, andere deelen tevens door aangetast kunnen worden. Vóór, te gelijk met of na derzelver ontstaan neemt men gewoonlijk koorts waar.

658. De ontsteking komt zelden zuiver en zonder verbinding met andere ziekten voor. De koorts, welke zich aan de ontsteking paart, staat daarmede of als oorzaak tot gewrocht en omgekeerd in verband, of is louter toevallig.

659. Gewoonlijk komt het karakter der koorts met dat der ontsteking overeen; somwijlen nogtans kan er een zekere graad van plaatselijke ontsteking met verhoogde levenswerkzaamheid te gelijk met koorts met verminderde levenswerkzaamheid gepaard gaan en eenen tijd lang voortduren, en omgekeerd; bij hoogere graden echter is dit hoogstens voor slechts zeer korten tijd mogelijk.

660. Ook staat de hevigheid van ontsteking en koorts niet altijd in eene juiste rede, en kan de ee-

eene zwak zijn, middelerwijl de andere ſterk is.

661. De toevallen der ontſteking zijn gewoonlijk aanhoudende, zelden tusſchenpoozende of met tusſchenpoozende koorts gepaard (*Infl. periodica*, *intermittens*).

662. De uitgang der ontſteking is in verdeeling (*reſolutio*), verettering (*ſuppuratio*), verſterving, (*gangraena* v. *ſphacelus*), verharding (*induratio*), uitzweeting van ſtrembare *lymphe* en, ten gevolge daarvan, vergroeijingen van nabijgelegene deelen, nieuw cellenweefſel, nieuwe vliezen, vaten enz.—, of, eindelijk, wei- of waterachtige uitſtortingen (*extravaſata ſeroſa* v. *lymphatica*) in innerlijke holligheden.

a). Van de verdeeling (*reſolutio.*)

663. De over het algemeen meest wenſchelijke uitgang der ontſteking is in verdeeling. Deze grijpt bij eenen matigen graad van koorts en in een overigens gezond ligchaam meestentijd tusſchen den zesden en veertienden dag, zelden later, plaats, en wel veelal onder verligting aanbrengende, meer of min merkbare, *critiſche* verſchijnſelen, als, fluimloozing, bezinkſel in de pis, buikloop enz., naar den aard van het aangedane *orgaan* verſchillende. Zij gaat noch van etterkoorts, noch van ſlepende koorts verzeld en wordt door duurzaam herſtel gevolgd.

b). van de verettering (*ſuppuratio*).

664. Verettering laat zich te gemoet zien, wanneer de ontſteking hevig en het tijdperk ter verdee-

deeling alreede verstreken is; wanneer het ligchaam over het geheel en de terugwerking in het aangedane deel in het bijzonder zwak, en de ontsteking zelve, uit haren aard, tot verettering geneigd is. Zij wordt meestal voorafgegaan van vermindering van koorts en pijn, zonder teekenen van verdeeling; van klopping, vermeerderde zachtheid en verminderde roodheid van het gezwel. Heeft de etter zich werkelijk geformeerd, dan doet er zich eene matige aanhoudende koorts etterkoorts (*f. suppuratoria*) op, met huiveringen na het eeten en verheffing in den nacht, droogheid en dorst, welke in den ochtendstond, na min of meer zweet, weder nalaat. Dikwerf verraadt zich de aanwezige etter door golving in het gezwel, etterige fluimen en andere etterige ontlastingen. Is de verettering kortstondig, volledig en gunstig, dan houden koorts en pijn aldra geheel en al op en de verrigtingen van het deel keeren tot de vereischte regelmaat terug, schoon er niet zelden in hetzelve een zeker gevoel van zwaarte en koude met mindere levendigheid in deszelfs gewone verrigtingen achterblijft: is, daarentegen, de verettering langdurig, onvolledig, ongnnstig, dan blijft de koorts, dikwerf ook de pijn, aanhouden en wordt slepende (639.), en het ligchaam teert uit. Niet altijd intusschen zijn de gezegde kenteekenen der verettering duidelijk genoeg, en zelfs het onderzoek der uitgeworpene, werkelijk etterige of louter etterachtige, stof is vaak ten uiterste moeijelijk en onzeker. (vergel. I. Dl. 701.)

c). Van de verſterving (*gangraena* v. *ſphacelus*).

665. In verſterving gaat ſomwijlen de ontſteking over, 1°. ten gevolge harer hevigheid; 2°. bij een groot bederf der vochten; 3°. door onreinheden in de eerſte wegen; 4°. wanneer zij door de nederzetting van eenige bijzondere ſcherpte is voortgebragt geworden; 5°. wanneer het ontſtokene deel met vele ſtilſtaande vochten opgevuld is; 6°. wanneer hetzelve verhinderd wordt zich uit te zetten, en 7°. wanneer er zich eene rotachtige beſmetting bijvoegt.

666. De verſterving is eene min of meer volledige vernietiging der levenskracht in eenig deel, verbonden met ontbinding der vochten. Vandaar, dat bij dezelve de zweer in haren geheelen omvang ongevoelig, rotachtig is, en eene bruine, zwartachtige, vuile ſtof (*ichor*) met eenen afſchuwelijken lijkachtigen reuk oplevert, terwijl het vleesch als tot eene pap ontbonden is. Deze vuile ſtof verwt het water zwart en bevat menigmaal vezelachtige, vliezige of ſponsachtige ſtukken, die niet van *lymphatiſche* natuur en in zeep onoplosbaar zijn. Er volgt ſteeds verſlimmering op.

667. De verſterving is onvolledig, onder den naam van brand of heet vuur (*gangraena*), of volledig, onder dien van koudvuur (*ſphacelus*) bekend.

668. Het heete vuur is eigenlijk de hoogstmogelijke graad van ontſteking en de beginnende onvolledige verſterving. Bij hetzelve is er nog eenige beweging en levenswerkzaamheid in het aangedane deel ove-

overig. Hetzelve kenmerkt zich of door de kenteekenen van den uiterſten graad van ontſteking (*gangr. infl.*) met ſcherp begrensde roodheid, ondragelijke brandende en ſtekende hitte, bij uitſtek hevige pijnen, groote ſpanning en droogheid, of door blijken van verrotting met ſlappe luchtaardige zwelling (*gang. emphyſematoſa*), en gaat vervolgens in koud vuur over.

669. Het koude vuur of de volledige verſterving van eenig deel beſtaat in het verlies van allen gevoel, prikkelbaarheid, veerkracht en beweging, gepaard aan koude, en eene blaauwe, zwartachtige, vale kleur.

670. De overgang van heet in koud vuur wordt gekenmerkt door het plotſelijke ophouden der ontſtekingstoevallen; door koude, fletschheid, papachtigheid, onpijnlijkheid, ongevoeligheid, donkerroodheid, miskleurigheid, zwartheid der huid; vervolgens door het afvallen der opperhuid of het ontſtaan van ſchubben of bruine blaartjes met een dun, ſcherp, donker vocht. Het deel wordt koud, verliest deszelfs bewerktuiging (*organiſatie*) en er ontſtaat eene rotte zweer.

671. Het koude vuur ontſtaat ſomwijlen, zonder voorafgaand heet vuur, oorſpronkelijk (*ſphacelus primarius*), b. v. ten gevolge van zwakheid, als wanneer het zich ſnellijk uitbreidt, of ten gevolge van uitwendige beleedigingen, als wanneer het zelden de grenzen daarvan overſchreidt. Somwijlen ook ontſtaat het koude vuur door middel van verplaatſing der

ziekteſtof (*metastaſis*), meestal met nalating der voorafgegane koorts. Het begint alsdan dikwerf met een klein ſtipje.

672. De verſterving wordt wijders verdeeld in vochtige (*gangr. humida*), welke op voorafgegane ontſteking volgt, en in drooge (*g. ſicca*), welke zonder voorafgaande ontſteking plaats grijpt, met een gevoel van doofheid, ongevoeligheid, kriewe-ling, miskleurige, drooge, rimpelige huid, en waarbij het vleesch, ook wel eerst zeer laat, week en opgelost wordt.

673. Innerlijke verſterving (*gangraena & ſphacelus internus*), als gevolg eener duidelijke of verborgene ontſteking, geeft zich te kennen door het plotſelijke nalaten der ontſtekingstoevallen, plotſelijk verdwijnen der pijn, in zoo verre niet nog eenige der aangrenzende deelen ontſtoken zijn; door eene aanvankelijk ſchijnbare bedriegelijke beterſchap, aldra gevolgd van ſnellijk zinken van en tusſchenpoozingen in den pols, plotſelijke innerlijke huiveringen, groote neerſlagtigheid, doodsangst, plotſelijk krachtverlies, eene eigenaardige ſtompzinnigheid en zorgeloosheid bij volledige bewustheid, ſterke koude der uiterſte ledematen en van het aangezigt, koud kleverig zweet, flaauwten, ſtuiptrekkingen, ſtille ijlhoofdigheid, gedeeltelijke verlammingen, oprispingen, braken van groene en zwarte ſtof, hik enz. — Vaak vertoont zich op de huid eene loodkleurige of zwarte plek op de lijdende plaats of rotachtige opzetting van den buik en *colliquative* verſchijnſe-

ſelen. Naar gelang van het aangedane deel gaat de ſcherpe brandige ſtof, meestal onwillekeurig, door fluimloozing, pis, ſtoelgang, of door de ſchede af. Het begin der innerlijke verſterving is kennelijk door eene duidelijke, onbeſchrijfelijke verandering in de gelaatstrekken, ſomwijlen door een zonderling woest voorkomen, een' angſtigen gramſtorigen blik, met ſnellen pols, benaauwde ademhaling, zinkende krachten, algemeene zwakheid enz.

674. Het gevaar is bij elke verſterving groot. De verſterving gaat in deelen, grootendeels uit cellenweefſel beſtaande, ſnellijk voort. De plaatſelijke verſterving is het minstgevaarlijk, wanneer de vochten door de opſlorping niet beſmet worden, hetgeen echter zeer ligt geſchiedt; wanneer zij door nederzetting van ziekteſtof (*metastaſis*) ontſtaat, is zij mede min gevaarlijk. Komen er ſtuiptrekkingen, veelvuldige huiveringen, flaauwten en hik bij, dan is zij gemeenlijk doodelijk. Zoolang het rotte gedeelte niet geheel is afgeſcheiden, is het gevaar nimmer geheel voorbij. De vochtige verſterving is gevaarlijker, dan de drooge, uit hoofde der meerdere aanleiding tot algemeene beſmetting des ganſchen ligchaams door opſlorping der ſcherpe en vuile ſtof. De verſterving van innerlijke deelen is volſtrekt doodelijk.

d). Van de verharding (*induratio.*)

675. Somwijlen gaat, door verdikking der ſtrembare *lymphe* (*lympha coagulabilis*) en verſtopping harer

eigene kanalen of nabijgelegene deelen door middel daarvan, de ontfteking in verharding over.

676. Verwijderde oorzaken van den overgang der ontfteking in verharding zijn meestal: zwakke levenswerkzaamheid en eene losfe fponsachtige gefteldheid der deelen. Zij grijpt meest plaats bij lieden van een traag temperament, blootgefteld aan nederflaande gemoedsaandoeningen; ook wel bij eene onvoorzigtige behandeling der ontfteking met zamentrekkende en andere verkeerde middelen, of ten gevolge van zekere ziektestoffen.

677. De verharding, als gevolg van ontfteking, grijpt plaats, wanneer de *lymphe* en het vezelachtige gedeelte des bloeds zich in het cellenweeffel uitftort, ftremt, en, ten tijde der verdeeling, niet weder fmelt, maar met de cellen van het cellenweeffel zamengroeit, daardoor eene blijvende hardheid en zwelling veroorzakende.

678. Bij aanftaanden overgang in verharding heeft de ontfteking een trager verloop.

679. In eenige gevallen brengt de zwelling en verharding geene fchade aan de verrigtingen van het aangedane deel toe; meermalen echter wordt er de vrije omloop en elke verrigting van het deel door geftoord; hetzelve wordt koud, gevoelloos, zwelt op, of krimpt tot eene harde zelfftandigheid ineen, daardoor tot verfchillende toevallen, naar de natuur en het gewigt van het aangedane deel verfchillend gewijzigd, aanleiding gevende.

680. De verharding, ten gevolge van ontfte-

ſteking, onderſcheidt zich van de ware knoestachtige (*ſcirrheuſe*) verharding, 1°. door ſteeds van onſteking voorafgegaan te worden; 2°. door niet alleen in klieren of klierachtige deelen voor te komen; 3°. door hare onpijnlijkheid; 4°. door niet in grootte of omvang toe te nemen; 5°. door uit haren aard met geene bijzondere ziekelijke geſteldheid van het ligchaam verbonden te zijn; eindelijk, 6°. door hare gevaarloosheid. De *diagnoſis* blijft nogtans dikwerf zeer moeijelijk en het knoestgezwel (*ſcirrhus*) wordt vaak niet eerder erkend, alvorens hetzelve in kanker begint over te gaan.

c). Van de vergroeijing (*adglutinatio.*)

681. Onder dergelijke omſtandigheden en ten gevolge der naaste oorzaken, als die tot de verharding aanleiding geven (675), grijpt er, ten gevolge der ontſteking, ſomwijlen vergroeijing met nabijgelegene deelen, door middel van nieuw geformeerde valſche vliezen, plaats. Inzonderheid is dit het geval bij *acute* ontſteking, met ware ontſtekingskoorts verbonden; alsdan laten de hevigere *acute* toevallen na en worden zij meer ſlepende (*chronisch*). Is, daarentegen, de ontſteking zelve van ſlependen aard, dan zijn ook dit de daarvan afhankelijke toevallen bij den overgang tot vergroeijing, en deze dus moeijelijk waar te nemen.

f). Van de wei- of waterachtige uitſtortingen.

(*Extravaſata ſeroſa* v. *lymphatica.*)

682. Ten gevolge harer hevigheid of van eene over-

drevene verzwakkende behandeling brengt de ontfteking fomwijlen uitftortingen van wei- of waterachtig vocht in de holligheden des ligchaams te weeg, kenbaar door de geftoorde verrigting der deelen in het algemeen; in het bijzonder door verfchillende kenteekenen, naar den aard der daardoor belemmerde deelen en andere omftandigheden meer gewijzigd.

---

683. Het meerdere of mindere gevaar bij ontftekingen in het algemeen hangt af van den aard der ontfteking zelve, het ontftokene deel en het ligchaamsgeftel des lijders. Eene ontfteking met verhoogde levenswerkzaamheid is fteeds gemakkelijker te genezen en minder gevaarlijk, dan eene met verminderde levenswerkzaamheid. Hoe gewigtiger en tot het leven noodzakelijker het ontftokene deel is, des te gevaarlijker is de ontfteking. Hoe meer het ontftokene deel reeds vroeger verzwakt was, des te ongunftiger uitgang is er bij te verwachten.

684. De dood volgt bij ontftekingen, hetzij door volledige belemmering der verrigtingen van een ten leven noodzakelijk deel, hetzij door verfterving, of door overprikkeling van het zenuwftelfel, of, eindelijk, door uit verettering, verharding, vergroeijing of uitftorting van vochten in de innerlijke holligheden geborene naziekten.

685. De ontfteking wordt verdeeld:

I. Naar haar karakter.

686. In ontfteking met verhoogde levenswerkzaamheid of werkzame, en met verminderde levenswerkzaamheid of lijdelijke (*pasfive*) ontfteking.

637.

687. A. De werkzame (*active*) ontſteking ontſtaat bij algemeenen of plaatſelijken aanleg tot verhoogde levenswerkzaamheid. De lijder, meestal vol moeds, zelden zeer verontrust, geeft zijn lijden met levendigheid, duidelijkheid en juistheid te kennen. De hoofdtoevallen, met de bijkomende toevallen in een volledig verband ſtaande, zijn grootendeels hevig; de pijn levendig, aanhoudend, ſtekend, brandend, drukkend, kloppend; de zwelling levendig rood, helder of donker, zeer gevoelig, heet, uitgezet, veerkrachtig, hard; de verrigting van het deel aanmerkelijk geſtoord, deszelfs afſcheiding meestal verminderd. Zij ontſtaat ſnellijk, ſchoon niet plotſelijk; haar verloop is kortſtondig, rasch, met hevigheid; het gevaar is dringende, meer of minder groot, naar gelang van de waardij van het aangedane deel. De met de pijn opkomende of later bijkomende koorts verraadt zich gewoonlijk door den meer aanhoudenden *typus*, den onveranderlijken, menigvuldigen, ſlechts matig ſnellen, vollen, harden, moeijelijk zamen te drukken pols, de algemeene droogheid, de roode friſche kleur van het aangezigt, de roode ſpaarzame pis, de zeer drooge, heete, ruwe tong, de ſpekhuid op het bloed, dat weinig bloedwater oplevert en andere teekenen meer, der ontſtekingskoorts (160.) eigen, terwijl meestentijd met het nalaten der koorts ook de ontſteking afneemt.

688. De duur eener *active* ontſteking is zelden langer dan zeven dagen.

689. De *active* ontſteking gaat dikwerf in verdee-

 ling

lingof in goede verettering, vaak in vergroeijing, zelden in versterving of verharding, somwijlen in uitstorting van vochten of in slepende onsteking over.

690. De graad van gevaar rigt zich naar de meerdere of mindere hevigheid der ontsteking en de natuur van het aangedane deel.

691. B. De lijdelijke (*passive*) ontsteking wordt geboren bij algemeenen of plaatselijken aanleg tot verminderde levenswerkzaamheid. De lijder verontrust zich, is moedeloos, weet zijn lijden niet levendig, duidelijk en juist uit te drukken. De hoofdtoevallen staan met de ademhaling, den pols en andere bijkomende toevallen niet in verband en zijn grootendeels onbeduidende. De pijn is, althans in den beginne, gering, zelden stekende, meer scheurende, stomp; de zwelling niet zeer heet, niet levendig, maar slechts donker- of bleekrood, dikwerf blaauwachtig of miskleurig, meestal ongevoelig, slap of bij uitstek hard, somwijlen uitgestrekt; de verrigtingen van het deel min of meer gestoord, deszelfs afscheiding in wanorde, meestal zeer vermeerderd en veranderd. Zij grijpt nimmer met hevigheid plaats en wordt steeds van voorboden of *active* ontsteking voorafgegaan. De duidelijke nalatingen der koorts, de zwakke hoedanigheden van den pols, de krachteloosheid, het beven, de gramstorige blik, het waterrijke bloed, de vaak bijkomende zenuwtoevallen, verraden het karakter der koorts als voortspruitende uit verminderde levenswerkzaamheid.

692. De *passive* ontsteking is dikwerf het gevolg

van

van voorafgegane *active* ontsteking of andere ziekten; zij is somwijlen verborgen, vaak mede enkel plaatselijk, zonder algemeene ongesteldheid en, in dit geval, ook meestentijd slepende.

693. Het verloop, de hevigheid en de duur der *passive* ontsteking hangen van het karakter der koorts en den aard der ontsteking tevens af.

694. De *passive* ontsteking gaat zelden in verdeeling, nooit in goedaardige verettering, ligtelijk in verharding of versterving over.

695. Het gevaar is bij de *passive* ontsteking, over het algemeen, grooter, dan bij de *active*; de graad er van rigt zich naar het meer of min kwaadaardig karakter der haar verzellende koorts en naar de hevigheid van deze en der ontsteking zelve, alsmede naar de natuur van het aangedane deel.

696. De ontsteking wordt verdeeld;

II. Naar haren duur.

697. In snelafloopende (*acute*), en slepende (*chronische*) ontsteking.

698. A. *Acute* ontsteking wordt de zoodanige genaamd, welke binnen zeven tot veertien dagen ten einde loopt en de toevallen van *active* ontsteking (687.) oplevert.

699. B. *Chronische* ontsteking noemt men die, welke weken of maanden lang duurt en, althans in het verder verloop, van toevallen van *passive* ontsteking (691.) verzeld gaat. Zij is dikwerf verborgen (705.) hare toe-

toevallen zijn niet hevig, niet aanhoudende, maar ten uiterste hardnekkig; de pijn is gering, hitte en spanning matig; de zwelling gering, miskleurig, niet volledig begrensd. Zij gaat van geene koorts verzeld, of er paart zich in verloop van tijd eene *hectische* koorts aan. Zij zit meestal in slappe deelen, die arm zijn aan zenuwen, inzonderheid in klieren en innerlijke deelen; voornamelijk bij kwaadsappige, zwakkelijke, oude, slijmerige personen. De verdeeling en verettering doet zich eerst laat op en gaat traag voort; de etter is meestal scherp, weiachtig of klonterig. Zeer dikwijls gaat zij in verharding of versterving over. Van dezen aard zijn de *venerische*, *herpetische*, *arthritische*, *rachitische*, *scorbutische* en kankerachtige ontsteking.

700. De ontsteking wordt verdeeld:

III. Naar hare zitplaats in het algemeen.

701. In doordringende (*infl. phlegmonosa*) en oppervlakkige (*i. superficialis*).

702. A. De doordringende ontsteking dringt tot diep in het cellenweefsel en de bloedvaten door; B. de oppervlakkige, ook roosachtige (*erysipelatosa*) geheeten, dringt niet diep in het weefsel der deelen in.

703. De ontsteking wordt verdeeld:

IV. Naar den graad harer duidelijkheid.

704. A. In openbare of duidelijke, welker toevallen duidelijk waargenomen worden, en B. in verborgene (*i. latens*, *occulta*).

705. Bij de verborgene ontsteking doet zich geene hevige, stekende, of kloppende pijn gevoelen, enkel eene vastzittende en duurzame gewaarwording van zwaarte en drukking, een ongewoon lastig gevoel, hetwelk benaauwt, bij drukking van buiten, beweging en schudding toeneemt, en dat bij den somwijlen bedwelmden lijder door het tasten naar het aangedane deel of vertrekking der gelaatsspieren aangeduid wordt. Hierbij komen oogenblikkelijke gewaarwordingen van warmte en trapswijze uitzetting van het deel zelve, met traagheid of geringe, naauw merkbare, storenis in deszelfs verrigtingen. Er is geene of slechts onbeduidende koorts of ligte voorbijgaande koortsachtige bewegingen met een' onrustigen, ongeregelden, hardachtigen, vaak gespannen pols.

706. Ontstaan en verloop der verborgene ontsteking is zelden snel; zij is meestal *chronisch.* Innerlijke deelen gaan er dikwerf onverhoeds door in verettering over.

707. De ontsteking wordt verdeeld:

V. Naar haren aard.

708. A. In ware (*i. vera*), welke de toevallen van ontsteking in het algemeen oplevert en voor de gewone uitgangen daarvan vatbaar is, en B. in valsche (*i spuria*), waartoe het eenvoudige *rheumatismus*, de verkoudheid en de roos behooren, welke meestal oppervlakkig, vaak veranderlijk van plaats, en niet vatbaar is om in ware verettering over te gaan; of C. schijnbare (*i. simulata*) zonder hitte of

of roodheid, als, bij valſche jicht- of *rheumatiſche* pijnen.

709. De ontſteking wordt verdeeld:

VI. Naar haar wezen.

710. A. In oorſpronkelijke (*i. idiopathica*), waarbij de ontſteking zelve het wezen der geheele ziekte uitmaakt, en B. in toevallige (*ſymptomatica*, *ſecundaria*), welke eerst in het verdere verloop van eenige koortsziekte ontſtaat, inzonderheid in deelen, die al vroeger ziekelijk aangedaan waren.

711. De toevallige ontſteking is dikwerf geheel oppervlakkig, dreigt ſomtijds gevaar, draagt meestal het karakter der algemeene ziekten, doch kan nogtans ook bij koortſen met verminderde levenswerkzaamheid, hoezeer ook ſlechts voor een' korten tijd, *actief* zijn.

712. De ontſteking wordt verdeeld:

VII. Naar hare voortbrengſels.

713. A. in zuivere (*i. pura*), waarbij zich goede etter formeert, en B. in vuile (*i. impura*), welke met ſcherpte gepaard gaat, alreede vroeger in het ligchaam aanwezig, of eerst ten gevolge der ontſteking zelve daarin geboren.

714. De ontſteking wordt verdeeld:

VIII. Naar hare al- of niet zamengeſteldheid.

715. A. In eenvoudige (*i. ſimplex*), welke van eene eenvoudige ontſtekingskoorts verzeld gaat, en

B.

B. in zamengeſtelde (*i. mixta*, *compoſita*), welke gepaard gaat met koortſen van een ander karakter als het ontſtekingaardige, of van bijzondere toevallen. De zamengeſtelde ontſteking levert de navolgende verbindingen op.

1. Rotachtige ontſteking (*i. putrida.*)

716. De rotachtige ontſteking wordt bij algemeene rotachtige geſteldheid des ligchaams geboren. Zij is *pasſief* en toevallig (691. 711.). Derzelver oorzaken, het heerſchende karakter der ziekte, de gedachten aan den dood, het beven, het ſtamelen, de neiging tot *colliquative* verſchijnſelen, inzonderheid bloedſtortingen, kortom alles geeft hooggaande zwakheid te kennen (166.). Zij kan verborgen, onpijnlijk zijn, ſlechts enkel met een tot zekere plaats beperkt lastig gevoel, met eenige ſpanning, hardheid enz. — Somwijlen nogtans veroorzaakt zij ſterke branding. De pols is hardachtig, klein; de wangen zijn rood; de tong droog; de ademhaling kort; hik; hevige onrust enz. — Zij gaat gewoonlijk ſnellijk in verſterving over.

2. Zenuwachtige ontſteking (*i. nervoſa.*)

717. De zenuwachtige ontſteking is kenbaar uit de haar verzellende zenuwkoorts (176.). Zij is of enkel ſchijnbaar, krampachtig; of meer *actief*, b. v. bij ontſtekingaardige rotkoorts, krijgspest enz., inzonderheid na prikkelende oorzaken. Zij is, in dit geval, verzeld van hitte en ophooping van bloed in het aangedane deel, ſterke en beſtendige pijn, meestal mede hevig-

vigheid der overige toevallen; verſlimmering na prikkelende middelen. De pols is min of meer hard, moeijelijk zamen te drukken, niet altijd vol, en ſtaat met de hitte, de ademhaling en de toevallen van het hoofd volledig in verband. Of eindelijk kan ook de zenuwachtige ontſteking *pasſief* zijn, in welk geval de verſchijnſelen van *pasſive* ontſteking (691.) zich aan de zenuwkoorts en toevallen paren.

3. *Gastriſche* of galachtige ontſteking (*i. gastrica v. bilioſa*).

718. De *gastriſche* of galachtige ontſteking is eene ontſteking, gepaard met *gastriſche* of galachtige ongeſteldheid (301. 311.). Zij tast, bij voorkeur, onverhoeds gezonde ſterke lieden aan, ſomwijlen na het plotſelijke verdwijnen van uitwendige roos. De toevallen, dikwerf van neerſlagtigheid verzeld, zijn min hevig, nemen langzamer toe, de pijn is minder ſterk, minder beſtendig tot eene plaats bepaald, de roodheid meer blaauw- of geelachtig, dan bij de eenvoudige ontſteking: ſomwijlen beſtaat de pijn in vlugtige ſteekten of eenige branding. De duidelijke nalatingen (*remisſiën*), de meestal weeke of weinig harde pols, en de verdere *gastriſche* of galachtige toevallen verraden eene *gastriſche* en meermalen nog eene galkoorts. Ook de heerſchende ziektegeſteldheid, het jaargetij, de ligchamelijke geſteldheid des lijders, de verligting na ontlastingen en de hoedanigheid dezer laatſten, benevens de ſomwijlen reeds vroeger waarneembare onreinheden der eerſte wegen en de oorzaken in het algemeen, verſpreiden hier het meeste

licht.

licht. De galachtige ontsteking brengt nog daarenboven de geelachtige kleur der meestal troebele, ondoorschijnende, brandige pis en van de somwijlen uitgeworpene fluimen mede; voorts eene eigenaardige roodheid of geelheid van het aangezigt, eene bij uitstek scherpe hitte, en stinkende galachtige drekstoffen. Het ontlaste bloed is meer ontbonden en levert geene of slechts eene geringe spekhuid op. Het plaatselijke lijden staat met het algemeene in verband; de bijkomende toevallen, de onrust, de hoofdpijn, zijn sterker, dan de geringe ontsteking zoude doen verwachten. De pijn is of het door medelijdendheid veroorzaakt gevolg der onreinheden zelve, in welk geval zij met derzelver opwelling toeneemt, vaak ook nalaat of verdwijnt, zonder gelijktijdige nalating der koorts; of het is eene zinking-, *rheumatische* of ontstekingskoorts, met onreinheden in de eerste wegen verbonden.

719. De *gastrische* of galachtige ontsteking is menigwerf hardnekkig; verettering, althans goedaardige, alsmede vergroeijing of uitstorting van *lymphe* zeldzaam; overgang in versterving gewoonlijker.

4. Slijm- of Zinkingaardige ontsteking (*i. mucosa, catarrhalis.*)

720. De slijm- of zinkingaardige ontsteking, welke de innerlijke deelen van den neus, het voorhoofd, het gehemelte, de keel, de luchtpijp, de pisblaas, de pisbuis, de oogleden, de schede, de darmen aantast, dringt niet diep door en gaat meestentijd met

vermeerderde affcheiding gepaard. Zij gaat niet in verettering over en wordt door de affcheidingen eener dikke flijmerige ftof beflist (355—357.); zij is op zich zelve ligt; dikwerf langdurig. Is de ontfteking hevig, dan is vaak de affcheiding der deelen mede geheel onderdrukt.

721. De ontfteking wordt, eindelijk, nog verdeeld:

IX. Naar hare zitplaats in het bijzonder.

722. A. In ontfteking der beenderen en tanden; B. der fpieren, pezen en gewrichten; C. der huid; D. der flijmvliezen; E. der weivliezen; F. van het cellenweeffel en de zelfftandigheid (*parenchyma*) der ingewanden; G. van de klieren; H. van de vaten.

(BOERHAAVE, *Diss. de inflamm. in genere.*
KESSLER, *Diss. de infl. sanguinea et vera.* Hal. 1767.
CAMPBELL, *Diss. de phlegmone.* Edinb. 1771.
GATTENHOF, *Diss. tres de inflamm.* Heidb. 1773. 1775. 1786.
CARRERE, *Traité théorique et pratique d. mal. infl.* Paris. 1775.
VERSCHUIR, *Diss. de arteriarum et venarum vi irritabili* etc. Amst. 1756.
MAGENDIE, Theorie d. Entzündungen. u. s. w. Engl. Gött. 1776.
DE SAUVAGES, *Infl. theoria.* Monspel. 1743.
QUARIN, *Meth. med. inflamm.* Viennae. 1774.
WINTERL, *Diss. de infl.* Viennae. 1767.
KRATSENSTEIN, *Diss. de theoria infl.* Hafn. 1781.
BRAMBILLA, von der Plegmone. Wien. 1773.
Id. über d. Entzündungsgeschwulst. u. s. w. a. d. Stal.—
LAJENBERG, *Diss. de diathesi Sang. infl.* Gött 1783.
BARCLAY, *Diss. de infl.* Edinb. 1784.
FLORREN, *Diss. de infl.* Bonn. 1788.
NICOLAÏ, Theoret. u. pract. Abh. über die Entzundung, die Eiterung und den Brand, Scirrhus u. Krebs. Jena. 1786.
Id.— *Theoria infl.* Jen. 1789.
VAN DEN BOSCH, Theoret. praktischer Versuch uber die Entzundungen u. s. w. Munster. 1786. Id.—

Id.— Theor. u. prakt. Bemerk. über das Muskularvermögen der Haargefässchen. u. s. w. Munster. 1786.
Wedekind, Alg. Theorie d. Entzund. u. s. w.— Leipz. 1691.
Wachter, *Diss. circa naturam infl.* cet. Halre. 1793.
Gautier, *Diss. de irritabilitatis notione*, cet. Hal. 1793.
Hunter, Essay on the bleed, etc.
Wilson, Handb. u. Entzündungen u. s. w. Leipz. 1804.
Schumlansky, *Diss. de proxim a topic. infl. causa.* Strasb. 1789.
Ziegenhagen, Beyträge z. Bericht d. Entzündungslehre. Leipz. 1791.
Hofrichter, üb. Entzündungsf. u. Entzündung. 1806.
Meyer. über die Natur d. Entzund. Berlin. 1810.
Reyland, uber Entz. der Blutgefässe. 2 diss. Heidelb. 1795. Halle. 1797.
Harless, uber innerl. Entz. bey Kinderen. Nurnb. 1810.
Van den heuvel, *Tentamen Nosologicum.* L. B. 1787.
Rayland, *Diss. de infl. latent.* cet. Francf. 1785.
Wienhold, *Diss. de infl. occultis.* Gott. 1772.
Rosenbach, *Diss. de infl. chronicis. genuinis.* Gott. 1790.
Michiaelis, *med. prakt. Bibl.* I. 3° St.
Meckel. *Diss. de infl. occultis* cet. Hal. 1788.
Zadig. *Diss. sistens dubia quacdam contra infl. in febr. putr.* Hal. 1788.
Quesnay, ub. Eiterung u. heissen Brand. Berl. 1786.
Murray, *de puris absque praegr. infl. origine.* Gott. 1766.
Behalve de meeste vroeger aangehaalde *practische* werken.)

*

ZEVENDE HOOFDSTUK.

VAN DE KEN- EN ONDERSCHEIDINGSTEEKENEN DER ONTSTEKINGEN IN HET BIJZONDER.

A. Van de ontſteking der BEENDEREN EN TANDEN.

1. Van de beenontſteking. (*Ostitis.*)

723. De beenontſteking komt meer in jongere jaren, dan in gevorderden leeftijd voor.

724. De beenontſteking veroorzaakt vaak een gevoel van inwendige hitte, welke bij beenderen, die niet diep liggen, ſomwijlen ook uitwendig voelbaar wordt; ook wel zwelling der uitwendige bekleedſelen, zonder dat deze zelve pijnlijk zijn of eenig teeken van ontſteking opleveren. De zwelling van het been, aanvankelijk gering, wordt na verloop van tijd duidelijker, vooral in weeke, ſponsachtige beenderen en bij jonge, ſterke voorwerpen. Deze zwelling is digt, hard als ſteen; in vervolg van tijd ſomwijlen weeker of ſponsachtiger, effen, en veroorzaakt hevige pijnen. Het been wordt bij uitſtek gevoelig en uitwendige drukking vermeerdert gewoonlijk de pijn. Zijn er onmiddellijk op de ontſtokene plaats pezen of dergelijke deelen gelegen, dan worden deze deelen onophoudelijk of alleen bij deze of gene houding geſpannen, geprikkeld, en ten laatſte mede door ontſteking en de gevolgen daarvan aangetast. Enkele ma-

malen, bij groote hevigheid der ontſteking, paart er zich ook wel eenige koorts aan. Somwijlen vertoont zich, eenige weken na het begin der koorts, eene dergelijke, als het ware *metastatiſche*, zwelling, in een of meer, inzonderheid cijlindervormige, beenderen.

725. De beenontſteking gaat in verdeeling, verettering, verſterving, of verharding over. De eersgenoemde overgang alleen is gunſtig; de overigen min of meer langdurig en gevaarlijk en tot het gebied der Heelkunde behoorende.

(Schmalz, *l. c.*)

2). Van de tandontſteking.
(*Ordontitis.*)

726. De tandontſteking ontſtaat bij jonge bloedrijke perſonen, na ſterke verhitting, belemmerde bloedſtortingen, b. v. in het begin der zwangerſchap enz.—; bij eenen overigens goeden ſtaat der tanden.

727. De tandontſteking geeft zich te kennen door plotſelijke, hevige, kloppende, tot ééne endezelfde plaats bepaalde, aanhoudende, zich veruitſtrekkende pijn; zij tast meestentijd onderſcheidene tanden of eene ganſche zijde aan. In de bovenkaak verbreidt zij zich dikwerf tot naar de oogholten. Al, wat prikkelt, vermeerdert de pijn. Daarbij is de pols hard, vol en ſnel, de adem heet; aandrang van bloed naar het hoofd; vaak zelfs ontſtekingskoorts. Voorts hitte en roodheid in den mond; ſomwijlen mede pijnlijke zwelling in den omtrek, zoodat tandvleesch, kaak en zelfs de wang lijden en zich ver-

ſchijnſelen van keelontſteking (*Angina dentaria*) opdoen. Ook de tanden zelve zwellen, worden dikker en langer. Menigwerf zwelt, na verloop van drie dagen, de kaak ſterk, met of zonder nalating der pijn.

728. De tandontſteking gaat in verdeeling, dikwerf ook in verettering in den tand of deszelfs omringende deelen over.

729. De tandontſteking onderſcheidt zich van andere ſoorten van tandpijn hoofdzakelijk: 1°. door den goeden ſtaat der tanden; 2°. door hare plotſelijke verſchijning, aanhoudendheid, uitgeſtrektheid en beſtendigheid in zitplaats; 3°. door de bijkomende ontſtekingaardige verſchijnſelen. De gezegde beſtaan in tandpijn, ten gevolge van verplaatſingen van ziekteſtof (*odontalgia metastatica*), jichtaardige (*arthritica*) met zwelling, *rheumatiſche* en zinkingaardige (*odont. rheum.* & *catarrh.*) na *rheumatiſche* toevallen en verkoudheden, met min hevige, meer knagende, ligt verſchietende pijn; voorts in tandpijn door tandbederf (*odont. carioſa*), kenbaar uit het zigtbaar tandbederf, ſtinkenden adem enz.; tandpijn door medelijdendheid (*odont. conſenſualis*), ten gevolge van *gastriſche* onreinheden, wormen enz., en aan de teekenen dier ongeſteldheden kenbaar, en, eindelijk, tusſchenpoozende tandpijn (*odont. interm.*), waarbij de pijn *periodiek* is, ſtiptelijk op één en hetzelfde uur wederkeert, met zweeten eindigt, en als eene vermomde tusſchenpoozende koorts (287.) mag beſchouwd worden.

(SCHMALZ, *l. c.*)

B.

B. Van de ontſteking der ſpieren, pezen, gewrichten.
(*Infl. musculorum, tendinum, articulationum.*)

1. Van de ſpierontſteking in het algemeen. (*Myoſitis*).

730. De ſpierontſteking draagt de kenmerken van ontſteking in het algemeen (654.). Zij taſt wel ſomwijlen een groot gedeelte der uitwendige ſpieren aan, meestentijd nogtans een' zeer beperkten omtrek. Eene enkele ſpier kan afzonderlijk aangedaan zijn. De huid is rood, de pijn ſcheurende of kloppende, dikwerf met krampen in de uiteinden der ſpiervezelen; de zwelling is vast en heet.

731. De meest gewone ſpierontſtekingen zijn de navolgende:

2. Van de ontſteking van ſommige ſpieren in het bijzonder.

a). Ontſteking der ſpieren van het hoofd. (*Myoſitis cephalica.*)

732. De ontſteking der ſpieren van het hoofd en derzelver peesachtige uitbreidingen, zonder geweldadige beleediging van buiten geboren, kenmerkt zich door eene zeer hevige, bij betasting toenemende pijn, inzonderheid aan het achterhoofd; dikwerf met zwelling, meest zonder ettering en zonder toevallen der herſenen.

733. De verheffing der pijn ten gevolge

van betasting onderscheidt haar van hoofdpijnen van anderen aard.

(SCHMALZ, *l. c.*)

b). Ontsteking der spieren van den strot, het strottenhoofd en de tong.
(*Angina muscularis.*)

734. Bij de ontsteking der spieren van den strot en het strottenhoofd (*Paracynanche*) en van de tong (*Paraglosse*) is geene zwelling in de keel, en aanvankelijk even min van buiten, zigtbaar. Ademhaling en stem zijn weinig belemmerd, hoezeer het overluid spreken moeijelijk valle: daarentegen, is het slikken, inzonderheid de eerste poging daartoe zeer pijnlijk, zoodat de lijder er somwijlen als krampachtig bij ineenkrimpt. Menigwerf is de pijn slechts voornamelijk aan éénen kant voelbaar en duidt zij den loop van deze of gene der spieren duidelijk aan, (b. v. van den *m. stylohyoïdeus*), waarbij alsdan altijd eenige zwelling, hardheid of spanning plaats heeft: later verbreidt zich de ontsteking meestal aldra verder. De gewone uitgang dezer ziekte is verdeeling; zij is intusschen niet altijd zonder gevaar.

735. De ontsteking van den strot van het strottenhoofd en de tong-spieren onderscheidt zich van de kinnebakskramp (*trismus*) door de roodheid der deelen en verdere teekenen van ontsteking.

(SCHMALZ, *l. c.*)

c). Ontsteking der spieren van de borst.
(*Myositis pectoralis.*)

736. De borstspierontsteking kenmerkt zich door

door ſtekende pijn en zwelling der borstſpieren, zelden der tusſchenribſche ſpieren (*m. intercost.*), en is beperkt of volgt den loop der ſpier en neemt bij de beweging er van toe. Somwijlen ſtrekt zij zich naar binnen uit en veroorzaakt hevige benaauwdheden, vooral wanneer er vele ſpieren te gelijk aangedaan zijn of de lijder zeer volbloedig is, in welk geval er wel eens eenig bloed aan de fluimen komt.

737. De ware borstſpierontſteking onderſcheidt zich van de *rheumatiſche* pijn in de borstſpieren, daardoor, dat hare pijn ſtekende is, zich tot ééne plaats bepaalt en dààr beſtendig blijft voortduren; voorts door zwelling.

(SCHMALZ, *l. c.*)

d). Ontſteking der ſpieren van den buik.
(*Myoſitis abdominalis.*)

738. De buikſpierontſteking verraadt zich door eene warme, gevoelige, menigwerf kloppende, zwelling, welke het voorkomen heeft van een ettergezwel en zich vaak verbreidt, zonder aan de ligging van eenig bijzonder ingewand verbonden te zijn. Innerlijke toevallen zijn niet hevig of ontbreken ten eenen male.

739. Zoodanige ontſteking kan in den omtrek der hartkuil (*Myoſitis epigastrica*) plaats grijpen, of in de regterbovenbuikſtreek (*Hepatitis muscularis*), of in de linker (*Splenitis muscularis*).

740. De buikſpierontſteking der regterbovenbuikſtreek onderſcheidt zich van de ware lever-

ontſteking (*Hepatitis*) door de afwezigheid van hoest, aamborſtigheid, verloren' eetlust, braking en hik.

741. De buikſpierontſteking der linkerbovenbuikſtreek onderſcheidt zich van de ware miltontſteking (*Splenitis*) door de afwezigheid van hoest, aamborſtigheid enz.

742. Beide buikſpierontſtekingen (740. 741.) onderſcheiden zich van de *rheumatiſche* pijnen dier deelen, daardoor, dat hare pijn ſtekende is, op ééne en dezelfde plaats blijft voortduren, en er zich zwelling aan paart.

(Schmalz, *l. c.*)

e). Ontſteking der ſpieren van de lendenen; ontſtekingaardig lendewee.
(*Pſoïtis. Lumbago inflammatoria.*)

743. Het ontſtekingaardig lendewee wordt veroorzaakt door hevige inſpanning of beleediging der lendeſpier, als: ſpringen, vallen, ſlagen enz.; — dikwerf eerst eenigen tijd daarna, wanneer men zich de voorafgegane beleediging zelfs niet meer weet te herinneren: voorts door verkouding, *rheumatismus*, jicht, klierziekten.

744. Het ontſtekingaardig lendewee heeft eigenlijk, of althans voornamelijk, zijnen zetel in het buikvlies (*peritonæum*), hetwelk met de lendeſpier in aanraking komt, en in deszelfs cellenweefſel.

745. Het ontſtekingaardig lendewee geeft zich te kennen door hevige, trekkende, ſcheurende, ſpannende, ontſtekingaardige, vastzittende pijnen

in

in de lendeſtreek, welke zich ſomwijlen langs den ruggraat tot boven in de ſchouders uitſtrekken; ook wel tot in de pisblaas en aan de voeten, zonder eenen bepaalden loop naar dien der zenuwen te houden. Dikwerf is ſlechts de éénе zijde aangedaan. Iedere buiging van den ruggraat is ten uiterſte pijnlijk; de lijder moet op den rug of de pijnlijke zijde liggen, kan zich niet omdraaijen, noch de dij opbeuren, even min deze buitenwaards draaijen; buiten het bed moet hij ſteeds voorover en naar de zieke zijde gebukt gaan, vaak zelfs hinken, en kan niets optillen; het ligchaam regt op te houden is bijkans ondoenlijk, vooral niet ſchielijk te doen; de lendenen ſchijnen bij de poging daartoe als vaneen te ſcheuren. Uitwendig is er niets aan te zien. Hoe dieper de pijn zit, hoe minder zij bij uitwendige drukking toeneemt.

746. Het ontſtekingaardig lendewee is *acut* of *chronisch*. Het eerstgemelde, hetwelk de bovengezegde teekenen (745.) in al derzelver omvang en hevigheid oplevert, duurt gemeenlijk kort, zeven tot veertien dagen, en gaat, meestal, bij eene goede bebehandeling, in verdeeling over. Hetzelve gaat meestal van ſterke koorts verzeld.

747. Bij het *chroniſche* ontſtek. lendewee is de pijn minder levendig, meer nalatende of alleenlijk bij het opheffen en draaijen van het dijbeen, bij het omdraaijen in het liggen en achteroverbuigen des ligchaams voelbaar; veelal meer een gevoel van doofheid, van bijzondere zwakheid, of eene zekere bijzondere gevoeligheid, in den beginne bijkans zonder eeni-

nige koorts. Hetzelve gaat meestal, dikwerf eerst na verloop van jaren, in verettering over.

748. Het ontſtekingaardige lendewee is dikwerf moeijelijk van het *rheumatiſche* te onderſcheiden, en men moet hierbij voornamelijk op de gelegenheidsoorzaken letten; het onderſcheidt er zich ſomwijlen van door de beſtendigheid der pijn op ééne en dezelfde plaats.

749. Van *organiſche* gebreken in het dijbeen of heupgewricht onderſcheidt zich het ontſtekingaardig lendewee door het behoud der lijdelijke (*pasſive*) bewegingen, ten gevolge waarvan het dijbeen zich in deszelfs kom naar willekeur bewegen en draaijen laat.

(Schmalz, *l. c.*)

f). ontſteking der ſpieren van den rug.
(*Myoſitis dorſalis.*)

750. De ontſteking der rugſpieren geeft zich te kennen door ſtekende, beſtendige, aanhoudende pijn met zwelling der ſpieren en verdere algemeene (730.) toevallen.

(Schmalz, *l. c.*)

g.) Ontſteking van het middenrif.
(*Diaphragmitis; paraphrenitis.*)

751. Tot ontſteking van het middenrif geven alle de boven in het algemeen opgegevene oorzaken (656.) aanleiding.

752. De ontſteking van het middenrif geeft zich

te

te kennen door zeer hevige pijn in het onderste gedeelte der borsthollìgheid, oppervlakkiger of dieper, meer bepaald of meer uitgestrekt, bij sterke inademing dalende, met een gevoel van zamensnoering van den geheelen omtrek van het middenrif, naar deszelfs vasthechtingen, van het borstbeen af in de rondte tot aan den rug en de lendenen. Is het geheele middenrif ontstoken, dan is de pijn ondragelijk en strekt zich van de onderste ribben tot aan de ruggewervels uit. De bovenbuikstreek, inzonderheid de hartkuil, is gewoonlijk ongemeen heet, bij uitstek gevoelig, ingetrokken; dikwerf ook gezwollen, gespannen, kloppende, inwendig brandende. Men kan zich hiervan somwijlen overtuigen door met de vingers achter en onder den rand der korte ribben heen te gaan. Hierbij vertoont zich hevige koorts, met een' kleinen, snellen, harden, ook wel ongeregelden en tusschenpoozenden pols, waaraan zich gewoonlijk al vroeg sterke en aanhoudende ijlhoofdigheid met den hevigsten angst en onrust, dikwerf mede krampachtig lagchen (*risus sardonicus*), hevige hik, een drooge, uiterst lastige hoest, of braking en stuiptrekkingen paren. De pijn neemt toe bij elke oorzaak, waardoor het middenrif gedrukt of in beweging gebragt wordt, en dan vaak tot eene vreesselijke hoogte; hiertoe behooren: inademing, elke ligchaamsbeweging, vulling der maag, dringen tot stoelgang of pissen, hoesten, niezen, braken, op den rug liggen, drukking van buiten, ook wel slikken, welk laatste bij geringe ontsteking met een geruisch van het nederploffend vocht gepaard, bij eenen hoogen graad daar-

daarvan geheel onmogelijk is. De ademhaling is hoog, ſnel, kort, klein, verſtikkende, angſtig of zuchtende, en zulks te meer, wanneer de bovenſte of borstoppervlakte van het middenrif in de eerſte plaats en hoofdzakelijk ontſtoken is (*Pleuritis diaphragmatica*). De lijder geniet in geenerlei ligging eenige verligting; alleen de regtopſtaande voorovergebogene houding is in ſtaat hem eenige weinige verzachting toe te brengen; hij ſchuwt elke beweging van het middenrif en de buikſpieren, ademt meerendeels met de borst alleen, met ingetrokkene bovenbuikſtreken, en dit laatſte wel inzonderheid, wanneer de onderſte of buikoppervlakte van het middenrif hoofdzakelijk aangedaan is, als wanneer zich ook min of meer teekenen van buikontſteking opdoen.

753. De middenrif- ontſteking is alleen als *acut* bekend en loopt in weinige, zelden meer dan zeven, dagen ten einde. Zij is ten uiterſte gevaarlijk en veelal doodelijk.

754. De Ouden hielden het hevige ijlen en den *ſardoniſchen* lach voor karakteristieke en wezenlijke teekenen der ontſteking van het middenrif; ſchoon daarmede veeltijds gepaard gaande, hebben latere waarnemingen en lijkopeningen geleerd, dat deze toevallen bij de middenrif-ontſteking ook kunnen ontbreken.

755. De middenrif- ontſteking heeft *a*). dikwerf veel overeenkomst met de long en- en borstvliesontſteking (*peripneumonia*, *pleuritis*); met eerstgenoemde, wanneer de aan de ribben vastzittende rand van het middenrif aangetast is, met laatstgenoemde in-

zon-

zonderheid dan, wanneer deszelfs middenfte, fpierachtig gedeelte lijdt: intusfchen zijn bij de middenrifontfteking alle de toevallen gewoonlijk heviger, inzonderheid de pijn bij de bewegingen van het middenrif, en gaat de hoest van geene fluimloozing, hoe genaamd, verzeld.

b). van de nierontfteking, met welke de middenrif- ontfteking dan overeenkomst heeft, wanneer deszelfs onderfte, peesachtige, aan de rug- en lendewervelen vastzittende deel lijdt (*Diaphragmitis postica*), onderfcheidt zij zich door den meerderen hoest en benaauwdheid in de ademhaling, en het mindere braken en pijn bij het pisfen;

c). van de rug- en lendemerg- ontfteking, waarnaar zij in dit geval (*b*.) mede zweemen kan, onderfcheidt zich de middenrif- ontfteking daardoor, dat geene hevige pijn langs den ruggraat den lijder verpligt uitgeftrekt te liggen.

756. Zelden is het middenrif alleen ontftoken; meestal lijden er een of meer der naburige deelen van borst of buik tevens, en juist dit maakt de *diagnofis* dikwerf uiterst moeijelijk.

(Behalve de meeste vroeger aangehaalde *practische* schrijvers, SCHMALZ, PINEL, *l. l. c. c.*

ROTH, *Diss. de infl.* cet. Lips. 1548.

SCHNEIDER, *Diss. de infl. diaphragm.* Viteb. 1665.

BELLINI, *de morbis pectoris.* p. 654.

PATR. PAL. DIVERSUS, *de affectibus particularibus.* C. VIII. Op. p. 262.

MORGAGNI, *de sed. et caus. morb.* Gs. XXI. art. 55.

STUVEN, VAN DE WENKE, BRENDEL, SEGNER, EBELING, BEELDSNYDER, FEIN, ZWINGER, SCHULZE, et BAZEL. *Diss.*

WERLHOFF, *Op. colleg. et aux.* Wichmann. P. III. p. 815.

DE HAEN, *Rat. med.* P. I. p. 84. P. IX. C. II. §. 7.

HUX-

HUXHAM, *Op. physic-med. cur.* Reichel. Lips. 1773. p. 301.
AASKOW, 1. d. *Act. Societ. Hafn.* I p. 205.
GATTENHOF, *Spec. sist. paraphrenitid. nat. et curat.* in *Coll. Diss.* Heidelb. cet. Vol. I. Heidelb. 1791.
SANDIFORT, *Exercit. acad.* Lib. II. p. 88.
NICOLAI, Gesch. e. Entz. d. Zwerchfells, in HORN's *Archiv. f. p. Med. u. Klinik.* IV. Bd. I. Heft. p. 19.)

3. Van de ontsteking der gewrichten.
(*infl. articulorum.*)

757. De ontsteking der gewrichten is *acut* of *chronisch*.

a). *Acute* gewrichts- ontsteking.
(*Arthropyosis.*)

758. De *acute* gewrichts- ontsteking geeft zich te kennen door eene pijnlijke, roode, kloppende, zwelling, welke oppervlakkig is, zich slechts tot eene zijde uitstrekt, doch zich niet tot het gewricht alleen bepaalt, maar veeleer in alle rigtingen over de gewrichtsbanden uitstrekt.

759. De *acute* gewrichts- ontsteking duurt slechts zeer kort en gaat gewoonlijk in verettering over, waarbij zich de ontstane etter aan de meest verhevene plaats, met vermindering van pijn en zwelling, ontlast. Bij eene goedaardige verettering worden de innerlijke deelen der gewrichten nimmer aangetast.

b). *Chronische* gewrichts-ontsteking; wit gezwel.
(*Fungus articuli; tumor albus; Arthrospongus.*)

760. Deze *chronische* gewrichts- ontsteking tast gaarne jonge, sterke, *phlegmatische* voorwerpen met *rheumatischen* aanleg, na uitwendige beleedigingen, aan.

aan. Zij bepaalt zich enkel tot het gewricht en ſtrekt zich over deszelfs grenzen niet uit. Zij bemint het knie- en ellebooggewricht, minder dat van handen of ſchouderen. Zij brengt een buiten den gewrichtsband ſtremmend vocht te weeg, welk vocht nogtans niet in eenen zak, maar in tegendeel, in het cellenweefſel uitgeſtort is, en waarbij de beenderen en kraakbeenderen, althans in den beginne, niet het minſte lijden. Zij gaat van eene verdikking der gewrichtsbanden verzeld, welke daarbij zoo week worden, dat men de golving van een geleiachtig vocht meent te beſpeuren.

761. De loop dezer kwaal is de navolgende: Onder diepzittende, ſtompe, min of meer hevige, pijnen, welke ſomwijlen nalaten, zich over het ganſche gewricht verbreiden, en zich vaak zelfs langs de peesachtige deelen en uitbreidingen der ſpieren doen gevoelen, formeert zich, zonder uitwendige ontſteking, eene eenvoudige zwelling in de geheele huid, welke het gewricht omgeeft, ſterker of zwakker, doch ſteeds van den beginne af aan merkbaar, ſomwijlen met eenige hitte of gevoeligheid, meermalen met koude, groote ſpanning en uitzetting der deelen, doch zonder verandering in de kleur der huid. Dikwerf vangt zij ſlechts aan ééne zijde aan, b. v. in de nabijheid der knieſchijf, en omringt eerst later het gewricht als een kusſen, ſomwijlen tot eenen verbazend grooten omvang. Zij is week, papachtig, wollig of bontachtig op het gevoel, met de huid, doch niet daaronder, beweegelijk, niet golvende, ſlechts ſchijnbaar vocht bevattende, zeer veerkrachtig, zonder dat er de vingerdruk eenige kuil in achterlaat. Opent men het

 ge-

gezwel, dan vloeijen er eenige droppels bloed, maar weinig of geen waterachtig vocht uit en het binnenfte van het gezwel, hetwelk door deze opening in omvang niet afneemt, is met eene dikke, geleiachtige ftof gevuld. De zwelling neemt fomwijlen bij tusfchenpoozingen *(periodisch)* af en toe, al naar gelang het weder koud of warm is. In het verdere verloop wordt de zwelling harder, ftijf, als het ware eeltig, doch is niet overal even vast van zamenhang. De pijn wordt inzonderheid door warmte verflimmerd, alsmede wanneer het lid, de beweegbaarheid waarvan overigens van den beginne af aan weinig belemmerd is, uitgeftrekt wordt; vandaar, ten gevolge der gebogene ligging, optrekking der fpieren en fchijnbare verwasfing der beenderen *(anchylofis fpuria)*. Met de banden en pezen zwellen ook de flijmbuidels; in zeldzame kwaadaardige gevallen ook de hoofden en kraakbeenderen der gewrichten; alles wordt hard en pijnlijk; de onbuigzaamheid neemt toe; het lid wordt zuchtig en teert uit.

De zwelling wordt nu ongelijk, hoekig, fchijnt uit onderfcheidene en weekere fponsachtige gezwellen zamengefteld te zijn. Onder onlijdelijke pijnen zetten zich de aderen der huid uit *(variceus)*; de nu alom verbreide zwelling wordt rood; er formeren zich nog meerdere, vaak niet met elkander zamenhangende, naar allerhande rigtingen uitgeftrekte, verzamelingen van etter, welke den vinger het gevoel opleveren van golving of van eene zekere eigenaardige veerkracht, zonder de ingedrukte kuilen te behouden. Eindelijk breken deze open en leveren, zonder vermindering der zwelling,

ee-

eene ruimte, aanvankelijk niet geheel slechte, weldra nogtans stinkende en vuile, ettering op, menigwerf met sponsachtig vleesch, holten, beenbederf, doorvreeting der gewrichtsbanden. Zij genezen, om op eene andere plaats weder open te breken. Ten laatste volgt er slepende koorts (*f. hectica*) en de dood.

762. Uit het bovengezegde (761.) blijkt, dat de *chronische* gewrichts-ontsteking met hare gevolgen langdurig, hardnekkig, en uiterst gevaarlijk is. (SCHMALZ. *l. c.*)

C. Van de ontstekingen der huid en harer deelen.
(*Inflammationes* s. *phlegmasiæ cutaneæ.*)

1. Van de eigenlijke huidontsteking.
(*Cutitis.*)

763. De huidontsteking, waarbij de ontsteking tot in de ware huid (*cutis*) doordringt, geeft zich te kennen door begrensde, hardachtige, hoog- of donkerroode zwelling van het aangedane deel, met hevige of kloppende pijnen en koorts. Haar verloop, duur en uitgang is dezelfde als bij de koortsige roos (570.).

764. De eigenlijke huidontsteking onderscheidt zich van de oneigenlijke daardoor, dat bij drukking de roodheid nimmer oogenblikkelijk verbleekt, en dat de aanraking steeds een brandend gevoel in de toppen der vingeren achterlaat. (SCHMALZ, *l. c.*)

2. Van de oneigenlijke huidontſtekingen.
(*Phlegmaeæ cutaneæ.*)

765. Van de oneigenlijke huidontſtekingen of ontſtekingen van een gedeelte derzelve, als van de opperhuid (*epidermis*) alleen, is, in zoo verre zij ſteeds van koorts verzeld gaan, alreede boven (Ie. KLASSE, uitſlagskoortſen) gehandeld geworden; van de zoodanige, welke met ſtorenis in de bewerktuiging (*desorganiſatio*) gepaard gaan, zal lager (Vde KLASSE) worden geſproken.

(SCHMALZ. PINEL, *l. l. c. c.*)

D. van de ontſtekingen der SLIJMVLIEZEN.
(*Phlegmaſiæ membranarum mucoſarum.*)

766. Door ſlijmvliezen verſtaan wij die vliezen, welke deze hare benaming dragen naar het vocht, hetwelk zij afſcheiden en dat haar gewoonlijk glad houdt. Een gedeelte er van bekleedt de wegen, welke aan licht en voedzel doortogt verſchaffen (*m. gastro-pulmonaris*), te weten, het binnenſte van den mond, der neusholten, de binnenſte oppervlakte der oogleden en het voorſte gedeelte van het oog, het binnenſte der traanwegen, der ontlastende kanalen der oorklieren, der onderkaaksklieren, van het ſtrottenhoofd, van de trompet, van het trommelvlies, en van het uitwendige oor; de binnenſte oppervlakte van den ſlokdarm, de maag, den twaalfvingerigen en overige dunne en dikke darmen; het binnenſte der buizen van het maagkusſen, der galgeleidende buizen en der galblaas. Het andere gedeelte (*m. genito-urinaria*) bekleedt de binnenſte oppervlakte der pisbuis, der pisblaas, der pisleiders; het bin-

binnenste der nieren; de binnenste oppervlakte der ontlastende buizen van de voorstandersklier, van de zaadblaasjes, van de afvoerende kanalen; bij de vrouw het binnenste der schede, der baarmoeder en van de *Fallopiaansche* buizen. Beide zijn van elkander onafhankelijk, en het eene gedeelte kan geheel lijden, middelerwijl zich het andere volmaakt wel bevindt.

767. De slijmvliezen zijn aan den eenen kant vastgehecht aan een zeer dik cellenweefsel en door middel daarvan dikwerf aan lagen van spieren; aan den anderen kant zijn zij glibberig en gerimpeld. Deze laatste oppervlakte is alom in aanraking met vreemdaardige ligchamen en verduurt derzelver werking meestal zonder nadeel.

768. De slijmvliezen bezitten slijmtepeltjes, eene slijmerige opperhuid, slijmklieren en eene menigte vaten; zij kunnen zich uitzetten en zamentrekken. Zij zijn zeer gevoelig en de toestand van ontsteking verhoogt deze gevoeligheid bij uitstek. Aandoening derzelve in eenig gedeelte brengt dikwerf door medelijdendheid verhoogde prikkelbaarheid in eenig ander gedeelte er van te weeg.

769. De naaste oorzaak van de ontstekingen der slijmvliezen is gelegen in eene te sterke levenswerkzaamheid der slijmerige oppervlakte. Verwijderde oorzaken zijn: plotselijke koude, vochtigheid en koude; voorts somwijlen belette uitwaseming, onderdrukking van gewone bloedstortingen, huidziekten, zweren enz. — De ontstekingen der slijmvliezen gaan somwijlen aan uitslagsziekten gepaard. Zij komen

 meest-

meestal bij enkele perſonen (*ſporadisch*), ſommige derzelve heerſchende (*epidemisch*) en zelfs bij voorkeur in bepaalde luchtſtreken (*endemisch*) voor.

770. De ontſtekingen der ſlijmvliezen worden ſomwijlen van huivering, van min of meer hitte enz. voorafgegaan. Zij kenmerken zich over het algemeen door ſtompe, drukkende pijn, verſchillende naar het verſchillende aangedane deel. De hitte is bij dezelve matig en zij veroorzaken die ſpanning niet, welke aan andere ontſtekingen meestal eigen is. De zwelling is ligt en de roodheid zeer levendig. De afſcheiding van het lijdende deel is aanvankelijk onderdrukt, doch aldra zeer vermeerderd. Het afgeſcheiden ſlijm is in den beginne helder en lijmig, vervolgens vast, ondoorſchijnend, witachtiggrijs, en heeft ſomwijlen de eigenſchappen van etter. De koorts is niet hevig, ſomwijlen naauwelijks waarneembaar.

771. De ontſtekingen der ſlijmvliezen zijn *acut* of *chronisch*; in het laatſte geval beſtaan zij enkel in eene vermeerderde afſcheiding van een ondoorſchijnend ſlijm en ſomwijlen van ware etter.

772. De gewone uitgang van de ontſtekingen der ſlijmvliezen is in verdeeling. De buitengewone ſlijmafſcheiding neemt allengskens af en het afgeſcheidene ſlijm herneemt zijne natuurlijke eigenſchappen; alsdan doen zich ſomwijlen *critiſche* verſchijnſelen op, als, een ruim zweet, pis met bezinkſel enz. —

773. De *acute* ontſtekingen der ſlijmvliezen gaan ſom-

fomwijlen in *chronische* over. In dit geval komt er dikwerf eene ware slepende koorts (*f hectica*) bij. Ook in verharding en kanker kunnen deze ontstekingen overgaan; zeldzaam in versterving.

(PINEL, *l. c.*)

774. In de eerste plaats doet zich onder ontstekingen der slijmvliezen de

1. Oogontsteking
(*Ophthalmia; opthalmitis.*)

op, en hoezeer hierbij niet altijd enkel slijmvliezen door de ontsteking lijden, maar ook deelen van andere bewerktuiging, tot één en hetzelfde *orgaan*, het oog namelijk, behoorende, daarvan kunnen aangetast worden, zoo zullen wij nogtans deze verschillende ontstekingen van onderscheidene deelen van het oog, en uit hoofde van het wezenlijke verband dier deelen onderling, en uit hoofde van de in onderscheidene daarvan meermalen gelijktijdig plaats hebbende ontsteking, hier ter plaatse gezamenlijk behandelen, en wel:

a). De uitwendige oogontsteking.
(*Ophthalmia.*)

775. Verwijderde oorzaken der oogontsteking zijn alle dingen, welke het bindvlies (*t. adnata*) onmiddellijk prikkelen, als: slagen, vallen, stoten, steken; vreemdaardige ligchamen, stof, zand, scherpe dampen, rook; langdurige invloed der zonnestralen, van een sterk vuur; Noordenwind; langdurig verblijf in plaatsen, welke wit van bodem zijnde, de luchtstralen sterk terug kaatsen, kalkachtige, besneeuwde gronden;

den; aanhoudend ſtaren van het oog op kleine voorwerpen. Voorts onderdrukking van gewone ontlastingen; ziekteſtoffen; prikkeling van deelen, welke tot het oog in verband ſtaan, *conſenſueele* prikkels, tandbederf, onreinheden der eerſte wegen, wormen, en wat dies meer zij. Door oogontſteking worden dikwerf aangetast glaswerkers, ſmeden, molenaars, bakkers, grutters, wijngaardeniers enz. — De oogontſteking komt meest altijd ſlechts bij enkele perſonen (*ſporadisch*), ſomwijlen nogtans ook heerſchende (*epidemisch*) voor: zij is eigen (*endemisch*) aan Egypte. Zij is ſomwijlen tusſchenpoozende (*periodisch*).

776. Bij de uitwendige oogontſteking lijden de uitwendige deelen van het oog, zonder uitzetting, zwelling en klopping in het binnenſte van den appel. Intusſchen kan te gelijk met haar ook inwendige oogontſteking plaats grijpen.

777. De uitwendige oogontſteking geeft zich te kennen door eene drukkende, jeukende of ſtekende, borende, uitgeſtrekte pijn of het gevoel van vreemde ligchamen in het oog, gevoeligheid, afkeer van licht, dikwerf troebel gezigt; door roodheid, vaak bloedroode vlekken, uitwendige zwelling, ſomwijlen kleine puistjes, tranen en uitvloeijing van ſlijm, vaak eerst in het tweede tijdperk der ziekte, of lastige droogheid, meestal, wanneer de ontſteking op het hoogst is. Somwijlen ontbreken eenige dezer toevallen; zij zijn nu eens ligt, dan weder zeer hevig (*Taraxis*, *Chemoſis*), of roosachtig.

778.

778. De uitwendige oogontsteking is *acut* en duurt van 3 tot 21 dagen, zelden langer; of zij is *chronisch* en duurt maanden, jaren lang. Zij komt met en zonder koorts voor.

779. Nu eens lijden enkele deelen, dan eens onderscheidene, of alle. Dien ten gevolge onderscheiden wij:

aa). Ontsteking der oogvliezen.
(*Ophth. membranacea.*)

780. Is het bindvlies van den appel alleen, zonder het buitenste oogvlies (*t. sclerotica*), ontstoken (*conjunctivitis*), dan bespeurt men bij het herhaalde heen en weder bewegen van het oog eene zekere oogenblikkelijke verandering in de ligging en rigting der vaten, vooral in den omtrek der oogleden; lijdt, daarentegen, ook tevens het buitenste oogvlies (*t. sclerotica*), dan is het roode vaatnet van het bindvlies als over eene bleekroode oppervlakte gespannen. Steeds gaat er vermeerderde afscheiding mede gepaard. De ontsteking der *sclerotica* (*sclerotitis*) levert een meer bleek, als het ware, rozen-rood op; de pijn en de kleine roode vaatjes zitten meer in de diepte. De ontsteking van het aderlijke vlies (*choroïdeïtis*) geeft dezelfde verschijnselen, met wat meer pijn, steekte èn geneigdheid tot ettering, gewoonlijk met ontsteking der *sclerotica* en van het netvlies (*retinitis*) gepaard. Zeldzamer is de ontsteking van het horenvlies (*corneïtis*), in welk geval dit vlies zijnen glans verliest, troebel, ondoorschijnend, vuil, als het ware stofachtig of fletsch,

 geel

geel of groenachtig, eerst later rood wordt (wanneer namelijk, geene roode vaten der *sclerotica* hetzelve kringvormig aanraken), en zelden zwelt.

781. Zwelt bij de horenvliesontsteking dit deel sterk naar binnen, dan verkleint het de voorste kamer van het oog of neemt deze in, en verwast welligt met den regenboog (*iris*); dringt de zwelling naar buiten, dan blijft er dikwerf een druifgezwel (*staphyloma*) achter. Somwijlen evenwel verliest zich deze verdikking en verduistering met de ontsteking zelve.

bb). Ontsteking der ooghoeken.
(*Ophth. angularis.*)

782. Hier is de hoofdzetel der ontsteking in éénen of beide ooghoeken, alwaar men enkele of onderscheidene, kleinere en grootere, streepen en plekken van verschillende figuur bespeurt. Hiertoe behooren mede.

783. *aaa*). De ontsteking der traankliertjes (*Dacryoadenitis*), kenbaar uit eene plotselijke, hevige, vastzittende pijn, als het ware achter het oog naar buiten toe zittende, welke het hoofd aantast, vaak zelfs tot ijlhoofdigheid toe. Het bovenste ooglid zwelt, wordt hard, donkerrood, gespannen, glinsterend. Het oog zelve is droog, naauw merkbaar rood, somwijlen gevoelig voor het licht.

784. *bbb*). De ontsteking van den traanzak (*Dacryocystitis*). Neus en traanbuis zijn aanvankelijk met dun, vreemd gekleurd slijm opgevuld; het neusgat is min of meer ontstoken en er vloeit een scherp snot uit,

uit, onder vlugtige ſteekten, van de neushoeken naar den neus ſchietende. De rand der oogleden is van boven en van onderen even gezwollen en eenigzins ruw; deszelfs klieren rood en verſtopt; tranenvloed en uitſtorting van ſlijm. Het bovenſte gedeelte van den zak is als zuchtachtig (*oedemateus*) gezwollen; bij zachte drukking komt er eenig witachtig geel traanſlijm uit de punten boven deze ſtreek. Later, wanneer het traanſlijm uit de punten niet meer naar beneden kan, hoopt hetzelve zich in den traanzak op, welke zich nu uitgezet, geſpannen, pijnlijk, en op verſchillende wijzen rood voordoet, met droogheid van den neus en zwelling der oogleden, ook wel van de wang.

785. *ccc*). De ontſteking van den traanheuvel (*Infl. carunc. lachrymalis*). In den neushoek. Zij doet dit deel ſomwijlen tot de grootte van een' hazelnoot, zwellen, met belette ſluiting der oogleden en tranenvloed. Zij is rood, hardachtig, pijnlijk, vaak met ontſteking der omliggende deelen en der Meibomiaanſche klieren.

786. *ddd*). De ontſteking van het cellenweeffel vlak onder de huid boven den traanzak gelegen (*Anchylops infl.*). Roodheid met hitte en pijn van dit deel; in den beginne beſtaan er nog geene gebreken in de traanwegen, doch later doet zich wel eens etterachtige ſlijmvloeijng en zwelling des traanzaks op. Zij gaat ligtelijk in verettering (*Anchylops ſuppur.*) over.

787. *eee*). De ontſteking der traanbuisjes (*infl. canalicular lachrym*). Bij deze zwellen een of beide

ran-

randen der oogleden in den omtrek van het traanpunt aanmerkelijk, zoodanig, dat de oogleden in de rigting der buisjes ſchier geſloten zijn; voorts jeukte en pijn, traandroppeling, ſomwijlen met vlugtige ſteekten in den omtrek van den traanzak; de zwelling is bleek of donkerrood, hardachtig, geſpannen, menigwerf zoo groot, dat het oog, naar den kant van den neus, geheel bedekt is, met drukkende en kloppende pijnen, en ten laatſte met teekenen van veretteringː zoodra zich de weinige etter allengskens ontlast, verliezen zich alle de toevallen; ſomwijlen vertoonen er zich niet- ontſtokene gierstkorrelige zweertjes bij.

cc). Ontſteking der oogleden.
(*Ophth. notha, palpebralis; Blepharopthalmia; Blepharitis.*)

788. Bij de ontſteking der oogleden zijn deze deelen min of meer gezwollen, rood, pijnlijk, ſomwijlen naar buiten omgekeerd; of droog, hetgeen vooral des avonds zeer hinderlijk wordt, ſomwijlen hard (*ſclerophthalmia*), of veel ſlijm opleverende (791.). In vervolg van tijd of te gelijker tijd zijn de oogvliezen dikwerf mede aangedaan. Somwijlen is de ontſteking enkel roosachtig. Somwijlen, inzonderheid bij kinderen, die niet rein gehouden worden, vindt men de geheele uitwendige huid met eene korst bedekt, geboren uit uitgezweete *lymphe*, zich tot aan den rand van het ooglid uitſtrekkende, doch de inwendige oppervlakte verſchoonende; deze laatſte is weinig of niet rood; de afſcheiding, met uitzondering van eenigen meerderen tranenvloed, niet vermeerderd. Aan den rand en op de

in-

inwendige oppervlakte vindt men fomwijlen eene pijnlijke ruwheid, — korftig (*Trachoma*), huidmosachtig (*Dafymna*), eeltig (*Tylofis*) of puistachtig met dikke korrelige uitwasfen (*Sycofis palpebr.*); fomwijlen eene menigte kleine knobbeltjes, naar gerstkorrels zweemende of doorzigtige waterblaartjes. (Verg. 814.)

dd). Ontfteking der oogklieren.
(*Ophth. glandularis*)

789. Bij de ontfteking der oogklieren is aanvankelijk tranenvloed, welke nogtans, bij toenemende ontfteking, in algemeene, bij uitftek lastige, droogheid en, eindelijk, in oogflijmvloed (791.) overgaat. Het bindvlies is min of meer rood en gezwollen, vooral daar, waar vele klieren liggen en waar hetzelve zich naar boven aan den rand van het ooglid vastzet; menigwerf zijn tevens het ooglid, de traanbuisjes, ja zelfs de appel fterk ontftoken; de zwelling donkerrood, bij uitftek pijnlijk en gevoelig; de beweging der oogleden belemmerd, tot dat ten laatfte de bijkomende flijmvloed de hevigheid der toevallen verminderen doet.

790. De ontfteking der klieren van het oog, inzonderheid van de oogleden (*Blepharophthalmia glandulofa*), is zeer langdradig.

ee). Oogflijmvloed.
(*Blennorrhoea oculi; Ophthalmoblennorrhoea*).

791. De oogflijmvloed, met oogklierontfteking (789.) verbonden, beftaat in de affcheiding van een flijmerig vocht, welks vastheid, kleur en hoeveelheid

heid van tijd tot tijd verschilt. De hoofdbron is de inwendige oppervlakte der oogleden (*Blepharoblennorrhoea*), dikwerf ook de ooghoeken (*Lemositas; lippitudo angularis*). De kwaal is meestal zeer langdradig, somwijlen hebbelijk. De afscheiding gaat langzaam voort. Het aanvankelijk witachtige slijm wordt allengs geelachtig, taai, vettig, olieachtig, korrelig, etterachtig (etteroog), nimmer werkelijk etterig. Hetzelve overtrekt en omsluijert, als het ware, het oog van tijd tot tijd en veroorzaakt bij kaarslicht, hetwelk hinderlijk is, een' cirkelronden nevel of beguichelend kleurenspel. Des nachts wordt het slijm dik, vroeg 's ochtends zijn de oogleden aaneengekleefd; na het eeten en het gebruik van geestrijke dranken vloeit het rijkelijker. Drukt men op den traanzak, die nogtans, ten minste in den beginne van binnen en van buiten gezond is en bij de verminderde afscheiding ook weinig vocht bevat, dan komt er slijm te voorschijn; na reiniging van deze en van het oog overdekt het slijm de inwendige oppervlakte, inzonderheid van het onderste ooglid, aldra weder. Roodheid en pijn zijn dikwijls zeer gering; dikwijls, daarentegen, jeukt in den beginne de rand van het ooglid, en gaat deze jeukte in eene stekende, brandende, toenemende, vaak zeer hevige pijn over. Bij uitstek lastig wordt de branding, welke vaak met jeukte afwisselt, tegen den avond, als wanneer mede de droogheid merkbaarder wordt. Te gelijker tijd wordt de rand rood en zwelt in zijn' geheelen omvang, met hardheid, spanning en groote gevoeligheid. De uitwendige oppervlakte van het ooglid lijdt weinig of in het geheel niet, maar in de inwendige zijn de vaten uitgezet, de

klie-

klieren opgeloopen, en zien deze er onder het vergrootglas als zweertjes uit. Hierbij voegt zich in den beginne een ſterke, zuivere tranenvloed of, bij hevigere ontſteking, algemeene droogheid; vervolgens het gezegde etterſlijm, met welks vermeerdering jeukte, ſteekte, branding, zwelling en roodheid nalaten. Lijden de ooghoeken inzonderheid, dan is bij droogheid, de branding zeer hevig, met ontvelling, vooral in de buitenſte ooghoeken. Somwijlen gaat de kwaal, bij ſterke zwelling der oogleden en roosachtige ontſteking van derzelver uitwendige huid, binnen korten tijd tot den appel over, wiens bindvlies allengskens zoodanig zwelt, dat hetzelve zelfs het horenvlies van ter zijde begint te bedekken, doch zonder bijzondere hardheid, zonder pijn; zij is ſlechts bleekrood of, gelijk bij de ſcheurbuikige oogontſteking, donkerrood, violet, fletsch, ongevoelig; de oppervlakte der zwelling oneffen, rimpelig, hoekig, ſtrekt zich niet gelijkmatig om de randen van het horenvlies uit, maar formeert, als het ware, bijzondere lappen, die zich op gezegd vlies nederleggen; hierbij komt rijkelijk etterſlijm, ſomwijlen ettering, ſtaar enz. —

792. De oogſlijmvloed onderſcheidt zich *a*). van den oogdruiper door andere oorzaken en een trager verloop; *b*). van de *chemoſis* door mindere hardheid, effenheid, pijn, droogheid; *c*). van den oogſlijmvloed der kraamvrouwen door den verſchillenden aard van het uitvloeiſel, hetwelk in het laatſte geval naar zog zweemt en in zeer groote hoeveelheid wordt afgeſcheiden.

f).

ff). Verzwering der klieren van het ooglid. *Blepharophthalmia ulcerofa.*)

793. De verzwering der klieren van het ooglid kan uit elke verzuimde ontſteking dier deelen (788.) ontſtaan, inzonderheid na die der ooglidsklieren (789.) en oogſlijmvloed (791.). Bij deze verzwering zijn jeukte en pijn veel erger, dan bij de ooglidsklierontſteking. De opgezette klieren zweemen aanvankelijk naar puistjes, niet naar blaartjes; zij barſten niet en geven enkel etterachtig ſlijm. Eerst bij langeren duur ontſtaan op de plaats daarvan zweren, kleine, met ſcherp vocht gevulde kuiltjes, welke men, bij eenige oplettendheid, op het gereinigde ooglid duidelijk beſpeurt. Vaak volgt er vernieling, omkeering en verharding der oogleden, knobbels aan derzelver rand (*Tarſophyma*), uitvallen der ooghaartjes enz. —

gg). Etterende oogontſteking. (*Ophth. apostematoſa.*)

794. De etterende oogontſteking levert ware etter op en houdt denzelfden loop als ieder ettergezwel. Zij is uit- of inwendig.

---

795. Nog onderſcheidt men de uitwendige oogontſteking, naar derzelver verſchillende oorzaken als anderzins, in de navolgende ſoorten, te weten:

aa). Zinkingaardige oogontſteking. (*Ophth. catarrhalis.*)

796. De oorzaken, het verloop en de *criſis* bij de

de zinkingaardige oogontsteking zijn dezelfde, als bij de verkoudheid en zinkingkoorts in het algemeen (355.). Gewoonlijk lijden bij haar de oogleden meer, dan de oogappel, die dikwijls maar even rood is; de pijn is gering, pleegt 's avonds toe te nemen; de gevoeligheid voor het licht vaak aanmerkelijk. Het oog staat vol van dun vocht, brandend en scherp, en de huid wordt dáár, waar het heenvloeit, rood en zwelt op, ten laatste nogtans met vermindering der kwaal; hetzelve wordt allengskens dikker, witter, kleviger en zachter. Hieraan paart zich niezen en andere verkoudheidstoevallen. Somwijlen is de natuur dezer ontsteking min of meer onduidelijk en geeft alleen de afwisseling met verkoudheidstoevallen, de heerschende ziektegesteldheid, de veranderlijkheid bij weêrsverandering, het jaargetij, de oorsprong na snel verdwenen zinkingen, verkouding, inzonderheid van het oog enz., het noodige licht. Hiertoe behooren mede:

aaa). De *rheumatische* oogontsteking.
(*Ophth. rheumatica.*)

797. De *rheumatische* oogontsteking ontstaat onder omstandigheden, welke gewoon zijn *rheumatismus* voort te brengen; zij is zeer afhankelijk van het weder, vaak met andere *rheumatische* toevallen verbonden, en verraadt zich door aan het *rheumatismus* eigene toevallen (615.). Zij tast meestentijd alleen het uitwendige oog, ten hoogste den regenboog (*iris*), zelden de ooglidsklieren aan. Zij is vaak zeer hardnekkig, brengt groote gevoeligheid voor het licht en scherpen

tranenvloed mede. Bij eene matige roodheid is de pijn dikwerf zeer levendig en beslaat gewoonlijk den omtrek van het oog en den rand der oogholten, zelden slechts aan ééne plaats, b. v. aan eenen hoek of deel daarvan of aan den bovensten of benedensten omtrek der oogholten. Zij heerscht menigmaal algemeen (*epidemisch*), en gaat, verkeerd behandeld wordende, ligtelijk in scheele hoofdpijn (*cephalalgia rheum.*) en zuchtige zwelling (*oedema oculi*) over.

bbb). De jichtachtige oogontsteking en oogslijmvloed.
(*Ophth. arthritica* & *Ophthalmoblennorrhoea arthritica.*)

798. De jichtachtige oogontsteking onstaat gaarne bij jicht en aanleg daartoe, wisselt vaak met andere toevallen van jicht af, en draagt de eigendommelijke kenmerken dezer ziekte. Zij tast alle deelen van het oog te gelijk aan, zoowel in- als uitwendige. In het eerst bespeurt men krieweling met lastige jeukte in den omtrek der wenkbraauwen en in het bindvlies der oogleden en des oogappels; een gevoel, als of er vreemde prikkelende ligchamen achter de oogleden zitten. Hieruit wordt, vroeger of later, pijn, welke zich over den ganschen oogappel en de oogholten uitbreidt, inzonderheid in de beenderen schijnt te zitten, en aldra het halve aangezigt en den ganschen schedel inneemt; aanvankelijk maakt zij langere, allengskens kortere tusschenpoozingen, neemt af en toe, het laatste inzonderheid bij plotselijke verandering van weder, als wanneer zij vaak woedende wordt; meermalen desge-

gelijks des avonds en des nachts; bij verwaarloozing steeds toenemende, woedt hij ten laatste dag en nacht onafgebroken voort. De smart gaat tevens verzeld van groote gevoeligheid voor het licht, scherpen tranenvloed en eene eigenaardige roodheid van den appel, welke nogtans nimmer zonder de gezegde pijn plaats grijpt en met de hevigheid daarvan niet in verband staat; het buitenste oogvlies is slechts even rood, des te sterker het bindvlies van den appel, in welken men ophooping van bloed en eene, aanvankelijke geringe, met de pijnen en overige verschijnselen toenemende en meer duidelijke, uitzetting der vaten (*varicositeit*) waarneemt; de vaten formeren eenen digten, het horenvlies omringenden, krans, daar derzelver aantal naar den rand van het horenvlies toe zeer vergroot en vereenigd, maar, daarentegen, door een' anderen witten en blaauwachtigwitten ring, die tusschen den rooden vaatkrans en het horenvlies in het midden ligt, duidelijk en naauwkeuriglijk van het laatstgenoemde afgescheiden wordt, zoodat men geen rood vat in deze over het hoofd ziet, ten ware er zweren in bestonden, die hier hoogst zelden ontstaan. De kwaal is langdradig, somwijlen met *venerische* oogontsteking vermengd en verdraagt niet gaarne vochtige middelen. Somwijlen paart er zich ontsteking van den regenboog (*iritis*), gezigtsverduistering (*glaucoma*) of oplossing van het glasvocht (*synchysis*) aan.

799. De jichtaardige oogslijmvloed is gepaard met hevige ontsteking der oogleden, van het bind- en horenvlies. Aldra na een onderdrukt voetevel (*podagra*) ontstaat er jeukte in de randen der

oogleden, welke toeneemt en in ſtekende brandende pijn overgaat, waarbij zich zwelling opdoet, die zich van de randen geheel over de oogleden verbreidt. De aanvankelijk enkel bleeke, ligte roodheid van den a p p e l wordt weldra hooger, met zwelling van het bindvlies. Hieraan paart zich een bij uitſtek ſ t e r k e tranenvloed; aan den rand van het ooglid en de inwendige oppervlakte der oogleden ontſtaan blaartjes met ſcherpe geelachtige etter, welke open barſten, en den omtrek ontſteken. Tevens eene ſterke, op zekere bepaalde tijden met de grootſte hevigheid wederkeerende, h o o f d p ij n, die zich van de randen der oogholten over het h a l v e aangezigt, ja over het geheele hoofd verbreid, en die vaak zoo woedende is, dat er ijlhoofdigheid uit ontſtaat (*Cephalalgia arthritica*). Daarna volgt er eene ſ t e r k e a f ſ c h e i d i n g v a n e t t e r ſ l ij m, niet zelden ook zweren van het horenvlies, die dit vlies doorboren; etteroog enz.—

bb). K l i e r a c h t i g e oogontſteking.
(*Ophth. ſcrofuloſa.*)

800. De k l i e r a c h t i g e oogontſteking is het gevolg van v e r m i n d e r d e levenswerkzaamheid; zij is zeer l a n g d r a d i g, keert ligt terug, en neemt in den herfst bij vochtig weder toe. Zij komt veel bij kinderen voor, in verband met teekenen van klierziekte. Zij tast voornamelijk de oogleden en derzelver klieren aan; eerstgenoemden zijn gezwollen en krampachtig geſloten; aanvankelijk pijn in den rand van het ooglid, met meer of minder roodheid, welke zich tot het bindvlies van het ooglid, en zelfs van den appel, uitſtrekt. Bij al de rood-

roodheid is de pijn gering, maar de gevoeligheid voor het licht menigwerf zeer groot, met uitstorting van vele scherpe tranen en een, bij dag dunner, bij nacht meer dikachtig, de oogleden zamenklevend, slijm, hetwelk aan den rand der oogleden afgescheiden wordt, en bij verzuim dikwerf in *tylosis* en *sycosis* (788.) of in ontsteking van den traanzak (*Dacryocystitis*) overgaat. Somwijlen lijden de oogvliezen meer; zelden de regenboog; eene verstrooide roodheid van het bindvlies van den appel, door verscheidene vaatbundels voortgebragt, welke uit beide hoeken, van boven en beneden, streep- en waaijerwijze naar het horenvlies loopen, waarbij het witte vlies somwijlen min of meer gezwollen schijnt. Weldra verheft zich aan het einde van elken bundel dezer roode vaten een klein wit blaartje, op het bindvlies van het horenvlies zeer klein, op dat van het buitenste oogvlies zeer groot, vaak naar klompjes vet of vel (*Pterygium*) zweemende, waaruit *scrofuleuse* horenvlieszweren ontstaan.

Hiertoe kunnen mede gerekend worden:

aaa). De scheurbuikachtige oogontsteking. (*Ophth. scorbutica.*)

801. De scheurbuikachtige oogontsteking is met algemeen scheurbuik of aanleg daartoe verbonden, langdradig, meestal geheel onpijnlijk. Zij zit in de uit- of inwendige deelen. In het eerste geval ondekt men oogslijmvloed, afscheiding van een waterig slijmerig, dun vocht, in groote hoeveelheid, op de gansche oppervlakte van het oog, met blaauwachtig-roode zwelling van het bindvlies des appels en der oog-

 le-

leden; enkele vaten zijn niet te onderscheiden, maar alles is vaak als met bloed beloopen; somwijlen ontstaan er zweren van het horenvlies. De inwendige scheurbuikachtige oogontsteking gaat dikwerf aan de uitwendige gepaard; dikwerf ging er pijn vooraf, die nogtans later wegblijft; de vaten van het bindvlies zetten zich uit, worden violetkleurig, het buitenste oogvlies zelve blaauwachtig; de regenboog zet zich uit; het waterige vocht schijnt bloed te bevatten; ten laatste komt er blindheid bij; de voorwerpen doen zich op, als door een rood glas gezien; bij den hoogsten graad, bloedstorting uit het oog, sterke belooping met bloed (*sugillatio*), bloedoog.

bbb). De oogontsteking der pasgeborene kinderen. (*Ophth. neonatorum.*)

802. Deze oogontsteking bestaat in eene hardnekkige ontsteking der oogleden, welke zich bij pasgeborene kinderen opdoet. Zij is haren oorsprong verschuldigd aan *scrofuleuse*, *venerische* of andere scherpten, belemmerde pisafscheiding, scherp zog, uitwendige prikkels, koude, sterk licht, onreinheid, druipersmet enz. — De oogleden zijn ontstoken, gezwollen, aaneengekleefd, of omgekeerd; er vloeijen vele etterachtige, dikwerf bloedige, stoffen uit het oog; het oog is zeer gevoelig voor het licht, het horenvlies wordt allengskens fletsch en ondoorschijnende; er komt koorts en meer andere toevallen bij; menigmaal volgt er blindheid. Zij houdt nu eens eenen meer snellen, vernielenden, dan eens eenen meer slependen, zachteren loop.

cc).

cc). *Venerische* oogontsteking.
(*Ophth. venerea.*)

803. De *venerische* oogontsteking is hardnekkig, afwisselende, menigmaal tusschenpoozende (*periodisch*), en verraadt zich hetzij door duidelijke blijken van venusziekte of door verband met vroegere *venerische* toevallen. Het slijmvlies lijdt niet aanmerkelijk. Gewoonlijk gaat er eene andere oogontsteking vooraf. De roodheid, aan het oog gemeenlijk donker, aan de oogleden blaauwachtigrood, is zelden van beteekenis; aanvankelijk is het de eenvoudige roodheid der zinkingaardige oogontsteking (796.), doch aldra dringen zich de vaten meer tegen het horenvlies bijeen, worden daar hoe langs zoo digter, en alsdan formeert zich een roode ring, die de randen van het horenvlies geheel en al omringt, en somwijlen zelfs een of meer vaten aan het horenvlies afgeeft, ook wel na de genezing nog een' tijd lang blaauwachtig blijft. De pijn zit voornamelijk boven de wenkbraauwen in het voorhoofdsbeen vast, wordt enkel 's avonds, inzonderheid in de bedwarmte, hevig, en laat 's morgens na of verdwijnt (*dolor osteocopus*). Te gelijk met of reeds vroeger dan de pijn vertoonen zich gevoeligheid voor het licht en eene ruime uitvloeijing van zeer scherpe, zuivere, niet slijmerige tranen. Menigwerf lijdt de regenboog (*iritis venerea*), waarbij, somtijds zelfs reeds vroeger, het gansche horenvlies ondoorschijnend en dik wordt en naar een vuil, groenachtig, als bestoven glas gelijkt; ook het waterige vocht (*humor aqueus*) wordt verduisterd en veroorzaakt een beneveld gezigt. Later ontstaan er *venerische* zweren op het horenvlies. Er

 komt

komt ligtelijk beenbederf bij. Dikwerf beginnen de Meibomiaansche kliertjes te jeuken, zwellen op en formeren kleine zweren met dikke spekachtige etter.

Hiertoe behoort mede:

aaa). De oogdruiper.
(*Ophth. gonorrhoïca.*)

804. De oogdruiper is het gevolg van een' zoogenaamden opgestopten druiper bij man of vrouw. Hij is uiterst hevig en verloopt rasch. Hij begint met roodheid en zwelling van het bovenste ooglid, welke snellijk toenemen en zich verder verbreiden. Aanvankelijk is de gevoeligheid voor het licht gering, met tranenvloed en jeukte van het ooglid, hetwelk al spoedig in aanhoudende, toenemende pijn overgaat. De zwelling van het bindvlies wordt aanmerkelijk, zoodat er dikwerf omkeering van het ooglid naar buiten (*ectropium*) uit ontstaat. Daarbij lijdt ook het bindvlies van den appel, en er ontstaat oogontsteking met gezigtsverduistering (*chemosis*). Al vroeg doen zich mede teekenen van inwendige oogontsteking (*Ophthalmitis*) op, als: groote gevoeligheid voor het licht, onlijdelijke pijn in het oog en het hoofd, koorts en wat dies meer zij. In het tweede tijdperk vertoont zich, gemeenlijk met nalating der laatstgezegde toevallen, een, aanvankelijk spaarzaam, vervolgens zeer rijkelijk, geelachtig, groenachtig, volkomen naar druiperstof zweemend, etterslijm; het eerst op de binnenste oppervlakte van het gezwollene ooglid, daarna mede op het bindvlies van den oogappel. In weinige dagen kan er een etteroog en vernieling van bewerktuiging (*desorgani-*

nisatio) ontstaan; menigmaal ook etter tusschen de lagen (*lamellen*) van het horenvlies.

Ook de onmiddellijke aanraking van het oog met druiperstof bewerkt dergelijke, doch zachtere, toevallen.

dd). Uitslags-oogontsteking.
(*Ophth. exanthematica.*)

805. Uitslags-oogontsteking is de zoodanige, welke met nog aanwezig of voorafgegaan huiduitslag in verband staat. Van dezen aard zijn:

806. *aaa*). Oogontsteking bij kinderpokken (*Ophth. variolosa*), welke gedurende of aldra na de kinderpokken ontstaat; zij treft meest alleen de uitwendige deelen van het oog, met of zonder slijmvloed, dikwerf met verzwering van de randen der oogleden (*Psoroalmia*).

807. *bbb*). Oogontsteking bij mazelen (*Ophth. morbillosa*). Deze heeft eene bleeke uitgestrekte roodheid van den appel, eerst van het bindvlies alleen, naderhand mede van het buitenste oogvlies, met uitgestrekte steekte, gevoeligheid voor licht, tranenvloed, gedeeltelijken glans van het horenvlies; vaak ook met niezen en slijmvloed uit den neus: in het tweede tijdperk meerdere roodheid, doch zonder gevoeligheid voor het licht; de tranen worden slijmerig; op het horenvlies komen kleine blaartjes te voorschijn, die in kleine zweertjes overgaan. Hetzelfde heeft plaats bij:

808. *ccc.*) De oogontsteking na scharlakenkoorts (*Ophth. scarlatinosa*), met uitzondering nogtans daarvan,

van, dat bij deze laatste gedurende het tweede tijdperk de gevoeligheid voor het licht groot en de tranen scherp blijven; een blaauwachtige ring omringt hier het horenvlies van het buitenste oogvlies af aan; er zijn vele zweertjes op het horenvlies; somwijlen ontsteking der regenboog.

809. *ddd*). Onderscheidene andere oogontstekingen ten gevolge van *chronisch* uitslag, hetwelk verkeerd behandeld of onderdrukt werd. Meermalen herinnert zich de lijder het vroegere uitslag niet meer, en dit maakt alsdan dikwerf de *diagnosis* moeijelijk en een zorgvuldig onderzoek van den voormaligen staat der gezondheid noodzakelijk.

ee). Oogontsteking der krijgslieden. (*Ophth. militaris.*)

810. De oogontsteking der krijgslieden is eene oogontsteking, welke zich bij krijgstogten, nachtverblijf in de opene lucht en verdere, aan den oorlog eigene, vermoeijenissen, opdoet, doch ook, in de jongste dagen, meermalen bij krijgslieden is waargenomen geworden, zonder dat de gewone krijgsvermoeijenissen voorafgingen, en zonder dat men tot dus verre in staat was, derzelver ware oorzaak op te sporen. Sommige artsen, ook Officieren van Gezondheid bij de armée, schrijven dezelve, welligt te regt, toe aan eenen zamenloop van omstandigheden, waaronder zij het dragen van op de slaapslagaderen drukkende *schakos*, van stijve, den bloedomloop belemmerende, stropdassen, het kort afsnijden der haren, het bloot houden des hoofds bij nacht, het spoedig verdrijven

van

van het ſchurft en de verwaarloozing of verkeerde behandeling van *veneriſche* kwalen tellen.

811. De oogontſteking der krijgslieden ſchijnt zich veelal tot enkele *corpſen* bij voorkeur te bepalen. Hare beſmettelijkheid is nog niet bewezen.

812. De oogontſteking der krijgslieden verloopt meestal ten uiterſte ſnel en is zeer kwaadaardig. Somwijlen nogtans is zij minder hevig en wordt *chronisch*.

813. Zij ſchijnt hare gemeene en voorname zitplaats in het bindvlies te hebben en in den beginne alleen met jeukte of ligte ſteekten in de oogen gepaard te gaan. Bij velen zijn de oogen weinig rood. Zoolang het bindvlies, in zoo verre het zich over den oogbol uitſtrekt, nog niet is aangedaan, maar alleen dat gedeelte, hetwelk de binnenvlakte der oogleden dekt, verdragen de lijders het licht. Somwijlen puilt het bindvlies, in de gedaante eener groote bloedroode blaar, tusſchen de oogleden uit. Bij anderen, bij welken de ontſteking niet minder hevig is, veroorzaakt zij uitſtorting van eene naar etter gelijkende ſtof, achter en tusſchen de lagen van het doorſchijnend horenvlies, waardoor zweren of verduisteringen van dat vlies worden te weeg gebragt. Dikwerf ontſtaat er, binnen zeer weinige dagen, druifgezwel (*ſtaphyloma*) en eene volledige vernieling der bewerktuiging (*desorganiſatio*) van het oog, volkomene blindheid. Menigwerf nogtans neemt ook de ziekte eenen meer *chroniſchen*, min hevigen loop; er doen zich op een of ander punt van het horenvlies of op den inwendigen rand der oog-

oogleden kleine zweertjes op; de oogleden zijn vol dikke en etterachtige ſtof en blijven lang ontſtoken; de toevallen verminderen trapswijze, doch er blijven hier ook dikwerf vlekken op het horenvlies, *desorganiſatie* van den oogappel, blindheid overig.

ff). Verzwerende ontſteking der oogleden.
(*Pſorophthalmia.*)

814. De verzwerende ontſteking der oogleden ontſtaat bij nog aanwezig of vroeger onderdrukt ſchurft, of na plaatſelijke beſmetting. Aan den donkerrooden, ongelijk gezwollenen en zeer gevoeligen rand van het ooglid ontſtaat eene hevige jeukte, welke zich over het binnenſte vlies van het ooglid verbreid, nogtans zonder groote zwelling daarvan. Vervolgens vertoonen zich, voornamelijk aan het bovenſte ooglid, in- of uitwendig, vele kleine blaartjes, welke barſten en ſchurftachtige zweertjes formeren, die ſomwijlen den rand (*tarſus*) wegvreeten of dikke korrelige uitwasſen veroorzaken en menigwerf tot op het horenvlies voortloopen.

gg). Ontſteking der oogleden bij kinderen, die uitſlag hebben.
(*Blepharophth. infantum impetiginoſa.*)

815. Deze ontſteking wordt bij kinderen gevonden, die aan klierziekte, dauwworm of uitſlag op het hoofd lijden. Dergelijke knobbeltjes en puistjes vertoonen zich mede op de uitwendige oppervlakte en den rand der oogleden, ſomwijlen ook inwendig, en formeren daar, althans aan den rand, zwe-

zweren, met flijmvloed en zwelling van het bindvlies. Somwijlen is zij met aanvankelijk waterhoofd verbonden, als wanneer het uitflag meer droog, klein, de ettering weinig en het aangezigt rood en weinig gefpannen is; of met uitterende koorts, als wanneer de zweren bleek zijn, weinig of geen' rooden rand hebben, meer fcherpe ftof dan wel etter bevatten, en ftinken.

hh.) *Herpetifche* ooglidontfteking.
(*Blepharophth. herpetica*)

816. Hier of daar aan het ligchaam, inzonderheid aan het hoofd, beftaat er *herpetisch* uitflag, hetwelk naar het oog trekt en aldaar dergelijke verfchijnfelen oplevert, die met eene geringe roodheid beginnen. Het zijn of kleine fterkjeukende blaartjes, die aan den rand van het ooglid en vandaar op de binnen- en buitenvlakte der oogleden te voorfchijn treden zonder affcheiding van flijm of plaatfelijke verzwering, zich met drooge bladerige korften bedekken, affchubben, en wederkeeren: of het zijn blaartjes, die door ware verzwering der randen, wegvreeting, omkeering enz. gevolgd worden.

ii). Pisachtige oogontfteking.
(*Ophth. ifchuriofa.*)

817. Eene foort van *psorophthalmie* (814.) ten gevolge van, mogelijk flechts weinig, verminderde pisaffcheiding. Het uitvloeifel is waterig of etterachtig; dikwerf omkeering en ontharing der oogleden, te gelijk of afwisfelende met ftinkend zweet, droogen hoest,

hoest, zuchtige zwelling en zweren der voeten. Zij is gemeen bij oude lieden. Bij kinderen komen huiduitslag, natheid achter de ooren of verkoudheidstoevallen afwisselend met deze oogontfteking voor.

kk). Bloedige oogontfteking.
(*Ophth. sanguinea.*)

818. De bloedige oogontfteking is het gevolg van aandrang van bloed naar het hoofd, ten gevolge van plotselijke of trapswijze onderdrukking van gewone bloedftortingen, als, van maandftonden (*O. menftrualis*), aambeijen (*O. hæmorrhoidalis*); tot welke zij dikwerf in eene omgekeerde reden ftaat. Zij is vaak hardnekkig.

ll). *Gastrische* oogontfteking.
(*Ophth. gastrica.*)

819. De *gastrische* oogontfteking ontftaat van prikkels in de eerfte wegen. Hier vertoonen zich regelmatige of onregelmatige nalatingen of *periodieke* wederkeer, verligting na ontlasting, verergering na den maaltijd: vorm en duur zijn verfchillende.

b). De inwendige oogontfteking.
(*Ophthalmitis.*)

820. De inwendige oogontfteking heeft haren zetel in het binnenfte van den oogappel, met of zonder medelijden der uitwendige deelen. Derzelver oorzaken en graad zijn verfchillende, even als bij de uitwendige oogontfteking (775.). De zuivere, echte oogontfteking met fterk verhoogde levenswerkzaamheid

(*phleg-*

(*phlegmone oculi*), welke alle, uit- en inwendige, deelen van het oog aantast en zonder tegenstrijdigheid der verschijnselen hare tijdperken regelmatig doorloopt, is zeldzamer dan de onechte (*dyscrasische*), die slechts in enkele deelen zit, bij welker verschijnselen, met betrekking tot derzelver sterkte en onderlinge evenredigheid, geene harmonie bestaat, en welker geheel verloop onregelmatig is.

821. De inwendige oogontsteking geeft zich te kennen door eene hevige, spannende, drukkende, zamensnoerende, dikwerf *periodieke*, pijn in het binnenste van het oog of in den ganschen oogappel, met belemmerde beweging en het gevoel van geweldadige uitzetting en zwelling van dit deel, of als ware de oogholte te klein. Het oog is voor het licht allergevoeligst, of ook, bij zeer hevige ontsteking, geheel ongevoelig, met vernaauwing of verwijding van den oogappel (*pupilla*), vaak met blindheid. Dikwerf lijdt de omtrek mede; hevige verscheurende, snijdende hoofdpijn, voorhoofdspijn, herhaald niezen enz. Het oog is van buiten meest gelijkmatig rood met min of meer hevige pijn (*taraxis* v. *chemosis*); zelden vochtig, behalve somwijlen voor het begin der pijnen. Somwijlen zwelt het sterk en puilt uit. Dikwerf komt er slapeloosheid en sterke koorts bij. Uitstorting van vochten, ettering, staar, vergroeijingen, zijn veelal de gevolgen.

aa). Ontsteking van den regenboog. (*Iritis.*)

822. Behalve de algemeene verschijnselen (821.) ziet men

men bij de ontfteking van den regenboog den ontftokenen regenboog zeer uitgezet, deszelfs binnenfte rand zamengetrokken, de oogappel vernaauwd; de regenboog is nogtans fteeds gelijkmatig zamengetrokken en de oogappel volkomen rond, zoo lang er nog geene ziekelijke ontlasting volgt, welke dan ongelijkheid, rimpels en uitftekken veroorzaakt. De lijder heeft geene vonken of vurige ftralen voor het oog. De regenboog is aanvankelijk zeer bewegelijk, doch wordt aldra traag en voor elken lichtprikkel zeer ongevoelig. De kleur van zijnen binnenrand, en eindelijk van het geheel, wordt donkerder, bij eenen blaauwen of blaauwachtiggrijzen regenboog groenachtig, bij bruine en zwartachtige oogen in het roode fpelende. De rand van den regenboog verliest zijne fcherpte, treedt gezwollen tegen de achterfte kamer op; in den oogappel ontftaat eene nevelachtige plek, als een fijn fpinnewiel. Deze verfchijnfelen verdwijnen met de ontfteking, fchoon ook fomwijlen eene plek aan den rand van den regenboog met een bij uitftek fijn verlengfel naar de achterfte kamer toe vastgehecht blijft. Bij een' hoogeren graad ontftaat er eene meer in het oogloopende verhevenheid in den regenboog, later een doorfchijnend etterpunt, hetwelk verder in den oogappel hangt, en op deze plaats is de oogappel aanmerkelijk duister, zoodat de lijder weinig of niets ziet. Dikwerf verliest zich de etter, maar dikwerf barst ook het gezwel, de etter zinkt op den bodem der voorfte kamer neder en verliest zich met de ontfteking (*Hypopyon*). Het zij hetzelve barste of niet, altijd blijft er eenig overblijffel van in den appel hangen, achterwaarts vastgehecht; op deze plaats is fomwijlen zelfs de

de grootere ring mede uitgezet, en altijd is op deze plaats de regenboog onbewegelijk. Het overige van het gezwel formeert een vlekkig, bruin, gescheurd vliesje (*cataracta choroidalis*). Bij eene algemeene uitzetting verbreidt zich de pijn mede in den omtrek der wenkbraauwen, slapen, voor- en achterhoofd; zwelling en roodheid strekken zich van het bindvlies tot de oogleden uit: wanneer ook al anders de roodheid niet hevig is, vertoont zich nogtans een digtgeweven ring van roode vaten aan den rand van het horenvlies, die mede van de vaten der oogleden aan de buitenvlakte van het witte vlies geformeerd wordt, en de vaten trachten zich, als het ware, onder de plooi van het horenvlies voort te zetten. Bij tusschenpoozingen na het ophouden der pijn traant het oog min of meer, is gevoelig voor het licht, de oogappel vernaauwd, de regenboog meer algemeen zoodanig gesteld, als boven beschreven is, de achterste kamer troebel; de lijder ziet alles als in rook, en dit neemt toe tot volslagene blindheid toe. Bij eene geschikte behandeling verliezen zich de toevallen na verloop van vijftien tot twintig dagen; doch de oogappel krijgt niet altijd zijne beweegbaarheid en scherpen rand weder. Somwijlen nogtans loopen eenigen dezer verschijnselen nog meer in het oog en volgen zij elkander sneller op. Ook een gedeelte van den grooteren ring des regenboogs is rood, de rand zeer gezwollen, de oogappel zeer vernaauwd, de achterste kamer overal met witachtig grijs stof gevuld, het oog volkomen blind. Verliest zich hier de ontsteking na verloop van 6 tot 8 dagen, dan vindt men den oogappel zeer eng, hetzij in het midden of aan de eene zijde een don-

kergrijze, bewerktuigde, op hare plaats onbewegelijke, ftof, den rand des regenboogs vaak opgekruld. Zit de gezegde ftof in het midden, dan heeft de enge oogappel rondom dezelve nog eenige vrije en doorfchijnende ruimte; zit zij naar eenen rand van den regenboog toe, dan is deze hier naauw vastgehecht, naar den oogappel toegetrokken, welke buitendien nogtans doorfchijnend is; het gezigt is belemmerd (*myofis*). Somwijlen neemt de in de achterfte kamer uitgeftorte ftof een etterig voorkomen aan, dringt door den vernaauwden oogappel, meermalen zelfs door de bundels van den regenboog, in de voorfte kamer, zinkt hier op den bodem neder, of blijft, wanneer zij meer dikachtig is, als een groot, naar den regenboog gelijkend, punt, vrij ftaan, treedt fomwijlen zelfs tot op de achterfte vlakte van het horenvlies. Somwijlen ftort zich te gelijker tijd bloed uit, legt zich laagwijze boven op de etterftof, of geeft daaraan ook wel het voorkomen, als of zij met bloedvaten door- of omweven ware. Neemt de ziekte nu weder af, dan worden etter en bloed wel weder opgeflorpt, maar de beweegbaarheid van den regenboog is geheel weg; deszelfs kleine ring ten minfte behoudt eene vreemde kleur; de oogappel is geheel en al zamengetrokken, en, waar nog eenig fpoor er van is, daar ligt een aschgraauw vliesje achter de randen van den regenboog; meestal is deze doellooze oogappel opgetrokken, en de regenboog ligt bolrond (*convex*), dikwerf ook holrond (*concav*); fomwijlen teert het ganfche oog uit, fteeds is hetzelve blind (*fynicefis*). Dezelfde verfchijnfelen doen zich op, wanneer de ftaar-*operatie* deze ontfteking doet geboren worden, als wanneer zij na-ftaar genaamd wordt.

823. Bij de *venerische* regenboogontsteking vertoonen zich al vroeg uitzweetingen op alle punten van den rand des oogappels; deze wordt dikker, van alle zijden van vezels van gestremde *lymphe* als omsponnen; hij wordt gelijkvormig, getakt enz. — Er volgen dikwerf korrelige, waterachtige uitwassen, dikwerf ware druifgezwellen enz. —

824. Bij de jichtaardige regenboogontsteking blijft de oogappel steeds midden in het oog en wordt niet opwaarts of naar den neus toe getrokken.

bb). Ontsteking der kristallinze en van deszelfs vlies (*capsula*.)
(*Lentitis*.)

825. Deze ontsteking bemint, bij voorkeur, oudelijke, min of meer kwaadsappige, mannen met donkere oogen. Zij is gewoonlijk *chronisch* en ontstaat zeer langzaam. De pijn is gering, bij meer gevoelige voorwerpen meer enkel in den omtrek; eene spanning in het voorhoofd. De appel is even rood, eenigzins vernaauwd; aanvankelijk zeer prikkelbaar en bewegelijk, later trager; zonder *Iritis* is zij gelijk rond, met *Iritis* ovaal en naar boven of beneden en binnen teruggeweken. Door de oogenblikkelijke verwijding des appels (door middel van sluiting van het andere oog of indroppeling van *belladonna-extract*) ziet men op eenigen afstand van den rand des appels met het bloote oog een rood stip, en onder het vergrootglas eenen in het voorste schot der kapsel gelegene vaatkrans, welke eenen, met den appel zelven *concentrischen*, kring uitmaakt, doch, bij meer naauwkeurig onderzoek, uit onderscheidene vaatbogen

bestaat, waar vele vaten straalwijze naar toe loopen. Achter dit vaatnet vertoont zich meermalen een ander meer verwijderd fijngeaderd vaatnet in de linze zelve, en wat dies meer zij. Dikwerf komt er graauwe staar bij.

cc). Ontsteking van het glasvlies.
(*Hyalitis.*)

826. De ontsteking van het glasvlies veroorzaakt, voornamelijk wanneer zij van jichtachtigen oorsprong is, hevige, borende, verscheurende, den oogappel, als het ware, in stukken splijtende pijnen, gezigtsverduistering of verlies daarvan, vergrooting van het glasvocht, en, bij eenen hoogen graad, oogwaterzucht (*hydrophthalmia*).

dd). Ontsteking van het netvlies.
(*Retinitis.*)

827. Ontsteking van het netvlies is meestentijd met een dergelijk lijden van het aderlijke vlies (*t. choroidea*) verbonden. Hevige hoofd- en oogpijnen, vuurvonken en blikfemende stralen voor het oog; later wordt het netvlies ongevoelig; bij vermeerdering der ontsteking zetten zich de vaten van het aderlijke vlies uit; dikwerf volslagene blindheid *amaurosis*).

(Behalve vele der genoemde *practische* schrijvers,
Pinel, schmalz *l. l. c. c.*
Geach, med. Chir. Wahrn. üb. Augenentzünd. u. s. w. Zitt. 1768.
Taylor, *nova Nosograph. ophthalm.* cet. Hamb. 1766.
Plenk, *doctr. de morb. oculor.* Wien. 1783.
Chandler, Abh. üb. d. Krankh. des Auges, a. d. Engl. Leipz. 1782.
Lange, *de Ophthalmia.* Fyrrnau. 1777.
Trnka de krzowitz, *hist. ophthalm.* cet. Bres. 1783.

Morc

More noble, über d'Angenentz. u. Nachkrankh. a. d. Engl. Leipz. 1802.
Heyer, üb. d. Werth. d. Krankheitsformen, u. s. w. Braunsch. 1803.
Spindler, üb. d. Entzund. d. Augen, u. s. w. Wurz. 1807.
Thomann, Gesch. z. metast. Augenentz. Wurzb. 1796.
Weissenborn, Bemerk. ub. oft unbemerkte äuss. Ursache sowohl d'Augenenenz. als d. Hornhautgeschwure, u. s. w. Erf. 1789.
Stelling, Beob. ub. die im letzten Feldzuge 1815 und 1814 beij den Preussischen Soldaten gleichsam epidemisch gewordene Augenkrankheit. Berlin. 1815.)

2. Ontſteking van het ſnotvlies. (*Coryza.*)

828. De oorzaken der ſnotvliesontſteking of hoofdverkoudheid zijn de algemeene (656.); de meestgewone zijn plotſelijke verkouding, belette uitwaſeming, verdwijnen van hebbelijke oog- of oorontſteking enz.

829. De ſnotvliesontſteking in het algemeen geeft zich te kennen door ſlijmvloed uit den neus, afgeſcheiden door het ſlijmvlies, hetwelk de holligheden van het voorhoofd, de bovenkaak en den neus bekleedt; zij wordt veelal van lastige verſtoptheid en droogheid voorafgegaan. Men kan dezelve onderſcheiden in:

a). Slijmachtige ſnotvliesontſteking. (*Coryza mucoſa*).

Waarbij enkel ſlijm, en *b*). etterige, waarin etter afgeſcheiden wordt. Tot de eerstgenoemde behooren:

830. *aa*). De zinkingachtige ſnotvliesontſteking (*c. catarrhalis*). Deze ontſtaat na verkouding. Zij wordt

wordt voorafgegaan en vergezeld van een gevoel van spanning, volheid, inwendige hitte, eene stompe drukkende of scherpe stekende, van tijd tot tijd nalatende, pijn op de lijdende plaats, grooten last en zwaarte in het hoofd. Er vloeit een, aanvankelijk helder, warmer, scherper, later verdikkend, dikwerf ontaardend slijm uit den neus. Hieraan paart zich meermalen koorts, oog-, keelontsteking, hoesten. De verkoudheid (*catarrhus*) zit in de holligheden van het voorhoofd, de bovenkaak of den neus, somwijlen in alle deze deelen tevens. De eigenlijke neusverkoudheid (*catarrhus narium*) kondigt zich aan door een eigendommelijk gevoel in de neusholten, beginnende droogheid en zwelling derzelve, min of meer belemmerden doortogt der lucht, sterkere roodheid van het snotvlies enz.; zij gaat van veelvuldig niezen, spreken door den neus, gemis van reuk en andere verkoudheidstoevallen verzeld. Dikwerf ontvelt zij neus en lippen, of maakt ze ruw en doet ze afschilferen. Vrije uitvloeijing van slijm, alsmede de opene lucht, brengen verligting te weeg.

831, *bb*). Wintersche snotvliesontsteking (*c. hyemalis*). Deze bestaat enkel in eene spoedig voorbijgaande prikkeling van het snotvlies door de scherpe koude lucht, ten gevolge van verminderde opslorping, zonder hitte in den neus of andere verkoudheidstoevallen, met kortstondige vloeijing van een waterig, ziltig slijm uit den neus.

832. *cc*). Uitslags-snotvliesontsteking (*c. exanthematica*). Deze gaat vooraf aan of vergezelt eenig

nig *acut* huiduitſlag, inzonderheid mazelen, en komt met de zinkingaardige (830.) overeen, doch wordt bijzonder gekenmerkt door het uitſlag waaraan zij zich paart.

833. *dd*). Waterige ſnotvliesontſteking (*c. lymphatica*). Deze onderſcheidt zich door *periodieke* of hebbelijke vloeijing van een zacht, waterig, helder, niet rijkelijk vocht uit den neus, zonder hitte van dit deel of andere verkoudheidstoevallen. Zij is *chronisch* en komt inzonderheid bij bedaagde lieden en bij onderdrukt zweet van eenig deel voor.

834. *ee*). Klierachtige ſnotvliesontſteking (*c. ſcrofuloſa*). Bij deze is de neus dik, glimmend, van binnen wit en gemarmerd of rood en ontveld, ſchurftig, jeukende, met andere teekenen van klierziekte, inzonderheid zwelling der lippen.

835. *ff*). Wormachtige ſnotvliesontſteking (*c. verminoſa*). Zij kenmerkt zich door krieweling, jeukte, roodheid, waterige, wasachtige, vernaauwende zwelling der neusgaten, niezen, kramphoest, vaak door afgang van bloed of ſlijm en meer andere teekenen van wormen.

836. *gg*). Bij de melaatschheid vloeit vaak een ſcherp etterachtig vocht, onder niezen en andere verkoudheidstoevallen, uit den neus (*c. leproſa*).

837. *hh*). Jichtaardige ſnotvliesontſteking (*c. arthritica*). Deze doet zich kennen door een aanhoudend gevoel van drukking in het voorhoofd, tevens verzeld van ruime, zeer hardnekkige, vloeijing van een waterig, ſcherp vocht uit den neus, zonder

andere verkoudheidstoevallen, maar op toevallen van jicht volgende of daarmede afwisfelende.

838. *ii*). Koortsachtige fnotvliesontfteking (*c. febricofa*). Zij kenmerkt zich door het *periodieke* in haar voorkomen; de flijmvloed grijpt inzonderheid des morgens plaats.

b.). Etterige fnotvliesontfteking.
(*Coryza purulenta*.)

839. De etterige fnotvliesontfteking ontftaat na eene *acute* of *chronifche* ontfteking in de holligheden van het voorhoofd, de bovenkaak, den neus, of derzelver omtrek. Lijdt de neus zelf, dan wordt die fomwijlen rood en dik. Dikwerf ging er eene flijmachtige fnotvliesontfteking vooraf. De lijder heeft inzonderheid eenen walgelijken reuk.

840. Bij de etterige fnotvliesontfteking is het uitvloeifel ware etter, of fcherp etterachtig vocht, hetwelk meestal zeer ftinkt. De zweer kan klierachtig, kankerachtig enz. — zijn. Vaak is zij zeer kwaadaardig, vreet in, is met beenbederf, fistels, fponsachtige, polijpaardige, vleesachtige of knoestaardige uitwasfen verbonden.

841. Scherpe vochten, b. v. van *herpetifchen* aard, maken het binnenfte van den neus fomwijlen rood, ontftoken, ontveld; inzonderheid, wanneer, ten gevolge der bijting, de vinger er dikwerf ingebragt wordt.

842. De *venerifche* fnotvliesontfteking onderfcheidt zich door een etterflijmachtig uitvloeifel, vaak met verwoestende zweren en andere *venerifche* verfchijnfelen.

843. De neusdruiper (*c. gonorrhoïca*) bestaat in eene uitvloeijing van naar druiperstof zweemend slijm, met meerder of minder ongemak, en ontstaat door het aanraken van den neus met druiperstof of *venerische* etter.

844. Bij de beschouwing der snotvliesontsteking mag tevens gelet worden op de uit andere oorzaken ontstaande

c). Neuspijn.

(*Rhinalgia*).

en wel *aa*). op de neuspijn, welke enkel het gevolg is van de aanwezigheid van vreemde ligchamen, die bestendig prikkelen, als: insekten, wormen, steenen enz. — (*Rhinalgia ab intrusis.*)

845. *bb*). De polijp-neuspijn (*R. polyposa*). Neuspolijpen zijn oorzaak der algemeene toevallen en zijn meestal ligtelijk te ontdekken. Somwijlen strekken zij zich achter in den neus naar beneden uit. Zij zijn goedaardig, wanneer zij bleek, grijs- of bruinachtig, ongevoelig, onpijnlijk, bij vochtige lucht grooter, bij drooge lucht kleiner, week, slap, vrij zijn, en bij de ademhaling op en nederstijgen; kwaadaardig, daarentegen, wanneer zij na of met herhaalde pijnen onder den wortel van den neus komen; wanneer deze pijnen bij hoesten, niezen of ademhaling toenemen; wanneer zij, reeds van den beginne af aan, hoog- of donkerrood, gevoelig, vast, hardachtig, zeer groot zijn, ligt bloeden, vast zitten, door snuiven niet vóór- en achteruitgaan, vroeg etteren.

846. *cc*). De neuspijn van verwonding (*R. trauma-*

matica) ontſtaat ten gevolge van uitwendige beleediging. Het vaneenwijken en de breuk der neusbeenderen is zeldzaam, door gezigt en gevoel gemakkelijk te ontdekken.

847. *dd*). De neuspijn van verzwering (*R. ulceroſa*) is het gevolg van *veneriſche*, knoest- en kankerachtige zweren in den neus, vaak met beenbederf gepaard, en door deze toevallen te onderſcheiden.

848. *ee*). De kwaadaardige neuspijn (*R. maligna*) wordt de zoodanige genaamd, welke ſomwijlen bij kwaadaardige koortſen voorkomt, als wanneer de neus ſomwijlen purperrood, bruin, zwartachtig, dik, puistig, en, eindelijk, brandig (*gangreneus*) wordt.

(Behalve eenigen der vroeger aangehaalde *practische* schrijvers, Pinel, Schmalz, *l. l. c. c.*)

3. Oorontſteking.
(*Otitis.*)

849. De voornaamſte oorzaken der oorontſteking: zijn plotſelijke weers-verandering, inzonderheid van koude in hitte, of van droogte in nat weder; koele nachten; Noordenwinden; onderdrukking van eenigerhande gewone ontlasting; de *criſis* van deze of gene *acute* ziekte; verplaatſingen van ziekteſtof; vreemde ligchamen in het oor; onvoorzigtige aanwending van olieachtige of geestrijke vochten. Zij is *actief* of *pasſief*, *acut* of *chronisch*, in- of uitwendig.

850. De uitwendige oorontſteking gaat verzeld van hitte en zigtbare roodheid en zwelling, welke zich over de nabijgelegene deelen, als, de wangen enz., verbreiden, gevoeligheid en hardhoorigheid; zij brengt,

brengt, met uitzondering van bij uitſtekgevoelige voorwerpen, geene hevige toevallen mede, en houdt den loop van een ontſtekingaardig gezwel, of van de roos; ſomwijlen is er ontvelling bij, b. v. door ſcherpte van het oorſmeer.

851. De inwendige oorontſteking gaat gepaard met pijn binnen in het oor: de pijn is meestentijd allerhevigst, brandende, ſtekende, ſpannende, ſcheurende, borende, kloppende; zij wordt door de minſte beweging vermeerderd, verbreidt zich vaak over het geheele hoofd, en doet zelfs het herſengeſtel aan; de lijder, die dag noch nacht rust heeft, kan den neus niet ſnuiten zonder een gevoel, als of de ganſche binnenholte van het oor uitviel; daarbij komt ſterke koorts, met razende ijlhoofdigheid, brakingen, koude der ledematen, grooten angst, ſtuiptrekkingen, flaauwten, klopping der aderen van den hals en de ſlapen des hoofds. Het gehoor is of zeer fijn, pijnlijk, of ſtomp met verſchillende geluiden voor en in de ooren.

852. De inwendige oorontſteking is ſomwijlen gevaarlijk. Hoe dieper zij zit, des te heviger en gevaarlijker is zij: zij kan eenen ſpoedigen dood ten gevolge hebben.

853. Dikwerf gaat de oorontſteking in verettering over (*Otalgia purulenta*), onder verheffing der toevallen, met huiveringen, gevoel van zwaarte, koude en klopping in het oor. Na de inwendige oorontſteking vloeit de etter door het doorgevreetene trommelvlies uit, of door de gehoortrompetten in den mond, of zij blijft vastzitten en veroorzaakt doofheid.

854.

854. Beenbederf (*O. cariosa*), hetwelk het gevolg is hetzij van eenvoudige verettering, hetzij van *venerische*, *scrofuleuse*, *arthritische* en andere oorzaken, verraadt zich door de knagende, vreetende pijn in de diepte van het oor of het tepelswijze uitstek (*proc. mammill.*), veelal met gevoeligheid van den buitenrand en het oorlelletje, en, eindelijk, door uitvloeijing van stof.

855. In verband met de oorontsteking verdient hier mede, schoon ook uit andere oorzaken voortspruitende, beschouwd te worden

a). De oorpijn.
(*Otalgia.*)

856. En wel: *aa*). de Oorpijn van volbloedigheid (*Otalgia plethorica*). Deze geeft zich te kennen door een gevoel van hitte in het oor, met drukking, geluiden, en teekenen van aandrang van bloed naar het hoofd, als, volheid, zwaarte, klopping, hitte in het hoofd enz. — Eene woedende oorpijn van dezen aard overvalt somwijlen kinderen in het tijdperk van hunnen snelsten wasdom (*O. crescentium*).

857. *bb*). De waterachtige oorpijn (*Otalgia serosa*). Deze volgt na verkouding, inzonderheid van het hoofd en het oor, na onderdrukt zweeten der voeten en wat dies meer zij. De toevallen zijn niet hevig; de somwijlen bijkomende koorts enkel zinkingaardig; de pijn is scheurende, trekkende, drukkende, niet kloppende, niet brandende, noch veranderlijk van plaats, en neemt bij nacht toe; de lijder heeft ook wel een gevoel, als ware het oor vol water; ook wel pijn in de *musc. salpingo- staphylinus* en de gehoortrom-

trompetten; geluiden in de ooren; onduidelijkheid in het hooren; hardhoorigheid: de omtrek van het oor is ligtelijk gezwollen.

858. Hiertoe behooren mede: *aaa*). de *rheumatifche* oorpijn (*O. rheum.*), welke gaarne op pijnen in de ledematen volgt en het uitwendige oor fomwijlen zeer pijnlijk maakt, en *bbb*). de zinkingaardige oorpijn (*O. catarrh.*), welke meestal van verkoudheid, tandpijn en andere zinkingachtige toevallen meer verzeld gaat; alsmede *ccc*), de jichtaardige oorpijn (*O. arthritica*) bij onregelmatige jicht voorkomende.

859. *cc*). Oorpijn van vreemde ligchamen (*Otalgia ab intrufis*). Deze is het gevolg van de aanwezigheid van vreemde ligchamen in het oor, als, infekten, wormen, enz. — De pijn is dikwerf woedende, en gaat ook wel van ontfteking of hardhoorigheid verzeld.

860. *dd*). Zenuwachtige oorpijn (*Otalgia nervofa*). Deze oorpijn is fomwijlen *periodiek*, en komt dikwerf bij *hysterifche* vrouwen toevallig voor.

861. *ee*). Oorpijn van de tanden (*Otalgia dentaria*) Zij is dikwerf hevig, zelfs wel met ontfteking van het oor (*otitis*) en hardhoorigheid gepaard, en wordt door een' bedorven' tand of het latere uitbreken van een' bak- of wijsheidftand der onderkaak veroorzaakt.

862. Nog komt hier in aanmerking

b). Het gehoorsbedrog. (*Syrigmus.*)

863. Dit beftaat in eene lastige gewaarwording van ge-

geluiden, die enkel ingebeeld zijn, en die ook bij verandering in de houding van het hoofd, bij het toestoppen der ooren of de grootste stilte blijven aanhouden. Het is of een suizen en bruischen (*bombus*), of een bellen en klingelen (*tinnitus*), of een gepiep en gefluister (*sibilus*,) of een geruisch, gemurmel (*susurrus*), of een geklop (*pulsatio*, *Ototechnos*). De oorzaken en soorten zijn schier dezelfde, als bij de oorpijn en de hardhoorigheid, waarmede hetzelve dikwerf gepaard gaat. De verdrooging van het beweegbare kraakbeen in het kaakgewricht maakt bij elke beweging daarvan een onlijdelijk geruisch, als van houtzagen of vijlen; bij jonge lieden teert de omtrek onder het oor allengskens uit; somwijlen ontstaan er kwaadaardige zweren.

(Behalve eenige der vroeger aangehaalde *practische* schrijvers, PINEL, SCHMALZ. *l. l. c. c.*)

4. Keelontsteking.
(*Angina.*)

864. Onder keelontsteking verstaat men, in het algemeen, alle soorten van ontsteking der inwendig in den strot, in en aan den hals gelegene deelen, waardoor de ademhaling of het slikken, of ook beide deze verrigtingen, belemmerd worden.

865. Er bestaan vele soorten van keelontsteking, die haren naam, ten deele van den zetel en soort der ontsteking, ten deele van de meest in het oog loopende toevallen, ontleend hebben. Intusschen bepaalt zich de ontsteking zelden tot eene enkele plaats en zijn er veelal onderscheidene deelen door aangedaan. Men onderscheidt dien ten gevolge:

a.)

a). De ware keelontſteking.
(*Angina vera.*)

866. De ware zuiver-ontſtekingaardige keelontſteking ontſtaat na prikkelende oorzaken, inzonderheid ſcherpe, heldere koude, en Noordenwinden, bij voorkeur, bij volwasſene ſterke perſonen. Zij is nimmer beſmettelijk of algemeen (*epidemisch*) heerſchende.

867. De ware keelontſteking is *actief*; hare toevallen zijn hevig, en nemen gewoonlijk des avonds toe. Hevige, ſtekende pijnen, ſterke hooge roodheid, begrensde geſpannene zwelling, droogheid, ſtijfheid, als het ware, onbeweegbaarheid der lijdende deelen, met groote belemmering in de ademhaling, het ſpreken en ſlikken; eene duidelijke ontſtekingskoorts, ook wel met daaraan geëvenredigde ijlhoofdigheid; zelden en, in dat geval, enkel toevallig en niet terſtond van den beginne af aan, met braking en buikloop.

868. Onder toenemende kloppende pijnen en moeijelijkheid in het ſlikken en de ademhaling, met herhaalde huiveringen gepaard, formeert zich het ettergezwel, dikwerf onderſcheidene op zich zelve ſtaande, die het een na het andere rijp worden en open gaan. Niet zelis de zwelling van buiten voelbaar.

869. De uitſtorting van etter verſchaft de grootſte verligting. De ettering gaat langzaam voort, zonder korſten of zwartachtiggrijze vlekken en zonder verder gevaar. Gevaarlijk nogtans kan deze keelontſteking worden, vooral door de hevigheid der toevallen bij ſter-

sterke zwelling, ja somwijlen door deze of de plotselijke uitstorting eener groote hoeveelheid etter, door verstikking, doodelijk.

870. De lijder werpt ware, dikwerf met bloed vermengde, etter met verligting uit. Enkele malen vreet de etter naar verschillende deelen door; zeldzamer, later en langzamer nog gaat zij in *gangreen* over, in welk geval alle pijn en plaatselijke ongemakken plotselijk verdwijnen, en voor andere kwade teekenen, als, koud kleverig zweet, koude handen en voeten en verdere teekenen van versterving (666.) plaats maken.

871. De duur der ware keelontsteking, in haar ontstekingaardig tijdperk, is van vier tot zes dagen.

b). De zinkingaardige keelontsteking.

(*Angina serosa.*)

872. De zinkingaardige keelontsteking ontstaat, bij voorkeur, bij zwakke, oude lieden, vrouwen en kinderen, tot verkoudheden en slijmziekten geneigd, na verkouding, inzonderheid van den hals, verblijf in vochtige lage streken, bij natte winters enz. —

873. De ontsteking in de keel is matig, de roodheid niet sterk, de pijn gering, niet stekende of kloppende, de zwelling niet hoogrood, niet begrensd, niet gespannen; de koorts ontbreekt of is zinkingaardig, of eene uitslagskoorts; de afscheiding van slijm is rijkelijk, vaak zoo sterk, dat de lijder onophoudelijk groote hoeveelheden uitgezweete, wei-

ach-

achtige, flijmachtige, waterachtige ftof, met meerdere of mindere moeite, uitwerpt, doch zonder eenig fpoor van verhoogde ftrembaarheid of polijpaardige vergroeijing. De toevallen duren onafgebroken voort. Bij het flikken drukt de lijder hoofd en kin naar voren en den hals naar beneden. De ftem is niet fcherp, niet piepende; vaak vindt men, te gelijk of bij afwisfeling, hoofdverkoudheid en andere zinkingaardige, ook wel *rheumatifche*, ongefteldheden. (Vergel. vliezige keelontfteking en kinkhoest).

874. De zinkingaardige keelontfteking komt niet zelden algemeen (*epidemisch*) heerfchende voor. Zij is niet gevaarlijk en gaat meestal tusfchen den vierden en zevenden dag, onder *critifche* fluimloozing, pis en zweet, in verdeeling, fomwijlen in verharding of verettering over. Zij wordt ook niet zelden *chronisch*. Tot de zinkingaardige keelontfteking behooren:

aa). De keelverkoudheid.
(*Catarrhus faucium.*)

875. Bij de keelverkoudheid lijdt alleenlijk het flijmvlies van de keel: eene dergelijke vlugtige ontfteking, raauwheid en gevoeligheid, als bij de hoofdverkoudheid in den neus, of eene lastige kitteling met droogheid en branding, inzonderheid 's nachts. De ontfteking is helder- of rozenrood, oppervlakkig, ver uitgeftrekt, over ftrot, gehemelte enz. — Men ziet nergens zwelling; de amandelen zijn heet noch rood; er is een fmaak van fcherpte achter in de keel; aanvankelijk eenige droogheid, later rijkelijke

affcheiding van dun vocht en van dun flijm; meestal zinkingkoorts. Het flikken, de ademhaling, het fpreken is min of meer, niet aanmerkelijk, belemmerd. Dikwerf paart er zich verkoudheid van het ftrottenhoofd aan. Somwijlen wordt de keel later geheel raauw, met etterende ftippen of vochtgevende blaartjes bezet, of vertoonen zich fpekachtig geelachtige vlekken op de amandelen (*Aphthae catarrh.*). Somwijlen ontftaan er aan het gehemelte, in den omtrek der amandelen, etterblaartjes, die, bij het flikken en ademhalen, het gevoel van beweging achter in de keel en, bij geflotene kaken, b. v. in den flaap, last veroorzaken: zij zijn dikwijls moeijelijk te ontdekken; geopend ftorten zij eene dunne, fchuimende, niet ftinkende, etter uit, en de ongemakken houden hiermede op; zij komen nogtans telkens weder op nieuw te voorfchijn. Somwijlen ftaan zij met tandfistels in verband. Teekenen van fcheurbuik of *venerifche* ziekten worden er niet bij waargenomen.

Hierbij komen nog in aanmerking;

aaa(. De *rheumatifche* keelontfteking (*A. rheumat.*), waarbij men, in weerwil der hevigfte pijnen bij het flikken, niets in de keel ziet. De voorname pijn zit in het uitfpanfel van het gehemelte of in dien omtrek, aan het achterfte of onderfte gedeelte der tong; vandaar belemmering in het fpreken. De roodheid is gering; des avonds verflimmering. Somwijlen fchiet eene hevige pijn, als een blikfemftraal, fnel voorbij het gewricht der onderkaak in het oor.

bbb). De jichtaardige keelontft. (*A. arthritica*), aan de vorige vrij gelijk, met brandende en ftekende

pijn,

pijn, dikwerf met veel uitwerpen van flijm, fomwijlen afwisfelende met jichtpijnen. De ontfteking is vaak zeer hevig.

ccc). Keelontft. van vergift (*A. toxica*), het gevolg van het gebruik van fcherpe vergiften, heete, fcherpe, bijtende fpijzen, dranken, dampen, fterke kruiderijen, vooral in vorm van poeder; zij gaat vaak met branding gepaard, die gewoonlijk aldra voorbij gaat, fomwijlen nogtans hevig en aanhoudend is, en zelfs in ettering kan overgaan.

ddd.) *Gastrifche* keelontft. (*A. gastrica*), het gevolg van prikkeling der eerfte wegen, b. v. bij galkoorts. De *gastrifche* toevallen in het algemeen (301.) onderfcheiden haar.

eee.) Keelontft. van volbloedigheid (*A. fanguinea*), het gevolg van aandrang van bloed, dikwerf ten gevolge van onderdrukte maandftonden (*A. menftrualis*) of aambeijen (*A. hæmorrhoidalis*) en uit de teekenen daarvan kenbaar (vergel. Bloedftortingen). Somwijlen veroorzaakt zij zweren in de keel.

fff. Keelontft. van ziekte van het hart (*A. cardiaca*), waarbij in de keel niets te zien is, en die zich alleenlijk door andere teekenen van hartziekte onderfcheidt. De keelpijn is louter toevallig (*fymptomatisch*), vaak met moeijelijk flikken, fomwijlen met eenige verkoudheidstoevallen, verbonden.

876. Nog verdient bij de keelverkoudheid befchouwd te worden:

ggg). De heeschheid (*raucedo*), welke zich door eenen raauwen, onzuiveren klank bij het fpreken, fchreijen, hoesten enz. — verraadt, en op zich zelve

van geene pijn, kortademigheid of rogchelen verzeld gaat. Zij is vaak het gevolg van verkouding of zinkingaardige verſtopping (*Raucedo catarrh.*), en er komt alsdan gewoonlijk een drooge hoest bij, of ook wel het opraspen eener waterigziltige ſtof, welke, vroeg of laat, in een, des morgens rijkelijker, taai, witachtig ſlijm overgaat; meestal keelverkoudheid en andere zinkingaardige toevallen. De heeſche klank is gewoonlijk enkel bij het hoeſten, ſpreken of uitademen, minder bij het inademen, waar te nemen. Sommige oude lieden lijden ſteeds, en vooral in den winter en bij nat weder, aan eene *chroniſche* verkoudheid van de luchtpijp en geven 's morgens veel ſlijm op. Somwijlen is de heeſche ſtem een gevaarlijk teeken, hetwelk in heete koortſen en longtering den naderenden dood voorſpelt. Ook van verlammingen en *hyſteriſche* krampen enz. kan zij het gevolg zijn. Dikwerf is zij zeer hardnekkig, dikwerf *periodiek*. Eene *chroniſche* heeschheid ontſtaat ten gevolge van verſtopping in de luchtpijpsklieren en gaat ligtelijk in tering van dat deel (*P. trachealis*) over. Ook kan zij van verharding en *desorganiſatie* der banden van het ſtrotlapje (*epiglottis*), gewoonlijk ten gevolge van voorafgegane ontſteking, ontſtaan; desgelijks van verbeening der kraakbeenderen van het keelgat, welke mede met moeijelijk ſlikken verzeld gaat. In de beide laatſte gevallen is de kwaal van belang en aanhoudende.

bb). De ſlijmachtige keelontſteking.
(*Angina mucoſa.*)

877. Bij de ſlijmachtige keelontſteking lijden de

a-

amandelen, het gehemelte, de lel enz.; zelden de ſpieren. Bij afwisſeling lijdt ſteeds de ééne zijde meer dan de andere. Somwijlen zwellen de zuigaderlijke klieren aan den hals en den nek, alsmede de ſpeekſelklieren. Zelden ontſtaat er verharding.

878. De roodheid is hier gering, meest bleek, zuchtachtig (*oedemateus*); de pijn niet hevig, meer drukkende, en alleenlijk bij het ſlikken, hoeſten en dergelijke bewegingen voelbaar. De zwelling, daarentegen, is hier vaak zeer ſterk, doch week, ſomwijlen zonder eenige roodheid. Koorts wordt geheel en al gemist of is zeer onbeduidende. Er doet zich meer of min taai ſlijm, in rijkelijke hoeveelheid, op, hetwelk zelden dermate ontaart, dat men het voor etterachtig zoude kunnen verklaren. Ademhaling en ſlikken zijn min of meer belemmerd, al naar de verſchillende grootte, uitgeſtrektheid en zitplaats van het gezwel, en ook daarnaar verſchillen de toevallen. De ſtem is meestal natuurlijk; echter ontwaart men vaak een zeker ſnuiven door den neus of eene geheel onverſtaanbare, niet heeſche, ſpraak, welke een blijk is van onbeweegbaarheid der tong aan hare *baſis*.

879. Tot de ſlijmachtige keelontſteking kan mede geteld worden: *aaa*). de keelontſt. der teringziekten (*A. phthiſicorum*), ſomwijlen de voorloopſter, meermalen nog de gezellin der longtering. Bij haar beſpeurt men aan het uitſpanſel van het gehemelte, aan het tandvleesch, de tong en meer andere deelen eene levendige roosachtige roodheid, waarbij tevens mede de wangen en lippen fraai rood, de oogen glinſte-

 ren-

rende, beloopen, vaak tranende, rood zijn; deze roodheid gaat meestal met groote droogheid gepaard en verdwijnt na bloedſpuwing of ruime fluimloozing. Dikwerf pijnlijke zwelling der gezegde deelen, moeijelijk ſlikken, heeschheid, onverſtaanbare ſtem, ſtemmeloosheid, enz. — Hiertoe behoort mede

880. *bbb*). De etterige keelontſt. (*A. purulenta*). Deze bemint de amandelen, welke ſterk zwellen, en vervolgens, geheel of ten deele, ſpoedig in ettering overgaan, die door verdeelende middelen niet ligt te voorkomen is. Bij aanleg tot tering begeleidt zij den trapswijzen overgang in volledige longtering. De geringſte aanleidende oorzaak, b. v. ligte verkouding, brengt haar te weeg; in koudere jaargetijden keert zij daarom zeer dikwijls weder, meest zonder groote ongemakken en ontſtekingstoevallen. De ettering op zich zelve is niet gevaarlijk; de kleine gezwelletjes gaan ongemerkt open, ſtorten hunne etter uit, die zich met het uit te werpen ſlijm vermengt, en heelen ook weder even zoo ongemerkt, tot dat zich, vroeg of laat, weder een nieuwe aanval opdoet.

c). De kwaadaardige keelontſteking. (*Angina maligna*).

881. De kwaadaardige keelontſteking beſtaat in zwelling der mondholligheid en inzonderheid der amandelen, met roodheid en onreine zweren, groote neiging tot verſterving, toevallen van rotkoorts (166.). Zij komt zelden ſlechts bij enkele perſonen (*ſporadisch*), meestal algemeen heerſchende (*epidemisch*) voor, en is beſmettelijk. De *epidemie* houdt

houdt dikwerf zeer lang aan. Zij tast zoowel volwasſenen als kinderen, maar inzonderheid laatstgenoemden, aan.

882. Verwijderde oorzaken der kwaadaardige keelontſteking zijn, onder anderen: heerſchende (*epidemiſche*) geſteldheid; eene eigenaardige, in het ligchaam des lijders afgeſcheiden wordende, ſmetſtof gelegenheidsoorzaken der rotkoorts (164.) en wat dies meer zij.

883. De kwaadaardige keelontſteking doet zich meestal plotſelijk, ſomwijlen onder bedriegelijke voorboden op. Onder niet hevige pijnen en eene ſcherpe branding of lastig gevoel van ſtijfheid van den hals wordt bijkans de geheele mondholligheid met eene karmozijnroode of roosachtige zwelling overdekt, waarop zich, zonder ontvelling der overige huid, al vroeg hier en daar, inzonderheid op de gezwollene amandelen en lel, onregelmatige, witte, aschgraauwe, vaak doorgerande vlekken vertoonen, die zich ſpoedig uitbreiden, ineenloopen, en vervolgens in witte, blaauwe en zwarte, brandige (*gangreneuſe*), digte en geheel ondoorſchijnende korſten overgaan. Daaronder zijn breede en diepe, pijnlijke zweren met dikke randen. De ettering is ſterk, maakt dikwerf fistels, en levert eene ſcherpe, wegvreetende, ſtinkende ſtof op; of het zijn met ſcherp vocht (*ichor*) gevulde blaartjes, die ſpoedig in zweren overgaan. De korſten vallen aldra af en er komen weder nieuwe voor in de plaats. De kwaal tast alle de deelen van den hals, zelfs andere naburige deelen, aan, en geheele partijen worden door verſterving vernield.

884. In den beginne is de ſpanning en zwelling wel eens gering, ademhalen en ſlikken gemakkelijker, dan men zoude kunnen verwachten. Later zwellen de klieren en horens van het tongbeen ſterk op; de ſtem wordt heesch en raauw; de ademhaling zeer moeijelijk, verſtikkende, doch niet piepende en zonder fluimloozing. Wordt de luchtpijp zelve aangetast, dan ontſtaat er vreesſelijke hoest, hevige branding, piepende ademhaling, rotachtige ſtinkende fluimloozing, welke, in plaats van verligting te verſchaffen, hevige pijnen achterlaat. Eigenlijke kwijling of bloeding der mondholligheid wordt niet waargenomen. De tong is meestal enkel van achteren geelachtigbruin beſlagen; de adem reeds van den beginne af aan bij uitſtek ſtinkende; de ſmaak rotachtig, niet metaalachtig; de pis eerst waterachtig, raauw, vervolgens geler. Hierbij koorts, gewoonlijk rotkoorts, met verheffing in den avond; roode, tranende, matte oogen; groote angst en onrust; hevige hoofdpijn, duizeligheid, ijlhoofdigheid; groot krachtverlies; beving; braking; buikloop; ſnelle, zwakke, ongeregelde pols. Het ontlaste bloed is ontbonden.

885. Omſtreeks den derden, vierden dag, of vroeger, vertoont zich op de heete, drooge, ruwe huid, inzonderheid aan hals, borst, armen, handen, eene zekere zwelling en beginnende roodheid, een uitſlag, nu eens naar ſcharlakenuitſlag of roos, dan eens naar gierstuitſlag, mazelen, blutsvlekken zweemende, of ook wel vuurroode blaartjes, of kleine naauwelijks verhevene ſtipjes, of, eindelijk, in ſtede van allen uitſlag, enkel eene ſterke jeukte met afſchilfering.

Het

Het voorkomen en de duur van dit uitſlag is zeer onbeſtendig; het verdwijnt met afſchubbing. Bij deszelfs uitbotting houdt de braking, buikloop en andere toevallen op, maar neemt, daarentegen, het krachtverlies toe.

886. De kwaadaardige keelontſteking is allergevaarlijkst; gevaarlijk bij kinderen meer dan bij volwasſenen; bij meisjes meer dan bij jongens, bij zwakkere meer dan bij ſterkere voorwerpen. Goede teekenen zijn: *critiſche* zwelling en ettering der oorklieren en een zacht zweet met langzamen, ſterken en geregelden pols, op den derden of vierden dag (HUXHAM); *critiſche* pis met bezinkſel; voorts, in ſnelheid afnemende pols; wederkeer van gezonden ſlaap en eetlust; nalating der koorts bij uitbotting van ſcharlakenachtig uitſlag; het drie-vier dagen voortduren van dit uitſlag onder verbreiding over het geheele ligchaam; niet te ſnelle verandering van het gezegde uitſlag, gepaard aan afſchubbing en afnemende zwelling; rijkelijk uitwerpen van ſcherpe ſtof en losgegane roven; een niet zeer lelijke ſtank; geene zware toevallen van rotting (172.); zuivere helderroode grond der zweren na het afgaan der roven; zachte en vrije ademhaling, en levendige kleur der oogen.

Kwade teekenen acht men: aanhoudende ſlapeloosheid met ijlhoofdigheid, meestal bij volbloedigen en volwasſenen waargenomen; uitſtekend krachtverlies; zwarte kleur der lijdende deelen; gezigtsverduistering; miskleurige, zwarte blutsvlekken, en herhaalde huiveringen met een' zwakken en golvenden pols; als zeer gevaarlijke en doodelijke, teekenen beſchouwt men: plotſelijk verdwijnen van het uitſlag; verlies van den glans der oogen; aanhoudende buikloop; ſterke bloedingen uit neus en mond.

887. De kwaadaardige keelontfteking brengt dikwerf, meestal in 5, 6 dagen, den dood te weeg. Deze is het gevolg van verfterving der lijdende deelen, van verplaatfing der ontfteking naar andere edele deelen, van verftikking door buitenmatige zwelling der deelen, van doorvreeting der flagaderen en daaruit ontfpruitende bloedftorting, of, eindelijk, van naziekten, als: hoest, bloedfpuwing, waterzucht, buikloop, *hectifche* koorts, en wat dies meer zij.

888. De kwaadaardige keelontfteking onderfcheidt zich:

a). van de keelontft. bij fcharlakenkoorts (*A. fcarlatinofa*), door haar rotachtig karakter en verfchijnfelen;

b). van de toevallige keelontfteking bij rotkoorts (*A. putrida fymptomatica*), door van den beginne af aan een wezenlijk en beftendig toeval te zijn; door haar fneller verloop; door hare befmettelijkheid in den vorm van keelontfteking; veelal door het fcharlakenachtige uitflag, dat haar meestentijd vergezelt;

c). van de vliezige keelontft. (*A. membranofa*); 1°. door wel bij voorkeur, doch niet fchier enkel kinderen aan te tasten; 2°. door den aasachtigen reuk, dien zij aldra verfpreidt; 3°. door de raauwheid, heeschheid, het niet- piepende of kraaijende of blaffende in de ftem; 4°. door de waarneembare zweren en roven op de ontftokene amandelen; 5°. door pijn in de keel, moeijelijk flikken, walging en braking alreede in het eerfte begin der ziekte; 6°. door de afwezigheid der neiging der *lymphe* tot ftremming,

en

en door het uitwerpen van dunne of korstige, niet-etterige of vliezige zelfstandigheden. (vergel. 933.)

d). De *venerische* keelontsteking.
(*Angina venerea.*)

889. De *venerische* ziekte pleegt aldra de keel aan te tasten, inzonderheid de amandelen, de lel, den strot, het gehemelte; zelden het voorste van den mond, de lippen, zeldzamer nog de tong of den slokdarm. Zij geeft zich te kennen door ontvelling, of kleine, geheel onpijnlijke vlekken, ook wel grootere ontstokene plekken, die zeer spoedig, zonder ettergezwel en wezenlijke koorts, in platte, kleine, ronde, onzuivere, witachtiggrijze zweren overgaan. Deze zijn niet pijnlijk, hebben een' dikken, scherpbegrensden rand, een bruin of rozenrood veld, en een' diepen, vuilen, spekachtigen grond. Zij vreeten snel voort en verwoesten de aangrenzende deelen. De slijmafscheiding is vermeerderd en stinkende. Chankers veroorzaken zwelling en pijn, zijn kwaadaardig, en verwoestende deelen.

e). De *herpetische* keelontsteking.
(*Angina herpetica.*)

890. De *herpetische* keelontsteking tast gaarne vrouwen en kinderen aan. Zij wordt voorafgegaan van hevige huiveringen, hoofdpijn, maagpijn, pijnen in de ledematen, snellen pols, roode wangen, onrust en brandende hitte bij nacht. Eenige dagen daarna wordt het slikken pijnlijk en lastig. Den derden dag vertoonen zich op de amandelen enz. kleine waterachtige

blaar-

blaartjes, die steekte veroorzaken; den vierden en vijfden dag *herpetische* puisten in den geheelen mond, somwijlen mede aan de lippen. De aan de kanten donkerroode tong heeft in het midden een dun witachtig beslag. Den zesden en zevenden dag wordt het vocht geelachtig; de blaartjes gaan open, en de koorts neemt af. Den achtsten en negenden dag genezen de inwendige zweertjes; aan de lippen krijgen zij roven, die aldra afvallen. Zelden paart zich, behalve in de eerste 4 of 5 dagen, eene algemeene ziekte aan deze keelontsteking, welke vaak eenige weken lang aanhoudt.

f). De speekselklierontsteking. (*Angina maxillaris, parotidea.*)

891. Deze ontsteking bestaat in eene, uiterlijk zigt- en voelbare, meer of min pijnlijke, ontstekingaardige zwelling der tot speekselafscheiding bestemde klieren van het hoofd, te weten, van de groote oorklieren (*Parotides*), aan ééne of beide zijden, en de onder de onderkaak gelegene speekselklieren (*Gl. submaxillares*), waarbij, wanneer de ziekte eenen hoogen graad bereikt, ook de zuigaderlijke klieren aan den hals mede lijden; alles gepaard met moeijelijk slikken en belemmerde beweging der onderkaak.

892. Behalve de oorzaken van aanleg tot keelontsteking in het algemeen, telt men hier den jeugdigen leeftijd, de mannelijke sekse. Als gelegenheidsoorzaak beschouwt men, in het bijzonder, eene zekere heerschende (*epidemische*) gesteldheid, te meer, daar de ziekte

meest-

meestal algemeen heerſchende voorkomt. Sommige geneesheeren houden haar voor beſmettelijk.

893. De ſpeekſelklierontſteking is in het begin der ziekte moeijelijk te onderkennen. Gewoonlijk wordt zij, inzonderheid *epidemisch* heerſchende, voorafgegaan van groote droogheid in den mond, laffen, niet bitteren noch ſlijmerigen, ſmaak, onderdrukte ſpeekſelafſcheiding, algemeene matheid, pijnen in de ledematen. Vervolgens, aan ééne of beide zijden, zwelling der oorklieren met eenige ſpanning in de kaauwſpier (*masſeter*), ſtompe pijn, trekking, ſpanning in de onderkaak en derzelver klieren, pijnlijke en moeijelijke beweging der onderkaak, pijn in den nek bij beweging van het hoofd. Tegen den vierden dag gebrek aan eetlust, drooge huid, buikverſtoptheid, ſpaarzame pis, gevoeligheid van den omtrek der ooren. Zelden, en meest enkel bij hevigeren graad, koorts, welke aan de klierontſteking voorafgaat, of zich eerst later daaraan paart, nu eens ligter, dan eens heviger is; zij is meest nalatende, met verheffing tegen den nacht. Somwijlen verplaatst zich de ontſteking naar andere deelen, en verdwijnt daarbij de koorts. De kleur der huid is meestal weinig of niet veranderd; ſomwijlen beſpeurt men eenig water onder de buitenſte bekleedſelen; ſomwijlen is de huid hard, geſpannen, roosachtig rood. De pijn is meestal gering en meer ſpannende; de zwelling zelden over het aangezigt verbreid. De zwelling kan zeer groot worden.

894. Op deze wijze (893.) duurt de ziekte tot den 9den, 11den of 13den dag voort, met ſteeds toenemende zwel-

zwelling der klieren. Omstreeks dezen tijd *critische* kwijling en sterk zweet of ruime pisloozing, met nalating van koorts, verminderde zwelling en hardheid, waarmede de ziekte afloopt; somwijlen verdwijnt de ziekte allengskens zonder merkbare *crisis* (*lysis*), en dit uiteinde is gewoonlijk langdradiger. Het afnemen der klierzwelling gaat somwijlen van kortstondige doofheid of *herpetisch* uitslag op het hoofd verzeld. Vaak blijven er zeer lang kleine verhardingen in de oorklieren achter, welke ligtelijk in knoestgezwel en kanker ontaarden kunnen.

895. Somwijlen is deze ziekte kwaadaardiger. Er doet zich den tweeden dag koorts op, duidelijk ontsteking- of rotachtig; hevige zwelling der halsklieren, zwaarte in het hoofd, drooge lippen, heete mond, roode, dikke, ontstokene pijnlijke tong, buikverstoptheid; voorts onlijdelijke spanning in de kaken, zeer moeijelijk kaauwen en eene dergelijke geweldige stijfheid van den hals. Den 7den of 9den dag zijn de toevallen op het hoogst tot den 11den of 13den, wanneer *critische* ontlastingen door zweet, stoelgang en pis de ziekte beslissen, schoon de koorts tot den 21sten dag voortduurt en de wederherstelling traag vooruitgaat.

896. Gewoonlijk volgt er bij hevigeren graad der ziekte, in plaats der gezegde *crises* (895.), verplaatsing (*metastasis*), en wel reeds den 5den of 7den dag, vroeger of later. Deze verplaatsing grijpt plaats, bij manspersonen, veelal naar de zaadballen alleen of den balzak tevens, met daaropvolgende zwelling, ontsteking dier deelen en eindelijke verdeeling; of naar de

de hersenen, met daaropvolgende hoofdpijnen, ijlhoofdigheid, somwijlen hersenontsteking; of op de borst en longen, vanwaar krampachtige borsttoevallen, ware of valsche longontsteking; of op de maag, vanwaar maagkrampen, brakingen enz.; of op de darmen, vanwaar waterige buikloop; of op de oksel- en liesklieren, vanwaar zwelling enz.; of op de huidvaten, vanwaar huidwaterzucht; of op de zenuwen en vaten, vanwaar zenuw- of rotkoorts; of, bij vrouwen, op de borsten, vanwaar zwelling enz.

897. De speekselklierontsteking heeft een ontsteking- rot- of zenuwachtig karakter, waardoor de toevallen gewijzigd en de meerdere of mindere graad van gevaar bepaald wordt. Over het algemeen is de ontstekingaardige de minst gevaarlijke en de ziekte, over het geheel, wel hevig, doch goedaardig, en zelden, hoewel somwijlen, doodelijk. Zij is bedenkelijker bij kinderen, die tanden krijgen of wormen hebben; desgelijks bij meer bejaarde personen. Zelden gaan de oorspronkelijke gezwellen in ettering over, en even zelden de door verplaatsing ontstane. Bij de verplaatsing (*metastasis*) hangt het meerdere of mindere gevaar af van de waardij van het deel, werwaarts zij plaats grijpt, en de toevallen, daardoor te weeg gebragt.

898. De speekselklierontsteking onderscheidt zich:

a). Van de ware en valsche krop en van de onderscheidene klierziekten, 1°. door haar sneller verloop; 2°. door het lijden alleen van de oor- of speeksel-

selklieren in derzelver ganschen omvang, tot onder den hoek der onderkaak, en de snelle zwelling; 3°. door de dikwerf voorkomende verplaatsing (*metastasis*) naar andere deelen:

b). van toevallige (*symptomatische*) kliergezwellen, door van het begin af aan het belangrijkste toeval der ziekte uit te maken;

c). van de knoestachtige klierverharding (*parotis scirrhosa*) door haar snel ontstaan en verloop;

d). van de klierverzwering (*parotis exulcerata*) door zonder voorafgaande uiterlijke beleediging te ontstaan;

e). van de brandige oorklierverzwering (*parotis sphacelosa*), door niet enkel bij rotkoortsen, noch als toeval van algemeene klierziekte voor te komen;

f). van het beursgezwel der oorklier (*tumor cysticus parotidis*) en door steen veroorzaakte zwelling der oorklier (*tumor parotidis ex calculo ortus*), door snellijk toe en af te nemen en door haar snel verloop.

g). De raakontsteking.
(*Angina faucium.*)

899. De raakontsteking heeft haren zetel in het achterste gedeelte van den mond en verraadt zich, bij het nederdrukken der tong, door eene duidelijk zigtbare, hoogroode, pijnlijke zwelling. Op zich zelve brengt zij noch hoest, noch verandering in de stem te weeg; maar, hoe heviger zij is, hoe digter de zwelling bij het strottenhoofd zit, des te meer is de ademhaling benaauwd; somwijlen sterk rogchelende, vaak met gevaar van verstikking; in dit geval is de

stem

ſtem heesch, geheel veranderd, maar niet fijn of ſchel; het ſpreken valt moeijelijk en geſchiedt vooral door den neus. Ook het ſlikken, waartoe de lijder zich b e ſ t e n d i g gedrongen gevoelt, wordt aldra b e l e m m e r d; het genotene komt t e r u g; v a s t e dingen zakken menigwerf beter, dan v l o e i b a r e; het v o o r o v e r buigen van het hoofd brengt verligting aan. Dikwerf veroorzaakt de prikkeling in de keel misſelijkheid. Somwijlen vormen er zich ſchijnbare, ſomwijlen ware, zweren. Tot deze ontſteking behooren:

aa). De a m a n d e l k l i e r o n t ſ t e k i n g.
(*Angina tonſillaris.*)

900. Deze tast, bij voorkeur, volbloedige kinderen en ſterke lieden aan, na verkouding van hals of voeten, ſterke beweging in heldere koude lucht en andere algemeene gelegenheidsoorzaken. Zij komt meestal ſlechts bij e n k e l e perſonen (*ſporadisch*), ſomwijlen meer a l g e m e e n (*epidemisch*) voor.

901. De algemeene toevallen (899.) komen hier voornamelijk voor. Meestal voelt men de zwelling der amandelen van buiten. Gemeenlijk is de lel en het achterſte van het gehemelte mede aangedaan; nu eens lijden beide zijden, dan eens eene enkele, of wisſelt zich de ontſteking van de eene zijde met die der andere af. De zwelling is of geheel droog, of met een wit taai ſlijm bedekt, dikwerf ziet men diepe voren, ſomwijlen een wit, dik, ſterkriekend vocht, zoodat men ettering zoude kunnen veronderſtellen, welk vermoeden nogtans door een meer naauwkeurig onderzoek gelogenſtraft wordt. Somwijlen zijn het vastzittende v a l ſ c h e v l i e z e n (*pſeudomem-*

braua), welke bij het afnemen der ontfteking worden afgeftoten (*Tonfillitis polypofa*). Een aanhoudende toevloed van fpeekfel valt den lijder lastig en geeft aanleiding tot onophoudelijke opraspingen, uitfpuwing of pogingen daartoe, of tot kwijling. Vaak kan hij den mond flechts weinig of niet opendoen. Somwijlen gaan er pijnen, druifchen, kraken in het oor, niet zelden tevens hardhoorigheid mede gepaard. De ontfteking verandert fomwijlen van plaats en verplaatst zich op nabuurige of meer afgelegene deelen, waar zij alsdan zeer gevaarlijk kan worden, als, naar de herfenen, long, knie, balzak enz. —

902. De amandel- ontfteking is meestal goedaardig en gaat dikwerf voor den zesden dag alreede in verdeeling over. Intusfchen kan de groote omvang van het gezwel en, in geval van overgang in ettering, het plotfelijke doorbreken van een groot gezwel, door uitftorting van etter en daardoor te weeg gebragte verftikking, doodelijk worden. De overgang in ettering, welke mede niet zeldzaam is, is te voorzien, wanneer zich na verloop van vijf dagen het gezwel niet verdeelt, koorts en pijn afnemen, en zich huiveringen enz. opdoen. Het ettergezwel (*Absc. tonfill.*) breekt meestal in den hals, zelden van buiten open. Zeldzaam is de overgang in *gangreen*; even zeldzaam in verharding; menigwerf nogtans ontftaan er, na herhaalde ontftekingen dezer deelen, kraakbeenachtige uitwasfen in.

903. De amandel- ontfteking onderfcheidt zich van de kwaadaardige keelontfteking: 1°. door hare niet-

be-

besmettelijkheid en meer *sporadisch* dan *epidemisch* voorkomen; 2° door meer sterke lieden en mansperfonen aan te tasten; 3° door meestal van ontsteking skoorts verzeld te gaan; 4°. in geval van ettering, door den langzamen overgang daarin; 5°. door de ontstekingaardige roodheid der zwelling en de afwezigheid van zwarte of miskleurige vlekken; 6°. door haren zeldzamen overgang in *gangreen*; 7°. door het moeijelijke slikken alreede in de eerste dagen der ziekte; 8°. door zelden met brakingen en buikloop of ijlhoofdigheid verzeld te gaan. (verg. 881 — 887.)

bb). Lelontsteking.

(*A. uvularis.*)

904. Dikwerf lijdt de lel alleen, is ontstoken, of pijnlijk, verdikt, verslapt, verlengd. Overigens de algemeene teekenen (899 — 902.) somwijlen is deze ontsteking *chronisch*, na langdurige verkoudheden, zonder levendige pijn; menigmaal zuchtachtige zwelling (*oedema uvulæ*).

cc). Ontsteking van het strotlapje.

(*A. epiglottidea.*)

905. Het strotlapje is zelden alleen ontstoken. In dit geval is hetzelve zeer pijnlijk gezwollen en staat regtop, zoodat er niets over of langs kan en het slikken schier onmogelijk wordt. Komt de drank aan den wortel der tong, dan wordt hij met groot geweld teruggedreven of er ontstaat al aanstonds een hevige hoest.

dd). Neus- keelontsteking.

(*A. nasalis.*)

906. Bij de neus- keelontsteking lijdt hoofdzakelijk

 het

het ſlijmvlies, hetwelk de achterſte deelen van den neus bekleedt. De neus is verſtopt, en men kan enkel met den open' mond ademhalen. Dikwerf is de reuk koperachtig, het uitſpuwen veelvuldig, de pijn levendig, drukkende, naar de ooren uitgeſtrekt, en bij nacht toenemende. De zitplaats der kwaal is, naar het gevoel des lijders, niet in het bovenſte van den neus, maar diep naar achteren in de keel; ook is het verlengde gehemelte rood. Niettegenſtaande het niezen, blijft de reuk. Dikwerf is er zinkingaardige koorts bij. Somwijlen ontſtaat er ettering. Overigens het algemeene (899.)

ee). Ontſteking van het gehemelte.
(*A. palatina.*)

907. De ontſteking van het weeke gedeelte van het gehemelte is zeer zigt- en ligtelijk kenbaar. Somwijlen nogtans zit de ontſteking maar oppervlakkig op de achterſte zijde van deszelfs verlengſel en is, in dat geval, vaak enkel door de pijn, inzonderheid bij het ſlikken, te erkennen.

908. Somwijlen vindt men toevallen van raakontſteking, ten gevolge van doorbrekende of bedorvene tanden, baktanden enz. (*A. dentaria.*). Somwijlen lijdt ook enkel het achterſte gedeelte der tong mede aan ontſteking en levert dergelijke verſchijnſelen (899.) op. (*A. linguaria.*).

h). Ontſteking van het keelgat.
(*Angina pharyngea.*)

909. De keelgatsontſteking verſchoont geen' leef-

leeftijd, komt nogtans meer bij jeugdige en vrouwelijke perſonen over. Zij ontſtaat na de algemeene gelegenheidsoorzaken van keelontſteking (866.).

910. Het ſlikken is bij dezelve zeer moeijelijk en pijnlijk, vaak ten eenen male onmogelijk, meer, naar mate de ontſteking hooger zit; meestal wordt het genotene met hoeſten teruggedreven. De menigte en hevigheid der toevallen verſchilt naar den graad en omvang der ontſteking, die nu eens hooger, dan eens lager zit, en door den lijder zelven aangegeven wordt. De koorts is, althans in den beginne, niet hevig; de dorst echter dikwerf aanmerkelijk. De beweging van den hals is belemmerd, het oprigten van den ruggraat moeijelijk, de vóórhals ſomwijlen gezwollen, geſpannen, gevoelig; de ademhaling niet belemmerd.

911. De keelgatsontſteking is meer of min gevaarlijk naar het karakter der haar verzellende koorts; gevaarlijker met rotkoorts, dan met ontſtekingskoorts, allergevaarlijkst met zenuwkoorts. Zeer kwade teekenen zijn: volledig belet ſlikken, bij zeer hoogen graad der ziekte; aardachtige, groene, bruine, gelaatskleur; ſtarre oogen; uit den mond puilende tong.

912. De keelgatsontſteking gaat, bij goede behandeling en voor de eerſte maal plaats grijpende, meestal in verdeeling over, onder gunſtige *criſes* door pis, zweet, neusbloeding en fluimloozing; zelden, bij hevigere ontſteking, in, alsdan meest ongunſtige, ettering; meermalen in verharding van meerder of minder gewigt; ſomwijlen, in kwaadaardige rotachtige gevallen, in *gangreen*; hoogst zelden, ten

gevolge van het barsten van een ettergezwel, in doodelijke verstikking.

913. De keelgatsontsteking gaat gemeenlijk verzeld van ontsteking des slokdarms, (*oesophagitis*), in welk geval de pijn bij het slikken in eene liggende houding toeneemt, en zich mede veelal eene brandende pijn in den rug doet gevoelen.

i). Strotontsteking.
(*Cynanche.*)

914. Onder de verwijderde oorzaken der strotontsteking telt men inzonderheid; inspanning der ademhalingswerktuigen, als, door zingen, sterk spreken, blazen enz., vooral in de koude opene lucht; hevig en aanhoudend hoesten; heerschende luchtsgesteldheid en verkouding; verplaatsingen van ziektestoffen; huiduitslag; vreemde ligchamen in de luchtpijp, en andere algemeene oorzaken van keelontsteking meer. Zij tast, bij voorkeur, volwassenen aan. Zij tast enkele personen (*sporadisch*) aan of heerscht algemeen (*epidemisch*); zij kan toevallig of oorspronkelijk zijn.

915. Bij de strotontsteking is noch roodheid, noch zwelling in de keel zigtbaar; even zelden van buiten aan den hals. Zij doet zich meestal plotselijk op, met eene levendige, vastzittende, brandende of stekende pijn, den zetel waarvan de lijder duidelijk weet aan te geven, en welke bij het ademhalen, spreken, hoesten en slikken het hevigst is. Wijders bij uitstek moeijelijke, snelle ademhaling, eene schelle, lispelende, krijschende of sissende, gedruisch

druisch makende, maar niet piepende, niet kraaijende, ftem; een zeer pijnigende, raauwe, drooge hoest, eerst later van eenige geringe, niet verligtende, fomwijlen min of meer etterachtige of bloedige, fluimloozing gevolgd, doch fteeds zonder vliezige vergroeijingen; eene zeer *acute*, aanhoudende koorts met fterke hitte en teekenen van ontfteking in pols en pis, op tong en huid (160.); meestal onderdruktenpols. Hoe heviger de ontfteking is, des te meer ftekend is de pijn. Drukt men van buiten de luchtpijp, dan wordt de pijn zeer hevig. Het verloop is gelijkvormig, zonder tusfchenpoozingen of verheffingen.

916. De ftrotontfteking kan in verdeeling overgaan, welke alsdan gemeenlijk binnen drie tot zeven dagen volgt, en fteeds met fluimloozing, fomwijlen met bloedftortingen, vooral neusbloedingen, *critisch* zweet, pis met bezinkfel, braking, buikloop, huiduitflag, verplaatfing naar uitwendige deelen, die dan fomtijds in ettering overgaan, gepaard gaat. Zij kan ook in ettering overgaan, aan de gewone toevallen kennelijk (664.); fomwijlen met gunftigen afloop bij behoorlijke gelegenheid tot ontlasting van de etter; fomwijlen met min gunftigen door het overblijven eener verzwering in de luchtpijp, kenbaar aan etterachtige, foms bloedige, kwijling en fluimloozing, gebrekkige fpraak, zelfs fprakeloosheid, ftinkenden adem enz.; fomwijlen met doodelijken, door uitftorting van etter in de long en daardoor veroorzaakte plotfelijke verftikking. Zeldzamer gaat zij in vernaauwing der luchtpijp over, welke met duurzame

heeschheid of moeijelijke ademhaling gepaard gaat en het gevolg is van verharding of ettergezwel in de luchtpijp. Zeldzamer nog gaat zij in versterving over, daar, bij een' zoodanigen hevigen graad van ontsteking, de lijders gewoonlijk reeds vroeger sterven. Meermalen wordt zij doodelijk door verstopping van het spleetje van het strottenhoofd met, ten gevolge der ontsteking, uitgestorte strembare *lymphe*, of door uitzweeting van waterachtige stof en nederdaling daarvan in de longen, ophooping van vocht in deze deelen, en daardoor, in beide gevallen, te weeg gebragte verstikking; desgelijks bij zenuwachtig karakter door krachteloosheid der longen.

917. Het karakter der strotontsteking en der haar verzellende koorts is ontsteking- rot- of zenuwachtig, en zij gaat van verschillende bijkomende toevallen, naar dit verschillend karakter (160. 166. 182.) gewijzigd, gepaard.

918. De strotontsteking is, blijkens het (916. 917.) aangevoerde, zeer gevaarlijk, en zij is dit te meer, naar gelang de ontsteking digter bij de strottenhoofdsspleet is gezeten.

919. De strotontsteking in het algemeen onderscheidt zich van de vliezige keelontsteking, 1°. door haar sneller verloop in geval van herstel en duidelijkere kenteekenen van ontsteking; 2°. door meerdere hevigheid der pijn, zoowel in het hoofd der luchtpijp, als in de luchtpijp zelve; 3°. door de gewone afwezigheid van plotselijke neerslagtigheid en matheid in het eerste begin der ziekte, der vliezige

keel-

keelontsteking eigen; 4°. door de afwezigheid der neiging van de uitgezweete strembare *lymphe* om bewerktuiging aan te nemen, en de daaruit voortvloeijende afwezigheid van vliezige of buisvormige stukken bij de sluimloozing; 5°. door bij voorkeur volwassenen, zelden kinderen aan te tasten. (vergel. 931.).

920. De strotontsteking, zich nu eens tot dit, dan eens tot eenig ander deel van den strot bepalende, levert de navolgende wijzigingen op, elke waarvan weder hare eigendommelijke toevallen oplevert.

aa). Strottenhoofdsontsteking.
(*Laryngitis.*)

921. De strottenhoofdsontsteking zit hoog in den strot. Uitwendige betasting vermeerdert de pijn, slikken, spreken, hoesten zijn ten uiterste pijnlijk en moeijelijk; de stem is zeer veranderd, meestal zeer fijn; de steekte zeer hevig; de ademhaling enkel in eene regte houding met achterovergebogen hoofd mogelijk.

bb). Luchtpijpsontsteking.
(*Tracheitis.*)

922. Bij de luchtpijpsontsteking zit de pijn beneden het strottenhoofd, nu hooger, dan lager in de luchtpijp, waartoe zij zich beperkt, en wordt door drukking van buiten vermeerderd. De toevallen zijn eenigzins ligter (921.); de stem wel heesch, maar nogtans weinig veranderd; het slikken minder pijn-

 lijk,

lijk, en dit inzonderheid dan alleen, wanneer het doorgeslikte zekere bepaalde plaats bereikt.

cc). Ontsteking der bovenste luchtpijptakken.
(*Bronchitis.*)

923. De ontsteking der bovenste luchtpijptakken is niet zeldzaam, komt dikwerf bij kinderen voor, verbonden met mazelen en kinkhoest. Zij is *acut* of *chronisch*.

924. De *acute* ontsteking der bovenste luchtpijptakken, ook wel stikhoest, stikzinking genaamd, ontstaat meestal plotselijk, zonder voorafgaande verkoudheidstoevallen. De pijn zit beneden den hals, in het bovenste gedeelte der borstholte, onder of ter zijde van het borstbeen, en neemt bij drukking van buiten niet toe. De lijder klaagt over een algemeen verbreid gevoel van pijn, eene zamensnoering, drukking en andere onaangename toevallen meer, welke niet tot ééne plaats bepaald zijn, noch van ééne enkele plaats uitgaan; even min is er zijdewee bij. Hij kan, zonder dat de pijn toeneemt, op beide zijden liggen, doch moet den romp gebogen houden. De ademhaling is snel, pijnlijk, ongeregeld en wordt hoe langs zoo moeijelijker, schier tot stikkens toe; zij levert een eigenaardig gereutel of gesnor, een koken op de borst op, hetwelk niet van loszittend slijm ontstaat, in het eerste tijdperk der ziekte het sterktst is, en zich naderhand, wanneer de fluimloozing vrijer wordt, vermindert of verliest; dikwerf piepen, nogtans zonder het eigenaardige geluid der vliezige keelontsteking. Het geluid bij het hoesten

ften heeft niets bijzonders; de fluimloozing is gering, met weinige of geene verligting. Geene bijzondere heeschheid, raauwheid der ftem; geen gevoel van belemmering in het ftrottenhoofd; geene baarblijkelijke nalating of verheffing. Zeer in het oogloopend, vooral bij fterke lieden is de, na verloop van weinige dagen, plotfelijk plaats grijpende overgang der ontftekingaardige overfpanning in hulpelooze zwakheid, waarbij de, vroeger harde en volle, pols bij uitftek klein, fnel en zwak wordt, met gedeeltelijk zweet en ontzettend veel gele of anders gekleurde fluimen, welke ten laatfte uit zwakheid niet meer kunnen opgeworpen worden.

925. Deze ontfteking wordt veelal binnen acht dagen van den dood gevolgd, gaat fomwijlen in *chronifche* ontfteking dier deelen of onechte tering (*phth. bronchialis*) over, en neemt bij kinderen vaak met ftuiptrekkingen een doodelijk einde.

926. De *acute* ontfteking der bovenfte luchtpijptakken onderfcheidt zich van de ontftekingen van het ftrottenhoofd (921.), de luchtpijp zelve (922.) en het borstvlies, door de meestal bij uitftek hevige koorts, door de bij uitftek fnelle, de vreesfelijkfte benaauwdheid uitdrukkende, ademhaling door het angstvolle treurige gelaat en de meer uitgeftrekte pijn in de borst.

927. De *chronifche* ontfteking der bovenfte luchtpijptakken vertoont zich, bij voorkeur, na den middelbaren leeftijd, als het gevolg eener hevigere aandoening van dezen aard (924.) Er doet zich in het begin van den winter een hoest op, die eenige weken of maanden

den duurt, inzonderheid des ochtends, wanneer zich veel ſtof heeft opgehoopt, ſomwijlen ook na den maaltijd, hevig en aanhoudende is, en waarbij eene, meestal ruime, hoeveelheid van ſlijm- of etterachtige, taaije of geleiachtige ſtof wordt uitgeworpen. De ademhaling is ſteeds min of meer belemmerd, vaak met een gevoel van zwaarte of ongeregelde klopping in de hartkuil, ſomwijlen met een uitgebreid gevoel van pijn. Geringe oorzaken, elke beweging, elke weêrsverandering veroorzaken en verſlimmeren den hoest en de zware ademhaling. Het algemeene lijden is vaak ſlechts gering, ſterker bij zwakke lieden en dronkaards. De pols is zwak en ſnel; de pis meest donker; de tong wit; de ſpijsvertering ſlecht; gebrek aan eetlust. Somwijlen gaan er etterzakken en andere verbindingen mede gepaard en vermeerderen of wijzigen deze toevallen.

928. Deze *chroniſche* ontſteking is meestal zeer langdurig en geeft dikwerf allengskens aanleiding tot veretteringen, *hectiſche* koorts enz., waardoor zij gevaarlijk kan worden.

929. Zijn de fijnere luchtpijptakken ontſtoken, dan laten zich de toevallen dezer ontſteking (923.) van die der eigenlijke longontſteking niet meer onderſcheiden.

k). De vliezige keelontſteking.
(*Angina membranacea; Croup.*)

930. De vliezige keelontſteking, in de latere dagen het eerst onder den Engelſchen naam van *Croup* bekend, is eene ontſteking van den binnenſten rok van het ſtrottenhoofd, der luchtpijp en harer takken, met ſterke

ke uitzweeting van ſtrembare *lymphe* gepaard. Zij tast ſchier alleen kinderen van drie tot acht jaren, inzonderheid volbloedige, ſterke, doch ook wel zwakkelijke, knapen, in elk jaargetij, inzonderheid bij nat en tevens koud weder, veelal na verkouding en verwaarloosde verkoudheden, aan. Zij heerscht dikwerf algemeen (*epidemisch*); hare beſmettelijkheid is niet gebleken. Zij is aan *Noord - Amerika* eigen (*endemisch*).

938. De vliezige keelontſteking ontwikkelt zich meestal langzaam, komt menigwerf onder het masker eener gewone verkoudheid plotſelijk aan, ſteeds in hevigheid toenemende, en zeer ſnel in verloop. Eene, dikwerf ſterke, heeschheid en holle drooge hoest, zonder benaauwdheid op de borst, of eene moeijelijke, langzame en piepende ademhaling, hoezeer ook ligt en met tusſchenpoozingen. Eenige verandering in den pols beſpeurt men ettelijke dagen, alvorens zich algemeene ongeſteldheid met verdere teekenen van koorts opdoet. Gewoonlijk vallen het eerst neerſlagtigheid, matheid, ſlaperigheid, een zeker gevoel van ongeſteldheid in het oog. De verkoudheidstoevallen, welke zich aanvankelijk te gelijk of bij afwisſeling met de ziekte opdeden, verdwijnen vervolgens. Op alle uren van den dag kunnen de hevigere toevallen uitbarſten; echter bereikt het gevaar dikwerf tegen middernacht den hoogſten trap; zij laten, wel is waar, althans in den beginne en met de koorts na, het kind wordt meermalen vrolijk, ſpeelt, eet met lust, loopt ook wel rond, doch bij dit alles blijft bij de ademhaling en de hoest een verdacht piepen overig; ook komt de hoest

met

met aanvallen. Desniettemin is het geheel aanhoudende, nimmer *periodiek*, steeds zonder volledige tusschenpoozing. Eigenlijk is derzelver karakter alom ontstekingaardig; dikwerf nogtans paren er zich, vooral later en bij zeer teedere kinderen, zenuwtoevallen, stuiptrekkingen, duidelijke nalatingen aan; somwijlen ontsteking of verlamming der longen. De koorts, die nooit geheel en al uitblijft, is wel geene hevige ontstekingskoorts, maar nogtans beduidend genoeg, aanhoudende, met verheffing des avonds en nalating des ochtends; de pols is snel, in den beginne hard, sterk, met veel hitte en dorst, hoofdpijn, zweet, spekkorst op het bloed enz., maar wordt aldra week, zwak, ongeregeld, met slaapzuchtige vermoeidheid, waaruit de lijder echter ieder oogenblik door onuitsprekelijken angst en hoesten gewekt wordt; de pis is kleurende (min of meer naar zwavel), in den beginne rood of geel, doch aldra troebel. Al vroeg een stomp, drukkend, zelden stekend, dikwerf zelfs geheel ontbrekend, pijnlijk gevoel aan en onder het strottenhoofd: in den omtrek, welks betasting en bestrijking pijn of belemmering in de ademhaling veroorzaakt, en waar het kind somwijlen in zijne bedwelming naar grijpt, is menigwerf van buiten eenige zwelling, zoo al niet te zien, nogtans te voelen; vaak is elke draaijende beweging van het hoofd pijnlijk. In de keel, daarentegen, is geene pijn, geene branding, geen zigtbaar spoor van ontsteking; zeer zelden zijn de inwendige klieren en het keelgat tevens ontstoken, in welk geval ook het slikken moeijelijk en pijnlijk wordt, hetgeen buitendien geheel vrij is, of alleenlijk bij het drinken, wanneer

het

het ſtrotlapje mede aangedaan is, ongemak en hoest veroorzaakt. Ook in de borst is geene pijn of onvermogen tot uitzetting der longen; de lijder kan, althans in den beginne, diep in- en uitademen, goed op beide zijden liggen, en duidt ſteeds de luchtpijp alleen als de zitplaats der kwaal aan. De hoest is al aanſtonds van den beginne af aan vrij hevig, grootendeels droog of ſlechts met min of meer vloeibare, witachtig ſchuimende en ſchijnbaar ſlijmerige fluimen, zonder ſlijmachtig gereutel diep in de borst, wel met eenig geruisch, als van loszittend ſlijm, doch zonder opgeven of nederſlikken daarvan, alleenlijk tegen het einde reutelende met uitwerping van ſtoffen; men beſpeurt, dat de geheele arbeid in de vernaauwde luchtpijp voorvalt, zonder verheffing of zijdelingſche uitzetting van de borst. Gedurende de aanvallen doen zich meestal veelvuldige, meer of min hevige, oprispingen op, welke door de geringſte oorzaak, als, eenigen drank, ergernis, ſnel uitgeſprokene woorden enz., veroorzaakt worden; dikwerf komt er onwillekeurige pisloozing, misſelijkheid, en aanhoudende geneigdheid tot braken bij; in de tusſchentijden is de hoest ſteeds eigenaardig en geeft het geluid van de daaraan gegegevene benaming van *croup*, met den Engelſchen tongval uitgeſproken; later wordt dit geluid nog duidelijker en onderſcheidender. Het geluid van hoest, ademhaling en ſtem is nogtans over het geheel zeer onderſcheiden, heesch, klinkend, ſchel, ſtenend, ſnorrend, piepend of ſisſend; menigwerf, vooral wanneer de hoest eenigzins aanhoudt, ſcherp krijſchend, fijn, hoog in den *discant*, zweemende naar het geſchreeuw

van

van een doodbloedend varken of eene verſchrikte heeſche hen, of naar het kraaijen van een' jongen haan; meermalen ruw, blaffend, diep, hol, *bas*-toon. Het ſpreken is moeijelijk, haastig, pijnlijk; het kraaijen en piepen of het geruischvolle wordt, inzonderheid bij overluid ſpreken, ſchreeuwen en beweging, merkbaar; overigens bijkans alleen bij het inademen, terwijl er bij het uitademen een meer gerekt, meer ſtenend, meestal doffer, dieper en minder gedruischmakend geluid plaatst grijpt. De ademhaling wordt kort, benaauwd, door hoest afgebroken, vaak zeer pijnlijk; maar het getal der in- en uitademingen is gelijk. Bij het ſtijgen der ziekte, vaak plotſelijk, blijft de lijder in den adem ſteken, ſnakt hij naar lucht, zoekt angstvol in verſchillende houdingen verligting, buigt het hoofd achter over en den hals naar voren: het aangezigt wordt blaauw, gemarmerd, opgezet; de oogen puilen uit, draaijen in hunne holten rond, enz. — Somwijlen houden alle deze toevallen voor een' oogenblik op. Op het laatst is er geene nalating meer; de ademhaling is hijgende, zeer luid piepende, en geſchiedt door middel van het middenrif en ingetrokken' buik; de dood volgt bij vollen verſtande; zelden doen zich ſtuiptrekkingen op. Sommige kinderen geraken aan het braken, waardoor etterachtige ſtof en vaak zelfs ganſche ſtukken van het in de luchtpijp geformeerde vlies uitgeworpen worden; dikwerf gaan ook dergelijke vliezen met den ſtoelgang af (*). Bij ſommige kin-

(*) Ik heb dit een paar malen met groote verligting en aanvankelijk herstel waargenomen en meende deze ontlastingen vooral aan het ruim gebruik van zoet kwik te mogen toeschrijven.

kinderen zijn handen en voeten, zeldzamer de amandelen en dan nog niet ſterk, gezwollen. In de pis is een wit, ſlijmerig, taai bezinkſel. Lippen, tong en keel worden droog; de groote kropſlagaderen (*a. carotides*) kloppen en de halsaderen (*v. jugulares*) zwellen.

932. De vliezige keelontſteking is eene der gevaarlijkſte, vaak doodelijke, allerhevigſte en moeijelijkſte ziekten. Somwijlen, ſchoon zelden, ſterft het kind reeds bij den eerſten aanval; hoe jonger hetzelve is, des te bedenkelijker is de ziekte. Niet zeer moeijelijke inademing mag voor een goed teeken gehouden worden. Wordt er in de eerſte 36 uren geſchikte hulp gebezigd, dan is redding mogelijk, later alles vruchteloos. Nalatingen zijn niet altijd te vertrouwen, daar zij ſomwijlen nog kort vóór den dood plaats grijpen. Zeer kwade teekenen en voorboden van den naderenden dood zijn, koudzweet, herhaalde flaauwten, koude ledematen. Een kwaad teeken is mede het volledig gemis van of geringe fluimloozing, welke verſtikking doet duchten.

933. De uitgang der vliezige keelontſteking is verſchillende. Of I°. de lijder blijft in het leven, wanneer de ontſteking verdeeld wordt, onder het uitwerpen van vliezige ſtukken, etterachtige met bloed vermengde ſtof, algemeen zweet, vrijwillige braking, ruime pisloozing met veel troebel bezinkſel, als zoo vele *critiſche* verſchijnſelen. Komt de lijder den zevenden dag over, dan mag men hem meestal behouden achten. Of II°. de ziekte neemt een einde met den dood, gewoonlijk den derden, vierden, al-

thans vóór den 8sten dag, in enkele gevallen later, b. v. den 15den. De doodelijke uitgang is of 1°. het gevolg van verstikking, de meest gewone doodelijke uitgang; en wel *a*). in de eerste 48 uren door kramp in de luchtpijp of mogelijk in derzelver fijnste takjes, ten gevolge van de hevigheid der ontsteking; of *b*). in den verderen loop der ziekte mede door kramp, of verstikking door verlamming der lijdende deelen ten gevolge van hooggaande zwakheid, door te ver gedrevene verzwakkende behandeling of de aanwending van prikkelende middelen in den beginne der ziekte of verwaarloozing der verzwakkende geneeswijze enz. — en daar door te weeg gebragte onmogelijkheid om de geformeerde vliezen te ontlasten. Of 2°. kan de ontsteking in versterving overgaan, hetgeen nogtans zelden het geval is, daar de lijders meestal vroeger door verstikking sterven. Of III°. de vliezige keelontsteking gaat in naziekten over, deels ongeneeslijk, gelijk de vernaauwing der luchtpijp, welke zelden achterblijft, doch alsdan eene levenslange heeschheid of moeijelijke ademhaling veroorzaakt; de verettering en daaruit onstaande luchtpijpstering (*phth. trachealis*), eene vreesselijke en doodelijke kwaal.

934. De vliezige keelontsteking onderscheidt zich:

a). van de kwaadaardige keelontsteking door de aan de boven (888. *c*.) opgegevene tegenovergestelde toevallen; desgelijks

b). van de strotontsteking door de aan de boven (919.) opgegevene tegenovergestelde toevallen;

c). van MILLAR's kramphoest (*Asthma acutum periodicum* MILLARI);

1°.

1°. door van voorboden te worden voorafgegaan; 2°. door niet alleen bij enkele personen (*sporadisch*), maar ook somwijlen meer algemeen (*epidemisch*) voor te komen; 3°. door het loozen van etterachtige stof of vliezen bij het hoesten, geen droogen hoest; 4°. door pijn in de luchtpijp; 5°. door het over het algemeen meer kraaijend, minder hol geluid der stem; 6°. door de haar verzellende koorts, in den beginne steeds ontstekingaardig; 7°. door het trapswijze toenemen, de aanhoudendheid en het niet-*periodieke* harer aanvallen; 8°. somwijlen door den overgang in verettering; 9°. door de bij de lijkopening te vinden vergroeijingen in de luchtpijp;

d). van werktuigelijke vernaauwingen der luchtpijp, door derzelver wel bekende oorzaken en het *acute* verloop der vliezige keelontsteking.

(Behalve velen der vroeger genoemde *practische* schrijvers en eene menigte anderen, te vinden in

DREISSIG, Handwörterbuch d. med. Klinik u. s. w. I Bd. Erfurt. 1806. (op de woorden *angina*, *a. catarrhalis*. *a. maxillaris*, *a. membranacea*, *a. pharyngea*, *a. putrida*, *a. tonsillaris*, *a. trachealis*), nog:

SCHMALZ, WICHMANN, *l. l. c. c.*

DESSESSARTS, *Mémoire sur le croup* etc. Paris. 1807.

HECKER, von den Entzündungen im Halse, u. s. w. Berlin. 1809.

MARCUS, üb. die Natur u. Behandl. d. haütigen Braüne. Bamb. 1810.

HOME, Untersuch. uber ——— den croup, a. d. Engl. von MOHR, mit Anmerk. v. ALBERS, Bremen. 1809. *traduit en Franc. par* RUETTE. Paris. 1809.

HOFF, Abh. üb. d. Croup u. s. w. Hanau. 1809.

CARON, *Examen du recueil de tous les faits* etc. *rélatifs au croup*, etc. Paris. 1809.

Rapport sur le croup, par la commission chargée de l'examen et du jugement des ouvrages. Paris. 1812.

DOUBLE, *Traité du croup*, cet. Paris. 1811.

DE MALLET, *Mém. sur le croup.* Paris. 1811.

LOEBENSTEIN LOEBEL, Erkenntn. u. Heil. der haütigen Braüne u. s. w. Leipz. 1811.
HERING, Erfahr. — uber die hautige Braune. u. s. w. Leipz. 1811.
WALLICH, Dringendes wort — ub. d. haut. Braune, u. s. w. Wien. 1811.
SACHSE, Das Wissenwurdigste ub. d. haut. Braune. Hanov. 1812.
VALENTIN, *Rech. histor. et pratiq. sur le croup.* Paris. 1812.
VIESSIEUX, *Mém. sur le croup*, etc. Geneve. 1812.
GIRAUDY, *de l'Angine trachéale*, etc. Bourd. 1812.
CAILLARY, *Mém. sur le croup*, Bourd. 1812.
CARON, *Progr. d'un prix rélatif à la trachéotomie dans le croup.* Paris. 1812.
ALBERS, *Comm. de tracheitide infant.* bet. Lipz. 1815.
TUILLIER, *sur l'angine laryngée oedemateuse.* Paris. 1815.
JURINE, Abh. uber den croup, u. s. w. a. d. Franz. ubers. von HEINECKEN, mit Anmerk. v. ALBERS. Leipz. 1815.
ECCARD, Beob. u. Heil. d. haut. Braune. Nurnb. 1812.
ESSEMAYER, die Epidemie des croups zu Kirchheim. u. s. w. Stuttg. 1812.
HEIDLER. uber den croup u. s. w. Prag. 1818. en een aantal opstellen, waarnemingen enz. in verschillende Tijdschriften, en *academische dissertatiën.*)

5. Borstverkoudheid.
(*Catarrhus pectoris.*)

935. De borstverkoudheid bestaat in eene, aanvankelijk onderdrukte, later vermeerderde, afscheiding van slijm in de ademhalingswerktuigen. Zij ontstaat ten gevolge van verkouding, belette huiduitwaseming, heerschende luchtsgesteldheid, wormen, mazelen, tandenkrijgen, verplaatsingen van ziektestoffen, gemoedsaandoeningen, slecht of gebrekkig voedsel enz. — Zij komt bij enkele personen (*sporadisch*), dikwerf algemeen heerschende (*epidemisch*) voor, en is aan sommige luchtstreken bij voorkeur eigen (*endemisch*). Zij is *acut* of *chronisch*, eenvoudig of zamengesteld. *a*).

a). De *acute* borstverkoudheid.
(*Catarrh. pulm. acutus.*)

936. De eenvoudige *acute* borstverkoudheid gaat van weinige of geene zinkingaardige koorts, zonder bepaald karakter, verzeld. De hoest is in den beginne hevig en wordt door elke vermeerderde beweging der longen mede vermeerderd. Met een' lastigen kittel- of prikkelhoest wordt er eerst dun, ſcherp vocht afgeſcheiden, hetwelk allengskens in dikker, veelal zeer taai, zacht, geel, ſtinkend, etterachtig ſlijm verkeert. De ademhaling is onpijnlijk en natuurlijk. Zij loopt van 3 tot 21 dagen ten einde en is niet gevaarlijk, doch wordt ſomwijlen *chronisch.*

Verbindingen.

937. 1ste Niet ongewone verbinding. Ontſtekingaardige borstverkoudheid (*Catarrh. pulm. infl.*) Ontſtekingskoorts met hare toevallen (160.): ſteekten, of vastzittende pijnen in de borst, ſterkere hoest, droog of bloedig; zeer moeijelijke ademhaling; harde, volle pols; droogheid en hitte in de keel, tong, neus, huid enz. —

938. De ontſtekingaardige borstverkoudheid gaat, bij hevigen graad, ſomwijlen van borstontſteking (*pneumonia*) verzeld, welke het gevaar verhoogt. Bij eene goede behandeling gaat zij gewoonlijk in 7 tot 14 dagen door *critiſche* neusbloedingen, zweet, pis, ſtoelgang, in gezondheid over. Bij verkeerde behandeling of ongunſtige bijkomende omſtandigheden wordt zij *chronisch* of geeft aanleiding tot bloedſpuwing en longtering.

939. 2de Verbinding. Rotachtige borstverkoudheid (*catarrh. pulm. putridus*) is de zoodanige, welke van rotkoorts met hare toevallen (166.) verzeld gaat. Zij is hoogstgevaarlijk en dikwerf binnen weinige dagen doodelijk; zij kan mede etter- slijm- en knobbellongtering ten gevolge hebben.

940. 3de Verbinding. De zenuwachtige borstverkoudheid (*catarrh. pulm. nervosus*) kenmerkt zich door teekenen en toevallen der zenuwkoorts, (182.), welke zich aan haar paren. Zij is mede zeer gevaarlijk en heeft dikwerf longenversterving, en daardoor een snellen, of borstwaterzucht, en daardoor een' langzamen, dood ten gevolge.

941. 4de Zeer gewone verbinding. *Gastrische* borstverkoudheid (*catarrh. pulm. gastricus*). *Gastrische* toevallen, (301.), vaak ook koorts, paren zich aan de borstverkoudheid. Het meerdere of mindere gevaar rigt zich naar het karakter der koorts, derzelver hevigheid en die der toevallen zelve. (Verg. maagverkoudheid).

b). De *chronische* borstverkoudheid.
(*Catarrh. pulmon. chronicus.*)

942. De *chronische* borstverkoudheid is meestal het gevolg van voorafgegane *acute* en wordt van geene koorts meer verzeld. De hoest blijft, hoewel somwijlen met geruime tusschenpoozingen b. v. bij schoon weder, aanhouden en vertoont zich telkens weder, vooral bij koude en vochtigheid, zonder juist krachteloosheid, vermagering en wat dies meer zij te doen ontstaan. Zij vindt dikwerf plaats bij oude, slappe lieden, die alsdan, inzonderheid des ochtends, een taai,

sma-

ſmakeloos, glasachtig ſlijm, zonder veel ongemak, hoeſtende uitwerpen.

943. De *chroniſche* borstverkoudheid is langdradig, op zich zelve niet gevaarlijk, doch kan, bij verzuim, zelfs tot longtering aanleiding geven.

6. Maagverkoudheid.
(*Catarrhus abdominalis.*)

944. De maagverkoudheid is eene hebbelijke ziekte bij brasſers en zuipers; zij komt mede veel bij kinderen voor, ten gevolge van wormen, ſlijm, te ſterk eeten, misbruik van taaije ſpijzen en ſnoeperijen, verſtoppingen der buikvliezen, winden, zuur, enz. —

945. Bij de maagverkoudheid gevoelt de lijder duidelijk, dat de prikkeling tot den hoest beneden het middenrif is gelegen, en wel voornamelijk in de maag; ſomwijlen in de lever, darmen, nieren, pisblaas, baarmoeder (buikverkoudheid). De hoest, die dikwerf in het lijdende ingewand pijn veroorzaakt, gaat met misſelijkheid of werkelijk verligtend braken gepaard. Het geluid bij denzelven is hol, een *bastoon*, ſomwijlen met prikkeling of kitteling in de keel, uit medelijdendheid (*per conſenſum*) geboren. Hij is kort, droog, of vochtig met uitwerping van veel taai ſlijm, in welk laatſte geval nogtans de longen gemeenlijk mede lijden. Voedſel, inzonderheid misſlagen in den leefregel, vermeerderen den hoest; hetzelfde is, wanneer de lever aangedaan is, het geval bij het op zijde liggen. Alles, daarentegen, wat de werkzaamheid der long verhoogt, heeft er geenen invloed op. De adem is veelal ſtinkende; doch de ademha-

ling zelden benaauwd. Ligte bewegingen geſchieden met gemak en zonder hoest. Gebreken in de longen zijn, althans in den beginne, niet merkbaar; wel, daarentegen, teekenen van geſtoorde ſpijsvertering, ſlijmerige, galachtige, zure, wormachtige onreinheden of verſtoppingen, ſteeds aanwezig; vandaar bedorven ſmaak en eetlust, zwaarte en drukking in de hartkuil, enz. — ; inzonderheid ook een eigenaardig gevoel in de linkerzijde, dat zich aanſtonds beſpeuren laat, wanneer de maag geheel ledig is, of ook bij het gebruik van zuurachtige zaken of zuur over het geheel; een gevoel van pijn en opzetting in den omtrek van den mond der maag, vooral kort vóór het hoeſten. De hoest ſtijgt en daalt met de *gastriſche* verſchijnſelen; borstmiddelen, zoete, olieachtige zaken veroorzaken verſlimmering, oplosſende en ontlastende ſpoedige beterſchap. Eigenlijke verkoudheidstoevallen zijn er niet bij, ſchoon er ook eene onderdrukte verkoudheid achter ſchuilen kan; ook kunnen deze louter het gevolg van medelijdendheid, en toevallig wezen. Somwijlen is er eenige koorts bij zonder bepaald karakter; meermalen *gastrische* of zinkingaardige.

946. De maagverkoudheid, als zoodanige, is niet gevaarlijk; doch zij wordt ligtelijk *chronisch*, en er paart zich alsdan, in verloop van tijd, dikwerf eene *hectiſche* koorts aan, met onregelmatige, een paar dagen lang ligte en dan weder op eens ſterke, verheffingen, moeijelijke ademhaling en ligging op ééne zijde, deze of gene plaatſelijke pijn op de borst, vermagering enz., ten gevolge waarvan er min of meer over-

een-

eenkomst met tering ontſtaat (*Tabes abdominalis; atrophia*), terwijl er, bij verzuim, werkelijke tering uit kan geboren worden. (Vergel. borstverkoudheid.)

(Over de borst- en maagverkoudheid, behalve eenigen der vroeger aangehaalde schrijvers, de door DREISSIG in zijn bovengenoemd *Handwörterbuch* u. s. w. aangevoerde; nog VAN VELSEN, in HORN's *Archiv. f. m. Erf.* 1816. Mars. April.)

7. Maagontſteking.
(*Gastritis.*)

947. Oorzaken der maagontſteking zijn: werktuigelijk of ſcheikundig beleedigende, ſcherpe, prikkelende zaken; ſcherpe kruiderijen, heete of verhittende dranken, artſenijmiddelen; koud drinken bij verhitting; vergiften; wormen in de maag; hevige braak- en purgeermiddelen; ſterke overlading; verplaatſing van ziekteſtof; maagbreuk; hoofdkwetſuren; ontſteking van naburige deelen, enz. —

948. De maagontſteking verraadt zich door eene vastzittende, brandende, ſtekende, ſnijdende; meest zeer hevige pijn in de maagſtreek, diep in de hartkuil, meermalen meer links. Deze pijn vermeerdert bij de minſte aanraking, diepe inademing, hoeſten, lagchen, niezen en dergelijke bewegingen meer, of bij het voorover of linksch buigen des ligchaams, of zoodra er eenige ſpijs of drank in de maag komt. Hieraan paart zich de vreesſelijkſte angst en beklemdheid, branding, groote ſpanning, hitte, zwelling, ſomwijlen zamentrekking, van den geheelen omtrek, vaak met hevige klopping van binnen; onophoudelijk, hevig, pijnlijk braken zonder verligting, met verſlimmering, zoodra er iets

genoten wordt; dikwerf pijnlijke hik. Voorts hevige ontstekingskoorts (160.), met brandende hitte van binnen en schier bestendige uitwendige koude, menigvuldigen, harden, ongeregelden, krampachtigen, kleinen, of ook wel grooteren, snellen pols; zeer drooge, roode, heete, ruwe tong, hevigen dorst; somwijlen, ten gevolge van krampachtige sluiting van het keelgat, watervrees; ook pisopstopping; buikverstoptheid. Aldra doen er zich ijlhoofdigheid, flaauwten, stuiptrekkingen, enz. bij op. De spraak blijft onbelemmerd.

949. De maagontsteking gaat of 1°. in verdeeling over, alsdan gewoonlijk vóór den vierden dag, meestal onder algemeen *critisch* zweet met trapswijze vermindering der toevallen; of 2°. in veretterring, uit de algemeene teekenen daarvan (664.) kenbaar, in welk geval de etter uitgebraakt wordt, of in een gezwel besloten blijft, hetwelk zich gemeenlijk vroeg of laat opent en in vervolg van tijd meestal met uittering gepaard gaat; of 3°. in verharding, kennelijk door aanhoudende pijnlijke drukking in de maagstreek, slechte spijsvertering en het uitbraken van het genotene voedsel; of 4°. in versterving, welke door het plotselijke ophouden der toevallen en verdere algemeene teekenen (665.) kennelijk wordt, en den dood ten gevolge heeft. Bij hevigen graad van ontsteking echter volgt de dood dikwerf al vroeger onder stuiptrekkingen.

950. De maagontsteking is, blijkens het aangevoerde (949.) uiterst gevaarlijk en vaak spoedig doo-

doodelijk; zij is dit dan vooral, wanneer de ontsteking aan derzelver onderste of bovenste opening plaats heeft.

951. De maagontsteking onderscheidt zich:

a). Van de spierontsteking of *rheumatische* pijn inde hartkuil, door hare meerdere hevigheid, pijn en braking na genoten voedsel enz. —;

b). Van het bord (*cholera*) door de plaatselijke pijn in de hartkuil, bij drukking toenemende, de pijn in het braken en de buikverstoptheid;

c.). Van de maagkramp (*cardialgia*) door de haar verzellende ontstekingskoorts, hevige ontstekingaardige toevallen, vermeerdering van pijn na het gebruik van voedsel enz. —

952. Somwijlen is de maagontsteking meer verborgen en *chronisch*, verzeld van eene vastzittende, min of meer sterke pijn, bijzondere gevoeligheid der maag voor scherpe zaken, herhaalde misselijkheid en braking, angstigheid, dorst, gebrek aan eetlust, min of meer snellen, harden pols, inwendige hitte bij uitwendige koude, roode, drooge tong. Zij gaat vaak van slepende koorts verzeld en kan aanleiding geven tot plaatselijke verharding (*scirrhus*) in de maag.

953. De *chronische* maagontsteking laat zich van andere maagziekten alleenlijk onderscheiden door eene naauwkeurige waarneming der aanwezige of ontbrekende, aan de maagontsteking eigene (948.) toevallen.

(Behalve de vroeger genoemde *practische* schrijvers, SCHMALZ, PINEL, CONSBRUCH, MARSHALL, *l. l. c. c.* KADE, *de morbis ventriculi*, cet. Hall. 1798.)

8.

8. Darmontfteking.
(*Enteritis.*)

954. De darmontfteking wordt door gelijke oorzaken als de maagontfteking te weeg gebragt (947.); voorts door hardnekkige buikverftoptheid; zware verlosfing; buikwaterzucht; kolijken; pisloop; geklemde breuken; wormen; aambeijen; darmknoopen; fcherpe klifteren enz. —

955. De darmontfteking geeft zich, nu eens plotfelijk, dan eens na voorafgegane gewaarwordingen van belemmerden ftoelgang, te kennen door eene zeer hevige, later althans vastzittende, brandende, fnijdende pijn in den onderbuik, welke door in- en uitwendige prikkeling, beweging, ademhaling enz. maar bij betasting in de hoogfte mate, toeneemt. Spijs en drank veroorzaakt eenigen tijd na het gebruik hevigere pijnen. De lijder klaagt over een gevoelig gerommel in den buik, dien hij veelal ontbloot, en hij ligt meestal op den rug of werpt zich onrustig van de eene naar de andere zijde. De buik is gewoonlijk op den duur verftopt en de aangewende klifteren loopen onveranderd wederom af; de nietsbeduidende afgang heeft noch den gewonen reuk, noch de gewone kleur. De pols is fnel en hard, enkele malen, fchoon zeldzaam, fchijnt hij in de eerfte drie dagen vol en week te zijn en minder dan 100 flagen in de minuut op te leveren; de tong is droog en witbeflagen met eene bruine ftreep in het midden; de dorst is zeer hevig; de lijder fluimert een' oogenblik in, om aldra weder fchrikachtig uit den flaap op te vliegen; de buik wordt op-

opgezet en somwijlen gespannen. De gelaatstrekken zijn ontsteld. Hoe nader bij de maag de darmen ontstoken zijn, des te meer doet zich walging, angst, kortademigheid, braking, dorst, hik, pijn, voornamelijk in den omtrek van den navel op, en is de koorts levendiger; de ontsteking zelfs van den twaalfvingerigen darm heeft dikwerf groote overeenkomst met leverontsteking: hoe dieper en langer de ontsteking plaats heeft, des te meer is er pijn in den rug en de lendenen of onder de korte ribben, welke zich uit de eene zijde naar de andere uitstrekt, dwars onder langs de maag, of zich enkel tot den endeldarm bepaalt, verzeld van geene of geringe koorts, pisopstopping, uitzakking of zamensnoering van den endeldarm, verstoptheid, of somwijlen kleine, persloopaardige stoelgangen, waterigen groenen buikloop, winden, opzetting der aambeijen. Bij kinderen worden de hevige toevallen dikwerf aan andere oorzaken toegeschreven; de teekenen van sterke pijn bij betasting, zelfs in gevalle van bedwelming aan het vertrekken der gelaatspieren kenbaar, geven hier het meeste licht.

956. De darmontsteking is uiterst gevaarlijk, dikwerf doodelijk: zij gaat over: of 1°. in verdeeling, meestal binnen acht dagen, onder meer natuurlijk riekende en beter gekleurde stoelgangen; in dit geval laten de toevallen allengskens na, en volgt het herstel gewoonlijk op een' verkwikkenden slaap: of 2°. in verettering, kenbaar aan voortdurende pijnen, opzetting van den buik, moeijelijken stoelgang, afgang van etter, uitstorting daarvan in de buikholte, pisblaas enz. —, bijkomende uitte-

tering; of 3°. in verharding van eenige plaats in het darmkanaal, kennelijk door pijnlijke drukking in deze of gene ſtreek van den buik, belemmeringen in den ſtoelgang, drekbraken, enz. —; of 4°. in verſterving, kenbaar aan het plotſelijke ophouden aller toevallen, *colliquativen* buikloop en verdere algemeene teekenen (665.): in zeldzame gevallen wordt het verſtorvene gedeelte van den darm door den ſtoelgang ontlast en het leven op deze wijze gered. Bij hevigen graad van ontſteking ſterft de lijder al vroeger in de eerſte dagen onder ſtuiptrekkingen.

957. De ontſteking der dunne darmen komt het meest voor en onderſcheidt zich van de maagontſteking onder anderen daardoor, dat het genotene niet dadelijk na het gebruik, maar eerst eenigen tijd daarna uitgebraakt wordt. De minder voorkomende ontſteking der dikke darmen onderſcheidt zich van de nierontſteking door de mindere pijnen en toevallen bij het pisſen.

958. De darmontſteking onderſcheidt zich van de ontſteking en *rheumatiſche* pijnen der buikſpieren door de haar verzellende brakingen, hardnekkige buikverſtoptheid en verdere hevigere toevallen, de meestal meer diep in den buik voelbare pijn en klopping, de ontſtelde gelaatstrekken enz.

959. De darmontſteking is niet zelden *chronisch* en verborgen. In dit geval is er weinig of geene koorts bij, geene hitte of braking; de pijn is matig en vaak alleenlijk bij naauwkeurig onderzoek en drukking van den buik te ontdekken, of bij hevigere bewegingen,

als,

als, hoeſten, lagchen, niezen enz., waarneembaar; bij bedwelmdheid zelfs nog door de vertrekking der gelaatsſpieren bij ſ t e r k e r e betasting. Somwijlen veroorzaakt zij enkel een onaangenaam gevoel van d r u k k i n g, met van tijd tot tijd vermeerderde warmte, begrensden blos of vliegende roodheid der wangen, een eigenaardig angst en onrust, in het oog loopende kleinheid en ongeregeldheid van den pols, buitengewone matheid, verandering in de gelaatstrekken, koude der ledematen, voortdurende belemmeringen in ſtoelgang en pisloozing, opzetting van den buik, toevallen van misſelijkheid en braking n a den maaltijd, z o n d e r *gastriſche* teekenen, met kolijkaardige pijnen of vreemde gewaarwordingen in den buik en wat dies meer zij. Zij gaat meestal a l l e n g s k e n s in v e r e t t e r i n g, v e r h a r d i n g en verdere ſtorenis der bewerktuiging over, wordt in verloop van tijd meestal van ſ l e p e n d e koorts verzeld, geeft langs dezen weg aanleiding tot onderſcheidene ongeneesſelijke kwalen, en, veroorzaakt eindelijk uittering en den dood.

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers,
SCHMALZ, PINEL, CONBRUCH, MARSHALL, *l. l. c. c.*
PEMBERTON, Prakt. Abhandl. v. d. Krankh. des Unterleibes. nach der 3ten Ausg. a. d. Engl. übers. v. VON DEM BUSCH, mit Vorrede u. Anmerk. von ALBERS. Bremen. 1817.)

9. Buikloop.
(*Fluxus ventris.*)

960. Schoon n i e t altijd uit ontſteking ontſtaande zullen wij nogtans, e n omdat zij veelal met o n t ſ t e k i n g gepaard gaan of er het gevolg van zijn, e n ter meer gemakkelijke vergelijking, hier ter plaatſe de verſchillen-

lende soorten van buikloop beschouwen en op elkander volgen laten; en wel

a). Persloop.
(*Dysenteria.*)

961. De persloop is gewoonlijk meer algemeen (*epidemisch*) heerschende, inzonderheid in lage, moerassige landen, bij warm vochtig weder, of in bergachtige hoogen landen bij daghitte en koude Noordenwinden in den avond. Zij is aan sommige landen bij voorkeur eigen (*endemisch*), en wordt, bij verbinding met kwaadaardige koortsen besmettelijk. Zij tast liefst vrouwen, kinderen, oude zwakke lieden aan, en doet zich meest in den nazomer en herfst op.

962. De persloop gaat steeds van min of meer hevige, oorspronkelijk nalatende, koorts verzeld. Verdere karakteristieke verschijnselen van denzelven zijn: een, meestal zeer hevige en bestendige, drang tot stoelgang (*tenesmus*), meestal met het gevoel van nederdaling of nederdrukking der darmen naar den endeldarm, dikwerf met uitzakking daarvan; veelvuldige dunne stoelgangen met kolijkaardige, zeer hevige pijnen en snijdingen in den buik (*tormina*), menigmaal met het schijnbare gevoel, als of het zoo even genotene door het darmkanaal heen liep. In den beginne wordt er nog ware drekstof ontlast, met bloed en slijm vermengd; later schijnt de ontlasting van drekstof geheel en al belemmerd, en er gaat onder sterke pijnen enkel onzuiver miskleurig bloed of een zacht of scherp, prikkelend, stinkend, vuil,

vuil, vlokkig, meermalen geheel etterachtig ſlijm af (witte persloop, *D. alba*). Heeft de persloop nog het zachtaardige karakter, gaat er enkel ſlijm, alleen of met bloedſtreepen vermengd, af, dan gevoelt de lijder de pijnen diep onder in den endeldarm, opwaarts naar den blinden darm toe, en volgt er op de pijn aldra ontlasting, zonder ſterken drang (*tenesmus*). Wordt, daarentegen, de afgang bloediger, dan neemt de drang toe; de pijnen gaan langen tijd aan de ontlasting vooraf; de lijder kan, bij naauwkeurige oplettendheid, de afſcheiding onder krampachtige pijnen voelen, en tevens waarnemen, hoe de afgeſcheidene en nu te ontlasten ſtof onder *periodieke* pijnen, als van gloeijende kolen, allengskens van plaats tot plaats in de darmen voortgaat, nadien zich de darm altijd weder krampachtig ſluit, eer hij den doortogt aan de ſtof toelaat; hoe meer prikkelbaar, ſlagaderlijk de persloop is, des te hooger ſtijgt de aandoening tot de dunne darmen op, des te langer vooruit gevoelt de lijder, dat zich bloed wil ontlasten. De afgang verligt niet, derzelver hoeveelheid is over het geheel gering, en er wordt vaak, niettegenſtaande den hevigen drang en de geweldige perſing, niets of zeer weinig ontlast. Somwijlen ontlasten zich vleeschpropjes uit de darmen (*D. carnoſa*), in koud water onoplosbaar en ligt in verrotting overgaande. Zelden gaat er braking mede gepaard, en deze is alsdan noch aanhoudend, noch hevig; ook krampen doen er zich niet, of enkel toevallig bij op.

963. Het verloop van den persloop is meestal zeer ſnel. Hare meerde of minderere zamenge-

steldheid en het karakter der bijkomende koorts bepalen hoofdzakelijk den graad van gevaar. De wederherstelling gaat gewoonlijk zeer traag voort en er blijft lang neiging tot wederinstorting.

964. Dikwerf blijft er na den persloop een slijmerige *chronische* buikloop met herhaalden drang en persing op den stoelgang, en veelal duurzame zwakheid der darmen achter.

aa). De eenvoudige persloop.
(*Dysenteria simplex.*)

965. De eenvoudige persloop vertoont zich zonder bepaald karakter der haar verzellende koorts, ontstaat meest bij vochtig weder en na verkouding, wordt van zinkingaardige en *rheumatische* toevallen voorafgegaan, doet zich met plotselijke koude op, en levert gewoonlijk ligte toevallen, enkel slijmerige ontlastingen, schoon ook met bloedstreepen vermengd, op. Zij verloopt gewoonlijk tusschen zeven en negen dagen en wordt dikwerf door *critisch* zweet, bij de herstelde ontlasting van natuurlijke drekstoffen, gunstig beslist. Zij is op zich zelve niet gevaarlijk. Het tijdperk der wederherstelling duurt niet lang.

bb). De zamengestelde persloop.
(*Dysenteria complicata.*)

966. 1ste Zeldzamere verbinding. — Ontstekingaardige persloop (*D. inflamm.*). Deze ontstaat met weinige of geene voorboden en gaat van ontstekingskoorts en derzelver toevallen (160.) verzeld. Bij hem is

is de stoelgang of menigvuldig, doch zonder bijzonderen reuk, of geheel en al onderdrukt (*D. sicca*), of er wordt enkel een weinig bruinachtige, verbrande stof of bloedig slijm uitgeperst; ten laatste wordt er met verligting eenig etterachtig slijm ontlast. Kolijkpijn en drang zijn hevig, veelvuldig, zelfs bij verstoptheid. De ontstekingaardige persloop verloopt bij uitstek snel, gewoonlijk in zeven dagen, en wordt door *critische* pis, zweet, bloedstortingen en matigen stoelgang gunstig beslist; in tegenovergesteld geval gaat hij meestal in doodelijke versterving, of ook wel in plaatselijke verettering van het darmkanaal over.

967. 2de Verbinding. — Rotachtige persloop (*D. putrida*). Deze ontwikkelt zich uit den ontstekingaardigen of is oorspronkelijk. Hij draagt de kenmerken van rotkoorts (166.). De stoelgangen aanvankelijk dikwerf zeldzaam, vermenigvuldigen zich zeer, gaan onwillekeurig af, stinken sterk, zijn rotachtig, bruin, zwartachtig, zwartbloedig, geel, grijs, slijmerig, of enkel waterig, zeer scherp, met groote verslapping van den endeldarm. Van den beginne af aan heeft het gelaat een doodelijk voorkomen. Is de rotachtige persloop oorspronkelijk, dan ontstaat hij plotselijk en loopt gewoonlijk binnen weinige (drie tot vijf) dagen, is hij daarentegen, uit den ontstekingaardigen ontwikkelt, dan meestal langzamer (drie weken), schier altijd doodelijk, af, het zij door uitputting van krachten of door overgang in versterving. Bij den rotachtigen persloop schijnt eene eigendommelijke smetstof te worden afgescheiden, welke anders gezonde personen, ook zonder voorafgaande gelegenheidsoorzaken

totpersloop, b e ſm e t t e n en bij hen eene ſm e t k o o r t s (195.) voortbrengen kan, welke mede den vorm van persloop aanneemt (*febris dyſenterica.*).

968. 3e Verbinding. — Zenuwachtige persloop (*D. nervoſa*). Deze ontſtaat dikwerf uit de eenvoudige of *gastriſche* en gaat van z e n u w k o o r t s met derzelver toevallen (182.) verzeld. De darmen zijn bij uitſtek gevoelig. Het drinken v e r m e e r d e r t de pijnen, drang en perſingen; deze zijn hevig, vaak met ſtuiptrekkingen, t u s ſ c h e n p o o z e n d e; de buik is nu eens als een trom opgezet, dan weder ingetrokken; dikwerf braking z o n d e r gevolg; aanhoudende, doch niets bijzonders aanduidende, hik; ſlijmerige, met w e i n i g bloed vermengde, w e i n i g ſtinkende afgang. Hij verloopt l a n g z a a m, z o n d e r groote verandering in het uiterlijke voorkomen, doch is desniettemin h o o g s t g e v a a r l i j k.

969. 4de Verbinding. — *Gastriſche* of g a l a c h t i g e persloop (*D. gastrica* v. *bilioſa*). Deze verbinding komt zeer dikwijls voor en kenmerkt vaak den ganſchen loop eener persloop - *epidemie.* Hij wordt van allerhande v o o r b o d e n voorafgegaan en men kent hem aan de bijkomende *gastriſche* (301.) of g a l k o o r t s (311.) en derzelver toevallen. De ſtoelgangen zijn veelvuldig en leveren van den beginne af aan eene bedorvene, ſtinkende, groene of bruine g a l op; pijnen en drang zijn h e v i g; groote onrust en benaauwdheid, vooral wanneer de ontlasting niet wel voort wil: vrijwillig braken brengt v e r l i g t i n g te weeg. Hij is dikwerf o n t ſ t e k i n g a a r d i g tevens. Hij d u u r t gewoonlijk v e e r-

t i e n

tien dagen en langer: het meerdere of mindere gevaar hangt af van het karakter der bijkomende koorts en de hevigheid der toevallen; desgelijks de duur van het tijdperk der wederherstelling.

970. 5de Verbinding.—Slijmachtige persloop (*D. mucosa*). Deze verbinding is mede zeer gewoon en het kenmerk van gansche *epidemiën*. Hij wordt door voorboden, acht tot veertien dagen lang, voorafgegaan. Zijne toevallen zijn minder hevig; de stoelgangen veelvuldig, zonder bijzondere kleur of reuk, met slijmkoorts en hare toevallen (346.). Hij is langdradig, doch meestal min bedenkelijk, schoon ligtelijk tot *chronische* ziekten van het darmkanaal aanleiding gevende. Hiertoe behoort mede de wormachtige persloop (*D. verminosa*) met wormkoorts en derzelver toevallen (358.).

971. Somwijlen maakt de persloop tusschenpoozingen van een of twee dagen en vertoont zich slechts gedurende 24 uren met hevigheid. (*cc*) Tusschenpoozende persloop, (*D. intermittens*). In dit geval is hij een toeval van vermomde tusschenpoozende koorts (287.).

(Behalve vroeger genoemde *practische* en bij DREISSIG, *l. c.* opgegevene schrijvers,

SCHMALZ, *l. c.*

JAWANDT, Beob. einer Ruhr epid. im J. 1791.

GOEDE, *Diss. de path. dysent.* Hal. 1794.

PAULI, Gesch. e. Ruhrepid. im J. 1793. Erf. 1795.

ACKERMANN, *de dysenteriae antiquitatibus*, cet. Jena, 1777.

STRACK, *de dysenteria*. Mainz. 1760.

SCHRODER, *de Dysent.* Gött. 1768.

BIRNSTIEL, *de dysenteria*, cet. Mannh. 1786.

ROLLO, neue Bemerk. üb. d. m. Fieber verbundenen Ruhr, a. d. Eng. v. MICHAËLIS. Leipz. 1787.

HUNNIUS, Abh. uber — die Ruhr, u. s. w. Jena. 1797.
MATTHAEI, ub. d. epid. Ruhr. Hann. 1797.
LINDEMANN, ub. d. Ruhr, u. s. w. Bresl. 1800.
HORN, Versuch — ub. d. Ruhr. Erf. 1806.
RADEMACHER, *de dysenteria.* Cölum. 1806.
LEUTHNER, Abh. — von der Ruhr. u. s. w. Munchen. 1768.
VAN GEUNS, de heerschende persloop in 1783. enz. — Amst. 1784.
WEBER, Gesch. d. Ruhr u. d. Faulf. u. s. w. Tub. 1789.
ZINKE, Bemerk. ub. d. — Ruhr epidemie, u. s. w. Jena. 1801.
HORN, in. Archiv. f. med. Erf. IVter Bd. 1806. IXter Bd. 1809.
HINZE, kleine Aufsätze, u. s. w. Bresl. 1806.
WEDEKIND, uber die Ruhr. Francf. 1811.
HAASE, Ueber die Erkenntn. u. Kur d. chronische Krankh. Leipz. 1820. 2te Aufl. I Abth. 3. Kap. en de aldaar aangehaalde werken.)

b). Leverdoorloop, (*Fluxus hepaticus.*)

972. De leverdoorloop is eene alleen bij enkele perſonen (*ſporadisch*) voorkomende, *chroniſche* ziekte zonder koorts, meestal een toeval van andere ziekten, waartoe voornamelijk verſtoppingen van den onderbuik, b. v. van de lever (*F. hepat. verus*), aanleiding geven, en de grond waarvan uit de zich opdoende plaatſelijke gewaarwordingen moet opgemaakt worden.

973. De leverdoorloop beſtaat in een' niet veelvuldigen, hoogſtens drie-viermalen daags wederkeerenden, afgang van een gelijkmatig en even roodgekleurd ſlijmerig of bloedig vocht, naar water zweemende, waarin het vleesch van verschgeſlagte dieren afgeſpoeld is geworden, en dat met of zonder drekſtoffen ontlast wordt. Zelden of nooit gaan er buikpijnen mede gepaard; ook geene braking. Dikwerf is deze buikloop in veretteringder lever gegrond, hetgeen alsdan meestal aan den afgang van etter, of bloedige vuile

ſtof

ſtof beſpeurd wordt. Somwijlen ook is hij het gevolg van eene bloote verlamming der ſlagaderen van de lever en de galblaas, welke meermalen in rot- en galkoortſen waargenomen wordt.

974. De leverdoorloop kan maanden, jaren lang duren, met een bleek, kwaadſappig, geelachtig uitzigt, vermagering, benaauwdheid, doffe pijn in den omtrek van den navel enz. — ten laatſte met ſterken dorst. De graad van gevaar hangt van de wezenlijke oorzaak en den aard van het gebrek af, waarvan hij het gevolg is. Kwade teekenen zijn: aanhoudende afgang, ontlasting van vuil-etterachtige (*ichoreuſe*), zwarte, ſtinkende ſtoffen; inzonderheid bijkomende ſlepende koorts, zwelling der voeten, huid- en buikwaterzucht.

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers, SCHMALZ, *l. c.* HAASE, *l. c.*).

975. Eenige overeenkomst met den leverdoorloop heeft

aa). de valſche persloop.
(*Dyſenteria ſpuria.*)

976. De valſche persloop is niet heerſchende of beſmettelijk, noch komt op zekere jaargetijden. Bij denzelven is de drang tot ſtoelgang gering of ontbreekt geheel en al en wordt er meestal het een of ander ontlast. Van dezen aard zijn de persloopaardige buikloopen bij darmontſtekingen, aambeijen, verzweringen in den onderbuik, rotachtige galkoortſen, longteringen, buikwaterzucht, hevige kolijken, ſcherpe gal, onverteerd voedſel, ſcherpe vergiften, belette uitwaſeming, ma-

maden enz. — De afgang is bloedig, naar bloedwater zweemende, etterig, etterachtig, ſcherp, vuil, meest al met drek vermengd. Van dezen aard is de, dikwerf bloedige, buikloop, welke de kortelings aangekomenen in grootſte ſteden, als, *Parys*, *Rotterdam* enz., overvalt dikwerf lang duurt, zonder koorts of bijzondere hinderlijke toevallen plaats grijpt, den eetlust weinig ſtoort, den lijder niet belet uit te gaan, en gewoonlijk zonder gevaar is.

(SCHMALZ, *l. c.*)

bb). De buikloop van *lymphe*. (*Diarrh. lymphatica.*)

977. Deze buikloop beſtaat in ſtoelgangen, welke nu eens naar vleeschwater, dan eens naar etter of ſlijm, dan weder naar halfverteerde ſpijzen enz. — zweemen, doch die wezenlijk grootendeels uit ſtrembare *lymphe* beſtaan, ten gevolge waarvan men ook meermalen valschbewerktuigde vliezen en ſtukken (*pſeudoörganiſationes*) ziet afgaan. Dusdanige vliezige, vleeschproppige afgangen, vaak met dun weiachtig vocht, worden bij een' geringen graad van ſlagaderlijke ontſteking, b. v. in de maag- of darmvliezen, of bij beklemde breuken ontlast; bij de verdeeling der darmontſteking verminderen de pijnen en verdere toevallen ſomwijlen bij buikloop van bloedige, groene, etterachtige, vliezige en andere ſtoffen; dit is mede bij den ontſtekingaardigen persloop het geval, waar op het laatst met beterſchap een etterachtig ſlijm ontlast wordt. Bij aandoeningen der buikingewanden worden er ſomwijlen vliezige, buisvormige, vleeschproppige ſtoffen, netvor-

mi-

mige banden en vezels, dikwerf naar een bewerktuigd wormenweeffel zweemende, ontlast. Bij vrouwsperfonen ziet men fomwijlen, meestal *periodiek*, inzonderheid na hevige bewegingen, eene vliezige, gevlekte, vaste, voor bederf onvatbare *masfa* afgaan, bijkans als het overblijffel van halfverteerd, peesachtig vleesch er uitziende. Eene jichtaardige aandoening der darmen veroorzaakt mede fomwijlen eenen buisvormigen, vliezigen, of flijmerigen, oplosbaren afgang. Van den afgang van vliezen of vliezige brokken bij de vliezige keelontfteking, ten gevolge van doorzwelging, is boven (931.) gefproken.

(SCHMALZ, *l. c.*)

c). Maagdoorloop.
(*Lienteria.*)

978. De maagdoorloop is meestal het gevolg of een toeval van eenige andere, plaatfelijke of algemeene, ziekte, en tast, bij voorkeur, mansperfonen en bedaagde lieden aan, inzonderheid bij flechten kost; dikwerf ook wordt zij door het doorbreken der tanden of wormen te weeg gebragt.

979. De oorfpronkelijke maagdoorloop (*L. idiopathica*, *fpontanea*) is gewoonlijk van groote gevoeligheid van de maag, van hitte en dorst verzeld. De toevallige (*L. fymptomatica*) is, behalve van de bovengezegde (978.) oorzaken, meest het gevolg van langdurigen buikloop (*L. fecundaria*), of fprouwachtige zweren in de maag (*L. aphthofa*), of eenige andere langdurige ziekte, waardoor de fpijsverteringswerktuigen verzwakt en de daartoe vereischte vochten be-

 dor-

dorven worden: van dezen aard is de *fcorbutifche* maag-doorloop (*L. fcorbutica*). Ook *venerifche* en andere inwendige zweren kunnen maagdoorloop te weeg brengen.

980. De maagdoorloop begint in den regel met buitengewoon' fterken honger en ftoelgangen, telkens onmiddellijk op eeten of drinken volgende (984.), en beftaande uit geheel onverteerd of flechts ten deele verteerd voedfel, zonder reuk. De ftoelgangen zijn onpijnlijk, maar er doet zich, na het gebruik van een of ander, al aanftonds eene fterke drukking in de maag, misfelijkheid, rommeling gevoelen. Spijs en drank worden vaak bij uitftek fpoedig weder ontlast en vloeijen, als het ware, door het darmkanaal. Hieraan paart zich gebrek aan eetlust of wolfshonger (984.). Ten laatfte volgt er krachteloosheid, uittering, geel- en bleekzucht, flapeloosheid, groote dorst enz. — dikwerf trommel- of waterzucht, flepende koorts, of, in andere gevallen, persloopaardige, ontaarde, bloedige, met krimpingen en perfingen verbondene, ftoelgangen, welke, van *colliquatief* zweet, waterzucht en flepende koorts verzeld, den lijder ten grave voeren.

981. De maagdoorloop is onbepaald van duur. Somwijlen duurt hij maar zeer kort, fomwijlen jaren lang, met kortere of langere tusfchenpoozingen. In den hoogften graad wordt hij aanhoudende en doen zich de ftoelgangen bijkans van uur tot uur op. Hoe langer hij aanhoudt, des te gevaarlijker wordt hij, vooral bij oude lieden.

982. Van den maagdoorloop onderfcheidt zich de,

de, somwijlen, vooral bij kinderen, *periodiek* voorkomende, buikloop van onverteerde moeskruiden, als, boonen, erwten, enz. —, daardoor, dat deze laatste enkel van voorbijgaande oorzaken afhangt, zelve kort duurt en spoedig voorbijgaat, en den welstand overigens niet stoort.

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers, DREISSIG, HAASE, *l, l, c, c.* en andere aldaar aangehaalde schrijvers, SCHMALZ, *l, c.*)

d). Melkpersloop.
(*Fluxus coeliacus.*)

983. De oneigenaardiglijk zoogenaamde melkpersloop komt zelden en alleen bij enkele personen (*sporadisch*), en inzonderheid bij dezulken voor, die zeer prikkelbare darmen hebben. Plaatselijke prikkeling van den endeldarm, maden, onderdrukte maandstonden, misbruik van sterkprikkelende purgeermiddelen of klisteren, besmetting des endeldarms door *venerische* druiperstof, fistels en zweren deszelven, kunnen hem doen geboren worden.

984. De melkpersloop bestaat in den afgang van een dik of dun, vaak zeer vloeibaar, wit, geel, grijs, of ook roodachtigbruin, slijm- of etterachtig, somwijlen met bloedstreepen gemengd, vaak zeer sterk stinkend, vocht, met vlokkige, klomperige, harige, of buisvormige deelen vermengd, somwijlen met drekstoffen, meestal op zich zelve, waarbij de genotene spijs of drank gedurende den gewonen tijd in het darmkanaal vertoeft (980.) en niet spoediger dan naar gewoonte ontlast wordt. Hierbij komt drang tot stoel-

ſtoelgang, branding in de maag, rommelingen, winden, ook wel bij tusſchenpoozingen kolijkpijnen. Eetlust en dorst zijn, in den beginne althans, weinig veranderd; zelden komt er wolfshonger bij (980.). Weldra, daarentegen, doet zich een kwaadſappige, ten laatſte *hectiſche* of waterzuchtige, toeſtand op. Ligtelijk paren er zich koortsachtige bewegingen aan. De klieren van het darmſcheel, de lever, de milt, de maagklieren zijn er meermalen bij verſtopt.

985. Het verloop en de duur van den melkpersloop zijn, wel is waar, onbepaald, doch het is ſteeds eene langdurige ziekte, die vaak onderſcheidene jaren lang aanhoudt, meermalen tusſchenpoozingen maakt, en, vooral na misſlagen in den leefregel, ſpoedig wederkeert.

986. Het meerdere of mindere gevaar hangt bij den melkpersloop af van deszelfs meer of min voorbijgaande of aanhoudende, geneesſelijke of ongeneesſelijke oorzaken. Bij gebreken in de bewerktuiging der darmen is het vooruitzigt ongunſtigst. Hoe langer hij duurt, des te gevaarlijker is hij mede; vooral gevaarlijk bij kinderen en hoogbejaarden.

987. Van den melkpersloop onderſcheidt zich de met haar eenige overeenkomst hebbende zogdoorloop (*diarrh. lactea*), welke ſomwijlen bij zoogende vrouwen plaats grijpt en in afgang van teruggeſlagen zog beſtaat, zonder of met kolijkaardige pijnen, in den beginne gering, later heviger en veelvuldiger en bij elken melkachtigen ſtoelgang afnemende, zonder bijzonderen drang. Somwijlen paart zich aan den zogdoorloop darmontſteking. (Be-

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers, Haase, *l. c.* en de aldaar aangehaalde schriften. Schmalz, *l. c.*)

e). Eenvoudige buikloop. (*Diarrhæa.*)

988. Door buikloop, in een' meer beperkten zin, verſtaat men eene in hoeveelheid vermeerderde, dikwerf tevens in hoedanigheid veranderde, affcheiding in de affcheidende vaten van het darmkanaal, met tegennatuurlijk vermeerderde wormswijze beweging (*motus periſtalticus*) der darmen en daaruit voortvloeijende veelvuldige, en ſnelle ontlasting der afgeſcheidene vochten door den ſtoelgang.

989. Aanleg tot buikloop geven kindschheid en hooge ouderdom, een hooge graad van prikkelbaarheid des darmkanaals, een kwaadſappig, klierziek, *venerisch*, jichtig, galachtig geſtel en verzwakking ten gevolge van een behoeftig leven of dronkenſchap. Tot de gelegenheidsoorzaken behooren: verkouding, belette uitwaſeming, purgeermiddelen, onreinheden der darmen, wormen, ziekten van andere *organen*, heerſchende luchtsgeſteldheid, plaatſelijke (*endemiſche*) oorzaken, het verband, waarin het darmkanaal met andere *organen* ſtaat, verplaatſing van jicht en andere ziekteſtoffen, gebreken in de bewerktuiging van het darmkanaal enz.; bij kinderen het tanden-krijgen, ſlecht zog, overlading der maag enz.

990. De buikloop gaat niet altijd, ſomwijlen nogtans zelfs van zeer hevige, buikpijnen verzeld, gemeenlijk zonder drang tot ſtoelgang. Er is veelal koorts

koorts bij (*D. acuta*, *febrilis*), en hij heerscht in dat geval dikwerf in der daad meer algemeen (*epidemisch*), meermalen in den herfst, te gelijk met den persloop. Hij wordt somwijlen voorafgegaan of vergezeld van walging, misselijkheid, maagpijn, benaauwdheid, onrust, vuile tong en wat dies meer zij. Meeermalen is er weinig of geene koorts bij, en een zoodanige buikloop zonder koorts wordt ligtelijk hebbelijk (*habitueel*).

991. De buikloop is oorspronkelijk (*idiopathisch*) of toevallig en slechts een verschijnsel van andere ziekten (*symptomatisch*).

992. De oorspronkelijke buikloop heeft een ontsteking-rot-of zenuwachtig karakter, en levert daarenboven meer dan éene verscheidenheid op.

993. Bij den ontstekingaardigen buikloop (*D. inflamm.*) wordt enkel eene dunne en weiachtige stof afgescheiden en somwijlen met deze te gelijk eenig bloed ontlast. Hij paart zich dikwerf aan ontstekingskoortsen (163.) en gaat somwijlen van toevallen van darmontsteking verzeld, waarvan hij zich nogtans door den vermeerderden stoelgang onderscheidt. Men bespeurt hier aandrang van bloed naar den buik en min of meer pijn.

994. De ontstekingaardige buikloop is min gevaarlijk, dan de rot-of zenuwachtige, doch kan uit zich zelven of door verkeerde behandeling in deze beide laatstgenoemden overgaan en zeer bedenkelijk worden.

995. Bij den rotachtigen buikloop (*D. putrida*) is de ontlaste stof meestal vaster van zamenhang en

raau-

raauwer, en de drang tot ſtoelgang gewoonlijk zeer gering. Hij is oorſpronkelijk van den beginne af aan rotachtig, of ontwikkelt zich uit den ontſtekingaardigen; hij is ſteeds gevaarlijker, dan deze.

996. Bij den zenuwachtigen buikloop (*D. nervoſa*) levert de ontlaste ſtof eene walgelijke kleur en reuk op; de ſtoelgangen zijn bruin of zwart, vliesachtig, ſtinkende in den hoogſten graad zonder pijn. Hij gaat van ſteeds toenemend krachtverlies, bewusteloosheid, opzetting van den buik en andere kwade teekenen verzeld. Hij is nooit oorſpronkelijk, ſteeds het gevolg van rotachtigen buikloop, en hoogstgevaarlijk.

997. Behalve de gezegde hoofdkarakters levert nog de buikloop de navolgende verſcheidenheden op, te weten:

aaa). De drekſtoffige buikloop (*D. ſtercoralis*) ten gevolge van overlading van maag en darmen met onverteerbare ſpijzen. Hij gaat van *gastriſche* toevallen (301.) verzeld en wordt door *critiſche* vloeibare, zeer ſtinkende, breiachtige, drekkige ontlastingen, meestal van zelven en in korten tijd, gunſtig beſlist.

998. *bbb*). De waterige buikloop (*D. ſeroſa*), meestal het gevolg van verkouding, inzonderheid der voeten, vaak in den herfst algemeen heerſchende. Hier zijn buikpijnen en krimpingen, plotſelijke drang tot ſtoelgang; de ſtoelgangen volgen zeer ſnel, met weinige of geene drekſtoffen, en zijn later geheel waterig; zij doen zich van één-tot viermaal in een uur op en worden telkens weder van pijn voorafgegaan;

de gansche toestand des lijders is krampachtig; de huid droog en zeer gevoelig; de dorst groot; meest branding om den aars, zelfs sterke drang tot stoelgang.

999. *ccc*). De galachtige buikloop (*D. biliosa*) is alreede eene zamengestelde ziekte ten gevolge van eene vermeerderde afscheiding van gal. Hij ontstaat ligtelijk na gemoedsaandoeningen, ook bij vochtig weder, en wordt hierdoor vaak heerschende (*epidemisch*), ja aan sommige heete vochtige luchtstreken, als, in *Oost*- en *West-indië*, in *Bengalen*, *Sumatra*, *Java*, *Jamaica* enz.; eigen (*endemisch*). Hij wordt van galachtige toevallen (311.) voorafgegaan; de stoelgangen zijn galachtig, geel, groen, met snijding in den buik, en volgen elkander meestal snel op; de dorst is groot, en er is drang tot stoelgang.

1000. *ddd*). De slijmerige buikloop (*D. mucosa*); niet zelden het gevolg van den drekstoffigen en waterigen en van de toevallen van dezen laatsten (998.) verzeld, ontstaat meest in vochtigkoude herfsten en aan moerassige oorden, waaraan hij veelal eigen (*endemisch*) is. De stoelgangen zijn slijmerig. Deze buikloop verzwakt zeer en geeft aanleiding tot *chronische* toevallen van slechte voeding, eindelijk tot snelle en algemeene vermagering. Hij verloopt nu eens snel, en in dit geval zijn de stoelgangen talrijk, tot 20 — 30 in 24 uren; dan eens zeer langzaam, duurt maanden en jaren lang, alsdan zijn de stoelgangen zeldzamer, van 3 — 6 daags.

1001. Tot deze verscheidenheid (1000.) behoort mede de wormachtige buikloop (*D. verminosa*), waarbij leven-

vende of doode wormen ontlast worden, en die meest bij kinderen, fomwijlen nogtans mede bij volwasfenen, zelfs heerfchende (*epidemisch*), voorkomt.

1002. *eee*). De bloedige buikloop (*P. fanguinea, cruenta*), zonder koorts of krimpingen of eenige wezenlijke toevallen van persloop (962), en wel:

aaaa). der pasgeborenen (*D. fang. neonatorum*) ten gevolge van fprouw, tanden-krijgen, wormen enz. — zonder pijn of gevaar; of zeldzamer uit enkele vaten van het darmkanaal, met pijn en krampen verbonden, en gevolgd van krachteloosheid en vermagering.

bbbb). van aambeijen (*D. S. hæmorrhoidalis*) met verligting der toevallen van aambeijen of geheel verdwijnen daarvan.

cccc). van verplaatfing (*D. S. metastatica*) na onderdrukking van gewone bloedftortingen, als: aambeijen, maandftonden, kraamzuivering.

dddd). als gezel der zwarte ziekte (*melæna*) aan de toevallen dier ziekte kenbaar.

eeee). als *colliquatief* verfchijnfel (*D. Sang. Colliquativa*), kenbaar door de gelijktijdig beftaande *acute* of *chronifche* ziekte, waarvan hij het gevolg is, de opgeloste hoedanigheid van het bloed, de onwillekeurige ontlasting, de groote zwakheid des lijders, de algemeene neiging tot vochtbederf, enz.

1003. *fff*). De etterige buikloop (*D. purulenta*), met afgang van ware etter of vuile etterige ftof, ten gevolge van ftorenis in de bewerktuiging van buikingewanden.

1004. *ggg*). De pisachtige buikloop (*D. urinalis*),

lis), als gevolg van vernieling der pisblaas en endeldarm en daardoor te weeg gebragte uitvloeijing van pis uit den aars.

1005. Omtrent den buikloop, als toeval van eenige andere ziekte (*d. ſymptomatica*), ſomwijlen als *critisch* verſchijnſel (*diarrh. critica*), zie I Dl. §. 489. en volgende.

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers, DREISSIG en HAASE, *l. l. c. c.* en aldaar aangehaalde schriften. WERKSHAGEN, *de valore critico diarrhœa.* Halle. 1795.)

f). Slijmvloed van het darmkanaal.
(*Blennorrhœa intestinalis.*)

1006. De ſlijmvloed van het darmkanaal ontſtaat ligtelijk bij oorſpronkelijke of aangeborene zwakheid dezer deelen, ſomwijlen ten gevolge van verſlijming des bloeds of der ingewanden. Hij is nalatende en tusſchenpoozende, komt meerendeels ſlechts bij enkele perſonen (*ſporadisch*) voor, en is langdradig en *chronisch.*

1007. Bij den ſlijmvloed van het darmkanaal ontlast zich zekere, vaak aanzienlijke, hoeveelheid ſlijm, zonder eenigen drang, meestal met drekſtof vermengd of dezen omringende, meestal zacht, zonder reuk of kleur.

1008. Deze ſlijmvloed is, naar gelang zijner oorzaken, korter of langer van duur en wordt van herſtel gevolgd, of gaat, gelijk meermalen het geval is, in naziekten, uit verminderde werkzaamheid van het watervaatſtelſel voortſpruitende, over, als: algemeene vermagering, hooggaande zwakheid van het ſpierſtelſel,

zwel-

zwelling en verharding der klieren, inzonderheid van het darmſcheel, en daaruit voortvloeijende waterzucht enz. —

(Behalve vroeger genoemde schrijvers,
Haase, *l. c.* en de aldaar aangevoerde schriften.
Schmalz, *l. c.*)

g). Bord.
(*Cholera.*)

1009. Uit hoofde van deszelfs min of meer overeenkomſtige toevallen met de hier boven (947—1008.) behandelde ziekten verdient ook hier het bord eene plaats.

1010. Het bord beſtaat in aanhoudende geweldige ontlastingen naar boven en beneden, met zeer hevige toevallen. Braken en buikloop zijn op den duur bij uitſtek menigvuldig en hevig, ook wanneer de lijder geen' drank gebruikt. In het begin wordt al, wat zich in de maag en darmen bevindt (het genotene voedſel, zuivere gal, chijm, drekſtof) ontlast; later enkel ſcherpe ſtoffen, bedorvene gal, ten laatſte vaak enkel ſlijm en waterig vocht. Hierbij komen hevige maagkramp en kolijkpijnen, groote dorst, hartkloppingen, benaauwdheid, eene ſnelle verandering in de gelaatstrekken, koud zweet, koude ledematen, flaauwten, hik, ſtuiptrekkingen, en wat dies meer zij. De aanvankelijk hevige, volle, ſnelle, ongeregelde pols wordt aldra zeer klein, ter naauwernood voelbaar, bevende.

1011. Het bord laat zich in waar of oorſpronkelijk (*Ch. vera* s. *ſpontanea*) en valsch of toevallig (*Ch. ſpuria* s. *ſymptomatica*) verdeelen.

1012. Het ware bord is zeldzaam en heerscht meest in heete zomers, dikwerf meer algemeen (*epidemisch*), is aan heete luchtſtreken, *Oost-* en *West-Indie*, *Minorca*, enz. eigen (*endemisch*). Aanleg tot hetzelve geven inzonderheid een hooge graad van aanhoudende hitte en een prikkelbaar geſtel: gelegenheidsoorzaken zijn vooral verkouding na verhitting, ergernis, gramſchap, enz. —

1013. Het ware bord doet zich gemeenlijk plotſelijk op, ſomwijlen met voorboden, als: branden der zode, winden, buikpijn, drukking in de maag, matheid, misſelijkheid. Braking en buikloop hebben gelijktijdig plaats of wisſelen althans elkander ſnellijk af, ſteeds zonder verligting. De ontlastingen zijn niet bloedig, maar ſchier altijd geel, groen of donker van kleur. Vaak is er drang tot ſtoelgang bij, met vele, ten deele hevige, in- en uitwendige krampen, inzonderheid ook ſtijfheid in de knieën, dijen en voeten. Overigens de algemeene teekenen (1010.). In den beginne is er geene, doch, wanneer hetzelve eenigen tijd aanhoudt, of zeer hevig is, koorts bij.

1014. Het valſche bord komt in alle jaargetijden bij enkele perſonen (*ſporadisch*) voor. Bij hetzelve grijpen braking en buikloop niet gelijktijdig plaats; het braken, dat ſomwijlen achterblijft, gaat gewoonlijk lang aan den buikloop vooraf; ook verſchaffen de ontlastingen meestal min of meer verligting. Het valſche bord is veelal het gevolg van het gebruik van ſterk prikkelend voedſel of artſenijen, voornamelijk van vergiften, als, rottekruid, bijtend kwik, giftige pad-

de-

deſtoelen, eijeren van de braakvlieg, vleesch van krank vee, ſcherpe zuren, *draſtiſche* braak- en purgeermiddelen, enz.; van ſcherpe of gistende zaken, als, komkommerſla, jong bier, versch ooft, aardbeziën, onverteerbare ſpijzen en dranken (*Ch. crapuloſa*); voorts van verouderde onreinheden in de darmen (*Ch. ſtercoracea*), die plotſelijk in beweging geraken; van verplaatſing van ziekteſtoffen; van wormen, tanden-krijgen, overvloed van ſcherpe gal in de darmen, en wat dies meer zij.

1015. Het bord is eene hoogst-*acute* en gevaarvolle ziekte en loopt meestal binnen één of twee dagen af, duurt zelden langer dan 7 dagen. Hetzelve wordt of door nalating der toevallen onder algemeen *critisch* zweet en pis met bezinkſel, gunſtig beſlist, of door volledige uitputting van krachten of verſterving der darmen, meest tusſchen den derden en zevenden dag door den dood gevolgd, of laat allerhande naziekten, uit de overblijvende zwakheid des darmkanaals ontſpruitende, achter.

1016. Somwijlen neemt eene tusſchenpoozende koorts het masker van bord aan (288.).

1017. Het bord onderſcheidt zich:

a). Van het zoogenaamde *Mal de terre* of *Mort de chien*, eene op de kusten van *Coromandel* en in *Bengalen* heerſchende en zeer verwoestende ziekte, waarmede het overigens groote overeenkomst heeft, door niet, gelijk deze ziekte, altijd en althans niet van den beginne af aan van duidelijke koorts verzeld te gaan;

b). van den persloop, door zijne plotſelijke ver-

ſchijning, ſnelleren loop, beſtendig aanwezige braking van galachtige ſtoffen; door de oorſpronkelijke afwezigheid van drang op den ſtoelgang (*tenesmus*), door gemis van bloedigen ſtoelgang; door ſnellere krachtvermindering, en, eindelijk, door meer in heete zomers, minder in natte koude herfſten voor te komen;

c). Van de maag- en darmontſteking hoofdzakelijk door de afwezigheid of minderen graad van koorts en plaatſelijke pijn, en door de ſtoelgangen. (Verg. 948 en verder, en 955 en verder.)

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers, Haase, *l. c.* Marshall, *l. c.* en de aldaar aangehaalde schriften. Schmalz, Pinel, *l. l. c. c.*)

10. Pisblaasontſteking. (*Cyſtitis.*)

1018. De pisblaasontſteking laat zich onderſcheiden in *acute* of ware (*Cyſtitis vera*) en ſlepende, *chroniſche* of ſlijmvloed der pisblaas (*Cyſtirrhaea*, *catarrhus veſicae.*)

a). De *acute* pisblaasontſteking. (*Cyſtitis vera.*)

1019. De *acute* pisblaasontſteking wordt geboren door werktuigelijke beleedigingen der pisblaas, plaatſelijke gebreken in derzelver omtrek, verplaatſingen van ziekteſtoffen naar dit deel, verkouding, tegennatuurlijke levenswerkzaamheid der nierenvaten, inzonderheid bij oude lieden, enz., veeltijds door voorafgaande ontſteking der pisbuis.

1020. De *acute* pisblaasontſteking doet zich op met meerdere of mindere koorts, hevige, ſtekende pijn, inzonderheid bij het pisſen en den drang daartoe, bij elke uitwendige drukking, beweging enz. — Deze pijn ſtrekt zich tot in de nieren, lendenen, het roedehoofd, vaak over den ganſchen buik uit en wordt heviger, naar gelang de blaas meer is uitgezet. De pis loopt, onder pijnlijken drang tot pisſen, droppelswijze af of kan volſtrekt niet geloosd worden, en onder de pisloozing neemt de pijn toe. De toevallen nemen hand over hand toe, duren onafgebroken voort, zonder merkbare nalating of vermindering bij het aannemen van deze of gene houding. De pis is waterig, of zeer rood, dik, vezelachtig, etterachtig. Meestal is de hals van de blaas aangedaan, en alsdan vertoont zich inzonderheid pijn en zwelling in de bilnaad of ſchede, ſterke opzetting der blaas, en laat zich de katheter niet dan met geweldige pijn of in het geheel niet binnen brengen. Lijdt de hals volſtrekt niet, dan gaat de katheter goed binnen, doch de pis wordt alsdan niet in de blaas opgehouden; vaak wordt deze krampachtig vernaauwd. Bij ontſteking der zijwanden raken de pisleiders geſloten en er ontſtaat pisopſtopping bij eene ledige blaas (*Iſchuria ureterica*), vooral wanneer beide pisleiders lijden. Zelden is het voorſte gedeelte ontſtoken en, in dat geval, is er pijn, ſpanning, hitte, groote gevoeligheid boven de ſchaambeenſtreek. Bij ontſteking van het achterſte gedeelte is de baarmoeder of endeldarm aangedaan; vandaar drang tot ſtoelgang, uitzetting der vaten, groote gevoeligheid

van den aars. Bij ontſteking van het driehoekige ligchaam wordt door de in den hals der blaas gebragte katheter niets ontlast. Ontſteking van den bodem veroorzaakt beſtendigen drang tot pisſen, dien de minſte voorraad van pis vermeerdert; elke zamentrekking der blaas is zeer pijnlijk.

1021. De *acute* pisblaasontſteking is eene zeer gevaarlijke ziekte, die, wel is waar, op zich zelve zelden doodelijk wordt, doch ligtelijk tot, in het vervolg van tijd, doodelijke, naziekten aanleiding geeft. Zij eindigt of 1° in verdeeling, onder ſteeds afnemende toevallen, veeltijds met een algemeen *critisch* zweet en pis met een rijkelijk, wit, etterachtig, ſomwijlen zeer taai, bezinkſel; bij jichtige perſonen verdwijnt zij ſomwijlen plotſelijk, om door een' aanval van jicht in de ledematen of bij uitſtek tegennatuurlijke verrigtingen van eenig ander *orgaan* vervangen te worden; of 2° zij gaat over in vergroeijing met nabijgelegene deelen, ten gevolge van uitgezweete ſtrembare *lymphe*, waardoor het vermogen der pisblaas, om de pis te ontlasten, kan belemmerd en deze daardoor dermate opgevuld worden, dat zij barst, de pis zich in de buikholte uitſtort en den dood veroorzaakt; of 3° door veretteriug, een' niet ongewonen overgang, kenbaar aan knagende pijnen in de blaas, haarachtige of ſchubachtige ſtof in de pis, welke met pijn ontlast word, geheele of gedeeltelijk *deſorganiſatie* der blaas, *hectiſche* koorts, met verſchillend onguntig einde, ten gevolge van den verſchillenden weg, dien zich de etter baant, enz. —; of 4°. in verharding, dikwerf dermate, dat de blaas geene pis meer bevatten kan; of 5°. in verlamming der

pisblaas, voornamelijk van derzelver ſluitſpier, kenbaar aan de onwillekeurige pisloozing (*incontinentia urinæ*); of 6°. in verſterving, de meestgewone en doodelijke overgang. Eindelijk kan de *acute* pisblaasontſteking ook nog in waterzucht der pisblaas (*Hydrops veſicae urinariæ*) overgaan, of ſteen in de pisblaas (*Calculus ves. urin.*) doen geboren worden. Somwijlen wordt zij *chronisch* (1023.).

1022. De *acute* pisblaasontſteking onderſcheidt zich:

a). van de baarmoederontſteking (*metritis*) door de afwezigheid van medelijdende (*conſenſuele*) aandoening der borſten;

b). van de endeldarmontſteking (*Proctitis*) door de afwezigheid of althans veel minder hevige pijn bij den ſtoelgang, de mindere hardheid der ontlaste drekſtoffen en het niet uitzakken van den darm bij derzelver ontlasting;

c). van de ontſteking der ſchede (*elytritis*) door de afwezigheid van het gevoel van vernaauwing der ſchede zelve.

d). van de ontſteking der voorſtanders-klier (*proſtatis*) door de meerdere hevigheid en uitgeſtrektheid der toevallen;

e). van de pisbuisontſteking (*urethritis*), door de onpijnlijkheid van de pisbuis zelve, voornamelijk merkbaar bij het inbrengen van den katheter, en door de afwezigheid van onwillekeurigen ſlijmvloed van dit deel.

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers,
Schmalz, *l. c.*
Troja, über d. Krankh. der Nieren, Harnblaze u. s. w. Leipz. 1785.
Walter, einige Krankh. d. Nieren u. Harnblase. u. s. w. Berl. 1800.)

b). De slijmvloed der pisblaas.
(*Blennorrhaea vesicae urinariae.*)

1023. De slijmvloed der pisblaas, ook wel blaasverkoudheid geheeten, is het gevolg van verhoogde prikkelbaarheid, inzonderheid van de slijmklieren en afscheidende vaten der pisblaas, en ontstaat veeltijds ná alle, de ingewanden verzwakkende of schadelijk op de pisblaas werkende, zaken, voornamelijk na *acute* ontsteking der blaas; voorts van ongeregelde maandstonden, jicht, blaassteenen, aambeijen, onderdrukte huidziekten, beletsels in de pisbuis, en, eindelijk, van al, wat verder tot pisblaasontsteking aanleiding geven kan (1019.) Hij tast, bij voorkeur, oude lieden en vrouwen aan.

1024. De slijmvloed der pisblaas doet zich plotselijk op, met of zonder voorboden, is meest zacht, somwijlen nogtans hevig, gewoonlijk aanhoudende, somwijlen geheel zonder pijn, meermalen voorafgegaan of verzeld van kramp, moeijelijke pisloozing en drang tot pissen; voorts met geringe ontlasting en steeds geprikkelden zamengetrokkenen toestand der pisblaas, drang op den stoelgang, verstoptheid, pijn in de lendenen, den omtrek der blaas en de opening der pisbuis, drukkende, spannende of brandende pijn in de diepte van het bekken of den bilnaad, onrust; menigmaal spanning en zwelling van de zaadballen, pijnlijke oprigtingen der roede, uitstorting van zaad enz. Deze toevallen laten gewoonlijk bij het over elkander slaan der dijen en de volledige ontlediging der blaas na, om bij wederkeerende ophooping van slijm mede allengskens terug te keeren. Beweging en ligging brengen geene verandering

ring te weeg, en er zijn geene steenen in de blaas te ontdekken, noch *venerische* ziekte te veronderstellen. In de pis lost zich eene kleine hoeveelheid slijm op, maakt dezelve, na een' tijd lang stil te hebben gestaan, troebel en levert een glad, zwaar, niet luchtig bezinksel op. Vaak wordt er, bij heviger' graad, enkel slijm, dat zeer taai is, met de pis ontlast, naar eiwit of kweepittenslijm zweemende; meestal zonder reuk, somwijlen bij bejaarden scherp, loogachtig van reuk.

1025. De slijmvloed der pisblaas is meestentijd lang van duur en hardnekkig. Zij is dikwerf in de gevolgen gevaarlijk, door de storenis, welke zij in de verrigtingen der pisblaas te weeg brengt als: *acute* pisblaasontsteking, verettering, verharding, versterving, ongeneesselijke pisopstopping, ja zelfs barsting daarvan; of, uit hoofde der langdurige pijnen, groot verlies van slijm, gebrek aan slaap en eetlust, enz. —, *hectische* koorts met hare gevolgen.

1026. De slijmvloed der pisblaas onderscheidt zich van andere dergelijke kwalen, 1° door de hoedanigheid der ontlaste stof; 2° door het eigendommelijke der hem verzellende pijnen.

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers, Haase en dreissig, *l. l. c. c.* en de aldaar aangehaalde schriften, Schmalz, Pinel, *l. l. c. c.*)

II. Druiper bij manspersonen.

(*Gonorrhaea virorum.*)

1027. De druiper bij manspersonen is *acut* of *chronisch* met zeer verschillende toevallen.

a). De *acute* druiper bij manspersonen.

(*Gonorrh. viror. acuta.*)

1028. Oorzaken van den *acuten* mansdruiper zijn:

zijn: onzuivere bijslaap; gebruik van spaansche vliegen, scherpe pisdrijvende middelen, bier; verplaatsing van *herpetische* of jichtaardige stoffen; werktuigelijke prikkels, enz; —

1029. Bij den *acuten* mansdruiper vertoont zich uitvloeijing van eene slijmerige of etterachtige, niet wezenlijk etterige, niet zamenhangende, noch taaije, stof uit de pisbuis, verzeld van ontsteking van dit deel (*Urethritis virorum*), kenbaar aan brandende, snijdende, pijn langs de pisbuis, vooral bij het pissen, bestendigen drang tot pissen, gedeeltelijke zwelling der roede, gevoeligheid derzelve bij drukking, somwijlen ook roodheid. Hij begint met jeukte, kitteling, prikkeling, warmte, eene ligte spannende pijn in de pisbuis, die binnen kort toeneemt, brandende en stekende, hevig, inzonderheid bij en na het pissen; voorts moeijelijke pisloozing. Somwijlen vloeit er bij hevige ontsteking geen vocht uit (*G. sicca*), en alsdan zijn de gezegde toevallen des te heviger; er grijpen veelvuldige pijnlijke oprigtingen der roede plaats; uitstorting van zaadvocht, koortsachtige bewegingen, bloeddroppeling, zwelling en vernaauwing der voorhuid, zwelling of kromming der geheele roede, knobbelachtige verwijding der vaten en klieren van de roede, zwelling der voorstandersklier, der zaadballen, der liesklieren, des zaadstrengs, en wat dies meer zij, meer of minder, naar gelang van den graad en aard der ontsteking. De pijn strekt zich meermalen uit tot den hals der pisblaas, den aars, vanwaar drang tot stoelgang, tot den bilnaad enz; — de pis wordt met een' dunnen straal of enkel droppel-

wij-

wijze geloosd; en elke droppel veroorzaakt hevige branding; zij is fomwijlen zelfs opgeftopt. Vaak beftaat de flijmvloed flechts in enkele witte droppels, die aan de de opening der pisbuis blijven hangen; fomwijlen verliest zich eenige ftof onder de voorhuid en verdikt daar. — De eenvoudige ontfteking is ligt, niet veruitgeftrekt; de roosachtige (bij gevoelige, galachtige, tot roos geneigde perfonen) heviger, verder uitgeftrekt; de zuchtige (*oedemateufe*, bij ongevoelige, fletfche voorwerpen) zeer zacht, met eene weeke, waterachtige zwelling, rijkelijk waterig uitvloeifel, langdurig verloop; de echt- ontftekingaardige (*phlegmoneufe*) bij fterke jonge lieden, na verhitting, prikkeling zeer hevig en uitgeftrekt, met fterke zwelling en pijn, weinig of geen uitvloeifel, harden pols en verdere toevallen van ware ontfteking.

1030. Het uitvloeifel, met welks te voorfchijn treden de toevallen eerder vermeerderen dan verminderen, is in den beginne dun, wit- of geelachtig, later groenachtig, fomwijlen met bloedige ftrepen, of fcherp en ftinkende, zelden zwart, en brengt in het linnen fchier onuitwaschbare vlekken te weeg. Hetzelve doet zich in den beginne enkel droppelwijze of flechts van tijd tot tijd op, gedurende het tijdperk der ontfteking onophoudelijk, inzonderheid in den morgenftond met verheffing der toevallen. Neemt de ontfteking met hare gevolgen af, dan wordt het uitvloeifel meestal dikker, zachter, fpaarzamer, wit, kleverig, eiwitachtig, en bezinkt, als een witachtig, digt, zwaar wolkje, of als wormvormige doorfchijnende draden of vezels, in de pis.

1031.

1031. De *acute* mansdruiper duurt gemeenlijk twee tot drie weken. Hij gaat bij een' goeden leefregel en gefchikte behandeling, in dien tijd allengskens in verdeeling over; wordt, daarentegen, bij een' flechten leefregel, verkeerde behandeling of andere ongunftige omftandigheden dikwerf *chronisch*, en kan mede tot andere naziekten, als, vernaauwing der pisbuis, pisopftopping; blijvende kromming der roede, *chronifche* ontfteking der voorhuid, verharding der zaadballen, der voorftanders- en liesklieren, en wat dies meer zij, aanleiding geven.

1032. De *acute* mansdruiper levert, naar gelang zijner verfchillende oorzaken, verfchillende toevallen en duur op, en laat zich hoofdzakelijk onderfcheiden in:

aa). *Venerifche* mansdruiper.
(*Gonorrh. venerea.*)

1033. De *venerifche* druiper ontftaat, gemeenlijk tusfchen drie en negen dagen, na befmettelijken bijflaap; hij is befmettelijk. Bij hem inzonderheid doen zich de bovenopgegevene toevallen (1029—1031.) in al derzelver kracht en omvang op. Men verdeelt hem nog in oorfpronkelijken (*idiopathifchen*) en toevalligen *fymptomatifchen*).

1034. De oorfpronkelijke of gemeene druiper (*G. idiopathica*) volgt op onmiddellijke befmetting, meestal ten gevolge van onzuiveren bijflaap, met in de eerfte dagen ligtere, later hevigere, toevallen. De ontfteking verbreidt zich dikwerf zeer ver; inzonderheid en in de eerfte plaats lijdt het roedehoofd, daar

de

de kwaal gewoonlijk ongeveer 1 tot 1½ duim van de opening der pisbuis af naar beneden toe zit. De pis bevat veel kleverig, ſtinkend ſlijm, hetwelk bezinkt en aldra aan de waterpot aanſlaat. Het uitvloeiſel is dikwerf zeer rijkelijk en vaak zoo ſcherp, dat er van buiten chankerachtige zweren of wratten door ontſtaan. Hij duurt eenige weken onafgebroken voort, laat veelal krachteloosheid of vermagering na. Wordt er in het ontſtekingstijdperk bloed uit de pisbuis ontlast, dan kan er algemeene venusziekte op volgen.

1035. De toevallige druiper (*G. ſymptomatica*) doet zich op als een toeval der algemeene venuskwaal, welker toevallen voorafgingen of nog tevens aanwezig zijn. Er ontſtaan plotſelijk, zonder nieuwe beſmetting, kleine zweertjes aan het roedehoofd en de voorhuid, na nachtelijke uitſtortingen van zaadvocht. Vervolgens doet zich eene, gemeenlijk niet rijkelijke, aanvankelijk dikke, allengskens dunne, uitvloeijing op, met ligte ontſteking der pisbuis en ligte zwelling der liesklieren. Deszelfs duur is onbepaald, en hangt grootendeels van den algemeenen toeſtand des ligchaams af.

bb). Niet-veneriſche mansdruiper.
(*G. inſons.*)

1036. De niet-*veneriſche* druiper ontſtaat zonder *veneriſche* beſmetting, is zelden of welligt nooit beſmettelijk, doch dikwerf zeer moeijelijk en alleen uit voorafgegane omſtandigheden, van den *veneriſchen* te onderkennen. Hiertoe behooren:

1037. *aaa*). De druiper bij ſcheurbuik (*G. ſcorbuti-*

tica), kenbaar aan de algemeene toevallen dier ziekte, uitvloeijing van dun, miskleurig, ſtinkend, eenigzins roodachtig vocht en, bij hoogeren graad, ligte bloeding.

ccc). De zinkingaardige of *rheumatiſche* druiper (*G. catarrh.* v. *rheumat.*), min of meer kenbaar aan algemeene toevallen dier ongeſteldheden, min hevige druipertoevallen, in den beginne waterig uitvloeiſel.

ddd). De jichtaardige druiper (*G. arthritica*), kenbaar aan afwisſelende of voorafgegane toevallen van jicht; ſomwijlen aan bijzondere witheid van het uitvloeiſel, ſterk vlokkig, later krijtachtig, zandig bezinkſel in de pis.

eee). De druiper van huidziekten (*G. exanthematica*), als dauwworm, enz. — kenbaar aan voorafgegaan of nog aanwezig uitſlag.

fff). De druiper van aambeijen (*G. haemorrhoïdalis*), kenbaar aan pijnen in den rug en de lendenen, gezwellen aan den aars (*Hamorrh. coecæ*), uitvloeijing van bloed of ſlijmerig vocht uit den endeldarm, moeijelijken ſtoelgang, branding en pijn om den aars en verdere toevallen van aambeijen.

ggg). De druiper van ſcherpe pis, alleenlijk kenbaar door de niet te vermoeden *veneriſche* beſmetting en het voorafgegane gebruik van zaken, die op de piswegen ſterk werken, als, aspergies, ſelderie, pieterſelie, pisdrijvende geneesmiddelen, blaartrekkende pleiſters; voorts uit voorafgegane *criſis* door de pis in koortsziekten, enz. —

hhh). De druiper van zelfbevlekking of onmati-

tigen bijſlaap, kenbaar aan de voorafgegane omſtandigheden, de algemeene, daardoor te weeg gebragte, ligchaamswanorde; de uitvloeijing van veel wit ſlijm zonder pijn of ongemak; door bijkomende, vaak onwillige, zaadſtorting, zaadloop, algemeene zwakheid enz.

iii). De druiper van prikkeling (*G. mechanica*); alleen door een naauwkeurig onderzoek en de ontdekking der plaatſelijk prikkelende oorzaken, als, maden, ſteenen, vleeschproppen enz., te onderkennen.

kkk). De druiper uit medelijdendheid (*G. conſenſualis*), het gevolg van prikkeling van afgelegene deelen, als bij het krijgen van tanden, wormen enz. —; aan de niet te vermoeden *veneriſche* beſmetting en de opgeſpoorde ware oorzaak alleen kennelijk.

1038. De *veneriſche* druiper onderſcheidt zich in het algemeen van elke andere druiperſoort door de hem ſteeds verzellende pijn bij het pisſen en de oprigting der roede, welke toevallen gewoonlijk bij alle andere, druiperſoorten, of beide of één van beiden, geheel gemist worden.

1039. De met den waren druiper eenigermate overeenkomende druiper van het roedehoofd (*G. ſpuria*) ontſtaat ligtelijk bij eene naauwe voorhuid; bij groote hitte, onreinheid, na bijſlaap met vrouwen, die aan ſcherpe maandſtonden of goedaardigen witten vloed lijden, enz. — Hij onderſcheidt zich van den waren druiper daardoor, dat de ſtof niet uit de pisbuis maar van onder de voorhuid heen vloeit; zonder inwendige branding bij het pisſen; door eenige zwelling,

blinken, jeukte, branding, roodheid, ontvelling, ettering enz. der voorhuid en van het roedehoofd, welke deelen tevens met eene taaije, wit- of geelachtige ſtof als overtrokken zijn.

b). De *chroniſche* druiper bij mansperſonen.
(*Gonorrh. viror. chronica.*)

1040. Bij den *chroniſchen* druiper heeft eene aanhoudende uitvloeijing plaats, ook zonder pis of medewerking der pisblaas, zonder hevige, zeer pijnlijke, ontſtekingaardige toevallen, beſtaande in eene ſlijm- of etterachtige ſtof, welke zich uit de pisbuis ontlast, en de uitvloeijing waarvan men door drukken en ſtrijken der roede bevorderen kan. Deze kwaal is ten uiterſte langwijlig, ontſtaat ſomwijlen door verplaatſing van ziekteſtoffen, door medelijdendheid, of als toeval van venusziekte, of enkel als gevolg van verzwakking der teeldeelen, meestentijd als gevolg van eenen *acuten* druiper (nadruiper). De *chroniſche* druiper laat zich onderſcheiden in:

aa). Gemeene nadruiper.
(*G. ſecundaria; inveterata.*)

1041. De gemeene nadruiper doet zich eenige dagen of weken na de genezing van den *acuten* druiper op, zonder aanmerkelijke uitſpattingen in leefregel, beweging of bijſlaap, en beſtaat in een' nieuwen ſlijmvloed, meestal wit, taai, eigenaardig van reuk. De ſlijmvloed is nu eens meer, dan weder minder beſtendig. De teeldeelen worden zwakker en de lijder ten laatſte geheel krachteloos.

1042.

1642. De ware nadruiper onderscheidt zich:

a). Van den druiper uit zwakheid der vroeger ontstokene plaats (*G. atonica*), en deze laatste laat zich vermoeden, wanneer de voorafgaande ontsteking ligt, zuchachtig was, het roedehoofd bleekrood, de ligchaamsdeelen slap en ongevoelig zijn; wanneer het uitvloeisel zich gelijk blijft, zelfs door misslagen in den leefregel niet vermeerdert of vermindert, en van geen pijnlijk gevoel, oprigtingen, zaadstortingen of branding in de pis verzeld gaat;

b). Van den druiper uit ziekelijke prikkelbaarheid der vroeger ontstokene plaats (*G. irritabilis*), welke laatste gepaard gaat aan algemeen verhoogde prikkelbaarheid (*erethismus*), waarbij de teeldeelen zeer gevoelig zijn, het uitvloeisel vaak in hoeveelheid en kleur afwisselt, misslagen in den leefregel, scherpe pis enz. verslimmering te weeg brengen, en de pis niet zonder eenig gevoel, vaak met schrijning geloosd wordt.

bb). Etterdruiper.
(*G. ulcerosa.*)

1643. De etterdruiper gaat verzeld van zweren, met ongemakken in de pisloozing, ontstekingaardige en pijnlijke toevallen, veroorzaakt door in- of uitwendige beleedigingen, enz.; gewoonlijk nogtans als gevolg van een' hevigen of verkeerd behandelden, opgestopten, *acuten* druiper. Hij onderscheidt zich door langdurige pijn of steekte op zekere bepaalde plaats, vooral bij pis- of zaadloozing. Het uitvloeisel bestaat in ware goede of ook slechte scherpe

etter, somwijlen met bloed, vezels enz. vermengd. Zitten de zweren in de pisbuis, dan verraden zij zich, daarenboven, door hare gevoeligheid bij aanraking met instrumenten, bij de laatste droppels in de pisloozing, bijslaap en oprigting der roede: zitten zij in de voorstandersklier, dan doen zich pijn en ongemakken meer achter en in de bilnaad gevoelen, en is het uitvloeisel en de branding bij het pissen meestal onbeduidende. Ontstaat de etterdruiper van fistels in de pisbuis, dan loopt de pis zoowel door de fistelopeningen als door die der pisbuis uit en ontdekt zich de ware oorzaak aldra aan de verdere toevallen van pisbuisfistel.

cc). Vernaauwingsdruiper.

(*G. strictoria.*)

1044. De vernaauwingsdruiper bestaat in eene bestendige vernaauwing der pisbuis ten gevolge van *organische* gebreken. Hij is veelal het gevolg van voorafgegane hevige *acute* druipers. Men onderscheidt hen door de plaatselijk voelbare, of door de sonde te ontdekken *organische* gebreken.

1045. De vernaauwingsdruiper onderscheidt zich van de krampachtige vernaauwing der pisbuis (*Strictura spasmodica urethræ*), door zijne bestendigheid, en gelijkvormige toevallen.

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers en de meeste werken over de venusziekte,
Haase, *l. c.* en de aldaar aangehaalde schriften.
Pinel, schmalz, *l. l. c. c.*)

12. Druiper bij vrouwspersonen.

(*Leucorrhaea.*)

1046. De druiper bij vrouwspersonen is *acut* of *chronisch;*

nisch; laatstgenoemde is gewoonlijk onder den naam van witte vloed (*fluor albus*) bekend.

a). De *acute* druiper bij vrouwsperſonen.
(*Leucorrhaea acuta.*)

1047. De *acute* druiper bij vrouwsperſonen kan door dezelfde oorzaken, als boven bij den mansdruiper zijn opgegeven (1028), geboren worden. Hij is *venerisch* of niet-*venerisch*.

aa). De *veneriſche* vrouwendruiper.
(*Leucorrh. venerea.*)

1048. De *veneriſche* vrouwendruiper is het gevolg van *veneriſche* beſmetting en zelf beſmettelijk. Hij overvalt plotſelijk, ook anders gezonde perſonen.

1049. De *veneriſche* vrouwendruiper breekt niet altijd dadelijk na de beſmetting uit; anderzins volgt er, weinige dagen na den onzuiveren bijſlaap, een gevoel van warmte in de ſchede, van jeukte, prikkeling, kitteling, ſteekte, ſpanning, vernaauwing in de geheele lengte; haar voorſte bovenſte wand is, even als de kittelaar, de lippen en de nimfen, pijnlijk gezwollen; daarbij komt trek tot bijſlaap, moeijelijke, pijnlijke bijſlaap, hindernis in het gaan en zitten, meestal mede pijnlijke branding bij en na het pisſen en drang tot pisſen. Deze toevallen zijn ſomwijlen ligt, ſomwijlen hevig en van koorts verzeld, nemen ſnellijk toe, inzonderheid ten tijde der maandſtonden, alsmede na verhitting of verkouding, doch laten geene zoo kwade gevolgen na, als de mansdruiper (1031.). Zoodra de ontſteking begint na te la-

ten, vertoont zich een niet taai, in den beginne flijmerig, aldra waterig of bloedig, zeer scherp, invreetend, somwijlen min of meer stinkend, geel, groenachtig uitvloeisel, vooral uit de schede en de digt bij de pisbuis gelegene, mede ontstokene deelen; hetzelve vloeit op den duur, zelden in groote hoeveelheid, onder bestendige pisbranding en moeijelijke pisloozing, ontvelt de buitenste deelen en kleurt het linnen groen of geel. Ligtelijk paart er zich flijmvloed der uitwendige deelen aan. Al vroeg ontstaan er bij de ontvelling, *venerische*, dikwerf zeer kleine, of verborgene zweertjes en uitwasfen. Voor het overige lijdt het ligchaam in het algemeen niet of althans eerst na verloop van tijd. Plotselijk onderdrukt wordende brengt hij hevige toevallen voort, als: pisopstopping, ontsteking der pisblaas, der baarmoeder, der buik- of borstingewanden, der oogen, kliergezwellen, allerhande pijnen, huiduitslag, longtering, flijmkoorts, waterzucht, verlamming enz. — Meermalen gaat hij van zelve in gezondheid over; somwijlen in nadruiper (1056.).

bb). De *acute* niet-*venerische* vrouwendruiper. (*Leucorrhaea insons acuta*).

1050. Omtrent den *acuten* niet-*venerischen* vrouwendruiper geldt (met uitzondering van de uitvloeijing der stof uit de schede en omliggende deelen, in stede van uit de pisbuis) hetzelfde, (wat boven 1036. 1037.) nopens den niet-*venerischen* mansdruiper, waarmede hij de grootste overeenkomst heeft, is gezegd geworden.

b).

b). De *chronische* druiper bij vrouwspersonen of witte vloed.

(*Leucorrhaea benigna; fluor albus.*)

1051. De ware en eenvoudige of goedaardige witte vloed wordt veroorzaakt door algemeen verzwakkende oorzaken, als: een zittend leven, misbruik van flappe warme dranken, flecht voedsel, verlies van bloed en andere vochten, enz.; of door plaatfelijke prikkeling, als: te warme bedekking der teeldeelen, lang flapen in vederbedden, zelfbevlekking, onmatigen bijflaap, miskramen, zware verlosfingen, wormen, zweren, verhardingen, kanker in nabuurige deelen, enz. enz. —

1052. De wittevloed komt allengskens aan, zonder jeukte, hitte, fteekte, zonder teekenen van ettering, zonder regelmatig verloop. In den beginne gaat er alleenlijk kort vóór of na de maandftonden eenig dun vocht af, hetwelk in het linnen bleeke vlekken te weeg brengt; allengskens wordt dit uitvloeifel meer aanmerkelijk en aanhoudend, houdt bij de verfchijning der maandftonden op, en vertoont zich eerst weder na den afloop daarvan; hetzelve wordt door beweging, perfing bij ftoelgang, na onmatig eeten of gebruik van geestrijke dranken, verkouding enz. — hernieuwd, vermeerderd, en flimmer van hoedanigheid. Somwijlen houdt het op, om andermaal in ruimere mate en plotfelijk weder te verfchijnen. Het vertoont zich hoofdzakelijk 's morgens bij het opftaan, en blijft des nachts veelal uit: meermalen is het *periodiek*. Aan zich zelven overgelaten, verergert het fteeds.

Plotselijke onderdrukking brengt hevige toevallen voort (1049.)

1053. Het ontlaste slijm is, bij gebrek aan sappen, kwaadsappigheid en magerheid, waterig, en maakt het linnen geel; bij goede ligchaamsvoeding melkachtig, beter uit het linnen te wasschen en opgedroogd, als meel er uit te wrijven. Aanvankelijk en bij ligteren graad is hetzelve wit, zacht, naar eene dunne oplossing van Arabische gom zweemende; later, vooral bij verplaatsingen van ziektestoffen, geel, groen, walgelijk stinkende, doch niet taai, meer etterachtig, vaak zeer rijkelijk; ten laatste scherp, invreetende, jeukte of wellustige branding veroorzakende; ook wel vuil-etterachtig, blaauw-zwartachtig, zeer stinkende; nooit vlokkig, vleesch- of sponsachtig. De pisloozing is in den regel gemakkelijk, zonder branding of kramp in de pisbuis. De schede is niet gezwollen, doch de hals der baarmoeder wordt dik, sponsachtig, flersch; derzelver buitenste mond opent zich en wordt allengskens rond, doch zonder krulling der lippen; nergens doet zich pijn en gevoeligheid op.

1054. De witte vloed is eene *chronische*, langdurige kwaal, welke somwijlen meer algemeen heerschende (*epidemisch*) voorkomt, geenszins besmet. Hij gaat doorgaans aan algemeene ziekelijkheid gepaard of wordt er aldra van gevolgd; de toevallen daarvan bestaan gemeenlijk in pijnen in den rug, het kruis, de lendenen, de maag of de ledematen, algemeene zwakheid, verdrietelijkheid, slapheid, bleek-

heid,

heid, opgezetheid, kwaadſappigheid, benaauwdheid, ſlechte ſpijsvertering, ongeregelden ſtoelgang, zure brakingen, winden enz., ten laatſte zelfs uitterende koorts. Of er doet zich in vervolg van tijd ook wel ligte ontſteking der ſchede, branding in het pisſen, korrelachtige zwelling der ſlijmklieren van de ſchede enz. op. De maandſtonden geraken in wanorde en verliezen zich ten laatſte geheel en al; op derzelver tijd vermeerdert alsdan de witte vloed en de onaangename gewaarwordingen in en om de baarmoeder. Zeer hevige pijnen of herhaalde bloedſtortingen doen er zich niet bij op. De overgang tot gezondheid is ſteeds traag.

1055. Van den witten vloed onderſcheiden zich door de voorafgegane oorzaken of eigendommelijke toevallen de met denzelven vaak min of meer overeenkomſtige navolgende kwalen, te weten:

1056. *aa*). De nadruiper (*L. ſecundaria*), het gevolg van vroegeren *acuten* druiper (1041. 1042.). Het uitvloeiſel beſtaat in een zacht ſlijm, dat beſtendig vloeit, zonder ontſtekingaardige toevallen of ongemak in het pisſen.

bb). De uitwendige druiper (*L. externa*) (1039.), met ondragelijke jeukte en branding van den kittelaar en verdere gezwollene deelen, veel drang tot pisſen. Hij word veroorzaakt door beſtendige plaatſelijke prikkeling.

cc). De zaaddruiper (*L. ſeminalis*), eene ſoort van zaadvloed, inzonderheid bij ſterke prikkeling der teeldeelen of borſten, wellustige droomen enz. — met een wellustig, althans niet onaangenaam gevoel en ten laatſte met groote zwakheid.

 dd).

dd). De bloedige flijmvloed (*L. fanguinea*), gewoonlijk uit de baarmoeder voortkomende, op zich zelve niet kwaadaardig, verfchillende van zamenhang, fomwijlen zeer dik, geleiachtig, in welk geval hij dikwerf een' tijd lang in de baarmoeder achterblijft, om vervolgens in klonters ontlast te worden.

ee). De goedaardige flijmvloed der pasgeborenen (*L. infons neonatorum*), een witachtige flijmvloed, meermalen bij pasgeborene kinderen voorkomende, doch niet-*venerisch* van aard.

ff). De etterachtige flijmvloed (*L. puriformis*), een etterachtig *lymphatiek* uitvloeifel na ontfteking der baarmoeder of der fchede.

gg.). De etterige flijmvloed (*L. purulenta*), een uitvloeifel van ware, goede of flechte, etter, het gevolg van zweren, veretteringen enz. in de baarmoeder, de fchede en andere deelen, aan de verdere toevallen daarvan te onderkennen.

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers en de meeste werken over *venerische* gebreken,
Haase, *l. c.* en de aldaar aangevoerde schriften.
Schmalz, *l. c.*)

13. Sprouw.
(*Aphthae.*)

1057. De fprouw is oorfpronkelijk of toevallig, echt of onecht.

a). Van de echte oorfpronkelijke fprouw.
(*Aphthae verae idiopathicae.*)

1058. De echte oorfpronkelijke fprouw komt dikwerf, zelden nogtans meer algemeen (*epidemisch*),

voor.

voor. Zij bestaat in kleine zweertjes of blaartjes in de mondholte, die vooral op derzelver oppervlakte kunnen zitten, hetzij op zich zelve en verstrooid, hetzij ten grooteren getale, zamenhangende en alle de deelen van den mond als overtrekkende, zonder verder uitslag op het overige ligchaam. Zij wordt voorafgegaan van groote onrust, slapeloosheid, moeijelijke ademhaling, bij kinderen van moeijelijk zuigen; van een' zeep- of talkachtigen smaak, stinkenden adem, rijkelijk kogelachtig speeksel, als fijn wit schuim, eene heesche, raauwe, zwakke stem, eene eenigzins gezwollene, drooge, in het midden alleen perkamentachtige tong, droogheid, branding en roodheid in keel en mond, bijzondere matheid en slaperigheid, stompzinnigheid, een', om de drie, vier, negen dagen wederkeerenden, vijf, zes minuten aanhoudenden, hik, eene drukkende, pijnlijke gewaarwording in de hartkuil, drukking of branding in den slokdarm, belemmerd slikken, walging, braking, buikloop. Laatstgenoemde toevallen doen zich inzonderheid op, wanneer de sprouw de maag eerder dan den mond aantast, en gaan alsdan meestal van koorts verzeld (*Febris aphthosa*). Nu vertoonen zich kleine, bleeke of grijze, stipjes of verhevenheden, die allengs grooter worden, en oppervlakkige, ronde, smalle zweertjes formeren, ter grootte van eene gierstkorrel- of hennepzaad, met een wei- of etterachtig vocht gevuld. Deze leveren een kleverig slijm op en maken aldra kleine roven, die al spoedig of eerst na verloop van eenige dagen afvallen, doch aldra op nieuw opkomen. Dit laatste is meestal het geval, wanneer de plaats met wit

slijm

ſlijm bedekt of droog is; is deze, daarentegen, rood of vochtig, dan komen er zelden weder nieuwe op; de roode plek is zeer gevoelig.

1059. Goedaardig is de ſprouw, wanneer zij wit, parelkleurig of geelachtig, doorſchijnend, vochtig, klein is, zich laat doordrukken, ligt en ſpoedig afvalt, op zich zelve ſtaat en zich alleen tot den mond uitſtrekt. Kwaadaardig is zij, wanneer zij groot, miskleurig, brandig is, diep invreet, ſtinkt, als eene ſpekkorst alles overdekt, droog en hard is, dikwerf wederkeert, zich tot in den ſtrot en ſlokdarm verſpreidt enz., als wanneer zij van pijn, moeijelijke ademhaling, heeschheid, moeijelijk ſlikken, bedorven' ſmaak, bloedige kwijling, braking, kolijk, buikloop, maagkramp enz. verzeld kan gaan: Somwijlen geeft zij, in dit geval, aanleiding tot lelijke, ſtinkende zweren, die alles tot op de beenderen toe verwoesten.

1060. De echte oorſpronkelijke kinderſprouw (*A neonatorum*) tast dikwerf zuigelingen aan, doch zonder heerſchend te zijn en zonder beſmetting. Is zij niet kwaadaardig, zoodanig, dat zij niet vroeger doodelijk wordt, dan duurt zij gewoonlijk twee tot drie weken, zonder koorts, kwijling, keelontſteking of dikke korſten. Is zij, daarentegen, ſterk en ineenloopende, dan is de tong en de ganſche mond als met eene witte ſponsachtige huid overdekt, die zich moeijelijk laat afſcheiden; de daaronder gelegene vlakte ruw en ontſtoken: het kind is zeer onrustig, wil niet zuigen, heeft maagdoorloop, vermagert, enz. —, en er

ont-

ontstaan dikwerf dergelijke zweertjes aan de tepels der zoogende vrouw.

1061. Van de echte kinderſprouw onderſcheiden zich:

aa). de zuigblaartjes (*a. bulloſae*) door derzelver witheid en blaarvorm, zonder koorts of verdere toevallen;

bb). de gierstſprouw (*A. miliaris*), beſtaande in kleine, harde, witte, beſtendig weder waſsende knobbeltjes in den mond enz. — Men vindt ze vaak bij kinderen van *veneriſche* moeders. Zij verdwijnen, zoodra het kind eene goede min bekomt, zonder verdere ſporen van venusziekte. Dikwerf, daarentegen, zijn zij kwaadaardig en doodelijk, ook wel beſmettelijk, wanneer er vele pasgeborene kinderen bijeen zijn, met moeijelijk ſlikken, buikloop, bleekheid, violetkleurige knobbels of vlekken verbonden enz. —

b). De echte toevallige ſprouw.
(*Aphthae verae ſymptomaticae.*)

1062. Omtrent de echte ſprouw, als toeval bij koortsziekten en *critisch* of *ſymptomatisch* verſchijnſel, vergelijke men het boven (Ie. Deel 1102—1110.) aangevoerde. Dreissig wil den ſprouw nimmer als *critisch* beſchouwd hebben. (*).

c). De onechte ſprouw.
(*A. ſpuriae*).

1063. De onechte ſprouw beſtaat uit ſteeds op zich

(*) Dreissig, Handwörterb. der med. klin. u. s. w. Ier. Bd.

zich zelve ſtaande zweertjes of blaartjes, gaat hoogſt-zelden van koorts verzeld, en heeft op zich zelve zelden veel te beteekenen. Van dezen aard is dergelijk uitſlag in den mond bij *rachitiſche*, bleekzuchtige, zwartgallige, *hypochondriſche*, *ſcorbutiſche*, teringzieke, melaatſche perſonen, bij hardnekkige buikverſtoptheid, hevig en langdurig *rheumatismus*, na ſterk tabak rooken enz., alsmede bij klierzieke kinderen.

1064. Nog onderſcheidt men:

d). De West-Indiſche ſprouw.
(*A. Indicae.*)

1065. De West-Indiſche ſprouw beſtaat in eene ſoort van kleine blaartjes, ter grootte van een' ſpeldenknop, met eene ſcherpe doorſchijnende *lymphe* gevuld, en is op *Barbados* en andere *West-Indiſche* eilanden te huis. Zij tast meerendeels meer bejaarde lieden, zelden kinderen aan, komt langzaam op en duurt jaren lang, met korte tusſchenpoozingen, doch is, verzuimd wordende, alreede in minder dan een jaar doodelijk. Zij ontſtaat meestal zonder blijkbare oorzaak, na en onder eene brandende hitte in den omtrek van den mond der maag, welke hitte trapswijze toeneemt en langs den ſlokdarm tot in den mond opklimt, zonder koorts of belangrijke pijn. De huid, welke de blaartjes bedekt, ſcheidt zich aldra af; de tong wordt rood en min of meer ontſtoken, en gelijkt naar een ſtuk raauw vleesch. Zij verplaatst zich ook bij afwisſeling in de maag en de darmen en weder in den mond, gewoonlijk met braking en buikloop: zelden doet zij zich aan de teeldeelen op. Dezelver ge-

wo-

wone gevolgen zijn: bleekheid, koude, eene kleine, zwakke pols, uittering.

1066. De West-Indische sprouw onderscheidt zich van de gewone hoofdzakelijk daardoor, dat de blaartjes kleiner van omvang zijn, en nooit zweren formeren, noch brandig worden.

(Behalve eenige der vroeger genoemde *practische* schrijvers, Dreissig, *l. c.* en de aldaar aangehaalde schriften. Schmalz, *l. c.*)

E. Ontstekingen der weivliezen.
(*Phlegmasiae membranarum mucosarum.*)

1067. Door weivliezen verstaan wij die vliezen, welke aldus genaamd worden naar een weiachtig vocht, veel overeenkomst hebbende met bloedwater, en hetwelk door de uitmondingen der slagaderlijke vaten op derzelver oppervlakte gestadig uitgestort en door de aderlijke wederom opgeslorpt wordt, zoodanig, dat zij daardoor in den gezonden toestand steeds vochtig en glibberig of glad gehouden worden. Zij zijn veerkrachtig en derzelver oppervlakte is effen.

1068. Aanleidende of gelegenheidsoorzaken van de ontstekingen der weivliezen zijn, over het geheel, dezelfde, als welke ontstekingen van andere *organen* of stelsels doen ontstaan, hoezeer men daartoe meer bijzonder nog de onderdrukking van, hetzij natuurlijke, hetzij kunstmatige, ontlastingen zoude mogen rekenen. Elke derzelve heeft, daarenboven, hare meer gewone en eigendommelijke oorzaken.

1069. De ontstekingen der weivliezen kenmerken zich, over het algemeen, door hoofdpijn, vermoeid-

moeidheid, koorts met hevige en langdurige rilling. De plaatselijke pijn is zeer levendig, maar derzelver plaats meermalen, in schijn althans, veranderlijk; voorts hitte en roodheid, eerstgemelde min hevig, dan bij de ontsteking van andere *organen*; zonder merkbare klopping, zonder zwelling. De overige verschijnselen rigten zich naar de verschillende aangedane deelen.

1070. Onder alle ontstekingen zijn het die der weivliezen, welke, *acut* zijnde, het snelste verloop hebben, zoodat de tijdperken der ontsteking als ineenloopen. Zij duren gewoonlijk vier of vijf dagen, doch laten somwijlen op eene bedriegelijke wijze voor eenigen tijd na, om des te heviger weder te voorschijn te treden.

1071. De ontstekingen der weivliezen gaan over: of 1°. in verdeeling, onder trapswijze volledige nalating der toevallen, meest tusschen den 3den en 5den dag, onder *critische* ontlastingen; of 2°. in verettering, onder nog na den 6den, 7den, 9den dag aanhoudende pijn, zwaarte en drukking in het lijdende deel, onregelmatige huiveringen; weeken pols en wat dies meer zij, terwijl de etter, geen' natuurlijken uitweg hebbende, zich in de holligheid ophoopt en zware toevallen te weeg brengt, of zich eenen tegennatuurlijken weg baant, en op beide wijzen gevaarlijk, ja doodelijk, kan worden; of 3°. in versterving onder plotselijk ophouden der toevallen en verdere teekenen daarvan (665.) met doodelijk gevolg; of 4°. in uitstorting van wei-

vocht

vocht (*extravasata serosa*), met dergelijke gevaarvolle toevallen, als de uitstorting van etter, verzeld; of 5°. in vergroeijing met naburige deelen door middel van nieuwgeformeerde valsche vliezen (*pseudomembranae*), en daardoor belemmerde verrigtingen dier deelen, in de borstholte vooral, kennelijk aan teekenen van uittering, stekende pijnen, bij het hoesten of diepe inademing toenemende enz; — of 6°. in *chronische* ontsteking, onder trapswijze onvolledige nalating der toevallen, zonder duidelijke *crisis*, en de voortdurende afwezigheid eener volledige gezondheid en der herstelde natuurlijke verrigtingen van het lijdende deel. Zoodanige *chronische* ontsteking is meermalen verborgen en, ook daardoor, des te gevaarlijker, en door de daaropvolgende storenis in de bewerktuiging (*desorganisatio*) belemmerde verrigtingen, ook van naburige deelen, en ten laatste bijkomende *hectische* koorts, meestal doodelijk.

(PINEL, MARSHALL, *l. l. c. c.*)

1072. Tot de ontstekingen der weivliezen behooren: die van de hersenvliezen (*meningitis*), van het borstvlies (*pleuritis*); van het hartzakje (*pericarditis*), en van het buikvlies (*peritonitis*). Ter betere vergelijking nogtans van deze met daarmede min of meer overeenkomstige kwalen en wegens de vaak zoo groote moeijelijkheid in de juiste *diagnosis* daarvan, zullen wij deze ontstekingen der weivliezen te gelijk met dieder door deze vliezen bekleedde ingewanden beschouwen, weshalve wij hier op het lager, bij de behandeling der hersen- borst- en buikingewands-ontstekingen, aangevoerde verwijzen.

F. Van de ontſtekingen van het CELLEN-WEEFSEL en de ZELFSTANDIGHEID der ZAMENGESTELDE INGEWANDEN.

1073. De ontſtekingen van het onmiddellijk onder de buitenſte bekleedſelen gelegene en zich alom naar en door alle ligchaamsdeelen, in meerdere of mindere mate, verbreidende cellenweeffel, alsmede die van de innerlijke zelfſtandigheid (*parenchyma*) der zamengeſtelde ingewanden zelve, worden door de algemeene aanleidende en gelegenheidsoorzaken (656.), meer bijzonder nogtans door plotſelijke verkouding, werktuigelijke beleediging, belemmering van hebbelijke ontlastingen, enz. te weeg gebragt.

1074. Deze ontſtekingen worden van koude en hitte voorafgegaan; de pijn is bij dezelve eerst ſtekende, vervolgens kloppende; voorts hitte, zwelling, ſpanning en roodheid; koorts van verſchillende natuur naar den aard van het aangedane *orgaan* of den algemeenen aanleg. De plaatſelijke toevallen nemen allengskens toe en duren korter of langer naar mate van de hevigheid der ontſteking, de jaren, de krachten des lijders, het jaargetij, de luchtſtreek enz. — zij kunnen *acut* of *chronisch* wezen, en zijn, in het laatſte geval, veelal verborgen en bedriegelijk.

1075. Deze ontſtekingen kunnen in verdeeling (663.) overgaan; zij gaan nogtans het meest in verettering (664.), zeldzamer in verſterving, (665—674.), zeer dikwijls in verharding (675—680.) over. *Acut* zijnde worden zij ſomwijlen *chronisch* en geven tot velerlei ſtorenis in de bewerktuiging en daaruit

uit voortvloeijende ongemakken en kwalen aanleiding. (Vergel. 1071.)

1076. Deze ontſtekingen kunnen zich met die van nabijgelegene *organen* of ſtelſels verbinden, alsmede met koortſen van verſchillend karakter. De rotachtige verbinding begunſtigt bij uitſtek den overgang tot verſterving.

(PINEL, *l. c.*)

1077. Onder deze ontſtekingen doen zich in de eerſte plaats op de ontſtekingsgezwellen van het cellenweefſel in het algemeen, waaromtrent wij tot datgene verwijzen, wat omtrent de werkzame en ware ontſteking in het algemeen (687. 708.) is gezegd geworden; en verder:

1. Herſenontſteking.
(*Cephalitis.*)

1078. De herſenontſteking beſtaat in onmiddellijke aandoening van de deelen der herſenen, met brandende, ſpannende, kloppende, drukkende, zamenſnoerende hoofdpijn door het geheele hoofd, dikwerf tot diep in den nek en ruggraat. Zij laat zich verdeelen in:

a). *Acute* herſenontſteking.
(*Cephalitis acuta.*)

1079. De *acute* herſenontſteking is oorſpronkelijk (*idiopathisch*), als het gevolg eener hevige ontſtekingskoorts, ſterken aandrang van bloed, groote zielsinſpanning, inzonderheid bij nacht; van hevige gemoedsaandoeningen, verplaatſingen van ziekteſtoffen, dronken-

 ſchap,

ſchap, vroegere verzwakking der herſenen, b. v. door zelfbevlekking; van ſterke werking der zonneſtralen op het bloote hoofd eens dronkenen of ſlapenden (*inſolatio*); van uitwendige beleedigingen, enz. — of zij is uit medelijdendheid geboren (*conſenſueel*), b. v. door ophooping van gal, door wormen, en wat dies meer zij.

1080. Somwijlen heeft de *acute* herſenontſteking, kortere of langere, voorboden, als: aandrang van bloed naar het hoofd, veranderde gemoedsſtemming, opvliegendheid, angst, of vrolijkheid, verſtoord of woest uitzigt, huivering en vliegende hitte, beving, ſtorenis der verrigtingen van den onderbuik, enz. — Meermalen doet zij zich plotſelijk op met koude, hitte, onrust, heen en weder werpen van het ligchaam, hevige pijn en zwaarte in het hoofd en alle mogelijke toevallen van aandrang van bloed naar hetzelve.

1081. Snellijk nemen de gezegde toevallen (1080.) en de aandoening der herſenen toe en gaan aldra in bewusteloosheid over, waarbij de lijder hand en arm gedurig naar het hoofd brengt. Al ſpoedig komt er ijlhoofdigheid bij, nu eens wild, dan eens zacht, meestal met zucht om ſchade te veroorzaken, vaak met gedeeltelijke of algemeene ſtuip- en kramptrekkingen, ſomwijlen met zamentrekking van het keelgat en middenrif. De bewegingen duren onafgebroken voort, ſchoon er zich ook ſomwijlen korte *periodieke* ſtormachtige verheffingen opdoen, die zonder regel met ſlaapzucht afwisſelen. De pols is, naar het eigendommelijke geſtel des lijders, de verbinding (*complicatie*), en wat dies meer zij, verſchillende, meestal hard, menigvuldig, ſnel, en daarbij dikwerf klein,

klein, bevende, hoogst zelden traag en zeldzaam, op het laatst draadvormig, ongelijk, tusſchenpoozende. Hoe ſterker, veruitgeſtrekter en duurzamer de ontſteking is, des te vroeger en heviger doet zich de ijlhoofdigheid op, maar ook des te eerder komt er ſlaapzucht en onderdrukking der krachten bij, althans bij afwisſeling, en ten laatſte mede volſlagene gevoelloosheid (*ſtupor*), tegennatuurlijke ſlaap (*lethargie*). Steeds gaat zij met duidelijke *acute* koorts gepaard. Van den beginne af aan brandende hitte in het hoofd met koude ledematen; de oogappel is verwijd of vernaauwd.

1082. De *acute* herſenontſteking duurt zelden langer dan zeven dagen, en is hoogstgevaarlijk. Zij gaat over: of 1° in verdeeling, onder duidelijke *criſes*, door zweet, pis, bloedſtortingen, buikloop, al naar gelang van den aard en de ſtoffelijke oorzaak der ziekte; of 2°. in verettering; of 3°. in waterzucht der herſenboezems, en is in beide laatſte gevallen doodelijk; of 4°. ſomwijlen in *chroniſche* herſenontſteking en ijlhoofdigheid, *manie* of *melancholie*.

1083. De *acute* ontſteking der herſenvliezen (*phrenitis*, liever *meningitis*) laat zich tot dus verre van de ontſteking der zelfſtandigheid der herſenen zelve (*cephalitis*, liever *encephalitis*) door geene ondubbelzinnige kenteekenen onderſcheiden. PINEL nogtans geeft het navolgende op: „ Wonden, kneuzingen van de herſenen en het panvlies (*pericranium*) veroorzaken het meest de herſenvlies-ontſteking (*phrenitis*); ſchudding (*commotio*) het meest de ei-

genlijke hersen-ontsteking (*cephalitis*). De eerste vertoont zich zelden voor den 11den, 12den, 15den, of 20sten dag na de verwonding; de laatste gewoonlijk 2 of 3 dagen daarna. De hersenvlies-ontsteking verschijnt met plotselijke, vaak zeer hevige, koude; de hersen-ontsteking met onregelmatige huiveringen en stompe pijnen in de ledematen. Het verloop der eerste is veel sneller en zij eindigt zelden later dan binnen zeven dagen, te rekenen van den eersten aanval; de laatste verloopt veel trager en niet voor den elfden, 12den, somwijlen 20sten, dag na den eersten aanval ten einde. Bij de eerste is de hoofdpijn levendig, stekende, spannende, beperkt, en staat gewoonlijk met het voorhoofd in verband; bij de laatste is de hoofdpijn dof, onbeperkt, diep, en gewoonlijk met het achterhoofd in verband. Bij de hersenvlies-ontsteking is de pols hard en trilt hij sterk tegen den vinger aan (*vibreert*); in de hersen-ontsteking, daarentegen, is hij week, zwak en ongeregeld. De ijlhoofdigheid en stuiptrekkingen vertoonen zich bij de eerste eerst den 3den, 4den of 5den dag; bij de laatste schier van den beginne af aan. De ijlhoofdigheid bij de hersenvlies-ontsteking is tusschenpoozende en somwijlen ligt; die bij de hersen-ontsteking aanhoudende en heviger. Bij de hersenvlies-ontsteking is het voorhoofd veeltijds gerimpeld, het oog starende, de blik woest, het bindvlies als opgespoten; bij de hersen-ontsteking kan de lijder geen sterk licht verdragen, trekt zich de oogappel zamen, of, voornamelijk tegen het einde, verwijdt zich de oog-

ap-

appel en is ongevoelig voor het licht, de blik ſtarende, ſtomp, het oog met glibberig ſlijm bedekt (*chasſieux*) entranende. De toeſtand van beroerte en de moeijelijke ademhaling paren zich niet aan de herſenvlies-ontſteking, vóór en aleer zich etter heeft uitgeſtort; bij de herſen-ontſteking, daarentegen, ligt de lijder gewoonlijk in eenen toeſtand van algemeene bewusteloosheid, traagheid (*torpor*), en ſomwijlen zelfs van beroerte, en is de ademhaling gedruischvol, belemmerd en moeijelijk. De ſtuiptrekkingen, het koude zweet, de ettergezwellen op de herſenpan, de flaauwten geven bij de herſenvlies-ontſteking verlamming te kennen, middelerwijl deze bij de herſen-ontſteking door eenen toeſtand van gevoelloosheid (*ſtupor*) wordt aangekondigd; ook formeert zich bij laatstgenoemde geene etter tusſchen de herſenpan en het panvlies en zijn de buitenſte bekleedſelen des hoofds zeldzamer pijnlijk bij betasting.

1084. De ijlhoofdigheid bij de *acute* herſenontſteking onderſcheidt zich: *a*). van de ijlhoofdigheid bij koortſen (*Ph. febricomes*), door hare meerdere aanhoudendheid en door niet met de meerdere of mindere koortsverheffing in verband te ſtaan;

b). van de ijlhoofdigheid ten gevolge van dronkenſchap, gramſchap, enz., (*Paraphroſyne*), door haren langeren duur en, in geval van nalating, door haren wederkeer zonder nieuwe blijkbare oorzaak;

c). van de ijlhoofdigheid uit medelijdendheid (*Paraphrenitis; Ph. ſympathica*), b. v. bij borst-

denrif-leverontsteking enz., door de afwezigheid van teekenen van plaatselijke aandoening van zoodanige deelen, en door van den beginne af aan een wezenlijk toeval der hersenontsteking uit te maken.

1085. De *acute* hersenontsteking is eene ware, zuivere, oorspronkelijke ontsteking of zij is van *gastrischen*, of van rot- of zenuwachtigen aard.

1086. *aa*). De ware, *active*, oorspronkelijke, zuivere hersenontsteking (*Cephalitis vera, pura, idiopathica.*) is, althans ten gevolge van inwendige oorzaken, zeldzaam. Zij overvalt plotselijk, bij aanleg tot vermeerderde levenswerkzaamheid, zonder besmetting, zonder heerschende te zijn; zij verloopt snellijk, met kenteekenen van ontstekingskoorts, en is vaak alreede binnen weinige dagen of uren doodelijk. Zij pleegt met nadrukkelijke koude een' aanvang te nemen, spoedig gevolgd van eene hevige, algemeene, aanhoudende hitte. De pijn is bij uitstek hevig; het aangezigt opgezet en rood; de oogen zijn rood, glinsterend, blikseмend, uitpuilend, star of rollend, dikwerf verdraaid, droog, als bestoven; het hoofd heet; lippen en tong rood, meestal zuiver of even wit beslagen; de aderen van den hals en de slapen opgezet, sterk kloppende; de ademhaling meestentijd zeldzaam en groot, diepzuchtende, afgebroken, snikkende, of ook wel zeer snel, zonder overeenstemming met den pols, zonder aanleidende oorzaak in borst of buik, zonder zinkingaardige of borstzieke ongemakken, zonder aandoening van lever of maag; de stem is schel,

te-

tegennatuurlijk; voorts, bellen in de ooren, volledige slapeloosheid; geen gevoel van matheid, geene pijnen in de ledematen; algemeene droogheid. De aandoening der hersenen duurt onafgebroken voort; de lijder komt, zonder voldoende ontlasting van bloed, niet tot bewustheid, ten ware mogelijk even voor den dood. De ijlhoofdigheid is al aanstonds van den beginne af aan, menigmaal reeds vroeger dan de koorts, aanwezig, is sterk, aanhoudende, steeds toenemende; in de eerste dagen zeer woest, met hevige woedende bewegingen met zeer verhoogde kracht, althans bij volwassenen; zij gaat vervolgens in slaapzuchtige ijlhoofdigheid over of wisselt althans daarmede af; bij beterschap laat zij aanmerkelijk en op den duur na. In geen tijdperk der ziekte vertoont zich (ten ware geheel toevalligerwijze) eenig uitslag; geen rotachtige, ware zenuwachtige of *gastrische* toestand, hoezeer er zich later gaarne groene of andere ontlastingen door mond en stoelgang bij opdoen.

1087. De ware *active* hersenontsteking vordert eene nadrukkelijke, ontstekingwerende (*antiphlogistische*) behandeling, welke alleen, tijdig genoeg aangewend zijnde, redding mogelijk maakt; zonder haar is de dood zeker. Bij de lijkopening vindt men de zelfstandigheid der hersenen zeer rood, als opgespoten, de vliezen verdikt, ruw, rood; voorts uitstortingen van weivocht of water op de oppervlakte of in de holligheden; vaak werkelijke verettering; somwijlen volledige ettergezwellen.

1088. *bb*). De *gastrische*, galachtige, roosachti-

tige herſenontſteking (*C. gastrica*, *bilioſa*, *eryſipelatoſa*) verraadt zich door teekenen der galachtige ontſteking (718.) en der *gastriſche* of galkoorts (301. 311.), drukkende of ſtekende hoofdpijn, met duizeligheid, zwaarte en hitte des hoofds, onrustigen ſlaap, beving der handen en lippen, grijpen naar de maag enz.

1089. *cc*). De valſche, lijdelijke (*pasſive*), rot- of zenuwachtige herſenontſteking (*C. pasſiva*, *putrida*, *nervoſa*) geeft zich te kennen door aanleg tot verminderde levenswerkzaamheid, en gaat met rotachtige en zenuwtoevallen (172. 183.), en eene groote veranderlijkheid in den algemeenen toeſtand gepaard. Mist men de teekenen van opgezetheid en roodheid des aangezigts, dan verraadt zij zich nog door de bij uitſtek ſpoedige krachteloosheid, de pijnen in oogen en ooren, vroegtijdige ſlaapzucht, halfgeſlotene oogleden, verdraaide oogen, tandenknarſen, vertrekking der gelaatsſpieren, volledige bewusteloosheid en doofheid, onverſtaanbaar binnen 's monds pruttelen, aanvankelijke verlamming van tong en keelgat enz. Zij doet zich meermalen op zonder hevige *acute* toevallen, verborgen of *chronisch*, in krankzinnigheid overgaande.

b). *Chroniſche* herſenontſteking. (*Cephalitis chronica.*)

1090. De ſlepende, verborgene herſenontſteking (*C. chronica*, *occulta*) gaat van geene hevige toevallen, geene ijlhoofdigheid, ſlechts geringe, vaak beperkte, of in het begin van volſtrekt geene, pijn verzeld. De koorts is onbeduidende; de pols klein,

klein, zwak, dikwerf week, wordt hoe langs zoo sneller, doch zonder evenredigheid tot de hitte en zonder door bloed- of andere ontlastingen trager te worden. Middelerwijl de lijder nergens over klaagt en men nergens eenig teeken van ontsteking ontwaart, kan er verettering geboren worden; inzonderheid na hoofdkwetsuren. Anderzins bespeurt men verdrietelijkheid, vermeerdering der aanvankelijk geringe, drukkende hoofdpijn, aandoeningen van ooren en oogen, veelvuldige duizelingen, plotselijke misselijkheid en meer andere teekenen van aandoening der hersenen.

1091. Bij de *chronische* hersenontsteking zijn het meestentijd de hersenvliezen, die lijden.

1092. De ontsteking van het dunne hersenvlies (*pia meninx*), zonder hoofdkwetsuur, schijnt het hersengestel weinig aan te doen, is traag, werkeloos, met geringe storenis van het bewustzijn. Bij kinderen begint zij met hoofd- en buikpijn; den volgenden dag moeten zij het bed houden, offchoon pols, eetlust, tong, stoelgang en al het overige natuurlijk is en geen erg geeft. Den derden dag stijgt de buik- nog meer de hoofdpijn; vervolgens bedwelmdheid, kleine, trage pols, bij natuurlijke warmte en goeden stoelgang; krampachtig geslotene, teruggetrokkene, draaijende oogen; gesloten mond; belemmerd slikken. De lijder kan wakker gemaakt worden, doch valt al aanstonds weder, zonder antwoord te geven, in slaap. Op deze wijze duurt het twee dagen lang onafgebroken voort; alsdan volgen er stuiptrek-

trekkingen, benaauwde, krampachtige ademhaling, een kleine ſnelle pols, opzetting van den buik (*meteorismus*), en, den 5den of 6den dag, de dood.

1093. Ook de ontſteking van het ſpinnewebsvlies (*t. arachnoïdea*) is, bij kinderen, meermalen *chronisch*. De lijder is treurig, ſlaperig, verdrietelijk, hoort en ziet met moeite, antwoordt haastig; hij is ſtil, onbewegelijk, verbergt zich in bed, of weent, werpt zich rond, ijlt, wil wegloopen, wordt toornig; de pols is zwak, menigvuldig, onrustig; de huid van tijd tot tijd brandend heet en tegennatuurlijk; de tong droog, naar achteren zwartachtigbruin; ſtoelgang en pislobzing ſomwijlen iets rijkelijker. Dit een en ander wisſelt zich af, laat van tijd tot tijd na, tot den twintigſten dag en langer.

1094. Bij de ontſteking van het dikke herſenvlies (*dura meninx*) kan het bewustzijn langen tijd ongeſtoord blijven; de pijn, daarentegen, is meestal zeer ſpoedig ſcherp, zamenſnoerende; de pols levendig, het oog rood, enz. (1090.)

Herſenontſteking der kinderen.
(*Cephalitis infantum.*)

1095. De herſenontſteking der kinderen ontſpruit uit vermeerderde of uit verminderde levenswerkzaamheid, is *actief* of *pasſief*, ſomwijlen ſlepende (*chronisch*) of verborgen, vaak met uitzweeting van *lymphe* verzeld, in hoofdwaterzucht overgaande.

1096. De herſenontſteking der kinderen doet zich, behalve met de gewone toevallen (1080. 1081. 1090—1094.),

1094.), meermalen op met in het oog loopende, onoverwinnelijke matheid en hoofdpijn; het kind wordt verdrietelijk, laat het hoofd hangen of leunt er mede tegen het een of ander aan, wil altijd liggen, slechts op ééne zijde of laag met het hoofd, antwoordt in het geheel niet of na zich langen tijd als bezonnen te hebben; daarbij komt braking, veel slaap, ijlhoofdigheid, éénzijdige verlamming, starkramp, of stuiptrekkingen, vooral in het aangezigt, tandenknarsen, bedwelming, diepe tegennatuurlijke slaap, enz. —; de pols is snel, altijd hard, zamengetrokken, bij ligte betasting vaak schijnbaar klein, bij sterkere drukking, daarentegen, vol, en tevens geregeld, door welke laatste hoedanigheid hij zich van den louter geprikkelden krampachtigen pols bij zenuwachtige toevallen van kramp onderscheidt. Somwijlen zijn, in tegendeel, de gezegde verschijnselen, in den beginne althans, zeer onduidelijk en laat zich de ware aard der ziekte enkel uit de navolgende teekenen vermoeden, te weten: eene grootere warmte over het gansche ligchaam met droogheid der huid, buitengewoon heldere en glinsterende oogen, heet voorhoofd, groote onrust, slapeloosheid of met angst en pijnlijke gebaren verzeld ontwaken, klagt over bepaalde (*fixe*) pijn in het hoofd, het gestadig tasten naar het hoofd, enz. —

1097. Loebenstein-Loebel verdeelt de hersenontsteking der kinderen in de ontstekingaardige der hersenvliezen, en die uit verminderde levenswerkzaamheid (*asthenische*) van de zelfstandigheid der hersenen zelve. Aan de eerstgenoemde zou-

zouden meer ſterke, donkerharige, zwartoogige kinderen, die eene goede ſpijsvertering hebben, onderhevig, en de bruinroode ſtraalvormige regenboog (*iris*) met vernaauwden oogappel daarvan een gewigtig kenteeken zijn. Aan de laatstgemelde zouden meer zwakkelijke, blanke, blondharige kinderen en de zoodanigen, die met moeite tanden krijgen of aan uitſlag op het hoofd lijden, blootgeſteld wezen, en de oogappel hier meer verwijd zijn. De eerſte zoude door verhitting en plotſelijke verkouding, de laatſte door den invloed der zonnehitte op het hoofd, door mishandeling bij de geboorte, door verplaatſingen van ziekteſtoffen en te vroegtijdige zielsinſpanning te weeg gebragt worden.

(Behalve eenige vroeger genoemde *practische* schrijvers,
SCHMALZ, PINEL, MARSHALL, *l. l. c. c.*
BAUERNSTEIN, *Diss. de encephalitide et phrenitide.* Erlang. 1812.
ABERCROMBIE in The Edinburgh med. a. surgic. Journ. 1818.)

2. Ruggemergontſteking.
(*Myelitis.*)

1098. De ruggemergontſteking en de ontſteking der vliezen van het ruggemerg is meermalen een later bijkomend gevolg van uitwendige beleediging of onderdrukte bloedſtorting, bovenmatige inſpanning, inzonderheid van den ruggraat, bij hevige zonnehitte, of van verplaatſingen van ziekteſtoffen, ontſteking van naburige deelen. Zij tast vaak volſappige, prikkelbare kinderen van één jaar en daarboven aan.

1099. De ruggemergontſteking geeft zich te kennen door eene zeer gevoelige, lastige, onrustverwek-

wekkende pijn in den ganſchen ruggraat, maar op zekere bepaalde plaats het ſterkst, en aldaar aanhoudende zonder nalating, niet verſchietende, niet afwisſelende, duidelijk niet in de ſpieren, maar diep naar binnen voelbaar, bij betasting noch drukking van buiten toenemende, maar, daarentegen, allerhevigst bij buiging en beweging van den ruggraat en bij het op den rug liggen, en vooral in het warme bed vaak ondragelijk. De lijder kan op beide zijden liggen, doch moet bij het liggen en ſtaan den ruggraat ſteeds volkomen regt houden. De pijn verbreidt zich, niet alleen over een groot gedeelte van den ruggraat, maar zelfs naar de borst, ſchouders, buik, dijën; veroorzaakt lastige trekkingen, doch zonder zwelling en gevoeligheid, zonder zamenſnoering dwars door den buik. Gewoonlijk doen zich eerst laat krampen op, die echter het meest enkel de digst bij het lijdende deel gelegene ledematen, niet het aangezigt, aandoen van zamentrekkende (*cloniſche*), zelden van verſtijvende (*tetaniſche*) natuur zijn, en bij ſterke drukking op den ruggraat of ſterke beweging van den romp, bij ſnelle oprigting, gaarne ontſtaan en toenemen; hetzelfde is op de verlammingen, die alleen den romp of de ledematen, niet het hoofd, treffen, toepasſelijk. Hieraan paart zich een zeker gevoel van angst, eene ongewone, hinderlijke, drooge warmte, of, in hevigere gevallen, groote hitte van den ruggraat, inzonderheid op de meest pijnlijke plaats, den voelenden vinger niet merkbaar, tot ééne plaats beſtendig bepaald, niet vlugtig. Het hoofd blijft vrij, zonder pijn of zwaarte; het oog helder,

der, vrij in zijne bewegingen, zonder verwijding van den oogappel; het bewustzijn duidelijk, zelfs gedurende de ſtuiptrekkingen.

1100. Lijdt het halsmerg (*Myelitis cervicalis*) aan ontſteking, dan is de beweging van het hoofd moeijelijk en het ſlikken dikwerf mede eenigzins belemmerd. Bij de eigenlijke ruggemergontſteking (*M. dorſalis*) trekt de pijn in de borst, de ſchouderen, de bovenbuikſtreken, niet naar het borstbeen en zonder hoest en ſluimloozing. Bij de lendenmergontſteking (*M. lumbaris*) trekt de pijn in de darmen, de dijen, het bekken, zelden in de piswegen; er is geene bloedwatering bij; zij neemt niet toe door opheffing of verdraaijing van het dijbeen; de navel is niet ingetrokken.

1101. De ruggemergontſteking is *acut* of *chronisch*.

1102. De *acute*, ware ruggemergontſteking is zeldzaam; de pijn daarbij hevig, brandende, ſtekende; de koorts levendig; het verloop kort. Zij ſchijnt dikwerf meer roosachtig te zijn, als wanneer de pijnen den ruggraat vlugtig en met eenige nalating doorſtroomen. Zij is ten uiterſte gevaarlijk, meestal doodelijk.

1103. Veelvuldig is de *chroniſche*, vaak miskende of met andere kwalen verwarde, ruggemergontſteking. Hare toevallen zijn niet hevig, niet ſnel; de koorts nalatende, vaak ſlepende; ſtuiptrekkingen, verlamming van romp of ledematen. Zij is minder doodelijk, dan de *acute*.

1104.

1104. Tot de *chronische* ruggemergontsteking behooren mede, ten deele als gevolg, ten deele als oorzaak, de uitstortingen in de holte des ruggraats (*Hydrorachis*), welke, door drukking en prikkeling, verlamming van romp of ledematen, stuiptrekkingen, pijnen veroorzaken: zij zoeken de diepste plaats, weshalve voornamelijk de benedenste helft des ligchaams aangedaan wordt; somwijlen stijgen zij ook naar boven, vooral bij het liggen, en werken alsdan op de maag, de borst, de armen; somwijlen ging er hoofdwaterzucht aan vooraf.

1105. De ruggemergontsteking onderscheidt zich:

a). van de ontsteking en waterzucht der hersenen, 1° door de afwezigheid van slaapzucht, hoofdpijn, verandering in het oog enz; 2° door de pijn bij de beweging van den ruggraat;

b). van de ontsteking van den slokdarm, het achterste gedeelte van het middenrif, het borstmiddenschot, van de aandoeningen der nieren, van het ontstekingaardige lendewee (*psoitis*), daardoor, dat de pijn bij alle de gezegde kwalen meer tot eene plaats beperkt is en zich minder ver uitstrekt, dat de lijder bij die kwalen gewoonlijk niet regt uit of alleen op eene zijde liggen of den ruggraat niet regt op rigten kan, (vergel. overigens de toevallen dezer ziekten zelve).

(Schmalz, *l. c.* Bergamaschi, *Sulla miellitide e sul tetano*, Paris, 1820.)

3. Borstvliesontfteking.
(*Pleuritis.*)

1106. De oorzaken der borstvliesontfteking zijn de algemeene (656.); voorts in het bijzonder, plotfelijke koude of overgang van hitte tot koude; koud drinken na verhitting; belemmerde huiduitwafeming of eenige andere hebbelijke ontlasting; uiterlijke beleedigingen van de borst, enz. —

1107. De borstvliesontfteking is *acut* of *chronisch*, oorfpronkelijk of toevallig, duidelijk of verborgen, waar of valsch, zuiver of zamengefteld.

a). De ware *acute* oorfpronkelijke borstvliesontfteking.
(*Pleuritis vera, acuta, idiopathica.*)

1108. De ware *acute* oorfpronkelijke borstvliesontfteking is zeldzaam en gaat gewoonlijk met gedeeltelijke ontfteking der long (*pleuro-peripneumonia*) of van andere deelen gepaard. Zij is duidelijk kenbaar aan de meestal fterke rilling, waarmede zij plotfelijk overvalt, en welke gevolgd wordt door duidelijke, niet altijd even hevige, ontftekingskoorts, met vastzittende, ftekende pijn in eenig gedeelte der borst of de fchouderbladen, vaak in beiden, zoodanig, dat de pijn in de fchouderbladen met die in de borst in verband ftaat (*correspondeert*), en zich bij de inademing en hoest, welke fteeds de pijn doen toenemen, te gelijker tijd op beide plaatfen met meerdere hevigheid doet gevoelen. De hoest is fcherp en hevig van den beginne af aan,

met

met korte ftoten, aanhoudende, droog; de ademhaling klein en fnel, ten duidelijkfte alleen daardoor belemmerd, dat de uitzetting der long de pijn vermeerdert. De pols is meestal hard en groot, zelden ongeregeld of zeer veranderlijk, niet oproerig, aan beide armen vrij gelijk; deszelfs volheid en hardheid ftaan met de hitte in het engfte verband, ftijgen en dalen met deze: hij wordt wel bij elke voortdurende ademhaling dikwerf ook klein en week, doch al aanftonds, wanneer men den lijder eenige malen fterk doet inademen, wederom hard en vol. Het geluid bij de klopping op de borst (*percusfio thoracis*) is zeer gering, of enkel op eene bepaalde plaats of in het geheel niet dof, anderzins overal hetzelfde; dikwerf paren er zich later, door medelijdendheid, volheid, gevoeligheid, zwelling van de maagftreek, walging, galachtige, zeer benaauwde pijnlijke braking zonder verligting, aan.

1109. Is dat gedeelte van het borstvlies ontftoken, hetwelk de ribben bekleedt (ribbenvliesontfteking, zijdewee; *pleuritis costalis*), dan neemt de pijn ééne of meer plaatfen in de borst in, meer oppervlakkig en meestal in de zijden, is hevig en ftekende, neemt vaak bij fterke drukking tusfchen de ribben toe, vooral wanneer de tusfchenribsfpieren mede ontftoken zijn; doch drukking op de hartkuil of onder de ribben veroorzaakt dan geen' hoest, noch verflimmert de moeijelijke ademhaling of pijn. Zonder eigenlijke hevige belemmering, zonder ontfteltenis in de gelaatstrekken, haalt nogtans de lijder zoo zelden mogelijk adem, en meer met de buikfpie-

 ren,

ren, terwijl hij zich verligt gevoelt, door de ribben, welker opheffing de pijn doet toenemen, vast te houden of iets vast om de borst heen te binden. Hij kan ook wel op de gezonde zijde liggen, niet, of althans maar zeer kort, op de zieke.

1110. Lijdt, bij voorkeur, dat gedeelte van het borstvlies, hetwelk het borstmiddenſchot formeert, aan ontſteking (*mediastinitis*), dan is de pijn meer brandende, drukkende, zamenſnoerende, benaauwende, ſchoon ook wel ſtekende, vaak met groote benaauwdheid en ontſteltenis in de gelaatstrekken, doch zonder gevoel van benaauwdheid in het voorſte gedeelte der borst (*praecordia*), zonder pijn daarin of in de bovenbuiksſtreken. De pijn zit of voor onder het borstbeen en het zwaardvormige kraakbeen (*M. anterior*), volgt den loop daarvan en ſtrekt zich vandaar, vooral eenigzins links, tot diep in de borst uit, en de lijder kan of op beide zijden goed of alleen op den rug liggen: of de pijn heeft hare zitplaats in het achterſte gedeelte der borstholte (*M. posterior*), volgt den loop des ruggraats, vaak met ſterke branding in de keel, zeer pijnlijk ſlikken, krampachtige misſelijkheid en uitbraking van het genotene; de lijder kan, uit hoofde der pijn, zich niet oprigten, niet regtuitſtrekken, niet goed op den rug liggen; deze ontſteking van het achterſte gedeelte van het borstmiddenſchotvlies is ſomwijlen zeer gevaarlijk, daar zij zich plotſelijk met ſtompe, volſtrekt tot ééne plaats bepaalde, pijnen opdoet, de grootſte benaauwdheid en lastigſten hoest enz. veroorzaakt, en onder een ſnel krachtverlies en zinken van den

pols

pols reeds na vijf tot acht dagen doodelijk wordt. Zij onderſcheidt zich: *a*). van de ontſteking des ſlokdarms (*oeſophagitis*), door het wel moeijelijke, doch niet volledig onmogelijke ſlikken, door de moeijelijke ademhaling, ſterkere koorts enz.; — *b*). van de ruggemergontſteking (*myelitis*), door den haar ſteeds verzellenden hoest, de meerdere beperktheid der pijn, de moeijelijkheid of onmogelijkheid, waarin zich de lijder bevindt, om het ligchaam regtuitgeſtrekt te kunnen houden, enz. (Vergel. 1105.)

1111. De ontſteking van dat gedeelte van het borstvlies, waardoor de bovenſte oppervlakte van het middenrif bekleedt wordt (*Pleuritisdiaphragmatica*) kenmerkt zich door de zitplaats en hevigheid der pijn, door het onvermogen in het gebruik der buikſpieren tot de ademhaling, pijnlijkheid der hartkuil en bovenbuiksſtreken enz. (152.). Hier zijn moeijelijke ademhaling, benaauwdheid, onrust, koorts, ijlhoofdigheid bij uitſtek hevig.

1112. De ware *acute* borstvliesontſteking gaat tusſchen den 3den en 7den dag, onder *critiſche* ontlastingen, in verdeeling, of in verettering, verſterving of *chroniſche* ontſteking over (1072); zij laat ook zeer dikwijls vergroeijingen met naburige deelen of valſche vliezen achter (1072.).

1113. De *acute* borstvliesontſteking is, minder op zich zelve, dan wel in hare gevolgen gevaarlijk, door, namelijk, ophooping van etter of weivocht in de borst en daarvan afhankelijke toevallen (1071.) te

 doen

doen ontstaan. Zij is te gevaarlijker, naar mate zij langer duurt, heviger is, of lieden aantast, die al vroeger aanleg tot borst- of teringziekten hadden, of meer zamengesteld is.

1114. De *acute* borstvliesontsteking onderscheidt zich:

a). van de longontsteking (*peripneumonia*), door mindere moeijelijkheid bij de ademhaling in het algemeen, maar, daarentegen, sterkere verheffing der meer bepaalde pijn bij inademing of hoest; alsmede door meestal van een' droogen hoest verzeld te gaan, en, in gevallen van fluimloozing, zelden bloedige strepen in de fluimen op te leveren (Vergel. 1123.);

b). van de ontsteking van het hart of hartzakje (*carditis* v. *pericarditis*), door den haar van den beginne af aan verzellenden hoest en de afwezigheid van *periodieke* flaauwten, hartkloppingen, enz. — (Vergel 1149.);

c). van de ontstekingen der buikingewanden, door de afwezigheid van pijn bij betasting of drukking van den buik enz. — (Verg. 1153—1201.);

d). van de ontstekingen der borstspieren, door afwezigheid van uitwendige zwelling enz. — (Verg. 736.).

1115. Omtrent de toevallige en zamengestelde borstvliesontsteking verwijzen wij tot hetgeen beneden (1124 en verv. 1127 en verv.) bij de verbindingen bij longontsteking zal gezegd worden, als zijnde mede grootendeels hier van toepassing.

b).

b). De *chronische* borstvliesontsteking.
(*Pleuritis chronica.*)

1116. De *chronische*, meestal verborgene, borstvliesontsteking is het overblijfsel eener zoodanige *acute* ontsteking, welke, bij gebrek aan volledige *crisis*, hierin overgaat. Zij is merkbaar aan eene geringe, bestendige of tusschenpoozende, en enkel bij beweging of schudding waarneembare pijn in de zijde, die weken of maanden lang duurt en het volledige herstel en den wederkeer der krachten vertraagt. Over het algemeen deelt het ligchaam aanvankelijk weinig of niet in deze aandoening, met uitzondering van een klein droog kuchje en niet volledig vrije ademhaling; maar allengskens komt er een koortsje bij met vermagering, ook wel bloedspuwing en doodelijke tering.

c). De valsche borstvliesontsteking.
(*Pleurodyne; pleuritis spuria.*)

1117. Bij de valsche borstvliesontsteking zit de pijn niet in de innerlijke deelen, maar meer in den omvang der borst en neemt, even als de moeijelijke ademhaling, bij beweging en uitwendige drukking van de borstholte toe, doch schijnt meermalen, welligt bij afwisseling, binnenwaarts te dringen, als wanneer ook de buitendien geringe of niet aanhoudende moeijelijkheid in de ademhaling meer duidelijk wordt. Intusschen kan de lijder gewoonlijk diep inademen, zonder prikkeling van pijn of hoest, ten ware de long zelve tevens aangedaan mogt zijn. Niet altijd is er hoest bij, en de-

deze meestentijd droog, zelden koorts, en dan nog gering; somwijlen uitwendige zwelling. Noch de voorafgaande, noch de verzellende toevallen geven bijzondere aandoening der longen te kennen. Het gevaar is zelden groot. De klopping (*percusſio*) geeft overal het natuurlijke geluid. Somwijlen zit de pijn in den rug. (z. verder het ten deele hier toepasſelijke van 1136—1138.)

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers, SCHMALZ, CONSBRUCH, *l. l. c. c.*)

4. Longontſteking.
(*Peripneumonia.*)

1118. Behalve de algemeene (656.) rekent men als meer bijzondere oorzaken der longontſteking: plotſelijke verkouding; inſpanning der borstingewanden door loopen, danſen, zingen, het blazen van inſtrumenten, enz; ſterken wind; ſcherpe dampen; ſtof; vreemde gasſoorten; onderdrukte bloedſtortingen; verplaatſingen van ziekteſtoffen; verkeerd behandelde, langdurige verkoudheden; knobbels in de longen; heerſchende luchtsgeſteldheid; enz.

1119. De longontſteking is *acut* of *chronisch*, oorſpronkelijk of toevallig, duidelijk of verborgen, waar of valsch, zuiver of zamengeſteld.

a). De *acute*, ware, oorſpronkelijke longontſteking.
(*Pneumonitis.*)

1120. De *acute*, ware, oorſpronkelijke longontſteking wordt onder eenige der genoemde oorzaken (1118.)

(1118.) bij plaatſelijken aanleg tot vermeerderde levenswerkzaamheid geboren. Zij komt dikwerf, vaak als het ware algemeen (*epidemisch*) heerſchende, voor, inzonderheid in den winter.

1121. De *acute* longontſteking overvalt gewoonlijk met hevige ſpoedig voorbijgaande huivering, door ſterke hitte gevolgd, en geeft zich, wanneer de zelfſtandigheid der longen alleen aangedaan is, te kennen door zwaarte en drukking in de borst met kuch en kleinen pols, ſomwijlen aan beide handen verſchillende. Hoe meer de luchtpijptakken en het borstvlies in de ontſteking deelen, des te levendiger is de pijn, de hoest en de pols, en de lijder kan op de gezonde zijde niet liggen, uit hoofde der al aanſtonds toenemende benaauwdheid, hoest en pijn. De hoest is een zeer wezenlijk toeval, hetwelk zich al zeer vroeg opdoet: in den beginne is hij meest droog, kort, menigvuldig, zeer lastig, de ademhaling ſnel, doch tamelijk diep en trager, wanneer de lijder er niet om denkt of ſluimert; na verloop van eenige dagen is de hoest zeldzamer, langer, dragelijker, vochtig, de ademhaling minder kort, althans in den ſlaap. De fluimen, aanvankelijk in eene geringe hoeveelheid, met moeite door hoest uitgeworpen, uit dun ſlijm beſtaande, of bloedig, worden hoe langs zoo rijkelijker, dikker, *critisch:* bij ſterke of enkel oppervlakkige ontſteking ontbreken zij geheel en al. De ademhaling is in der daad belemmerd; althans bij elke diepe inademing doet zich de belemmering te gelijk met de plaatſelijke pijn oogenblikkelijk gevoelen en volgt er aanſtonds hoest; de inademing kost moeite; zoo ver de

long ontstoken is verheft zich daarbij de borst niet zoo hoog als naar gewoonte, ja, wanneer beide vleugels lijden, zelfs wel in het geheel niet; hij trekt zich veeleer in en de ademhaling grijpt met groote moeite enkel met den buik plaats, doch zonder gesnorde uitademing is vooral pijnlijk. De adem is heet. De klopping (*percusſio*) der borst laat op de zieke zijde zeer duidelijk het doffe geluid hooren; drukking van beneden veroorzaakt dadelijk hoest, groote benaauwdheid enz. — Somwijlen zijn, vooral bij het inademen, de halsaderen gezwollen. De hoest veroorzaakt hoofdpijn, of vermeerdert dezelve. Aangezigt en oogen zijn of zeer rood, of zeer bleek en mat. De lijder zucht dikwijls. De pis is rood, dik, troebel; het zweet kleverig, vooral aan de bovenste deelen.

1122. De *acute* longontsteking wordt, ten hoogste binnen veertien dagen, door *critiſche* fluimloozing, of door zweet en pis, somwijlen ook door bloedstortingen en ettergezwellen op uitwendige deelen, gunstig beslist en verdeeld: of zij gaat in verettering, vergroeijing, *deſorganiſatie*, slijmtering, uitstortingen van water of weivocht in de borstholte over; of veroorzaakt den dood door verstikking of, zeldzamer, door versterving (1075.). Het gevaar rigt zich naar de meerdere of mindere hevigheid der ziekte en het ligchaamsgestel des lijders.

1123. De *acute* longontsteking onderscheidt zich:

a). van de borstvliesontsteking (*pleuritis*), door grootere belemmering in de ademhaling in het algemeen, meerdere pijn bij uitademing,

geene

geene verheffing van pijn, maar grootere moeijelijkheid bij de inademing, enz. (verg. 1114.);

b). van de ontsteking van het hart en hartzakje (*carditis et pericarditis*), door de niet bestendige, noch *periodieke* hartklopping, de afwezigheid van *periodieke* flaauwten, door den hoest en de fluimloozing, enz. — (verg. 1149.).

Verbindingen.

1124. 1e Verbinding. Ware longontsteking (borstvliesontsteking) met ontstekingskoorts, geboren bij algemeenen aanleg tot vermeerderde levenswerkzaamheid en na sterk prikkelende oorzaken. Zij onderscheidt zich door haren plotselijken, hevigen aanval, en reeds bij de eerste koortskoude plaats hebbende benaauwdheid en steekte. De pols is bij uitstek hard en moeijelijk zamen te drukken, of ook klein, onderdrukt, zich bij inademing, hoest of na aderlating verheffende; voorts toevallen van ontstekingskoorts (160.) met grootere hevigheid en omvang der toevallen van long-(borstvlies-) ontsteking (1109—1111. 1121.). Bij dezelve is het gevaar dringend en het verloop rasch.

1125. 2de Verbinding. *Gastrische* longontsteking (borstvliesontsteking) (*P. gastrica.*). Long- (borstvlies-) ontsteking met bijkomende ontstekingaardige *gastrische* koorts en toevallen (718.). De fluimen zijn veelal dik, bitter, groen- of geelachtig. Het gevaar hangt af van de hevigheid der koorts en toevallen zelve.

1126. 3de Verbinding. *Rheumatische*, jichtaar-

di-

dige longontsteking (borstvliesontsteking) (*P. rheumatica*, *arthritica*). Long-(borstvlies-) ontsteking met of na *rheumatische* of jichtaardige toevallen. Zij is zeer hevig en pijnlijk, meestal ver uitgestrekt, dikwerf doodelijk.

q). De toevallige longontsteking.
(*Peripn. symptomatica*)

1127. De toevallige long-(borstvlies-) ontsteking is de zoodanige, waarbij de long-(borstvlies-) ontsteking niet van den beginne af aan het voorname en wezenlijke toeval der ziekte uitmaakt, maar zich eerst later en gedurende derzelver verder verloop aan eenige andere ziekte paart.

1128. De toevallige long- (borstvlies-) ontsteking bij ontstekingskoorts draagt de kenmerken der ware long- (borstvlies-) ontsteking (1109—1111. 1121. 1124.)

1129. De toevallige long- (borstvlies-) ontsteking bij *gastrische* of galkoorts levert dezelfde toevallen op als de oorspronkelijke *gastrische* (1125.)

1130. De toevallige long- (borstvlies-) ontsteking bij rot- of zenuwkoorts onderscheidt zich van de ware oorspronkelijke door den menigvuldigen, kleinen, gemakkelijk zamen te drukken pols, en de voorafgaande of haar vergezellende teekenen van rot- of zenuwkoorts (166. 182.): somwijlen nogtans neemt eene zoodanige ontsteking het masker der ware oorspronkelijke longontsteking aan en is door den aanvankelijk harden pols en de afwezigheid van rot- of ze-

zenuwachtige toevallen, in den beginne zeer bedriegelijk, doch laat dit masker aldra varen, om haren waren aard te vertoonen.

1131. Elke toevallige long-(borstvlies-) ontsteking verhoogt het gevaar der ziekte, waaraan zij zich paart.

c). De valsche longontsteking.
(*Pseudopneumonia.*)

1132. De valsche longontsteking gaat verzeld van steekte, drukking, benaauwdheid, hoest, zonder teekenen van inwendige ontsteking, zonder ontstekingskoorts; de toevallen zijn niet tot zekere plaatsen bepaald, niet aanhoudende, of niet zeer hevig; de adem is koel. Er kan nogtans, in hevigere gevallen of bij algemeen of plaatselijke verhoogde levenswerkzaamheid ware longontsteking bij komen.

1133. Van dezen aard (1132.) zijn de schijnbare longontsteking, ten gevolge van krampen, aandrang van bloed, vergroeijingen, breuken, water, lucht, jicht, hartziekten, enz. (*Pneumonitis simulata*); de valsche borstvliesontsteking (*Pleurodyne* 1117), als, de borstpijn bij uitbottend uitslag (*P. exanthematica*), inzonderheid gierstuitslag (*P. miliaris*); de pijn in de borstspieren (*P. muscularis.* 736.); de borstpijn ten gevolge van onreinheden, gal, wormen, ontstekingen enz. van den buik (*P. abdominalis*, *biliosa*, *verminosa*, *cet.*); de borstpijn van scheurbuik (*P. scorbutica*), van venusziekte (*P. venerea*), van zenuwkwalen (*P. spasmodica*), van ophooping van bloed in de

de borst (*P. sanguinea, plethorica*), van kloppingen in de borstholte (*P. pulsatilis*), van uitwendige beleediging (*P. violenta*), van vergroeijingen (*P. adhæsiva*), van borstwaterzucht (*P. hydropica*).

d). De *chronische* longontsteking.
(*Peripn. chronica.*)

1134. De *chronische* longontsteking laat zich onderscheiden in verborgene en slijmerige longontsteking.

aa). De verborgene longontsteking.
(*Pneumonia occulta.*)

1135. De verborgene longontsteking komt veeltijds voor bij longteringachtigen aanleg; bij personen, die zich in eene onzuivere, met schadelijke dampen, stof van meel, zand en metalen, bezwangerde lucht ophouden (*Asthma pulverulentum*), die de long zeer inspannen of aan verstoppingen in den buik lijden; alsmede na verplaatsingen van ziektestoffen of belemmerde bloedstortingen. Als zij het gevolg is van een *organisch* gebrek, is zij meestal hebbelijk. Zij is aan sommige, vooral hooge, landstreken bij voorkeur eigen (*endemisch*).

1136. De verborgene longontsteking gaat van geene hitte of merkbaar koortsigen pols en andere hevige toevallen, zelfs in den beginne niet van hoest, verzeld; maar, daarentegen, is de ademhaling moeijelijk, min of meer belemmerd, met ligte, nu eens drukkende, dan eens stekende of brandende, uren of dagen lang aanhoudende, voorbijgaande en weder-

derkeerende, ſteeds tot ééne en dezelfde, vaak zeer kleine plek, beperkte, gewaarwordingen in het eene of andere gedeelte van de borst. De benaauwdheid en de gezegde voorbijgaande pijnen nemen toe bij het trappenklimmen en andere inſpanningen der long, bij het regtop zitten, bij het liggen op eene van beide of beide zijden, zoodat de lijder dikwerf enkel op den rug liggen kan. Gewoonlijk komt er al ſpoedig een kleine, door de minſte prikkeling opgewekte, dikwerf wederkeerende, drooge kuch bij, of ook een min of meer vochtige hoest, waarbij vaak ſlechts een weinig ſchuim, nimmer behoorlijk gekookte ſluimen, opgeworpen worden. Voorts veelal allerleie *rheumatiſche* en zinkingaardige ongemakken; menigwerf ook teekenen van knobbels in de longen. Aldra beſpeurt men mede, bij een naauwkeurig onderzoek, althans op zekere tijden, eenige, hoezeer ook zeer geringe, koortsachtige bewegingen, eene kleine vermeerdering der polsſlagen, min of meer roode wangen, bij al hetwelk de eetlust zeer goed zijn kan en de borsttoevallen ſomwijlen volledige tusſchenpoozingen maken. Menigmaal doet zich eene onbeſtendige bloedige ſluimloozing op, met verheffing der toevallen; ſomwijlen, bij ongeregelde vloeijing der maandſtonden, *periodiek*. Eerst na verloop van tijd doet zich duidelijke *hectiſche* of uitterende koorts op. Hoe meer de verborgene longontſteking het ontſtekingaardige karakter aanneemt, des te nader komt zij aan de ware longontſteking; hoe duidelijker het *hectiſche* karakter uitſteekt, des te nader grenst zij aan de longtering.

1137.

1137. De verborgene longontsteking kan maanden, jaren lang duren, voor en aleer zij in verdeeling, of duidelijke ontsteking, of in knobbels, ettering, duidelijke longtering overgaat.

1138. De verborgene longontsteking onderscheidt zich van uitstortingen van vochten in de borstholte, door de afwezigheid van het gevoel van golving of zwaarte, welke naar het benedenste deel zakt, wanneer de lijder eene andere houding of ligging aanneemt.

bb). De slijmerige longontsteking.
(*Pneumonia mucosa, notha.*)

1139. De slijmerige longontsteking overvalt, bij voorkeur, vette, slijmerige, oude, kwaadsappige lieden met slappe longen, inzonderheid bij koud vochtig weder en daarop volgende hitte, in lage streken, na verkouding, of prikkeling van jicht, slijmeriggalachtige of zwartgallige stoffen.

1140. De slijmerige longontsteking doet zich meestal langzaam, somwijlen plotselijk, vaak na onbeduidende voorboden, als, matheid, zwaarte, of ook wel onder het bedriegelijke masker eener zeer goedaardige en ligte verkoudheid op, terwijl het gevaar snellijk toeneemt. Zij bestaat in eene snelle ophooping van taaije stof in de luchtpijptakken, waardoor al aanstonds van den beginne af aan benaauwdheid, drukking, volheid, spanning in de geheele borst of derzelver voorste gedeelte veroorzaakt, en hetgeen gevolgd wordt van aamborstigheid met eene ligte, stompe, zelden scherpe, zeer uitgebreide, niet zelden stekende

pijn.

pijn. De borst verheft zich weinig of in het geheel niet en doet bij klopping op dezelve (*percusſio*) eenen onduidelijken toon hooren. De ligging op ééne der beide zijden is niet bijzonder hinderlijk, des te meer de ligging op den rug. De ademhaling is ongelijk, kort, ſtotende, kugchende, piepende, rogchelende, en kan ſchier alleen plaats grijpen, wanneer de lijder hoog ligt en regtop zit. Hierbij komt een, meestal hevige, het hoofd geweldig ſchuddende, hoest, in de eerſte dagen ſomwijlen droog, later, daarentegen, met opwerping van taaije ſchuimende, onder een ratelend geluid uit de borst opkomende, fluimen, eerst kleverig, wit, of grijs en doorſchijnende, zonder verligting, ten laatſte, bij gunſtigen afloop, zacht, geel, dik, geleiachtig, zelden met bloedige ſtreepen, maar met groote verligting. Meermalen doet zich in den omtrek der wenkbraauwen eene hevige ſpannende pijn gevoelen, welke het voorſte gedeelte van het hoofd regelregt doorkruist en bij aanvallen van hoest onlijdelijk wordt. Wijders is het hoofd bezet; neiging tot ſlaap; zelden heeschheid of neusverkoudheid. Somwijlen doet zich drieviermaal daags eene ſnel voorbijgaande, ſterkere, ſtekende benaauwdheid op, met zamenſnoering van de geheele borstkas. De tong is wit; de ſmaak laf, walgelijk; de ſpijsvertering ſlecht; braking; bleeke, melkachtige, ſlijmerige, troebele pis zonder bezinkſel. Weinig koorts, naar ſlijmkoorts (346.) zweemende; of volſtrekt geene: de pols ſchier natuurlijk, of zwak, week, ongeregeld, traag, ſomwijlen ook hard, vol, ſnel; onregelmatige aanvallen van huivering, rilling en

geringe hitte, vaak met drooge huid en weinig dorst.

1141. In ligtere gevallen nemen bij de slijmerige longontsteking de toevallen na verloop van zeven tot tien dagen af; de wederherstelling gaat traag voort en er blijft dikwerf nog lang hoest en neiging tot wederinstorting over. Dikwerf herhaalt zich de lijder voor eenige weken, zonder voorafgaande duidelijke *crisis*, om, ook zonder duidelijk waarneembare oorzaak of ten gevolge van het weder, op nieuw door de vorige ziekte aangetast te worden. In zwaardere gevallen wijken de hevigere toevallen, middelerwijl hoest en fluimloozing blijven voortduren, en de ziekte gaat in tering over. Is de fluimaffcheiding bij uitstek sterk, dan stijgen de toevallen en het gevaar; het gelaat valt in; de stem wordt zwak, hol, heesch; pols en krachten zinken plotselijk, en de dood volgt aldra door verstikking of beroerte.

1142. De slijmerige longontsteking onderscheidt zich:

a). van de vliezige keelontsteking (*A. membr.*), door afwezigheid van koorts of derzelver onduidelijkheid en ligtheid;

b). van den *Millarschen* kramphoest (*A.* MILLARI), door de afwezigheid van *periodieke* wezenlijke kramptoevallen, enz. — Ook nog van beiden (*a.* en *b.*), door, bij voorkeur, oude lieden aan te tasten. (Verg. vliezige keelontst. en *Millar's* kramphoest.)

(Behalve de meeste vroeger genoemde *practische* schrijvers, SCHMALZ, CONSBRUCH, *l. l. c. c.*

BOVERMAN, MESCH., *de peripneumonia* Duisb.-Erlang. 1809.

HORN,

HORN, über die Erkenntn. u. Heil. d. Pneumonie. Francf. 1802.
Dezelfde, in zijn *Neues Archiv. f. med. Erfahr.* IXter. Bd. Berl. 1809.
RAYLAND, prakt. Abh. von verborgenen u. langwierigen Entzündungen.)

5. Ontſteking van het hart en het hartzakje, en der groote vaten van de borst.

(*Carditis* et *pericarditis*, *aörtitis*, cet.)

1143. Tot de oorzaken der ontſteking van het hart, het hartzakje en de groote vaten telt men voornamelijk: een bloedrijk geſtel; plotſelijke verkouding; onderdrukking van neusbloeding, aambeijen, maandſtonden en huiduitwaſeming; buitenſporige ligchaamsbeweging en zielsinſpanning; misbruik van ijs in den zomer, van geestrijke dranken; verplaatſing van jicht, *rheumatismus*, ſchurft en wat dies meer zij; ontſteking van naburige deelen; ſlagen, ſtoten op de hartſtreek, enz. —

1144. De ontſteking van het hart en daartoe behoorende deelen is *acut* en duidelijk, of *chronisch* en verborgen.

a). De *acute* ontſteking van het hart, enz.

(*Carditis*, cet. *acuta*.)

1145. De *acute* ontſteking van het hart en daartoe behoorende deelen gaat verzeld van pijn onder het borstbeen ter linker zijde; deze is dikwerf, althans in den beginne, niet zeer hevig ſtekende, meermalen brandende, en, daarentegen, de ganſche borst, inzonderheid de linkerzijde, meer eenigzins pijnlijk

lijk, of ſchijnen meer de maag, hals, ſchouders, rug of andere deelen te lijden. Het gelaat is meest alreede in den beginne, al is de benaauwdheid nog niet hevig, op eene in het oog loopende wijze ontſteld. De benaauwdheid en onrust klimt ſnellijk tot de uiterſte hoogte; de lijder werpt zich beſtendig rond, ademt ſnel en kort, afgebroken, als kugchende, doch zonder eigenlijke belemmering in de ademhaling zelve, bij afwisſeling ook zeer diep, zonder vermeerdering van pijn of beklemdheid op de borst. Er is vaak in het geheel geen hoest, althans in den beginne bij, of deze is van weinig beteekenis, zeldzaam; later ſterker, veelvuldiger, op eene eigenaardige wijze klinkende, droog, of met opwerping van eigenaardige bloedige, geleiachtige of etterachtige vlokkige fluimen. De lijder ligt meest op beide zijden, doch zeldzamer, op de linkerzijde, het liefst op den rug met de borst in de hoogte; ten laatſte moet hij vooroverzitten: kan hij niet op de regter of linkerzijde liggen, dan is dit geenszins het gevolg van den hoest, maar van de inwendige benaauwdheid, angst en onrust, welke ook in de geheellijk ontſtelde en opgetrokkene gelaatstrekken duidelijk te lezen is. Er doet zich *periodiek* een hevig kloppen en van tijd tot tijd een verwarde, onduidelijke, of ſchijnbaar ontbrekende hartſlag op, waarbij de te voren regelmatige of buiten alle evenredigheid ſnelle pols gewoonlijk geheel en al onderdrukt, ter naauwernood voelbaar, veranderlijk of golvend wordt, zonder eigenlijke zamentrekking, ongeregeld, bevende, inzonderheid aan den linker-arm. Daarbij komen herhaalde plotſelijke flaauwten

of

of neiging tot dezelve met marmerkoude en blaauwe kleur der ledematen, ſpaarzame troebele pis, groote matheid, zwelling van het aangezigt en de kneukels, blaauwe nagels. In vergelijking met de overige toevallen is de koorts gering. Dagelijks komen er aanvallen, die ettelijke uren lang aanhouden, en gedurende welken de benaauwdheid allerhevigst word, gewoonlijk met algemeen ſterk, niet verligtend, zweet. Daarenboven brengt elke beweging verſlimmering te weeg. Somwijlen doet zich een bedriegelijke ſchijn van beterſchap op; vervolgens plotſelijk wederom van verſlimmering; dit is inzonderheid het geval, bij uitzweeting van *lymphe* (*c. polypoſa*). Ten laatſte worden alle toevallen allerhevigst; hart- en polsſlag zeer ongeregeld; de aanvallen van ſchijnbare verſtikking en flaauwte veelvuldiger en ſterker; de ledematen, vooral die der linkerzijde, koud, eindelijk de pols ſnel of traag. Somwijlen brakingen van ſcherpe, bedorvene gal, watervrees, enz. —

1146. Zelden is het hart of eenig daartoe behoorend deel alleen ontſtoken; meestal lijden er verſcheidene deelen tevens, en dit is dan ook de reden, dat men tot dus verre geene voldoende onderſcheidingsteekenen van de ontſtekingen van het hart, het hartzakje, dit gedeelte er van, hetwelk van het hart afgeſcheiden is en dat, hetwelk het hart onmiddellijk bekleedt, de groote borstvaten enz. heeft weten op te geven. De navolgende nogtans zijn als zoodanig geboekt.

1147. Bij de ontſteking van het hart het hartzakje zit de pijn links in de hartſtreek. Bij de eerst-

genoemde doen zich de hartkloppingen, de benaauwheid, de flaauwten van den beginne af aan, bij laatstgemelde later en min hevig op, fchoon bij deze de pijnlijke gewaarwordingen, vaak enkel drukkende van aard, of een gevoel van gloed of branding in de borst, reeds van den beginne af aan hevig zijn. Bij de gelijktijdige ontfteking van beide (*Cardi-pericarditis*) begint alles met hevigheid. Bij de ontfteking van het hartzakje verkondigt zich de verheffing door tijdelijke tusfchenpoozingen in den pols, met benaauwdheid; bij de hart-ontfteking heeft dikwerf het angstwekkende gevoel plaats, als of zich, bij ftoten, bloed uit het hart over de geheele borst uitftortede; de aanval van de uiterfte beklemdheid en doodsangst treedt plotfelijk te voorfchijn, met een' ftarren blik, haastigheid in de bewegingen, ijlhoofdigheid bij fchijnbare welbezonnenheid; de pols- en hartflag wordt hoogstongeregeld en blijft dit ligtelijk op den duur. Bij ontfteking van het hart en de groote flagader (*Aörtitis*) wordt er fteeds bloed opgegeven; ook paart zich aan laatstgenoemde meestal een zeer hevige, hardnekkige hoest, vaak met hevige pijn in den rug of een bijzonder knagend gevoel in de borst en langs den ruggraat, en natuurlijken pols. Bij de ontfteking der borstaderen (*Phlebitis pectoralis*) is de pijn en de tot in de liezen dalende klopping meer regts. Ontfteking der kransflagaderen (*art. coronariæ*) en gedeeltelijke ontfteking van het hartvlies geven zich te kennen door *acute* toevallen der vliezige keelontfteking (930.), waarvan zij zich nogtans door het niet loozen van vliezige fluimen onderfcheiden.

1148.

1148. De *acute* ontſteking van het hart en daartoe behoorende deelen gaat ſomwijlen na den 5den of 7den dag, onder *critisch* zweet en pis, in verdeeling over; ſomwijlen, daarentegen, duurt zij tot den 14den, ja 50sten dag, om dan nog een doodelijk einde te nemen. Zij kan mede in veretteringᵥ ſomwijlen ook in verharding overgaan; desgelijks in verſterving, als wanneer de dood aldra volgt. Ook uitſtortingen van weivocht of water, en hartpolijpen kan zij doen ontſtaan.

1149. De *acute* ontſteking van het hart en daartoe behoorende deelen onderſcheidt zich van andere ontſtekingen van borstingewanden hoofdzakelijk door de haar ſteeds verzellende hevige benaauwdheid, onrust, *periodieke* hartkloppingen, flaauwten enz. (verg. vliezige keelontſteking, ontſteking der bovenſte luchtpijptakken, borstvlies - long - middenrif-ontſteking, enz.)

b). De *chroniſche* ontſteking van het hart enz.
(*Carditis* cet. *chronica.*)

1150. De *chroniſche* ontſteking van het hart en daartoe behoorende deelen is veelal aanvankelijk verborgen; de *diagnoſis*, uit hoofde der veelvuldige verbinding met *organiſche* gebreken van het hart, zeer moeijelijk. Zij is zeer bedriegelijk en beſtaat dikwerf onder het mom eerst van zinkingaardige toevallen, later van *colliquatief* nachtzweet, meermalen zonder eenige pijn in de hartſtreek en, daarentegen, met pijnen in en medelijden van afgelegene deelen, als: de maag- bovenbuiksſtreek, ſchaambeenſtreek enz. — Men heeft

 haar

haar te duchten, wanneer de pols onverhoeds ſnel en ongeregeld wordt, met groote benaauwdheid, angſtige gelaatstrekken, pijn of branding in de hartkuil of onder het borstbeen en ongeregelden hartſlag, waaraan zich vaak nog drooge hoest, flaauwten, zuchtige zwelling van handen en voeten paren. De benaauwdheid en de pijn zijn niet aanhoudende, vaak enkel drukkende. De lijder kan, niettegenſtaande hij zich zeer ziek gevoelt, nog op de been zijn en heeft weinig koorts.

1151. Deze *chroniſche* ontſteking houdt denzelfden loop als de *acute* (1148.); zij verloopt dikwerf langzamer, dikwerf vrij ſnel, zij levert over het geheel dezelfde toevallen op (1145.), ſlechts zwakker, minder duidelijk, meer afzonderlijk, verborgen, vermomd.

1152. Is het hartzakje, ten gevolge van ontſteking, met het hart zamengegroeid, dan voelt of ziet men gewoonlijk in de maagſtreek eene oppervlakkige, beperkte, kloppende beweging, en wordt de hartſlag ſteeds op een en hetzelfde punt in de borst gevoeld, welk eene houding de lijder ook moge aannemen.

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers,
DREYSSIG, PINEL, MARSHALL, *l. l. c. c.* en de aldaar aangehaalde schriften.
SCHMALZ, *l. c.*)

6. Buikvliesontſteking,
(*Peritonitis.*)

1153. De oorzaken der buikvliesontſteking zijn de algemeene (656.) inzonderheid: een bloedrijk geſtel; volbloedigheid; drukking der buikingewanden; on-

onmatigheid in ſpijs en drank; vooral misbruik van ſterke dranken; hevige of langdurige gemoedsaandoeningen; belemmerde ontlastingen; een zittend leven bij goeden ſier; enz. —

1154. De buikvliesontſteking is *acut* of *chronisch*. Bij de *acute* verdient de buikvliesontſteking der kraamvrouwen en kinderen eene afzonderlijke beſchouwing.

a). De *acute* buikvliesontſteking in het algemeen. (*Peritonitis acuta*)

1155. De buikvliesontſteking geeft zich te kennen door eene ontſtekingaardige, bepaalde (*fixe*), ſomwijlen uitgeſtrekte, aanhoudende pijn meer boven in de oppervlakte van den buik. Zij begint meestal met huivering en rilling, ſterken dorst; min of meer koorts; de lijder gevoelt van den beginne af aan pijn in den buik, door drukking van buiten toenemende en heeft geen' ſtoelgang. De pols is menigvuldig (aanvankelijk 100 ſlagen in de minuut) en klein; de tong natuurlijk. Na verloop van 24 uren wordt de pijn vooral bij drukking heviger, de pols menigvuldiger (tot 120, 130 ſlagen); de tong is wit, vochtig, doch desniettemin is de dorst zeer groot. De buik begint te zwellen en wordt geſpannen; op den rug liggende met de knieën in de hoogte heeft de lijder de meeste verligting. De zwelling van den buik neemt tot den 6den, 7den, 8sten dag toe. Somwijlen zit de ontſteking achterwaarts naar den ruggraat toe (*P. posterior.*) met rug- en lendepijn, bij de beweging van den rug en ſterke drukking van den buik en de lijdende plaats toenemende.

1156. De *acute* buikvliesontfteking is zeer gevaarlijk en verloopt gewoonlijk zeer fnel, in vijf of zes dagen. Zij gaat in dien tijd in verdeeling, verettering, uitftorting van vochten, of verfterving over (1075.). Goede teekenen zijn: de mogelijkheid, om weder zonder pijn regt op te kunnen zitten, zonder bijkomende toevallen van verettering of verfterving, en de herftelde natuurlijke ftoelgang: kwade, daarentegen, de geruste ligging op den rug en voortdurende hevigheid der pijn.

1157. De *acute* buikvliesontfteking onderfcheidt zich van andere ziekten van den buik door de menigvuldigheid van den pols, die over de 100 flagen in ééne minuut oplevert; door de aanhoudendheid der pijn, fteeds bij drukking toenemende; door de groote neiging tot buikverftoptheid, en, eindelijk, door het niet verminderen der pijn, in geval van plaatsgrijpenden ftoelgang.

1158. De ontfteking van het darmfcheel en deszelfs klieren (*mefenteritis*) is meestal zeer moeijelijk te onderkennen, eensdeels wegens de diepe ligging tusfchen andere ingewanden, anderdeels uit hoofde van de gewoonlijk onbeduidende toevallen. Zij is zelden alleen, meestal met buikvlies- of darmontfteking te gelijk aanwezig en fchijnt bij voorkeur kinderen, en wel jongens, aan te tasten. Zij is te vermoeden, wanneer eene diepe en vastzittende pijn naar den rug trekt en inzonderheid bij drukking in de navelftreek en buiging van den rug voelbaar wordt, fomwijlen met zwelling en hardheid, voorts pisopftopping en verdere tee-

ke-

kenen van ontſteking van eenig buikingewand, zonder duidelijke teekenen van ontſteking van dit of dat bepaald ingewand. Pijn en koorts zijn meestal gering; meest branding, drukking, ſpanning diep in het lijf. Zij ſchijnt *chronisch* te zijn, vooral bij klierzieke voorwerpen voor te komen, en ongemerkt in verharding, of ettering, door tering gevolgd (*Phthiſis meſenterica*) over te gaan.

1159. De ontſteking van het net (*omentitis*) is meestal het gevolg van uitwendige beleedigingen of gaat aan andere ontſtekingen gepaard. Men vindt haar bij kinderen, zwangere en kraamvrouwen. De *diagnoſis* is vaak zeer duister en onzeker, daar het net niet bij alle menſchen op dezelfde plaats ligt en even uitgeſtrekt is, alsmede uit hoofde van deszelfs mindere gevoeligheid en verbinding met andere deelen. Pijn, ſpanning, gevoeligheid in den omtrek van den navel, kortademigheid, koorts, harde pols en verdere teekenen van buikingewandontſteking zijn de gewone toevallen. De hardheid is zeer aanmerkelijk, zoodanig, dat men ze bij eene *chroniſche* ontſteking voor eene *ſcirrheuſe* verharding zoude kunnen houden, doch verdwijnt allengskens bij de verdeeling.

aa). De buikvliesontſteking der kraamvrouwen; kraamkoorts.

(*Peritonitis puerperarum; febris puerperalis.*)

1160. De buikvliesontſteking bij kraamvrouwen is veelal onder de algemeene voorafgegane of nog beſtaande oorzaken (1153.) het gevolg van eene moeijelijke of een te levendig vertrouwen op eene aanſtaande of blijd-

blijdſchap wegens eene gunſtig afgeloopene verlosſing, of van verzuim na de verlosſing. Zij is ſomwijlen heerſchende (*epidemisch*). Zij doet zich meestal binnen vier tot zes dagen, zelden later, op.

1161. Behalve de gewone toevallen van buikvliesontſteking (1155.) houdt het zog op te vloeijen en is de kraamzuivering veranderlijk. Voorts hoofdpijn, later duizeligheid, ijlhoofdigheid; moeijelijke ademhaling, enkel met de borst; toevallige brakingen; hoest. De koortsverheffingen zijn meest ongeregeld, ten laatſte geheel onduidelijk, en de *typus* zeer verſchillende. Het zweet, de adem en de fluimen rieken zuur; het eerstgemelde is vaak zeer ſterk en afmattende en verligt niet of ſlechts kort. Zogverplaatſingen grijpen mede zeer ligt plaats; in het verdere verloop der ziekte worden er dikwerf melkachtige ſtoffen door de piswegen, de ſchede of den ſtoelgang ontlast. Ligtelijk komen er verbindingen met koortsen van verſchillend karakter bij en veelal *gastriſche* koorts (301.). Niet altijd wordt zij van koude of huivering voorafgegaan en komt ſomwijlen met trage bedriegelijke ſchreden aanrukken.

1162. De buikvliesontſteking der kraamvrouwen onderſcheidt zich:

a). van de naweeën en buikkrampen, door de meerdere hevigheid en aanhoudendheid der pijn, enz. (1157.);

b). van de baarmoederontſteking (*metritis*) door zich gewoonlijk eerst eenige dagen na de verlosſing op te doen, enz. (1157.) en meerdere uitgebreidheid van pijn en zwelling (1200.).

bb).

bb). De buikvliesontfteking der kinderen. (*Peritonitis infantum.*)

1163. De buikvliesontfteking der kinderen gaat, behalve van de gewone toevallen (1155.) dikwerf verzeld van een uitwendig ontftekingaardig voorkomen der buikbekleedfelen, hetwelk zich tot den balzak kan uitftrekken. Zij onderfcheidt zich van de roos bij pasgeborenen (589.), door niet van plaats te veranderen en door de meerdere hevigheid harer toevallen.

b). De *chronifche* buikvliesontfteking. (*Peritonitis chronica.*)

1164. De *chronifche* buikvliesontfteking is niet zeldzaam; de aanval zeer van die der *acute* verfchillende. Zij begint onmerkbaar en neemt allengskens toe. Eerst gevoelt de lijder van tijd tot tijd oppervlakkige ftekende pijnen in den buik, zonder bijzonderen drang tot ftoelgang; de pols is iets levendiger; de tong, vooral 's ochtends, even wit beflagen; de dorst zeer fterk; het uiterlijk voorkomen bij uitftek mat; het aangezigt bleek en opgezet. In de eerfte tijdperken der ziekte verrigt de lijder zijne bezigheden als naar gewoonte en klaagt alleen over eenige benaauwdheid en prikkelende pijn in den onderbuik, welke zich van het eene darmbeen tot het andere uitftrekt. Deze toeftand duurt ettelijke maanden zonder groote verandering voort, fomwijlen is de ftoelgang natuurlijk, fomwijlen verftopt. Er is geene fpanning te befpeuren. De lijder klaagt over het geheel meer over benaauwdheid, dan wel over pijn, en deze benaauwdheid neemt bij gevuldheid der

der darmen toe. Ondertusſchen gaat de ziekte al meer en meer voort, neemt eindelijk den *acuten* vorm aan, of veroorzaakt, ten gevolge van uitzweeting van ſtrembare *lymphe*, zamengroeijing van de bekleedſelen der ingewanden. In het eerſte geval is het gevaar des te grooter, daar de lijder alreede verzwakt is; in het laatſte geval is hetzelve niet minder, uit hoofde van de belemmerde wormswijze beweging der darmen. Somwijlen gaat de ontſteking in buikwaterzucht over; zeer dikwijls nemen de klieren van het darmſcheel in omvang toe, zonder nogtans in ettering of eene kaasachtige *masſa* over te gaan.

(Behalve vroeger aangehaalde *practische* schrijvers,
PEMBERTON, *l. c.* en de aldaar aangehaalde werken.
PINEL, SCHMALZ, MARSHALL, *l. l. c. c.*
DENHAM, Abh. von dem Fieber der Kindbetterinnen. a. d. Engl. Leipz. 1777.
HULME, Abh. v. d. Kindbetterinnenf. a. d. Engl. Leipz. 1772.
LEARKE, prakt. Bemerk. über den versch. Krankh. der Kindbetterinnen u. Schwangern, u. s. w. a. d. Engl. Leipzig. 1772.
KIRKLAND, Versuch ub. d. Kindbetterinnenf. u. s. w. a. d. Engl. Gotha. 1778.
DE LA ROCHE, Unters. über d. Kindbetterinnenf. u. s. w. a. d. Fr. Berl. 1785.
WALSH, über d. Kindbetterinnenf. a. d. Engl. Leipz. 1788.
CLARKE, üb. d. epid. Krankh. d. Wöchnerinnen. a. d. Engl. Marb. 1792.
SACHTLEBEN, Kritik der vorzüglichsten Hijphothesen, die Natur u. Heilung d. Kindbettfiebers betr. u. s. w. Leipz. 1793.
PABST, Ideen uber das Kindbettfieber. Coburg. 1801.)

7. Leverontſteking.
(*Hepatitis.*)

1165. Onder de oorzaken der leverontſteking telt men, behalve de algemeene (656.), heete lucht-

ſtre-

ſtreken; aanhoudende vermoeijenisſen; ſteenen in de galblaas; belemmerde ontlastingen; geſtadige letterarbeid; een zittend leven; een zwartgallig temperament; ſterke hartstogten, welke tegenſtand ondervinden enz. Voorts, meer onmiddellijk, uitwendige beleedigingen der lever zelve of, ten gevolge der ſchudding, van andere deelen, vooral van het hoofd; ſterke beweging; misbruik van ſterke dranken, enz. —

1166. De leverontſteking is duidelijk en *acut*, of meer verborgen en *chronisch*.

a). De *acute* leverontſteking.
(*Hepatitis acuta.*)

1167. De *acute* leverontſteking begint met koude, huivering en levendigeren pols. Zij kenmerkt, zich door eene vastzittende aanhoudende ſtekende, ſnijdende, ſomwijlen bij uitſtek hevige, pijn, welke zich ſteeds het eerst in de regter-bovenbuiksſtreek onder en in den omtrek der valſche ribben doet gevoelen, zich vaak mede zeer duidelijk naar de hartkuil of het borstbeen, later ook wel tot de borstholte, uitbreidt, ook wel eens digt onder de uiterlijke bekleedſelen ſchijnt te zitten; ſomwijlen is de pijn ſtomp, drukkende, alleen bij ſterke inademing, hoest, omkeeren des ligchaams op de linkerzijde of betasting der lever waarneembaar. De leverſtreek is bij uitſtek gevoelig, klopt dikwijls ſterk, is van rondom zeer geſpannen; ook wel gezwollen, heet, met roode vlekken. Daarbij komen gewoonlijk pijnen in het regter-ſchouderblad dij, ſleutelbeen, arm, met een gevoel van ſlaap of verlamming, of in den nek. De regter-wang is roo-

der dan de linker; somwijlen neusbloeding uit het regter-neusgat. De ademhaling is zeer moeijelijk, benaauwd, afgebroken, zuchtende, en grijpt door middel der linker-zijde plaats. De hoest is droog, klinkt diep en hol, gaat later met galachtige fluimloozing gepaard. Pijn, hoest, benaauwdheid nemen meestal bij de ligging op de linkerzijde toe, en de lijder kan vaak niet anders, als op den rug liggen of regtop zitten. De sterkste niesmiddelen zelfs zijn niet in staat niezen voort te brengen. Alle deze toevallen en verschijnselen gaan verzeld van ontstekingskoorts; de pols is meer of min hard, zeer menigvuldig, ongeregeld. Wijders walging, benaauwde oprispingen, van tijd tot tijd misselijkheid en eenige braking, zonder verligting veeleer met gevaar; hik; een vreemd onaangenaam gevoel in de hartkuil; bittere smaak, gele tong; meer of min duidelijke sporen van geelzucht. Alle deze toevallen komen al vroeg, doch steeds later dan de pijn. De pis is vaak dikachtig en zwart, meestal geel en papier geelkleurende, en zulks alreede vroeger dan het wit van het oog. Somwijlen komt er, schoon eerst in het laatst der ziekte, bloedbraking, meermalen bloedige stoelgang bij.

1168. De toevallen der leverontsteking verschillen min of meer naar de zitplaats der ontsteking in dat ingewand.

aa). Hoe meer de zelfstandigheid der lever aangedaan is, des te matiger is de pijn, meest maar stomp en drukkende, doch des te grooter de benaauwdheid, klopping, koorts, bij kleinen pols, flaauwten enz; geringe sporen van geelzucht, welke dikwerf voorafging.

bb).

bb). De ontfteking der gewelfde oppervlakte (*H. pleuritica*) zweemt naar borstontfteking, vooral wanneer de gezwollene lever in de hoogte ftijgt. De pijn gaat alsdan naar boven, is hevig, ftekende, inzonderheid bij drukking, inademing, hoest, uitftrekken en omdraaijen van het ligchaam: de inademing is, vooral aan de regter-zijde, moeijelijk, zoowel als het liggen op die zijde; de middenrifftreek is gefpannen, de pols hard; geene geelzucht aanwezig. Somwijlen is het middenrif tevens ontftoken, vanwaar hik en zeer pijnlijke ademhaling door middel der buikfpieren. (verg. 740. 1114. *c.*, 1149.)

cc). De ontfteking der holle oppervlakte zweemt naar maagontfteking of galkoorts. Er is meer benaauwdheid, dan wel pijn, of deze laatfte is flechts drukkende en neemt bij drukking, inademing of beweging weinig toe; zij gaat verzeld van maagpijn, fpanning voor in de borst, meestal van vele galachtige toevallen (311) en fterke geelzucht. De pols is weeker, en de lijder kan beter op de regter zijde liggen en zich voorover buigen. Braakmiddelen veroorzaken geene braking. (Verg. 316. *c.*, maagontfteking, enz.)

dd). Is de regter-kwabbe bij voorkeur aangedaan, dan zijn de ongemakken regts het flimst en het liggen op de linker-zijde moeijelijk.

ee). De linker-kwabbe is, vooral bij volwasfenen, zeldzamer ontftoken, en in dit geval doen zich oprispingen, hik, brakingen en andere toevallen van maagontfteking op (948.); ook kan er alsdan ligtelijk verwarring met miltontfteking plaats grijpen; het middenrif deelt in de ontfteking (Verg. maag- en miltontfteking.).

ff). De ontſteking van den achterſten ſtompen rand veroorzaakt moeijelijke ademhaling, hevigen hik, pijn in den rug, de lendenen en den omtrek der nieren. Ook hier lijdt het middenrif veelal mede, zoodanig, dat de lijder verpligt is voorover te zitten.

gg). De galblaas is of alleen of te gelijk met de holle oppervlakte ontſtoken. Hare ontſteking blijkt uit eene beperkte pijn aan den rand der korte ribben, bij drukking toenemende, en toevallen van geelzucht. Zijn de galbuizen mede ontſtoken, dan zijn de pijnen des te heviger en aanhoudender. De wanden der galblaas en galbuizen worden verdikt, de afvloeijing van gal belemmerd en er ontſtaat ongeneesſelijke geelzucht.

1169. Het gevaar rigt zich bij de *acute* leverontſteking naar de meerdere of mindere hardnekkigheid der plaatſelijke toevallen en verbinding met ontſtekingen van andere *organen* of bijkomende kwaadaardige koortſen; ook de bijkomende geelzucht is dikwerf bedenkelijk. Een drooge hoest is zelden een goed teeken.

1170. De leverontſteking gaat, onder gunſtige *criſes*, omſtreeks den 7den dag, in verdeeling over; of later in verettering of verſterving, ook wel in verharding, en wordt ſomwijlen *chronisch* (1072.).

1171. De leverontſteking onderscheidt zich, *a*). hoewel met moeite, van de ontſtekingen der borstingewanden, door het niet-ontſtaan van hoest bij diepe inademing, in weerwil der daarbij toene-

ne-

nemende pijn; door vermeerdering van pijn bij eene matige drukking onder de ribben; door den later en eerst eenige dagen na de pijn plaats grijpenden hoest.

b). Van krampachtige aandoening der galbuizen onderſcheidt zij zich, door de afwezigheid van misſelijkheid en van ſterk zweet; door de voortdurende pijn; door den menigvuldigen, over de 100 ſlagen in ééne minuut opleverenden, pols; door de geruste regtuitgeſtrekte ligging des lijders.

b). De *chroniſche* leverontſteking.
(*Hepatitis chronica.*)

1172. De *chroniſche*, vaak verborgene, leverontſteking komt vooral bij lieden voor, die vroeger reeds aan leverkwalen leden. Zij verraadt zich door een gevoel van zwaarte, doffe pijn in de regterzijde, en zwaarte en matheid van den regter-arm; ook beſpeurt de lijder veelal pijn in de punt van het regter-ſchouderblad; de pijn nogtans is gewoonlijk weinig beteekenend. De tong is meestal wit beſlagen; de eetlust natuurlijk; het gelaat bleek, vaal, aardachtig. De koorts is gering, nalatende; de pols geeft ongeveer 90 ſlagen in de minuut, is 's avonds meestal voller en harder, en veeltijds tusſchenpoozende; hoest en aamborſtigheid weinig. Is de doortogt van het aderlijke bloed door de lever belemmerd, dan ontſtaan er dikwerf bloedſtortingen uit de maag, de darmen of den neus; ook vertoonen zich meermalen bloedvinnen aan neus en voorhoofd. De lijder vermagert bij uitſtek.

1173. De *chronische* leverontsteking duurt, nu eens toe- dan weder afnemende, van 3 tot 5 weken, somwijlen langer, terwijl de lijder er lang bij op de been kan blijven. Zij gaat ten laatste in hardnekkige verstopping en duurzamen aanleg tot herhaalde wederinstortingen over, of in *acute* ontsteking, of eindelijk, in verharding of doodelijke buikwaterzucht.

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers, PEMBERTON, SCHMALZ, PINEL, CONSBRUCH, *l. l. c. c.*)

8. Miltontsteking.
(*Splenitis.*)

1174. Bij de miltontsteking dient de ontsteking van dat gedeelte van het buikvlies, hetwelk haar, even als andere buikingewanden, omkleedt, van de ontsteking der zelfstandigheid van dit deel, onderscheiden te worden (*), welke laatste door de voornaamste schrijvers schier ten eenen male ontkend en, in plaats daarvan, van zwelling der milt gewag gemaakt wordt.

a). De eigenlijke miltontsteking.

1175. De miltontsteking, in den bovengezegden

(*) Bij de tegenstrijdigheid, welke ik, met betrekking tot de miltontsteking en derzelver teekenen, bij onderscheidene schrijvers van gezag vind, heb ik gemeend, deze onderscheiding in den wezenlijken zetel der ontsteking bij dezelve te mogen en te moeten maken. Of ik hierin regt, dan wel misgetast hebbe, mogen zij beoordeelen, die, door herhaalde waarnemingen van ontstekingen van dit deel, bevoegde regters zijn; ik heb slechts het anders tegenstrijdige pogen overeen te brengen.

den zin (1174.) geeft zich te kennen door eene diepe, vastzittende, aanhoudende, ſtekende, brandende, ſpannende, kloppende, dikwijls zeer levendige, meermalen ſtompe, pijn in de linker- bovenbuiksſtreek boven de nieren, ſomwijlen met een gevoel van zamenſnoering des geheelen bovenbuiks; zij neemt bij drukking van buiten, diepe inademing, hoest en andere ſchuddende bewegingen toe. Somwijlen is er eenige zwelling bij; zij doet zich het duidelijkſte waarnemen, wanneer men den lijder regtopſtaande onderzoekt. De ademhaling is meestal tamelijk vrij, behalve wanneer de bovenſte oppervlakte ontſtoken is en de hoogerliggende deelen opwaarts dringt, in welk geval zich gewoonlijk beklemdheid, benaauwdheid, hoest, gebrek aan eetlust, braking, branding in de hartkuil, hik, opdoen. Dikwerf komt er, wanneer de ontſteking dieper doordringt, bloedbraking bij, zelden van zuiver bloed, maar meest met galachtig ſlijmerige ſtoffen vermengd, het voorkomen hebbende van bloedwater, maar de zwarte kleur van aderlijk bloed opleverende; later is het dikker, zwarter en wordt in grootere hoeveelheid uitgebraakt. Veeltijds worden er, inzonderheid bij de regtſtandige houding des ligchaams, misſelijkheid, duizeligheid, neiging tot flaauwten en werkelijke flaauwten bij waargenomen. De koorts is niet zeer hevig; de dorst bij uitſtek groot; de pols aan den linker-arm onderdrukt, vaak zelfs tusſchenpoozende; het liggen op de zijden, in den beginne vooral op de linker-zijde, moeijelijk. Dikwerf trekt de pijn naar het linker-ſchouderblad; niet zelden bloedt het linker-neusgat, doch gewoonlijk alleen in

het laatste tijdperk, of vindt men den linker-voet en knie rood, neus en oor bleek. Somwijlen deelt het darmkanaal mede in de ontsteking, vanwaar alsdan verstoptheid of buikloop, branding en pijn in de darmen enz. — Somwijlen vertoont zich eene galachtige kleur der huid, zonder teekenen van geelzucht in stoelgang en pis. De pis is geelachtig en waterig en wordt zonder hinder geloosd, ten ware de nieren mede mogten zijn aangedaan.

1176. De ware, *active*, oorspronkelijke miltontsteking is zeldzaam; de roosachtige bedriegt, uit hoofde der *gastrische* toevallen, ligtelijk en is zeer gevaarlijk. De *passive* miltontsteking, welke dikwerf *hypochondristen* aantast, wordt gewoonlijk van voorboden voorafgegaan, als: ongesteldheid, een kwaadsappig, bleekgeel- of zwartachtig uitzigt, zwaarte in de maag, slechte spijsvertering, kwaden luim, vlugtige steekten en koude in de linker-bovenbuiksstreek, misselijkheid bij de regtstandige houding, een slepend koortsje, hetwelk, na verloop van vier tot zeven dagen, levendiger wordt en waaraan zich flaauwten, zwartachtige stoelgangen enz. paren. Somwijlen houdt de miltontsteking, onder deze en dergelijke toevallen, eenen verborgenen, langdurigen loop, en wordt ten laatste van *hectische* koorts gevolgd.

1177. De miltontsteking onderscheidt zich:

a). Van de nierontsteking (*nephritis*), hoofdzakelijk door de vrije en onbelemmerde pisloozing; door de hooger zittende pijn, zwelling, enz.

b). Van de maagontsteking (*gastritis*), door

de

de mogelijkheid, om het genotene voedfel binnen te houden; door het min fnelle krachtverlies en mindere gevaar, enz.

c). Van de leverontfteking (*hepatitis*), door de hoofdzakelijke verfchijning der toevallen aan de linker-zijde, enz. (Vergel. de gezegde ziekten, *a. b. c.*, alsmede 741.)

b). De zwelling der milt.

1178. De zwelling der milt ontftaat ligtelijk na langdurige tusfchenpoozende, inzonderheid derdendaagfche, koortfen, en is het gevolg van ophooping van bloed in derzelver flagaderen, zonder dat zich deze daarbij in dien toeftand bevinden, welke het eigenlijke wezen van ontfteking uitmaakt.

1179. Men ontdekt deze trage zwelling der milt bij een naauwkeurig onderzoek van den miltftreek. De lijder klaagt gewoonlijk meer over volheid, dan wel over werkelijke pijn, in de linker-zijde. Dikwerf neemt de zwelling uitermate toe, zonder eenige andere ongefteldheid te veroorzaken, en kan alsdan duidelijk met de hand gevoeld worden. De lijder kan alleen op de linker-zijde liggen. Zijne kleur is bleek en ziekelijk witachtig; zelden of nooit geel. Er ontftaat dikwerf neusbloedingen.

1180. De zwelling der milt fchijnt nimmer verettering ten gevolge te hebben: des te meer, daarentegen, vermagering en ongeneesfelijke buikwaterzucht. Goede teekenen zijn: vermindering van het onaangename gevoel in de linkerzijde en verande-

ring van de kleur der huid: kwade, daarentegen, ſteeds toenemende zwelling der linkerzijde, uitzetting van den buik, en, ten laatſte, voelbare golving, welke allen grond tot hoop op herſtel doet verdwijnen.

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers, PINEL, SCHMALZ, CONSBRUCH, PEMBERTON, *l. l. c. c.* en de aldaar aangehaalde schriften.)

9. Alvleeschontſteking.
(*Pancreatitis.*)

1181. De ontſteking van het alvleesch, of liever de buikſpeekſelklier, is, uit hoofde der diepe ligging van dit ingewand, even als alle andere ziekten van hetzelve, moeijelijk te onderkennen. Zij is gewoonlijk *chronisch.*

1182. De alvleeschontſteking levert weinige of in het geheel geene eigendommelijke kenteekenen op, in ſtaat om haar van de ontſteking van ieder ander buikingewand te onderſcheiden, en men mag haar alleen dan aannemen, wanneer zich, zonder eigendommelijke teekenen van andere buikingewandsontſteking de navolgende toevallen opdoen, als: meerdere of mindere pijnlijke drukking tusſchen den rug en de hartkuil, meer regts en diep, welke zich enkel gevoelen doet of toeneemt, wanneer men de eene hand op 's lijders rug, de andere op de maagſtreek legt, en met beiden den buik zoekt zamen te perſen; een vastzittend, ongewoon en lastig gevoel van warmte, inzonderheid na het eeten, na den middag en 's avonds; zekere onrust; benaauwdheden in den omtrek der maag, gebrek aan eetlust; ten laatſte walging van alle vaste ſpij-

ſpijzen; droogheid in de keel, vaak zelfs in den mond; min of meer koorts met een' eenigzins levendigen en vermenigvuldigden pols en verheffing in den avond; het een en ander gepaard aan misſelijkheid, braking zonder verligting. Allengskens doet zich buikloop (*Diarrhœa pancreatica*) op, aanvankelijk gering, en vaak met verſtopping afwisſelende, ſomwijlen, vooral wanneer de ontſteking meer *acut* is, eenigzins bloedig. Van buiten laat zich niets gevoelen, hoezeer de, gewoonlijk min of meer geſpannen en opgezette, buik bij eene ſterke betasting eenige pijn veroorzaakt. Zwelt het alvleesch ſterk ten gevolge van de langdurigheid der kwaal, waarbij de lijder zeer mager wordt, dan laat hetzelve zich bij betasting van den buik duidelijk voelen. Lijdt het alvleesch alleen, dan wordt de lijder zoo mager, dat de buitenſte bekleedſelen, als het ware, op hem ſchijnen te hangen.

1183. Het alvleesch lijdt het meest aan verſtopping en verharding of verettering, als het gevolg eener gewone ontſteking; ook worden er ſomwijlen ſteenen in gevonden. De verharding en verſtopping veroorzaakt weinig pijn, meer drukking, welke zelfs bij eene ledige maag merkbaar en lastig is; verharding, zonder vergrooting, brengt vaak weinig ongemaks te weeg; ſteenen, daarentegen, veroorzaken veel pijn.

1184. De alvleeschontſteking is gevaarlijk, daar zij, meestal verborgen en *chronisch*, niet of te laat gekend en, zelfs gekend zijnde, tot dus verre met weinig vruchts kunnende beſtreden worden, in ver-

harding of verettering overgaat, de tot de ſpijsvertering noodige afſcheiding dezes ingewands ſtremt, daardoor de ſpijsvertering en voeding ten uiterſte ſtoort en tot *hectiſche* koorts aanleiding geeft, voor welke de lijder moet onderdoen.

1185. De alvleeschontſteking en verharding onderſcheidt zich:

a). Van de ontſteking van eenig ander buikingewand, door de afwezigheid der aan zoodanige ontſteking eigendommelijke toevallen; (verg. 1153—1180.).

b). Van de knoestaardige verharding der lever, de zwelling der milt, en de ziekten der darmſcheelsklieren, door vóór den dood nimmer van belangrijke zwelling van den buik verzeld te gaan.

(SCHMALZ, PEMBERTON, ALBERS, *l. l. c. c.* en aldaar aangehaalde schriften.

FLEISCHMANN, Leichenöffnungsn. Erlang. 1815.

PERCIVAL, Z. Neue Samml. f. pr. Aertzte. III. Bd. Leipz. 1818.)

10. Nierontſteking.
(*Nephritis.*)

1186. Behalve de algemeene oorzaken (656.) telt men tot die der nierontſteking meer bijzonder: bijzondere inſpanning der rug- en lendenſpieren; langdurig liggen op den rug; ſcherpe, pisdrijvende zaken; hevig rijden te paard, of op rijtuig langs hobbelige wegen; ſterk danſen en ſpringen; ſteenen of wormen in de nieren; *rheumatismus*; jicht; verkoudingen van den rug; langdurige pisopſtopping; beenbederf der ruggewervelen; wonden, kneuzingen van rug of lendenen, en dergelijke meer.

1187. De nierontſteking geeft zich te kennen door eene hevige, vast- en diepzittende brandende, ſtekende pijn in de nier- of lendenſtreek, door drukking, diepe inademing, hoest, niezen, pisloozing, ſtoelgang, en andere bewegingen meer, alsmede door de warmte van het bed toenemende. Zelden zijn beide, meest de linker-nier aangedaan; in het laatſte geval zit de pijn in de linker-zijde, ongeveer drie duim van den ruggraat, van de elfde rib afgerekend, naar den bovenrand van het darmbeen toe: lijdt, daarentegen, de regter-nier, dan zit de pijn regts en dieper, ongeveer van de twaalfde rib af tot onder den rand van het darmbeen, en ſtrekt zich opwaarts of benedenwaarts vrij ver uit. De lijder kan moeijelijk op zijde, vooral niet op de gezonde zijde, liggen, doch ligt meermalen nog liever op de zijden, dan op den rug. Hij kan zich voorover buigen en zonder veel moeite ſnel weder oprigten, ten ware de lendenſpier mede mogt aangedaan zijn. De pis is ſpaarzaam, brandende, brandig, of waterig, dun, ook wel bloedig, vaak bij voortduring opgeſtopt. De koorts is aanhoudende, ſomwijlen met eenige nalating in den ochtend. Strekt zich de ontſteking over het nierbekken en de pisleiders uit tot in de pisblaas, dan ontſtaat er zwaarte en doofheid in het dijbeen der aangedane zijde. Wijders pijnen in de teeldeelen en optrekking der zaadballen; pisopſtopping; braking; kolijkpijnen; buikverſtoptheid; oprispingen; ijlhoofdigheid en flaauwten. Naar gelang de pijn heviger is, is de pols kleiner en meer onderdrukt. Somwij-

wijlen nogtans mist men onderſcheidene dezer teekenen.

1188. De nierontſteking verloopt ſnellijk en bereikt den 4den, 5den dag haar hoogſte toppunt, om vervolgens, onder *critiſche* pisloozing van dikke, rosachtige, ſlijmerige pis met een ruim bezinkſel, om langzame vermindering der toevallen vóór den 7den of 14den dag in verdeeling over te gaan; is deze tijd en althans de 17den dag zonder herſtel verſtreken, dan is de overgang in veretteringte duchten, waarbij de etter door de piswegen ontlast wordt of zich in het darmkanaal of de buikholte uitſtort, en tot *hectiſche* koorts aanleiding geeft. Of zij gaat in verhardingen, vergroeijingen en verdere ſtorenisſen in de bewerktuiging der nieren over, en brengt ſomwijlen waterzucht en andere ongeneesſelijke naziekten te weeg; of zij brengt al vroeg den dood aan, door in verſterving te verkeeren (1075.). Zij is ſteeds gevaarlijk en zulks, wel inzonderheid in verbinding met rot- of zenuwkoortſen of kwaadſappigheid.

1189. De nierontſteking onderſcheidt zich:

a). Van den nierenſteen (*calculus renalis*), door haar ſnel verloop, de minplotſelijke, niet tusſchenpoozende pijn; door de haar verzellende ontſtekingskoorts;

b). van den ſteen der pisleiders (*calculus ureterum*), door de mindere hevigheid der pijn; door den menigvuldigen pols; daardoor, dat de pijn meer op den duur bepaald is, niet van plaats verandert, noch daalt;

c). van *rheumatiſche* aandoeningen der rugſpieren, door

door de veranderde hoedanigheid en hoeveelheid der pis; door de neiging tot braken; door de in elke ligchaamshouding schier gelijkelijk hevige pijn; door de pijnlijkheid der zaadballen;

d). van het ontstekingaardige lendewee (*psoïtis*), door dezelfde toevallen (*c*.), alsmede daardoor, dat de pijn bij het opligten of draaijen van het dijbeen niet toeneemt (Vergel. 745. 750.).

(Behalve vroeger genoemde *practische* schrijvers,
SCHMALZ, PINEL, CONSBRUCH, PEMBERTON, *l. l. c. c.*
TRÓJA, uber d. Krankh. der Nieren, u. s. w. a. d. Ital. Leipz. 1788.
WALTER, einige Krankh. der Nieren, u. s. w. Berl. 1800.)

Baarmoederontsteking.
(*Metritis*)

1190. Behalve de algemeene (656.) telt men onder de meer gewone oorzaken der baarmoederontsteking: kwetsuren der baarmoeder bij de verlossing; plotselijk onderdrukte, en het geheele uitblijven der maandstonden; buitensporigen bijslaap; verhittende middelen; verkouding der teeldeelen; tegennatuurlijke vastzitting of achtergeblevene stukken der nageboorte; baarmoederpolijpen; ombuiging en uitzakking derzelve; scherpen, witten vloed; venusziekte; hevige krampen en wat dies meer zij. De baarmoederontsteking is *acut* en duidelijk, of meer verborgen en *chronisch*.

a). De *acute* baarmoederontsteking.
(*Metritis acuta.*)

1191. De *acute* baarmoederontsteking overvalt plotse-

lijk

lijk of wordt van afwisselende huivering en hitte voorafgegaan. Zij kenmerkt zich door eene hevige, vastzittende (*fixe*), aanhoudende, brandende, stekende, trekkende, drukkende, kloppende pijn met een duidelijk gevoel van zwaarte in het midden en binnenste van den buik, boven de schaambeenstreek zittende en zich naar ééne of beide zijden, in den beginne althans niet over den geheelen onderbuik, verbreidende.

1192. Bij ontsteking van het voorste gedeelte zit de pijn vóór in het bekken, bij en boven de vereeniging der schaambeenderen, en is deze omtrek gespannen, hard, gevoelig, heet, kloppende, ook wel gezwollen en zijn er, inzonderheid wanneer de pisblaas eenigzins mede lijdt, ongemakken in de pisloozing aanwezig (verg. Pisblaasontst.). Is, daarentegen, het achterste gedeelte ontstoken, dan laat zich de pijn meer naar den endeldarm, het kruis en de lendenen toe gevoelen; er paart zich, vooral wanneer de endeldarm eenigermate aangedaan is, de hardnekkigste buikverstoptheid of buikloop met drang, enz. aan.

1193. Bij ontsteking van een' der wanden verspreidt zich de pijn in de lies, heup en dij, met zwaarte en doofheid of zwelling van laatstgenoemd deel.

1194. Is de bodem (*basis*) ontstoken, dan doet zich de pijn opwaarts naar de navelstreek toe gevoelen en formeert daar ter plaatse in de diepte (zoodanig, dat er dikwerf eene sterke drukking tot het onderzoek gevorderd wordt) eene begrensde, harde, zeer gevoelige zwelling, waaraan zich ligtelijk hik en bra-

braking paren; zelden is, zoo als meermalen bij de buikvlies- en darmontfteking, de geheele buik opgezet.

1195. Bij ontfteking van den hals en mond der baarmoeder zit de pijn diep in het bekken, zijn de teeldeelen bij betasting hoogst gevoelig, heet, gefpannen, hard, droog, min of meer gezwollen.

1196. Bij ontfteking der baarmoeder in haar' geheelen omvang loopen de gezegde teekenen (1192—1195.) zamen, zijn de pijnen alom bij uitftek hevig, en alle de overige toevallen mede zeer fterk. Dikwerf worden de pisblaas, de fchede, de darmen enz. tevens aangedaan. De baarmoeder helt meestal naar de ontftokene zijde over.

1197. Is de binnenfte oppervlakte alleen ontftoken, dan is er eene diepe brandende pijn, doch geene uitwendige zwelling of fpanning, voorhanden, en lijden er ook geene naburige deelen mede; er is eene min of meer hevige ontftekingskoorts bij met eenen beperkten blos op de wangen en allerleie, vaak zeer hevige, toevallen, uit medelijdendheid van andere deelen geboren. In de borften worden, op den duur of bij tusfchenpoozingen, ftekende pijnen gevoeld, maar zij verliezen zelden haar zog; de kraamzuivering wordt ligtelijk bruin en ròtachtig, of houdt, even als de maandftonden, wanneer die mogten plaats hebben, plotfelijk op. Dikwerf vloeit er een rood ftinkend fcherp vocht uit de fchede. Het verloop is rasch. Gedurende de zwangerfchap, als wanneer de baarmoeder uitgezet is, is de pijn, het gevoel van zwaarte en de koorts vooral duidelijk.

1198. De roosachtige (*eryſipelateuſe*) baarmoederontſteking tast meer de buitenſte oppervlakte aan; de pijn is min diep, brandende, aanvankelijk verſchietende, later beperkt, met een gevoel van ſpanning en hitte. De baarmoeder is zeer gevoelig en de buik vaak ten deele opgezet. Zij kan lang duren, en verbreidt zich, bij verzuim, ook binnenwaarts; de aanvankelijk geringe koorts wordt alsdan ſterker, de kleine pols grooter, de pijn meer bepaald, en de roosachtige ontſteking gaat in ware ontſteking over.

1199. Bij de ontſteking der eijerſtokken (*Oophoritis*), die der *Fallopiaanſche* trompetten, en die der banden van de baarmoeder, welke het gevolg is van aandrang van bloed, onderdrukte maandſtonden, zogverplaatſingen, ontſteking der baarmoeder zelve enz., zit de pijn meer ter zijde, in de rigting van den eijerſtok op zich zelve, zonder verandering in de geſteldheid der baarmoeder. Zij is bij de ware ontſteking hevig, kloppende, met levendige koorts en verdere toevallen, aan ontſtekingen van buikingewanden eigen; dikwerf lijdt de baarmoeder zelve mede. Meestentijd is er ook pijn en zwelling in de liezen, hevige pijnen in de lendenen, en belemmerde beweging van het dijbeen bij.

1200. De *acute* baarmoederontſteking gaat, onder *critiſche* ontlastingen, of herſtelling van onderdrukte bloedſtortingen of andere ontlastingen, in verdeeling over; of in verettering, in welk geval de etter door de ſchede ontlast wordt of zich, na voorafgegane vergroeijing, naar andere deelen eenen weg baant,

baant, en ligtelijk in eene kankerachtige verzwering, met doodelijk gevolg, overgaat; of in uitſtorting van vocht in de holte der baarmoeder, welke waterzucht der baarmoeder veroorzaakt; of in verharding, vergroeijing, *deſorganiſatie* der baarmoeder en harer deelen; of, eindelijk, in ſpoedig doodelijke verſterving of ongeneesſelijke naziekten.

1201. De baarmoeder - ontſteking onderſcheidt zich:

a). van de buikvliesontſteking bij kraamvrouwen of de kraamkoorts, door gewoonlijk ſpoediger na de verlosſing voor te komen, en door mindere uitgebreidheid van pijn en zwelling (1162.).

b). van de nier- en pisblaasontſteking, door de geheel afwezige of veel mindere ongemakken in de pisloozing;

c). van de ontſteking der dikke darmen, door den niet-belemmerden ſtoelgang enz. —

d). van andere pijnen der baarmoeder door de haar verzellende ontſtekingskoorts.

b). De *chroniſche* baarmoederontſteking. (*Metritis chronica*.)

1202. De *chroniſche* ontſteking der baarmoeder en daartoe behoorende deelen, dikwerf verborgen, veroorzaakt diepzittende, beperkte, ſtompe, bij ſterkere drukking alleen merkbare, voortdurende, bij algemeene en plaatſelijke prikkeling toenemende pijnen, ſtorenis in de vloeijing der maandſtonden en de ſpijsvertering, algemeen gevoel van ongeſteldheid, krampachtige toevallen in den buik, vaak witten vloed, bloed-

ſtortingen of ontlasting van etter, verlamming van het dijbeen, meestal tegen den avond koortſige bewegingen met vermeerdering van pijn, en, ten laatſte, doodelijke *hectiſche* koorts.

(Behalve vele vroeger genoemde *practische* schrijvers, SCHMALZ, PINEL, CONSBRUCH, *l. l. c. c.*)

12. Ontſteking der zaadballen.
(*Orchitis.*)

1203. De ontſteking der zaadballen is het gevolg van verkouding, geweldige beleediging, of, door medelijdendheid, van rijden, ſteenſnijding, in de pisbuis gebragte kaarsjes (*bougies*), of van verplaatſingen, van *veneriſche* beſmetting, gedurende of na eenen druiper (*testiculus venereus*).

1204. De ontſteking der zaadballen wordt dikwijls van kolijk - of lendenpijnen voorafgegaan, met rommeling in de darmen, walging, braking, of buikloop. Zij gaat verzeld van zwaarte en gevoeligheid der ballen, ſpanning en ſtompe pijn in de lies, welke zich langs de zaadſtreng tot in den balzak uitſtrekt. Schier altijd is het eerst de bijbal (*epididymis*) alleen aangedaan, en wordt deze pijnlijk en merkelijk hard, en zet zich als een bolrond of eirond gezwel uit. Eerst later zwelt de bal zelve, ſomwijlen tot eene ontzettende grootte; de ontſteking deelt zich ook wel aan den ſchederok (*tunica vaginalis*) en den balzak (*ſcrotum*) mede, welke aan deze zijde opgezet, heet en rood is. De bal zelf is glad, vrij hard, veerkrachtig. De pijn, die vooral bij beweging, drukking en in eene ſtaande houding zeer hevig is, deelt zich aan de

de liezen, de dijen, de pisbuis, den hals der pisblaas, den rug, de lendenen, de zaadstreng mede, en deze laatste is vaak mede tot in den buikring gezwollen, in de gedaante van een gespannen glad lint; de uitgezette aderen veroorzaken eene beklemming met pijn en opzetting van den buik, braking en hik. Veelal is er eene vrij sterke koorts bij, inzonderheid wanneer de schede-rok en het cellenweefsel bij voorkeur aangedaan zijn, in welk geval alle de toevallen mede heviger worden. De zwelling verplaatst zich somwijlen van den eenen naar den anderen bal. In geval van bijkomende toevallen van *rheumatismus* of aambeijen vindt men somtijds een gedeelte of de helft van den bal gezwollen en doorschijnende; alsdan zwelt, na verloop van eenige dagen, weder een ander deel, en deze gedurige verplaatsing kan eenige maanden duren, waarbij ten laatste de bal, als het ware, verdwijnt, om zich na verloop van eenigen tijd weder te vertoonen.

1205. De *acute* ontsteking der zaadballen duurt van zeven tot veertien dagen, zelden langer, en gaat of in verdeeling, of hoogstzelden in verettering of versterving, nog zeldzamer in knoestaardige verharding (*scirrhus*), meermalen in eenvoudige, meestal onpijnlijke, verharding of waterbreuk, somwijlen in schijnbare vleeschbreuk over. Zij kan, vooral door de hevigheid der koorts en bijkomende toevallen, gevaarlijk worden.

1206. De ontsteking van den balzak (*œdema scroti calidum*) is eene ware of roosachtige ontsteking van dit deel, als het gevolg van uitwendige belee-

diging, uitſlag enz. — Bij dezelve is de buitenſte huid van den balzak heet, rood, pijnlijk, gezwollen, verdikt, terwijl de innerlijke deelen zich in een' gezonden toeſtand bevinden. (Verg. roos- en huidontſteking.)

(Schmalz, *l. c.*)

G. Van de ontſteking der KLIEREN.
(*Adenitis.*)

1207. Klieren, die enkel opgezet, ſomwijlen verſtopt of verhard, ſomwijlen als ineengegroeid zijn, formeren op zich zelve ſtaande ſchier kogelronde gezwellen onder de huid, die dikwerf pijnlijk zijn, of langzamerhand in ontſteking (*adenitis*), langzamer nog in verettering, die zelden goedaardig is (*ulcus adenoſum*), overgaan.

1. Oogklierontſteking en traanklierontſteking.
(Zie boven 789 en 783.)
2. Speekſelklierontſteking.
(Zie boven 891—898.)
3. Amandelklierontſteking.
(Zie boven 900—903.)
4. Alvleeschontſteking.
(Zie boven 1181—1185.)
5. Schildklierontſteking.
(*Angina thyrioïdea.*)

1208. De ontſteking der ſchildklier is zeldzaam, verloopt ſnellijk, met in den hals diepzittende, kloppende pijn, hitte, roodheid, zwelling, hardheid enz. — De zwelling bereikt nimmer

ee-

eene aanmerkelijke grootte. Zij gaat ligtelijk in verettering over: opent zich het ettergezwel naar binnen, dan is verstikking te duchten.

6. Onderhalsklierontsteking.
(*Angina thymica.*)

1209. De ontsteking der onderhalsklier (*gl. thymus*) veroorzaakt eene pijnlijke, of ook wel onpijnlijke en *chronische*, zwelling aan het benedenste gedeelte van den hals, in de nabijheid van het borstbeen, welke echter nimmer eene aanmerkelijke grootte bereikt. De gezwollene onderhalsklier drukt de luchtpijp en den slokdarm en maakt ademhaling en slikken moeijelijk, weshalve het doorgeslikte wederom terug komt en de ademhaling alleen met voorovergebogen hoofd eenigzins gemakkelijker gaat. In de keel is niets te zien. Somwijlen is het eene klierzieke (*scrofuleuse*) zwelling.

7. Ontsteking der borsten.
(*Mastitis.*)

1210. De ontsteking der borsten is het gevolg deels van zwelling der borsten door te grooten toevloed van vochten in den toestand van zwangerschap of na de verlossing, deels van andere, middellijk of onmiddellijk, op de borsten werkende prikkels, als: beleedigingen, volbloedigheid, verkouding, schrik, enz. —

1211. De ontsteking der borsten geeft zich te kennen door zwelling, pijn, inzonderheid bij het zoogen, groote gevoeligheid, hardheid, knob-

bels, spanning, hitte, roodheid, of enkel roode ontstekingaardige, naar den tepel toeloopende, streepen, veelal ook met pijnlijke, heete zwelling der okselklieren en koorts.

1212. De ontsteking der borsten gaat gaarne in verettering of goedaardige verharding over.

1213. De *active* ontsteking der borsten ontstaat plotselijk en verloopt snellijk; het gezwel is gespannen, veerkrachtig, klopt sterk; de hitte is sterk, niet brandende, de roodheid matig, de pijn kloppende, drukkende, aanhoudende, schoon naar den *typus* der koorts af- en toenemende; het zog is verminderd of ontbreekt geheel en al.

1214. De *passive* ontsteking der borsten verloopt langzamer; het gezwel is grooter, minder hard en gespannen, meer zuchtaardig (*oedemateus*), niet naauwkeurig begrensd, zeer gevoelig of, wanneer de ontsteking hevig is, geheel ongevoelig; de hitte is meer brandende, vaak bijtende; de roodheid ongelijk, gemarmerd, tusschen beiden bleek -of donkerrood, niet begrensd; de pijn schietende, stekende, snijdende, brandende, niet geëvenredigd aan de roodheid en zwelling, somwijlen *periodiek*, doch zonder eenige regelmaat; het zog is vermeerderd en van slechte hoedanigheid (verg. 1213.)

1215. Somwijlen zijn alleen de uitwendige bekleedselen der borsten ontstoken. (*Erysipelas mammarum.* Verg. 1005.)

8. Ontſteking der voorſtanderklier.
(*Prostatis.*)

1216. De *active* ontſteking der voorſtanders-klier ontſtaat vaak plotſelijk met pisopſtopping, inzonderheid na het gebruik van geestrijke dranken of minerale wateren. Zij verloopt ſnellijk, met meer of min koorts, en neemt even plotſelijk, als zij zich opdeed, een einde, ſomwijlen doodelijk binnen zeven dagen, ſomwijlen zonder ſterke ontſtekingaardige pijn, even als bij knoestaardige verharding.

1217. De *chroniſche* ontſteking der voorſtandersklier, welke vaker dan de *acute* voorkomt, gaat van geringe toevallen verzeld, zonder veel pijn bij drukking, met eenige hardheid, zonder koorts. Zij verloopt langzaam en gaat vervolgens, dikwerf ſpoedig, in verettering of verſterving over. Het ettergezwel ontlast zich zelden naar buiten, dikwerf in de pisblaas, pisbuis of endeldarm.

1218. Dergelijke toevallen (1216. 1217.) veroorzaakt de ontſteking der *Cowperiaanſche* klieren, waarbij dan de pijn in het midden van den bilnaad gevoeld wordt.

H. Van de ontſteking der VATEN.
1. Ontſteking der bloedvaten.
(*Phlegmaſia vaſor. ſanguin.*)
a). De Slagaderontſteking.
(*Arteritis.*)

1219. De algemeene ontſteking der ſlagaderen (*A. univerſalis*) is het gevolg van verkouding,

ſterke inſpanning van krachten, hevige, aanhoudende gemoedsaandoeningen, misbruik van geestrijke dranken, van kwik, enz. — De plaatſelijke ſlagaderontſteking (*A. topica*) volgt op uitwendige beleediging, ſchudding, ſlagen, geweldadige buiging.

1220. Bij de ontſteking van de wanden der ſlagaderen is de pols vol en hard, dikwerf met eene diepliggende pijn of het gevoel van een gloeijend ijzer, den loop der lijdende ſlagader volgende.

1221. De ſlagader-ontſteking gaat over, of in verdeeling, ſomwijlen met verdikking der wanden en daardoor veroorzaakte kraakbeenachtige of ſpekachtige gezwellen; of in vergroeijing; of in verettering, vanwaar menigwerf gevaarlijke bloedſtortingen of gemengde ſlagaderbreuken; of in verbeening, vernieling (*deſtructio*), ten gevolge van gebrek aan voeding, [illegible]

1222. De algemeene ſlagaderontſteking onderſcheidt zich door eene hevige, doch regelmatige klopping van alle ſlagaderen, met een' geregelden, harden, vollen, tamelijk ſnellen pols; hevige, hardnekkige hoogstonaangename trillingen (*vibrationes*) van het hart, met grooten angst, ſomwijlen zigt- en hoorbaar, niet ſteeds gelijktijdig met den pols, maar ſomtijds veeleer zeldzamer. Voorts roodheid en vochtigheid der tong en der ganſche mondholte, zonder moeijelijk ſlikken of zwelling; dorst zonder hitte; geregelde eetlust, ſpijsvertering en ontlastingen; pijn noch koorts; ſomwijlen aandrang van bloed naar enkele deelen. Alle deze toevallen zijn aanhou-

hou-

houdende en stijgen bij eenige sterkere beweging. Ontlasting van bloed maakt den pols voller en harder; deze en de hevige hartslagen blijven bij zigtbaar krachtverlies nog voortduren, ja, wat meer is, zelfs tot aan den dood. Zij is intusschen zelden zuiver, meestal met andere koortsziekten, als, ontstekingaardige rotkoorts, borstontsteking enz., verbonden. (Verg. ontstekingskoorts en hartontsteking 160 enz. 1142 enz.)

1223. Bij de plaatselijke slagaderontsteking is de pols in het lijdende deel vol, hard, doch heeft aan de tegenovergestelde zijde des ligchaams tegenovergestelde hoedanigheden. Zij onderscheidt zich van de gedeeltelijke verlamming van eenigen slagaderstam daardoor, dat hier hetzelfde verschijnsel van verschil in den polsslag der tegenovergestelde zijde juist in eene omgekeerde rede plaats heeft.

1224. Somwijlen is de slagader-ontsteking *chronisch*; zij is, in dat geval, veelal verborgen en meest enkel uit hare gevolgen (1221.) kenbaar.
([illegible], *l. c.*)

b). De aderontsteking.
(*Phlebitis.*)

1225. De ontsteking der aderen ontstaat na verschillende in- of uitwendige oorzaken, en veroorzaakt jeukte, branding, pijn, langwerpige gezwellen in de gedaante van een gespannen of geknoopt lint, zonder dat men veel hardheid of trilling van den

pols bespeurt. Zij gaat in verdeeling, verettering, uitstorting van vocht en vergroeijing of verharding der wanden over.

1226. Omtrent de ontsteking der borstaderen (*phlebitis pectoralis*), en der naveladeren bij de roos der pasgeborene kinderen, vergelijke men 1147 en 588.

2. Ontsteking der watervaten.
(*Phlegmasia vasor. lymphat.*)

1227. In gevalle van ontsteking zijn de watervaten verwijd en formeren eene, als het ware, van knoopen voorziene streng; de pijn neemt bij de beweging niet altijd toe, doch er is steeds stijfheid bij. De ontsteking der watervaten is *acut* of *chronisch*.

1228. Eene *acute*, *active* ontsteking der watervaten geeft zich te kennen door roode, gezwollene, harde streepen en hevige pijn, dikwerf verzeld van zwelling van het naburige cellenweefsel. Haar verloop is niet snel, en zij tast den arm of den balzak of eenig ander ligchaamsdeel, allermeest het been, aan. Pijn en zwelling beginnen onder de voetzool en breiden zich opwaarts tot in de lies uit, waar ter plaatse men, even gelijk in de kniebogt, eene aanmerkelijke hardheid en opzetting der klieren bespeurt. De zwelling is heet, zeer gevoelig, ten laatste algemeen; voor het overige gelijkelijk gespannen, glinsterende, doch niet miskleurig. Zij bepaalt zich somwijlen enkel tot de dij.

1229. Eene zoodanige (1228.) *acute* ontsteking der wa-

watervaten is op *Barbados* te huis (*endemisch*), alwaar zij plotselijk lieden van elken leeftijd, inzonderheid van geringeren stand, na eenigerlei uitspatting, aantast. Gewoonlijk paart er zich binnen 8 tot 10 uren eene tusschenpoozende koorts aan, met aandrang van vochten naar boven, met bloeding en verdere rotachtige verschijnselen in den mond (*stomacace*); met elke koortsverheffing verslimmert de zwelling. De ziekte verplaatst zich ligtelijk naar andere, inwendige of uitwendige, *organen*.

1230. De *chronische* ontsteking der watervaten veroorzaakt harde, witachtige streepen met weinig pijn. (Verg. 760. en verv.)

1231. Tot de ontsteking der watervaten meenen wij, althans voor als nog, te mogen rekenen:

a). De witte pijnlijke zwelling der kraamvrouwen. (*Phlegmasia alba dolens puerperarum*)

1232. De witte pijnlijke zwelling der kraamvrouwen is eene ziekte, welke, blijkens de daaraan gegevene benaming schier enkel, bij kraamvrouwen, schoon ook somwijlen bij zwangeren, voorkomt; ja zelfs worden er enkele waarnemingen gevonden, volgens welke zij ook, onder zekere omstandigheden, mannen zoude hebben aangetast. Zij komt steeds bij enkele personen (*sporadisch*) en in elk jaargetij voor.

1233. De aanleidende oorzaken dezer zwelling zijn, even min als de gelegenheidsoorzaken, genoegzaam bekend, schoon sommigen onder

laatst-

laatstgemelden de drukking van het hoofd des kinds of der werktuigen bij de verlosſing op de zenuwen van het heiligbeen (*nervi ſacrales*), anderen weder verkouding of gemoedsaandoeningen bij of na de verlosſing, tellen.

1234. Deze zwelling vertoont zich zelden dadelijk, gewoonlijk na den 12den dag na de verlosſing, ſomwijlen later, ſchijnt ſomwijlen gedurende de zwangerſchap van voorboden, als, eene hevige diepzittende pijn in de darmbeenſtreek of de dij, zekere gevoeligheid door alle de ledematen en eenige koortsachtige beweging voorafgegaan te worden; ook zag men enkele malen huidwaterzucht voorafgaan. Zij doet zich plotſelijk en onverhoeds op, zelfs nadat de verlosſing wel afgeloopen is en de borſten ſoms reeds van zog voorzien zijn, en begint meestal met koorts en eene ſcheurende, meest vastzittende, meermalen bij tusſchenpoozing toenemende, pijn in de heupen, lendenen, liezen. Den 1sten dag is er noch roodheid, noch hardheid, noch aanmerkelijke zwelling bij, maar veeleer enkel eene bij uitſtek pijnlijke ſpanning in de dij, die, als het ware, verlamd is en zich bij het liggen op den rug niet wel laat uitſtrekken; de ſtreng der watervaten is grootendeels pijnlijk en hare ganſche lengte knoopachtig gezwollen. Somwijlen begint de pijn in de kniebogt of kuit, maar de zwelling nimmer zoo laag, nimmer het eerst aan den voet. Gewoonlijk is ſlechts ééne zijde aangedaan, zelden beide beenen tevens of bij afwisſeling, zeer zelden andere deelen. Binnen weinige dagen vertoont zich in de lies zwelling en ſpanning, welke zich tot de lippen der teeldeelen, waar zij be-

bepaaldelijk ophoudt, uitſtrekt, en vervolgens aande binnenzijde der dij al verder en verder naar beneden voortloopt naar de kniebogt en de voetzool toe. Zoodra de ſpanning het been en daarna den voet aantast, zwelt de dij en vervolgens het been met vermindering of nalating van pijn. De zwelling wordt nu algemeen en bereikt meestal tegen den tienden dag, ſomwijlen reeds vroeger, hare grootſte hoogte, zoodanig, dat dij en been vaak tweemaal zoo dik zijn, als het gezonde. Het been laat zich niet zonder de grootſte pijn bewegen, is heet en zeer gevoelig, zonder roode of purpere ſtreepen, zonder ontſtekingaardigen pols (160.). De zwelling is glad, glinſterend, bleek of melkwit, ondoorſchijnende, zonder tusſchenruimten en overal gelijk, niettegenſtaande men dikwerf klierknobbels in de lies, de kniebogt of kuit ontdekt. Zij neemt bij eene vlakke (*horizontale*) ligging niet af, is in den beginne veerkrachtig, biedt den drukkenden vinger wederſtand, waarbij de groeven in den beginne dadelijk weder verdwijnen, later, daarentegen, ſtaan blijven; bij het doen van inſnijdingen loopt er geen water of iets anders uit. De pijn, zwelling en koorts verminderen allengskens en verdwijnen in dezelfde orde, als zij ontſtaan waren. Somwijlen zwelt op het laatst der ziekte het gezonde been mede zuchtachtig, ten gevolge van medelijdendheid.

1235. Deze zwelling duurt gewoonlijk van twee, drie tot acht weken, doch ook ſomwijlen maanden, ja jaren lang, waarbij de pijnen, wanneer het been rust, dragelijk zijn, doch dit deel, daarentegen, meer

meer en meer krachteloos, als verlamd, en tot zijn gebruik ongeschikt wordt, zonder nogtans korter, langer of verrekt te worden. Somwijlen ontbreekt de zwelling geheel en zijn uiterlijk voorkomen, warmte en weekheid natuurlijk, doch wordt het been hoe langs zoo gevoeliger en ongeschikt om op te gaan. Zij gaat of in verdeeling, of in veretteringg, somwijlen in versterving over; of veroorzaakt bij steeds klemmende toevallen tusschen den 3den en 9den dag den dood, of wordt slepende en van *hectische* koorts gevolgd.

1236. De witte pijnlijke zwelling der kraamvrouwen onderscheidt zich:

a). van de waterzuchtige zwelling, door grootere hardheid, hitte, pijnlijkheid en, in den beginne, door het niet overblijven eener groeve na drukking met den vinger; door het niet verminderen in eene vlakke (*horizontale*) ligging; door aan het bovenste gedeelte der onderste ledematen te beginnen; door bij insnijding geen of slechts enkele weinige droppels weiachtig vocht op te leveren;

b). van *rheumatische* pijnen, door niet van plaats te veranderen; door de steeds grootere zwelling enz.;

c). van het *rheumatismus lymphaticus*, door het eerst de bovenste deelen der onderste ledematen aan te tasten;

d). van de roos, door hare witte kleur, niet-veranderlijkheid van plaats, enz.;

e). van het heupwee (*ischias*), door de zwelling en de vermeerderde pijn bij drukking;

f). van het luchtgezwel (*emphysema*), door de

bij

bij drukking toenemende pijn en de ongevoeligheid van het aangedane deel;

g). van de *elephantiasis*, door de gladheid der huid, enz. —

(Schmalz, *l. c.*

White, Unters. d. Geschw. d. kindbetter. a. d. untern Gliedmaen. a. d. Engl. 1785. Wien. 1802.

Casper, *Comm.* de *phlegm. alba dolente* Hal.

Westberg, Wyer, Gitterman, Steffen, Hoffengaertner in Hufeland's Journ. d. p. H. 1817. Febr. — 1817 Junius. — 1820 Januar. — 1820 Junius. — 1820 Octob. —

Simons, Wyer, Moore, Sankey in Horn's Archiv f. med. Erfahr. ul. Aug. —

Freyberg, *Diss. Sistens — in plegm. alb. dol.* Hal. 1820.

Hageltine in Medical papers, communicated to the Massachusetter med. soc. voll. III. d 1. Boston 1819.

Burns, Grund der Geburtshülfe a. d. s. Engl. Stettin 1820.

Maygrier, *Nouveaux élémens de la science et de l'art des accouchemens.* 2. ed. T. 2. Paris. 1817.

Puros, Verh. over de verloskunde enz. 3de stuk. Amst. 1768.

Schmidtmüller, Handb. d. med. Geburtshülfe. 2 Th. Francf. 1812.

Verder verwijze ik op eene *monographie* nopens dit onderwerp van mijnen veelgeachten Amptgenoot Dr. C. van Eldik te *Nijmegen*, welke waarschijnlijk aldra het licht zal zien.)

EINDE VAN DEN EERSTEN BAND
VAN HET TWEEDE DEEL.

ZINSTORENDE FOUTEN.

Bl. 10 reg. 16 v. bov. staat aan, lees van.
— 58 — 3 v. ond. — *modax*, lees *mordax*.
— 69 — 13 v. bov. — vaatkoots, lees vaatkoorts.
— 74 — 5 ——— van prikkels, lees prikkels.
— 80 — 12 v. ond. — later, lees later tegen.
— 93 — 9 ——— klierstel-, lees klierge-.
— 97 — 10 v. bov. — (226. 229. 232. 233.) lees (227. 230. 233. 235.)
— 106 — 14 ——— *exquisitia*, lees *exquisita*.
— 160 — 7 v. ond. — *disertae*, lees *discretae*.
— 173 — 4 v. bov. — door, lees voor.
— 185 — 8 ——— kinderpokken, lees koepokken.
— 201 — 13 ——— trapswijze, lees troepswijze.
— 230 — 13 ——— zuchtig, lees ontstekingaardig.
— 294 14 ——— de gezegde, lees de gezegde andere soorten van tandpijn.
— 302 — 3 v. ond. — eerst-, lees laatst-.
— 302 — 1 ——— laastgenoemde, lees eerstgenoemde.
— 339 — 5 v. bov. — gelijkvormig, lees ongelijkvormig.
— 359 — 13 v. ond. — doorgerande, lees roodgerande.
— 391 — 12 v. bov. — buikvliezen, lees buikklieren.
— 508 — 5 ——— om, lees en.

*